

**НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПУБЛІЧНОГО ПРАВА**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА**

Збірник наукових праць

Збірник засновано у 2015 році

Випуск 1, 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Збірник наукових праць
Випуск 1, 2024
Виходить 6 разів на рік

Збірник заснований у вересні 2015 року.
Засновник: Науково-дослідний інститут публічного права.
Свідоцтво про державну реєстрацію – серія КВ № 21525-11425 Р від 08.09.2015.
Ухвалено до друку та поширення через мережу Internet
вченою радою Науково-дослідного інституту публічного права
(протокол № 2 від 25.01.2024 р.).

Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права» включено до переліку наукових фахових видань (Категорія «Б»), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук із юридичних дисциплін на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (Додаток 1).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галуцько В.В. – доктор юридичних наук, професор (головний редактор); **Дрозд О.Ю.** – доктор юридичних наук, професор (науковий редактор); **Боровик А.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Журавльов Д.В.** – доктор юридичних наук, професор; **Козін С.М.** – кандидат юридичних наук; **Короєд С.О.** – доктор юридичних наук, доцент; **Курило В.І.** – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії аграрних наук, заслужений юрист України; **Мануїлова К.В.** – кандидат юридичних наук, доцент; **Севрук В.Г.** – кандидат юридичних наук; **Влад Вернигора** – LL.M., BA (Hons), MA, DSocSc (Таллін, Естонія).

Редакційна колегія не завжди поділяє позицію автора.
За точність викладеного матеріалу відповідальність покладається на авторів.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Н 34 Науковий вісник публічного та приватного права : Збірник наукових праць.
Випуск 1. – К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2024. – 178 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії публічного адміністрування, адміністративного, конституційного, цивільного, трудового, екологічного, кримінального і кримінально-процесуального права.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться проблемами публічного та приватного права.

Адреса редакції:
Науково-дослідний інститут публічного права
03035, м. Київ, вул. Г. Кірпи, 2А, тел. (044) 228-10-31
www.nvppp.in.ua

ISSN 2618-1258 (Print)
ISSN 2618-1266 (Online)

© Науково-дослідний інститут публічного права, 2024

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.1>

СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА
FEATURES OF THE LEGAL DOCTRINE AS A SOURCE OF LAW**

Україна як демократична, соціальна, правова держава, яка закріпила стандарти верховенства права на рівні Основного Закону, забезпечує гарантування та захисту прав і свобод людини та громадянина, значну роль приділяє розвитку правової науки. Відповідні умови зумовлюють актуальність вивчення та удосконалення юридичної науки на основі правової доктрини в Україні. Саме правова доктрина може і повинна стати основою, своєрідним орієнтиром розробки найважливіших, фундаментальних засад державо- та правотворення в межах правової системи ЄС. Стаття присвячена визначенню сутності природи правової доктрини як джерела права. З'ясовано її основні ознаки і особливості структури, місце в системі джерел права. Встановлено загальна характеристика умов набуття нею значення права. Автором сформульовано визначення юридичної категорії «правова доктрина» та сучасного погляду на неї. Доведено, що будучи джерелом права, правова доктрина забезпечує синтез права, виявлення прогалин у праві. Вона може ефективно використовуватися у сфері правотворчої діяльності держави, оскільки нормативно-правові акти розробляються на основі тих тенденцій, які сформувались у правовій доктрині конкретної держави та на рівні юриспруденції вцілому. Зроблено висновок, що поняття правової доктрини має комплексний характер, і може проявлятися як у вигляді найбільш загальних ідей або принципів, так і як праці вчених-юристів, коментарі до нормативно-правових актів та інші прояви, що не мають загальнообов'язкового значення для юридичної практики проте відіграють важливу роль у її формуванні. Правова доктрина, незважаючи на її важливе значення у формуванні права вцілому, може вважатися вторинним, додатковим джерелом права. При зростаючому ускладненні суспільних відносин право, а відтак і погляди вчених на таке право, вцілому вчення про право все більше привертає увагу практиків-юристів, відтак визначальне значення та особливості правової доктрини проявляються у наступному: вона роз'яснює та тлумачить чинне право, виробляє для заповнення прогалин нові правові положення, сприяє подальшому їх розвитку.

Ключові слова: право, джерело права, правова доктрина, національна правова система.

Ukraine, as a democratic, social, legal state, which established the standards of the rule of law at the level of the Basic Law, ensures the guarantee and protection of the rights and freedoms of man and citizen, assigns a significant role to the development of legal science. Appropriate conditions determine the relevance of studying and improving legal science on the basis of legal doctrine in Ukraine. It is the legal doctrine that can and should become the basis, a kind of reference point for the development of the most important, fundamental foundations of state and law-making within the EU legal system.

The article is devoted to defining the essence of the nature of legal doctrine as a source of law. Its main characteristics and features of the structure, its place in the system of sources of law are clarified. A general characteristic of the conditions for its acquisition of the meaning of law has been established. The author formulated the definition of the legal category "legal doctrine" and the modern view of it. It is proved that, being a source of law, legal doctrine provides a synthesis of law, identification of gaps in law. It can be effectively used in the field of law-making activity of the state, since normative legal acts are developed on the basis of those trends that have formed in the legal doctrine of a specific state and at the level of jurisprudence as a whole. It was concluded that the concept of legal doctrine has a complex nature and can be manifested both in the form of the most general ideas or principles, and as the work of legal scholars, comments on normative legal acts and other manifestations that do not have universally binding significance for legal practices, however, play an important role in its formation. Legal doctrine, despite its important importance in the formation of law as a whole, can be considered a secondary, additional source of law. With the increasing complexity of social relations, the law, and hence the views of scientists on such law, the entire doctrine of law increasingly attracts the attention of legal practitioners, therefore the defining significance and features of the legal doctrine are manifested in the following: it clarifies and interprets the current law, produces for filling the gaps with new legal provisions, contributes to their further development.

Key words: *law, source of law, legal doctrine, national legal system.*

Актуальність теми. Українська держава переживає складний процес реформування організації і функціонування правової системи, її адаптації до сучасних соціально-економічних, політичних умов і тому потребує доктринального (наукового) вивчення чинного нормативно-правового масиву.

Актуальність вказаної проблеми також обумовлена розвитком євроінтеграційних процесів, що відбуваються активно в наш час. Саме правова доктрина може і повинна стати основою, своєрідним орієнтиром розробки найважливіших, фундаментальних засад державо- та правотворення в межах правової системи ЄС.

Тому проблемні питання правової доктрини дедалі більше привертають увагу науковців. Вивчення правової доктрини є досить актуальним для України, по-перше, враховуючи її значну роль для правотворчості, і по-друге, через наявні тенденції розвитку національної правової системи в сторону романо-германської правової сім'ї.

Стан дослідження. Проблематика визначення місця правової доктрини в системі джерел права та її особливості розглядалася багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими-теоретиками, серед яких можна вказати: А. Васильєва, С. Головатого, О. Зайчука, Л. Заморську, М. Кармаліту, М. Марченка, Н. Пархоменко, О. Петришина, П. Рабіновича, Ю. Шемшученка та інших дослідників. Наукові доробки цих авторів висвітлюють різні підходи до поняття правової доктрини, її місце серед інших джерел права. Проте ще остаточно не розроблене комплексне уявлення про теоретико-методологічні особливості правової доктрини як джерела права та її застосування в сучасних умовах наднаціональної та міждержавної інтеграції.

Мета статті – сформулювати найважливіші особливості застосування правової доктрини як джерела права в сучасній правовій науці.

Виклад основного матеріалу. Поняття «джерело права» можна віднести до фундаментальних у правовій науці. Відповідно на сьогодні існує широка наукова дискусія стосовно того, що саме слід мати на увазі під цим поняттям.

В історико-правовому вимірі поняття «джерело права» уперше запропонував давньоримський історик Тит Лівій, який писав, що «Закони дванадцяти таблиць – джерело всього публічного й приватного права» [1, с. 489]. Вважається, що Тит Лівій розумів під джерелом права витоки, коріння римського права, основу, фундамент, на яких склалося право Римської держави. З того часу поняття «джерело права» увійшло у правову науку й використовується вченими, юристами та практиками.

У науковій правознавчій літературі розрізняють два основних значення поняття «джерело права» – матеріальне і формально-юридичне розуміння. У першому значенні під «джерелом права» розуміють різні соціальні чинники, які продовжують право, тобто викликають необхідність встановлення нових норм, зміни чи скасування старих [2, с. 42]. У другому значенні,

формально-юридичному, джерело права трактується з точки зору офіційних форм, у яких здійснюється встановлення, зміна чи скасування правових норм і знаходить вираження їхній зміст [2, с. 42].

У межах нашого дослідження ми будемо розглядати правову доктрину саме у формально-юридичному значенні. Загалом використання саме другого значення дозволяє більш чітко зрозуміти сутність явища, оскільки в даному разі джерела права розглядаються як вихідні від держави або визнані нею офіційні документи, в яких виражаються та закріплюються норми права, що, у свою чергу, отримують юридичного, загальнообов'язкового характеру і значення.

Джерела права становлять відповідну систему, яка характеризується ієрархічністю, взаємозалежністю та комплексністю. Як слушно вказує Н.Пархоменко, система джерел права є органічною, комплексною, багаторівневою, динамічною й відкритою системою, складові елементи якої об'єднані структурними зв'язками, кожен елемент якої є самостійним і може бути досліджений окремо [3, с. 21].

Теорія права не виробила на сьогодні єдиного погляду щодо питання ієрархії джерел права. Прийнято виділяти чотири види форм (джерел) права: нормативно-правовий акт, правовий звичай, судовий чи адміністративний прецедент та нормативний договір [4]. Проте вказаний підхід вважається не повним. Так, Т. Андрусак виділяє шість видів форм права: правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, релігійні канонічні тексти та міжнародно-правові акти [5, с. 103]. Р. Луцький вважає доцільним виділяти сім видів форм (джерел) права: правовий звичай; закон (нормативно-правовий акт); правовий прецедент; нормативно-правовий договір; правову доктрину; релігійно-правову норму; міжнародно-правовий акт [6, с. 20].

В Україні реалізується система джерел права, яка містить у собі такі види джерел, як: нормативно-правовий акт, нормативний договір, правовий прецедент, правовий звичай і правова доктрина. Правова доктрина посідає важливе місце серед існуючих джерел права. Як зазначає Ю. Делія, важливий вплив на розвиток теорії джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина мають правові концепції й доктрини, які конкретизують і деталізують джерела права (галузей) і, власне, є правовим базисом, свого роду зачатком правової норми, з якого вона формується й народжується відповідно до об'єктивних умов економічного та соціального розвитку, з метою відображення суспільних інтересів [7].

Виникнення правової доктрини має історично обумовлений характер. Її поява пов'язана з багатьма факторами, основним із яких можна назвати наступні: усунення правових колізій та суперечностей, подолання прогалин у праві, належна систематизація правових норм, логічне їх впорядкування, що в сукупності сприяє розвитку юридичної теорії та практики.

Виникнення правової доктрини як нового явища в юриспруденції пов'язують з діяльністю давньоримських юристів у період III-IV століть до н. е. [8, с. 95]. В цей період праці давньоримських юристів отримали характер роз'яснень і тлумачень чинних законів, що і стало основою правової доктрини.

З розвитком держави, починає формуватись та ускладнюється її законодавча діяльність. Це, у свою чергу, змінює роль правової доктрини. Такі зміни, з одного боку, призводять до зменшення її ролі та надання другорядного значення. З іншого – навпаки – ускладнення суспільних відносин, державотворчої діяльності сприяє виникненню нових правових норм, їх систематизації, а цей процес значно полегшувався завдяки працям відомих юристів, позиціям та поглядам вчених стосовно їх прийняття.

У довідковій літературі термін «доктрина» (лат. *doctrina*) означає вчення, зокрема, наукове, філософське, політичне, військове тощо; його визначають як теорію, систему поглядів, принципів, світогляд [9, с. 581]. Таким чином, термін «правова доктрина» походить від загального, ширшого за змістом поняття доктрини, що традиційно розглядається як вчення або система поглядів.

Варто зазначити, що хоча феномен правової доктрини виник і існує вже тривалий час та завжди привертав увагу вчених, але і дотепер не вироблено єдиного підходу до розуміння самого поняття «правова доктрина», її природи, сутності та значення.

На сучасному етапі у юриспруденції термін «доктрина» можна зустріти в різних словосполученнях, як-то позитивістська доктрина, природно-правова доктрина, доктрина абсолютного суверенітету, державно-правова доктрина, доктрина верховенства права, міжнародноправова доктрина тощо. Даний факт може свідчити лише про багатоаспектність категорії «доктрина», значущість доктрин для розбудови державності, багатоцільове використання і навантаження доктрин як наукового обґрунтування формування на нових засадах правової системи і втілення концептуальних ідей у нормативно-правових актах та політико-правових документах [10, с. 8].

Нами вже було визначено, що поняття «правова доктрина» походить від загального, ширшого за змістом поняття доктрини, що традиційно розглядається як вчення, наукова чи філософська теорія, система, керівний принцип чи ідея. Юридична енциклопедія наводить таке її тлумачення: правова доктрина – це сукупність (система) наук, знань про певне правове явище [11].

Наукова література містить різноманітні визначення правової доктрини. Розглянемо деякі із них. Так, на думку М. Кармаліти, дослідження історичного процесу виникнення та формування правової доктрини як джерела (форми) права в різних правових системах дозволяє зробити загальний висновок про те, що майже у всьому роль та місце правової доктрини серед засобів правового регулювання значно залежить від того, у якій системі права вона існує, а також від ставлення держави до теоретичної науки як основи створення та розвитку правової доктрини [12, с. 8]. Правова доктрина в інтерпретації, з погляду І. Семеніхіна, визначена як зумовлена характером політико-правової культури суспільства система ідей та наукових поглядів на право, актуальні напрями розвитку правової системи, що визнаються юридичною спільнотою і є концептуальним підґрунтям нормотворчої, правозастосовної і правотлумачної діяльності [13, с. 6]. За твердженням В. Тертишника, правова доктрина – це зумовлена духовним і інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства цілісна і гармонічна система принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо права і його розвитку, які виступають теоретичним стрижнем та концептуальною основою державотворчої, правотворчої, правозастосовної та правотлумачної діяльності. На думку дослідника, в сучасній юридичній літературі термін «доктрина» вживається у кількох значеннях:

- як вчення або філософсько-правова теорія;
- як думки вчених-юристів з тих чи інших питань, які стосуються сутності і змісту різних юридичних актів, з питань правотворчості і правозастосування;
- як наукові роботи найавторитетніших дослідників у галузі держави і права;
- як коментарі різних кодексів або окремих законів [14, с. 147–160].

Аналіз поданих вище визначень поняття правової доктрини дає підстави стверджувати про те, що досліджуване поняття має комплексний характер, і може проявлятися як у вигляді найбільш загальних ідей або принципів, так і як праці вчених-юристів, коментарі до нормативно-правових актів та інші прояви, що не мають загальнообов'язкового значення для юридичної практики проте відіграють важливу роль у її формуванні.

Для того, щоб визначити сутність та особливості правової доктрини, необхідно розглянути її ознаки, які виокремлюють дане джерело права серед інших. На думку вчених, до таких ознак слід віднести:

- правова доктрина – це система уявлень (ідей) про право;
- мета правової доктрини – забезпечення порядку в суспільних відносинах, вирішення юридичних казусів;
- суб'єктами, які створюють правову доктрину, виступають, як правило, вчені-юристи або правові школи;
- процес створення доктрини не підпорядкований будь-яким процесуальним нормам;
- наявність об'єктивованої форми (письмове вираження);
- санкціонування правової доктрини державою (визнання обов'язковості правової доктрини державою, застосування правової доктрини судовими та іншими юрисдикційними органами, вказівка на правову доктрину в законодавстві) [15].

Формування правової доктрини як джерела права характеризується такою специфікою: а) творцями правової доктрини є вчені-правознавці; б) виникнення правової доктрини – це свідомий, вольовий, цілеспрямований процес, не підпорядкований будь-яким процедурним нормам; в) за формою вираження правова доктрина може бути писаною і неписаною; г) процес складання правової доктрини тривалий і залежить від рівня визнання її необхідності суспільством; р) правова доктрина проявляється у вигляді принципів і правил, що мають загальний характер; д) властивість формальної обов'язковості правової доктрини зумовлюється одностайністю, єдністю поглядів учених-юристів з якого-небудь питання; е) обов'язковість правової доктрини ґрунтується на її санкціонуванні державою в нормативно-правових актах, судовій практиці та фактичних діях суб'єктів правових відносин, включно з органами та посадовими особами публічної (державної) та муніципальної влади [16, с. 35].

Розглядаючи значення правової доктрини як джерела права, варто вказати наступне. Правова доктрина виступає необхідним інтелектуальним підґрунтям професійного юридичного мислення та правосвідомості юристів, чим забезпечується результативне функціонування

нормотворчої, правозастосовної, правотлумачної практики. За її допомогою здійснюється перехід вироблених юридичною наукою понять, принципів, конструкцій, без яких неможливе розуміння й ефективне використання правових інститутів, у сферу нормативних настанов свідомості юристів. Це дозволяє правовій доктрині через професійну діяльність останніх активно впливати на всі складники правової системи [17, с. 28].

Щодо місця правової доктрини серед джерел права, варто вказати, що нами підтримується позиція вчених щодо допоміжного чи додаткового характеру вказаного джерела права. Як вказують зарубіжні дослідники, у багатьох країнах різних правових систем правова доктрина традиційно розглядається як вторинне (додаткове, нетрадиційне) джерело, що реально існує і здійснює вплив на право (правотворчу і правозастосовну практику). У західній юридичній літературі у зв'язку з цим вказується на той факт, що «праці вчених-юристів, подібно рішенням суду, користуються значним впливом у системі цивільного права» [18].

Правова доктрина, на наш погляд, незважаючи на її важливе значення у формування права в цілому, може вважатися вторинним, додатковим джерелом права. Її визначальне значення та особливості проявляються у наступному: вона роз'яснює та тлумачить чинне право, виробляє для заповнення прогалів нові правові положення, сприяє подальшому їх розвитку.

Правова доктрина також допомагає логічно упорядкувати суперечливий, нерідко хаотичний емпіричний матеріал існуючої системи права та подати його у вигляді цілісної системи – це з одного боку. З іншого – доктрина, яка синтезує існуючу інформацію щодо правової дійсності в усіх її проявах, не зводиться виключно до пізнання позитивного права, аналізу його галузей і правових інститутів. Вона також містить бачення права, яким воно має бути, тобто його уявний ідеальний образ, обґрунтовує необхідність і доцільність закріплення норм права, тобто виступає вагомим чинником формування права [19].

Висновки. Таким чином, поняття правової доктрини має комплексний характер, і може проявлятися як у вигляді найбільш загальних ідей або принципів, так і як праці вчених-юристів, коментарі до нормативно-правових актів та інші прояви, що не мають загальнооб'язкового значення для юридичної практики проте відіграють важливу роль у її формуванні. Правова доктрина, незважаючи на її важливе значення у формування права в цілому, може вважатися вторинним, додатковим джерелом права. При зростаючому ускладненні суспільних відносин право, а відтак і погляди вчених на таке право, в цілому вчення про право все більше привертає увагу практиків-юристів, відтак визначальне значення та особливості правової доктрини проявляються у наступному: вона роз'яснює та тлумачить чинне право, виробляє для заповнення прогалів нові правові положення, сприяє подальшому їх розвитку.

Список використаних джерел:

- Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Правова Єдність, 2009. 519 с.
1. Марчук В. М. Основні поняття та категорії права. Київ: Вид-во «Істина». 2001. 144 с.
 2. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.
 3. Теорія держави і права (опорні конспекти) / автор-упорядник М.В. Кравчук. Київ : Атіка, 2003. 288 с.
 4. Андрусак Т. Г. Теорія держави і права. Львів, 1997. 295 с.
 5. Луцький Р. П. Ієрархічність правових джерел (нормативних актів) як відображення буття позитивного права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 18–21. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/18.pdf
 6. Деля Ю.В. Ієрархія джерел права у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 16–23.
 7. Порівняльне право Європи / О. І. Харитонова, Є. О. Харитонов. Х.: Одіссей, 2002. С. 592.
 8. Новий тлумачний словник української мови у 3-х т. Уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 1: А-К. К. : Аконіт, 2007. 928 с.
 9. Годика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства: монографія / за ред. О. В. Петришина. Х.: Право, 2007. 480 с.
 10. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. С. 275.
 11. Кармаліта М. В. Правова доктрина – джерело (форма) права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. 21 с.

12. Семеніхін І. В. Правова доктрина: загальнотеоретичний аналіз; наук. ред. О. В. Петришин. Харків : Юрайт, 2012. 88 с.
13. Тертишник В.М. Доктрина та проблеми і ризики конституційної й судово-правової реформи в Україні. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 4. С. 147–160.
14. Васильєв С.В. Правова доктрина – джерело процесуального права URL: <https://pti.org.ua/index.php/ndipzir/article/view/176/134>
15. Северінова О. Б. Правова доктрина та її застосування в сучасних умовах європейської міждержавної інтеграції. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4 (69). С. 32–38. URL: <https://ljd.dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/01/4-severinova.pdf>
16. Семеніхін І. В. Правова доктрина: поняття, ознаки, структура. *Проблеми законності*. 2016. № 132. С. 26–36. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233584168.pdf>
17. Шевченко А. Є., Кармаліта М. В. Вплив правової доктрини на правотворчий процес в Україні. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2015. № 3. С. 52–57.
18. Glendon, M. A. *Comparative Legal Traditions. Text, Materials and Cases* / M. A. Glendon, M. W. Gordon. Minnesota, 1994. P. 137.

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

УДК 347.921:001.11

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.2>

КУЗЬМИЧ О.Я.

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТРЕТІХ ОСІБ
У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ,
ЗДОРОВ'Ю ТА МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ
ВНАСЛІДОК ЇЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ**

**JUDICIAL ASPECTS OF DETERMINATION OF THE THIRD PERSONS ARE
IN MATTERS ABOUT THE COMPENSATION OF THE HARM, CAUSED TO LIFE,
HEALTH AND PROPERTY OF PHYSICAL PERSONS BY RUSSIAN FEDERATION
AS A RESULT OF HER ARMED AGGRESSION AGAINST UKRAINE**

Наукова стаття присвячена аналізу правовим аспектам участі у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, третіх осіб. Зокрема аналізується правова природа інституту третіх осіб у цивільному процесуальному праві, ознаки, характерні для третіх осіб, а також особливості правового регулювання їх участі у цивільному судочинстві.

З огляду на те, що характерною особливістю третіх осіб у цивільному процесуальному праві є їх юридична заінтересованість, яка має свій зміст залежно від того, чи йдеться про третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, чи третіх осіб, які таких вимог не заявляють, особлива увага присвячена аналізу норм матеріального права, якими регулюється спірні правовідносини.

Як наслідок, робиться висновок про те, що специфіка справ про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, не виключає участі у їх розгляді третіх осіб; що стосується можливої участі третіх осіб, які заявлятимуть самостійні вимоги щодо предмета спору у цих справах, то в цьому випадку, їх участь виключається, що обумовлено особистим характером таких вимог, які пов'язані зі здоров'ям позивачів; як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, в силу специфіки наведеної категорії справ, має залучатися держава України в особі її органів, а не окремо її міністерства чи відомства.

Особлива увага присвячена аналізу матеріалів судової практики на предмет застосування судами норм процесуального права у справах, які стосувалися тематики наукового дослідження. Визначено, що судами неоднозначно застосовуються норми процесуального права про третіх осіб в межах аналізованої категорії справ, а в окремих випадках судами ототожнюється інститут третіх осіб у цивільному процесуальному праві з інститутом процесуальної співучасті. Наведене стало підставою для висновку про те, що у питаннях застосування норм процесуального права у наведеній категорії справ ще не сформована усталена судова практика.

Ключові слова: збройна агресія; спірні матеріальні правовідносини; учасники цивільної справи; сторони; треті особи.

The scientific article is sanctified to the analysis to the legal aspects of participation in matters about the compensation of the harm, caused to life, health and property of physical persons by Russian Federation as a result of her military aggression against Ukraine, third persons. In particular legal nature of institute of the third persons is analysed in civil judicial legal, signs, characteristic for the third persons, and also feature of the legal adjusting of their participating in the civil rule-making.

As a characteristic feature of the third persons in civil procedure is them the legal personal interest that has the maintenance depending on that, or speech йдеться about the third persons, that declare independent requirements in relation to the matter of dispute, or third persons that such requirements does not declare, the special attention is sanctified to the analysis of norms of material right, regulated that debatable legal relationships.

As a result, the author concludes that the specific nature of cases on compensation for damage caused to life, health and property of individuals by the Russian Federation as a result of its armed aggression against Ukraine does not exclude participation of third parties in their consideration; as for the possible participation of third parties who will assert independent claims regarding the subject matter of the dispute in these cases, their participation is excluded due to the personal nature of such claims related to the health of the plaintiffs; due to the specific nature of this category of cases, the state of Ukraine, represented by its bodies, should be involved as a third party that does not assert independent claims on the subject matter of the dispute, and not its ministries or departments separately.

Particular attention is paid to the analysis of case law materials with regard to the application of procedural law by courts in cases related to the subject matter of the research. It is determined that the courts ambiguously apply the rules of procedural law on third parties within the analyzed category of cases, and in some cases the courts identify the institute of third parties in civil procedural law with the institute of procedural complicity.

Key words: *are the armed aggression; debatable material legal relationships; participants of civil case; parties; third persons that declare independent requirements in relation to the matter of dispute; third persons.*

Вступ. У зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України Указом Президента України від 2022 р. № 64 було введено в Україні воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, який продовжений по цей час. Бойові дії, терористичні акти, диверсії, спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України призвели до заподіяння значної шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб. Її відшкодування в судовому порядку є основною серед існуючих форм захисту суб'єктивних прав та інтересів таких осіб.

З огляду на зазначене набувають актуальності питання, які пов'язані із визначенням не тільки сторін у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб, спричиненої збройною агресією Російської Федерації проти України, але й також третіх осіб.

Постановка завдання. Загалом проблематика учасників цивільних справ неодноразово ставала предметом уваги у юридичній літературі, про що свідчать праці таких авторів як С.С. Бичкова, К.В. Гусаров, В.В. Комаров, О.В. Колісник, С. В. Фурса тощо однак що стосується процесуальних аспектів участі третіх осіб у справах про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб збройною агресією Російської Федерації проти України, то це питання сьогодні є найменш дослідженим у юридичній літературі, що й обумовлює актуальність обраної тематики.

Результати дослідження. Як відомо, одним із учасників цивільних справ, що розглядаються в порядку позовного провадження, є треті особи. Під третіми особами в юридичній літературі за звичай розуміють суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, які вступають у цивільну справу, що розглядається в порядку позовного провадження, для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, відмінних від прав, свобод та інтересів сторін [1, с. 203].

Сама назва таких учасників судового процесу як «треті особи», зазначається у юридичній літературі, означає, що такі особи є кількісно третіми по відношенню до сторін (позивач – перша особа, відповідач – друга особа). Вони вступають уже у розпочатий між сторонами процес, а тому їх іноді характеризують як осіб, що захищають свої права у «чужому процесі». Заінтересованість

третіх осіб не збігається із заінтересованістю сторін, а тому вони не можуть бути співпозивачами чи співвідповідачами [9, с. 237].

Своєю участю у цивільному процесі треті особи допомагають правильно та обґрунтовано вирішити спір між позивачем і відповідачем, встановити всі дійсні обставини справи, забезпечити реальні гарантії захисту прав осіб, які беруть участь у справі. Їхній вступ в уже відкрите провадження запобігає ухваленню судом суперечливих рішень, сприяє заощадженню часу і засобів, оскільки не буде потреби розглядати ще одну цивільну справу, встановлювати ті самі факти [1, с. 203].

В юридичній літературі як і в цивільному процесуальному законодавстві України, традиційно виділяють два види третіх осіб. Це зокрема треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та треті особи, які таких вимог не заявляють.

Так, згідно із ч. 1 ст. 52 Цивільного процесуального кодексу України (далі-ЦПК) треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть вступити у справу до закінчення підготовчого провадження або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, подавши позов до однієї або декількох сторін.

Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу суд постановляє ухвалу (ч. 2 ст. 52 ЦПК).

При цьому до ознак, які є характерними для третіх осіб, які заявляють самостійних вимог щодо предмета спору в юридичній літературі відносять наступні: 1) ці особи вступають у цивільну справу, провадження у якій уже відкрито; 2) вони представляють самостійні позовні вимоги щодо предмета спору; 3) їхній позов може бути пред'явлений і спрямований як до позивача та відповідача окремо, так і до обох сторін одночасно; 4) предмет та підстава їхнього позову можуть як сходитись, так і бути різними з предметом і підставою позову позивача; 5) вони вступають у справу для захисту своїх суб'єктивних прав, свобод чи інтересів, оскільки вважають, що спірні блага належать саме їм, а не позивачеві або відповідачеві, а тому їхня юридична заінтересованість має особистий характер; 6) вони вступають у справу добровільно і мають всі цивільні процесуальні права та обов'язки позивача, але виключно щодо заявлених самостійних позовних вимог [1, с. 215].

Після вступу у справу третьої особи, яка заявила самостійні вимоги щодо предмета спору, справа за клопотанням учасника справи розглядається спочатку (ч. 4 ст. 52 ЦПК).

Згідно із ч. 1 ст. 53 ЦПК треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можуть вступити у справу на стороні позивача або відповідача до закінчення підготовчого провадження у справі або до початку першого судового засідання, якщо справа розглядається в порядку спрощеного позовного провадження, у разі коли рішення у справі може вплинути на їхні права або обов'язки щодо однієї зі сторін. Їх може бути залучено до участі у справі також за заявою учасників справи.

При цьому до ознак, які є характерними для третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору, в юридичній літературі відносять наступні:

1) вступають у цивільну справу, у якій уже відкрито провадження; 2) у них відсутні самостійні вимоги щодо предмета спору; 3) вони не є суб'єктами спірного матеріального правовідношення, однак у них наявна юридична заінтересованість у результатах розгляду справи; 4) беруть участь у справі тільки на одній зі сторін – або позивача, або відповідача; 5) мають матеріально-правовий зв'язок з тією особою, на стороні якої беруть участь у цивільній справі, і не мають матеріально-правового зв'язку з протилежною стороною (за цією ознакою третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, слід відрізнити від співучасників); 6) основною метою їх участі є відстоювання власних інтересів, а публічною-надання допомоги стороні, на якій вони беруть участь у справі; 7) майбутнє рішення суду за результатами розгляду спору між позивачем і відповідачем не встановлює їх прав та обов'язків, але може певним чином вплинути на відносини цих осіб з однією зі сторін [1, с. 242].

Отож, як впливає із наведеного, на відміну від третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору треті особи, які таких вимог не заявляють, не є безпосередніми суб'єктами спірних матеріальних правовідносин, які виникають між сторонами, але, при цьому, перебувають у матеріально-правовому зв'язку з однією із сторін таких правовідносин в наслідок чого, рішення яке судом буде прийнято по суті спору, вплине на їхні суб'єктивні права та обов'язки. Зокрема в частині їх виникнення, зміни чи припинення.

Винятком із цього правила може бути окрема категорія справ, в силу специфіки якої законодавцем передбачена можливість залучати як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, ще окремих суб'єктів. Так, згідно із ч. 2 ст. 53 ЦПК національне агентство з питань запобігання корупції може бути залучено як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні позивача у справах щодо застосування керівником або роботодавцем чи створення ним загрози застосування негативних заходів впливу до позивача (звільнення, примушування до звільнення, притягнення до дисциплінарної відповідальності, переведення, атестація, зміна умов праці, відмова в призначенні на вищу посаду, скорочення заробітної плати тощо) у зв'язку з повідомленням ним або членом його сім'ї про порушення вимог Закону України «Про запобігання корупції» іншою особою.

У разі якщо ухвалення судового рішення щодо визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави може вплинути на права та обов'язки третіх осіб щодо таких активів, позивач зобов'язаний одночасно з пред'явленням позову повідомити про це таких третіх осіб і подати до суду заяву про залучення їх до участі у справі як третіх осіб, які не заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору. До такої заяви мають бути додані докази про направлення копій заяви особам, про залучення яких як третіх осіб подана заява (п. 7 ст. 290 ЦПК).

Таким чином, базовою складовою, яка безпосередньо впливає на визначення тих чи інших осіб як третіх у цивільному судочинстві, є їх юридична заінтересованість, яка охоплюється матеріально-правовою та процесуально-правовою складовими.

Як відомо, правові аспекти відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб, врегульовуються в нормах цивільного права.

Так, згідно із ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України (далі - ЦК) майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини (ч. 2 ст. 1166 ЦК).

Слід звернути увагу, що законодавець в главі 82 ЦК не передбачає норм спеціального характеру, які б стосувалися правового регулювання відшкодування шкоди, яка заподіяна життю, здоров'ю чи майну фізичних осіб саме іноземною державою, а, особливо, у зв'язку із її збройною агресією проти України. Тому у цьому випадку, слід керуватися загальними положеннями про відшкодування шкоди, що передбачені в цій главі ЦК з врахуванням ч. 2 ст. 1 ЦК в якій йдеться про те, що й іноземна держава може бути учасником цивільних відносин.

Не менш важливими із цього приводу є й положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 18.10.2023 р. № 3200-ІХ. Як передбачено ч. 9 наведеного Закону відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію.

Держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією.

Держава Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях або за прийняті ними незаконні рішення (ч. 10 ст. 5 Закону).

Отож, як впливає із наведеного, сторонами у спорах, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди життю, здоров'ю та майну фізичних осіб у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України є особи, яким заподіяна така шкода та Російська Федерація, яка своєю збройною агресією проти України, спричинила таку шкоду. Вони будуть позивачами та відповідачами відповідно.

Що стосується третіх осіб, то тут, як уже зазначалося вище, при їх визначенні, слід переслідом виходити із їх юридичної заінтересованості у розгляді та вирішенні тої чи іншої справи.

Так, якщо йдеться про третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, то з точки зору їх юридичної заінтересованості, їх участь гіпотетично є можливою у справах про відшкодування шкоди саме життю фізичних осіб, яка спричинена збройною агресією Російської Федерації проти України, де потенційно такими особами можуть бути спадкоємці померлого або особи, які перебували на його утриманні, кожен з яких може мати власний інтерес в отриманні грошової компенсації.

Крім того, участь таких осіб є також можливою й у справах, про відшкодування шкоди майну фізичних осіб, яка спричинена Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України. Зокрема йдеться про випадки, коли цією категорією справ опосередковуватиметься й спір про право власності на майно, яке було пошкоджено чи зруйновано. Як наслідок, третіми особами самостійні вимоги щодо предмета спору, можуть бути заявлені або до позивача та відповідача водночас, або до відповідача яким, відповідно, буде Російська Федерація. Зокрема йдеться про такі вимоги як вимога про визнання права власності на майно та вимога про відшкодування майнової чи немайнової шкоди.

Що стосується можливої участі третіх осіб, які заявлятимуть самостійні вимоги щодо предмета спору у справах, про відшкодування шкоди здоров'ю фізичній особі, яка спричинена Російською Федерацією у зв'язку із її збройною агресією проти України, то в цьому випадку, їх участь виключається, в силу особистого характеру таких вимог, які пов'язані зі здоров'ям позивачів.

В окремих випадках, як свідчить аналіз правозастосовчої практики щодо аналізованої категорії справ, спостерігається ототожнення судами третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору зі співпозивачами. Так, у справі № 502/1655/22 за позовом особа 1 до Російської Федерації в особі Посольства Російської Федерації в Україні про відшкодування майнової та моральної шкоди завданої збройною агресією Російської Федерації проти України, як третьою особою, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору, Кілійським районним судом Одеської області було залучено співвласника майна, яке було зруйновано Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України.

Як зазначено в ухвалі Кілійського районного суду Одеської області від 28 червня 2023 р. по цій справі, в обґрунтування поданого позову 24.02.2022 року на момент повномасштабного незаконного вторгнення Російської Федерації на територію України особа 2, проживала разом з батьками особа 1 та особа 3. На праві приватної власності особа 2 належить квартира за адресою 1. У зв'язку з тим, що вона разом з батьками була вимушена залишити все своє майно та надійти на повернення додому, просила стягнути майнову та моральну шкоду.

Як бачається з матеріалів справи, особа 2 є співвласником майна та скориставшись правом, передбаченим ст. 52 ЦПК, через законного представника подала позовну заяву з самостійними вимогами щодо предмету спору. За таких обставин, суд дійшов висновку про необхідність прийняття позову третьою особою та розгляд його з первісним позовом [6].

Таким чином, як випливає з наведеної фабули справи, а також правової природи інституту процесуальної співучасті, особа 2 мала би бути залученою до участі у розгляді відповідної справи Кілійським районним судом Одеської області, саме як співпозивач. Як зазначено із цього приводу в юридичній літературі, однією з ознак, яка відмежовує третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору від співпозивачів є те, що позивач бажає, щоб суд задовольнив його вимоги, а третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, заінтересована в такому вирішенні спору, що виключає можливість повного задоволення вимог як позивача, так і відповідача [1, с. 237].

Що стосується участі у розгляді наведеної категорії справ третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, то як свідчить аналіз матеріалів судової практики в окремих випадках такі особи судами залучаються. Зокрема йдеться про державу Україна [5; 8], міністерство закордонних справ [2], міністерство захисту довкілля та природних ресурсів [4], Раду національної безпеки та оборони України, Службу безпеки України [7], органи державного казначейства Російської Федерації [3] тощо.

Загалом, як свідчить аналіз матеріалів судової практики, не можна сказати, що в кожному із цих випадків рішення суду по суті спору, було б таким, яке вплинуло б на права та обов'язки кожного із залучених судами учасників як третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору.

Наприклад, як випливає із рішення Авдіївського міського суду Донецької області від 15 березня 2023 року у справі № 217/150/22 метою участі у розгляді відповідної справи Міністерства закордонних справ як третьою особою, стало повідомлення ним про розрив дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією у зв'язку із її збройною агресією проти України та правові наслідки їх розриву [2].

У справі за позовом особа 1 до Російської Федерації в особі Посольства Російської Федерації в Україні, Акціонерного товариства «Міжнародний резервний банк», про стягнення

моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, Держава Україна в особі Кабінету Міністрів України була залучена до участі у розгляді відповідної справи як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору.

Як випливає із рішення Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 25 квітня 2023 р. у справі № 2/337/132/2023, метою участі держави Україна в цій справі як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, було підтвердження нею по-перше, факту збройної агресії Російської Федерації проти України як загальновідомого, а по-друге, виникнення права у позивача на відшкодування майнової шкоди [5].

В іншому випадку, на підставі інформації, опублікованої у засобах масової інформації Міністерством екології та природних ресурсів про розмір заподіяної шкоди Російською Федерацією довкіллю України у зв'язку із її збройною агресією проти України, особою 1 було пред'явлено позов до Російської Федерації про відшкодування її немайнової шкоди. При цьому, для підтвердження цієї інформації Міністерство екології та природних ресурсів звернулося із клопотанням до суду, який розглядала ця справа, про залучення його як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, у якому відповідним судом було відмовлено [4].

Загалом, як випливає з аналізу кожного із судових рішень, які були предметом уваги в межах цього наукового дослідження, рішення суду по суті спору впливало на права та обов'язки саме держави Україна, а не відповідних міністерств та відомств, які залучалися як треті особи, які не заявляли самостійних вимог на предмет спору. Як уже зазначалося, характерною особливістю третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, є те, що вони не є безпосередніми суб'єктами спірних матеріальних правовідносин. При цьому, вони перебувають у матеріально-правовому зв'язку з однією із сторін таких правовідносин. Тому залучаючи їх до участі у розгляді відповідної справи, якщо інше не передбачено нормою спеціального характеру, суди передусім мають виходити із того, яким чином прийняте рішення по суті спору вплине на виникнення, зміну чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків таких осіб щодо однієї зі сторін у спорі. При чому, це стосується третіх осіб, які не заявляючи самостійні вимоги на предмет спору, перебуватимуть на боці позивачів чи відповідачів.

В силу специфіки аналізованої категорії справ підставою позову є збройна агресія Російської Федерації проти України, а предметом позову є вимоги про відшкодування майнової та немайнової шкоди, спричиненої збройною агресією проти України, тому рішення суду по суті спору в межах цієї категорії справ, є таким, яке за загальним правилом, впливатиме на права та обов'язки держави Україна щодо однієї зі сторін у спорі, а не на відповідні міністерства чи відомства.

З огляду на сказане як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, в силу специфіки наведеної категорії справ, за загальним правилом, має залучатися держава Україна в особі її органів, а не окремо її міністерства чи відомства тощо.

Висновки. Специфіка справ про відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну фізичних осіб Російською Федерацією внаслідок її збройної агресії проти України, не виключає участі у їх розгляді третіх осіб; що стосується можливої участі третіх осіб, які заявлятимуть самостійні вимоги щодо предмета спору у цих справах, то в цьому випадку, їх участь виключається, що обумовлено особистим характером таких вимог, які пов'язані зі здоров'ям позивачів; як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, в силу специфіки наведеної категорії справ, має залучатися держава Україна в особі її органів, а не окремо її міністерства чи відомства.

Список використаних джерел:

1. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: Монографія. К.: Атіка, 2011. 420 с.
2. Рішення Авдіївського міського суду Донецької області від 15 березня 2023 року у справі № 217/150/22 URL: www.reyestr.gov.ua
3. Рішення Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 19 грудня 2022 року у справі № 212/3718/22 URL: www.reyestr.gov.ua
4. Рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 15 червня 2023 року у справі № 760/18734/22 URL: www.reyestr.gov.ua
5. Рішення Хортицького районного суду м. Запоріжжя від 25 квітня 2023 р. у справі № 2/337/132/2023 URL: www.reyestr.gov.ua
6. Ухвала Кілійського районного суду Одеської області від 28 червня 2023 року у справі № 502/1655/22 URL: www.reyestr.gov.ua

7. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 4 жовтня 2021 року у справі № 756/14283/21 URL: www.reyestr.gov.ua

8. Ухвала Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 31 липня 2023 року у справі № 216/3978/22 URL: www.reyestr.gov.ua

9. Цивільне процесуальне право України (Особлива частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондратьєва, Л.А. Остафійчук, А. Л. Паскар, І. Ю. Татулич; за ред. О. В. Гетманцева. Чернівці : Чернівець. нац. ун-ет ім. Ю. Федьковича, 2022, 240 с.

УДК 347.965.43

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.3>

ПЕРУНОВА О.М.

ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ НА ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

THE IMPACT OF LEGAL TECHNIQUES ON CIVIL PROCEDURE PROCEEDINGS

Різні заходи та правові прийоми з використанням і застосуванням законодавства згідно правової ситуації та правовідносин які виникають між суб'єктами, що в свою чергу дозволяє це зробити, так, наприклад суду вести судовий процес, сторонам подавати заяви по справі, реалізувати право на незалежну експертизу та ін., але хотілося б зазначити необхідність використання та розуміння такого важливого елемента для цивільного судочинства без якого не обходиться кожна процесуальна дія, особливо суду, а саме – застосування *юридичної техніки*, яка пронизує усю процесуальну форму та зміст цивільного судочинства у вигляді оформлення і застосування процесуальних актів-документів. Суд та учасники судового процесу не можуть не до оцінювати і не звертати уваги на цей важливий компонент, тому що саме від нього залежить якість вирішення справи, а також можливість вирішення цивільних спорів і винесення законних та обґрунтованих судових постанов.

Застосування такої категорії, як юридична техніка у цивільному судочинстві та значення її для ведення судової справи (процесуальної форми і змісту) і винесення судового рішення судом. Хотілося б звернути також увагу на те, що юридична техніка може відобразитися на різних видах діяльності учасників судового розгляду у правовому, письмовому та технічному вигляді. Всі ці процесуальні дії характеризують саму процесуальну форму і зміст, якого в підсумку набуває цивільна справа, її суть. Поважність моменту застосування юридичної техніки відкривається у філігранності застосування особливо судом необхідних процесуальних дій їх своєчасність у вигляді форми і змісту, які впливають на досконалість процесуальних дій і їх реалізацію.

Сьогодні ми маємо справу з розвинутим форматом розуміння юридичної техніки, як прояв творчої юридичної письменності, а також можемо говорити про дистанційне ведення судового процесу, фіксування його, Єдиного Судового реєстру і т. і., адже ці юридичні явища теж мають свої законодавчі правила зазначені, наприклад у ЦПК України і інших джерелах права, і вони уже зараз використовуються учасниками судового процесу, що поширює форму і зміст процесу в цілому, її формат стає глибше і більш доступним для реалізації в прикладному сенсі.

Ключові слова: *юридична техніка, цивільне судочинство, процесуальна форма і зміст, правотворчий документ, правозастосовний документ, фіксування судового процесу, судові рішення.*

Various measures and legal techniques with the use and application of legislation in accordance with the legal situation and legal relations arising between the subjects, which in turn allows this to be done, for example, for the court to conduct a trial, for the parties to file statements in the case, to exercise the right to independent examination, etc., but I would like to note the need to use and understand such an important element for civil proceedings, without which every procedural action, especially the court, is indispensable, namely, the use of legal technique, which permeates the entire procedure. The court and the participants of the court proceedings cannot fail to appreciate and pay attention to this important component, as it determines the quality of the case resolution, as well as the possibility of resolving civil disputes and issuing lawful and reasonable court decisions. Application of such a category as legal technique in civil proceedings and its significance for the conduct of a court case (procedural form and content) and the rendering of a court decision by a court. I would also like to draw attention to the fact that legal technique may be reflected in various types of activities of the participants to the court proceedings in legal, written and technical form. All of these procedural actions characterize the very procedural form and content that a civil case ultimately acquires its essence. The importance of the moment of application of legal technique is revealed in the finesse of application of the necessary procedural actions, especially by the court, their timeliness in the form and content, which affect the perfection of procedural actions and their implementation.

Today we are dealing with a developed format of understanding legal technique as a manifestation of creative legal writing, and we can also talk about remote conduct of the trial, recording it, the Unified Court Register, etc., because these legal phenomena also have their own legislative rules specified, for example, in the Civil Procedure Code of Ukraine and other sources of law, and they are already used by participants in the trial, which extends the form and content of the process as a whole, its format becomes deeper and more accessible for implementation in an applied sense.

Key words: *legal technique, civil proceedings, procedural form and content, law-making document, law application document, recording of court proceedings, court decision.*

Вступ. Як відомо цивільний процес, особливо сучасний з його електронним викладенням та фіксуванням характеризується зазначеною стадійністю у законодавстві та є достатньо складним по своєму розумінню і практичній реалізації, в результаті якого повинно бути винесене законне і обґрунтоване рішення, яке реалізує право захисту учасників судового процесу, а суду дозволяє винести необхідні, своєчасні процесуальні акти-документи зі справи. Любе порушення процесуального порядку веде до певних негативних наслідків з вирішення цивільної спору, це – як мінімум його перегляду.

Отже, сьогодні, ми звертаємо увагу на різні заходи та правові прийоми з використанням і застосуванням законодавства згідно правової ситуації та правовідносин які виникають між суб'єктами, що в свою чергу дозволяє це зробити, так, наприклад суду вести судовий процес, сторонам подавати заяви по справі, реалізувати право на незалежну експертизу та ін., але хотілося б зазначити необхідність використання та розуміння такого важливого елемента для цивільного судочинства без якого не обходиться кожна процесуальна дія, особливо суду, а саме – застосування *юридичної техніки*, яка пронизує усю процесуальну форму та зміст цивільного судочинства у вигляді оформлення і застосування процесуальних актів-документів. Суд та учасники судового процесу не можуть недооцінювати і не звертати уваги на цей важливий компонент, тому що саме від нього залежить якість вирішення справи, а також можливість вирішення цивільних спорів і винесення законних та обґрунтованих судових постанов.

Тому, мало оперувати нормами права, потрібно ще філігранно вміти застосовувати, оформляти та затверджувати певні процесуальні дії в якості процесуальних актів-документів, які до речі мають теж певні вимоги згідно законодавчої бази цивільного судочинства і застосовуються на різних стадіях процесу суб'єктами спору. Задача суду перетворити всю інформацію, юридичні факти зі справи у їх правове розуміння і оформлення в необхідному форматі, якого вимагає сучасне законодавство, а це вказує на правову свідомість і кваліфікацію, яку повинні мати суб'єкти цих правовідносин.

Юридична техніка – галузь знань про правила ведення юридичної роботи та створення в її процесі різних юридичних документів, письмового окреслення змісту нормативно-правових актів, оформлення юридичних документів. Вираження правового аналізу юридичних прав і обов'язків тощо. Раніше юридична техніка була частиною теорії держави і права. У сучасних умовах юридичну техніку відокремлюють у самостійну галузь юридичної науки, орієнтовану на вирішення практичних завдань. Її застосовують адвокати, судді, нотаріуси, парламентарі, урядовці, управлінці [1, с. 4].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та розгляд застосування такої категорії, як юридична техніка у цивільному судочинстві та значення її для ведення судової справи (процесуальної форми і змісту) і винесення судового рішення судом. Хотілося б звернути також увагу на те, що юридична техніка може відображатися на різних видах діяльності учасників судового розгляду у правовому, письмовому та технічному вигляді. Всі ці процесуальні дії характеризують саму процесуальну форму і зміст, якого в підсумку набуває цивільна справа, її суть. Поважність моменту застосування юридичної техніки відкривається у філігранності застосування особливо судом необхідних процесуальних дій їх своєчасність у вигляді форми і змісту, які впливають на досконалість процесуальних дій і їх реалізацію.

Хотілося б також звернути увагу на діяльність суду з боку правотворчості викладення і винесення, наприклад судового рішення – це прояв певної інтелектуальної діяльності цього поважного учасника процесу, що покликано забезпечити саме захист прав і свобод людини і громадянина. Цей процесуальний акт – документ є остаточним документом розгляду справи у суді, з ним можуть ознайомитися всі учасники судового процесу, але ще сьогодні він може бути розміщений на веб – порталі судової влади України у Єдиному державному реєстрі судових рішень, що вимагає від судової влади більш досконалого і досвідченого складання цього акта-документа.

Певної уваги для аналізу юридичної техніки також заслуговує формат самої загальної процесуальної форми і змісту цивільного судочинства, де юридична техніка проявляє себе не тільки при складанні правозастосовних процесуальних актів-документів, а і в якості формату прийняття різних процесуальних дій учасниками спору у суді і отже, і тому має більш поширену визначеність для розгляду самої судової справи, пронизує саму процесуальну форму і зміст цивільного судочинства і внутрішньо і зовні.

Процесуальна форма – це сукупність правил, системність у рамках яких і згідно яких розвиваються процесуальні відносини. У науці цивільного процесуального права виділяють такі ознаки стадії цивільного судочинства: 1) наявність часових і просторових меж; 2) наявність самостійної мети і завдань; 3) існування комплексу цивільних процесуальних відносин; 4) відображення результатів у спеціальних процесуальних актах; 5) особлива процедура виникнення і розвитку; 6) наявність особливостей процесуального становища суб'єктів процесу; 7) специфіка реалізації принципів цивільного процесу.

Етапи судового процесу – це врегульовані процесуальні приписи щодо відокремлених у часі та в просторі, вчинених в певній послідовності юридично значущих дій суду, пов'язаних з вирішенням юридичних справ, винесенням судових рішень та їх оскарженням [1, с.219].

Вважаємо доцільним переглянути деякі аспекти існування юридичної техніки, як необхідної складової для цивільного процесу, яка дозволяє саме суду отримати повний, чіткий, законний та обґрунтований вигляд не тільки судової постанови, але і форму і зміст загальної процесуальної форми цивільного судочинства.

Результати дослідження. Визначимо, що на сьогоднішній час багато вчених – юристів розглядали поняття юридичної техніки в різних її проявах, серед таких вчених були : Шутак І.Д.; Суперсон О.О.; Терела Г.В.; Манько Д.Г.; Дутко А.О. і багато інших, але дозвольте звернути увагу саме на деякі з них.

Так, наприклад у своїй праці Шутак І.Д., зазначає декілька напрямленостей основ юридичної техніки, переглядає її в форматі наукового знання, юридичної термінології, юридичного письма, стилю, юридичної конструкції, юридичних символів, розглядає поняття правотворчості. У своїй науковій роботі він достатньо приділив уваги історичному розумінню виникнення термінології юридична техніка: «що стосується України, то активне наукове дослідження юридичної техніки почалося з 90-х років ХХ ст., коли Україна постала на карті світу як молода і незалежна держава. У період планування нової, як передбачалось, правової системи, нової правової ідеології розроблялась і нова концепція створення українського законодавства, головною перевагою якого була б народність, а відтак зрозумілість і простота його положень». Автор зазначає, що швидкі темпи створення такого законодавства без урахування прийомів та засобів юридичної

техніки спричинили прийняття великої кількості необдуманих, юридично неякісних та логічно неструктурованих нормативно-правових актів, подальше застосування яких призвело до численних помилок, колізій та суперечностей у регулюванні суспільних відносин, коригування життєвих обставин [1, с. 11].

Науковець до речі вважав, що не лише тільки складання права, а його тлумачення – це також частина юридичної техніки. Звертав увагу на те, що метою застосування юридичною технікою є досягнення ясності, простоти, стислості, певної стандартності, однаковості юридичних документів і раціоналізування юридичної діяльності загалом. Він розмежував поняття *правотворчої і законодавчої* техніки.

Отже ми, не можемо не погоджуватися з цією думкою, оскільки вона ще раз підкреслює і розмежує певну направленість застосування юридичної техніки, де правозастосовну в повному обсязі можна підвести до використання процесуальній формі цивільного судочинства, оскільки правозастосовні документи (судові постанови), будучи елементом судового процесу, являють собою систему науково обґрунтованих і практично сформульованих засобів і способів, що використовуються при створенні (підготовці і оформленні) індивідуальних цивільних процесуальних актів – документів.

Автор, також дуже аргументовано підкреслює необхідність застосування реквізитів зазначених у цивільному законодавстві для конкретних процесуальних актів – документів, як елементи, які повинні забезпечити офіційний характер і вигляд документа.

У своїй роботі Суперсон О.О. підкреслює і оперує саме на поважність юридико – технічних особливостей судових актів. Автор вказує на те, що дієвість та ефективність законодавчої бази значною мірою залежить від якості та досконалості судових актів, особливо їх юри дико-технічного оформлення. Вони забезпечують конкретизацію нормативних положень щодо певних суб'єктів чи обставин, ці акти як лакмусовий папірець відображають прогалини та рівень досконалості юри дико-технічної будови законодавчих і підзаконних нормативних актів, а також втілюють законодавчі вимоги в реальному правовому житті [2, с. 70].

Учений у своєму юридичному творі, вказує на залежність та узгодженість законодавства з судовими рішеннями суду. Забезпечення юридико – технічної досконалості судових актів вимагає відповідного навчання фахівців, яке передбачає професійну підготовку суб'єктів. У т.ч. щодо термінологічного, синхронічного, діахронічного, лексикографічного, граматико – стелистичного, фахово – прикладного аспектів підготовки актів правозастосування. Тобто робить акцент саме на розгляді судової постанови і її особливостей, як правозастосовного документа.

Терела Г.В. розглядаючи питання з юридичної техніки підійшов більш детально саме до аналізу загального розуміння цього правового явища, та авансував юридичну техніку різних процесуальних форм судочинства (кримінального процесу, адміністративного, господарського і т.і.). Серед яких нас цікавить більшою ступеню саме цивільне.

Автор приділяє увагу юридичній техніці саме у реалізації і застосування її в процесуальних актах – документах : « вивчення теми потрібно розпочати із засвоєння сутності цивільного процесуального акта – документа, під яким розуміють встановлений законом порядок оформлення процесуальних дій, який регулює вимоги до складу реквізитів, послідовності їх викладення і розташування у документі. Вимоги до змісту його тексту, а також наслідки не додержання даного порядку» [3, с.121].

Так, дійсно, кожний юридичний документ, у тому числі і процесуальний, характеризується певною послідовністю викладення матеріалу, що виявляється в його обов'язковому структуруванні з дотриманням вимог до самого акта – документа та вимог чинного законодавства. Значення процесуального документа виявляється у функціональному призначенні, за яким процесуальні акти – документи різняться між собою.

Науковець Манько Д.Г. у своєму науковому огляді ставить питання по відношенню до юридичної техніки з позиції знання та досвіду з високим рівнем вимог до правової культури учасників судового процесу, особливо суду : « у зазначеному аспекті юридичні технології є відображенням інтелектуального рівня процесу створення правових актів. Зазначений рівень складається з : а) суб'єктивних елементів (фактичний потенціал суб'єкта створення акта); (б) об'єктивних елементів (прийоми, правила, методи, принципи).

Автор також вважає, що під юридичними технологіями варто розуміти науково обґрунтовану інформацію про ефективне використання юридичного інструментарію задля досягнення результату, який має юридичне значення для ходу справи (створення правових актів і виконання окремих видів юридичної діяльності) [4, с. 9].

Дутко А.О. вводить поняття *правозастосовної юридичної техніки* – комплекс засобів, прийомів та права, які використовуються компетентними суб'єктами для створення індивідуальних приписів та їх закріплення в актах застосування права : закони являють собою словесні формули і застосовуються за посередництвом судових органів та інших «владних» суб'єктів. Для того, щоб закони застосовувалися саме в тому смислі, який мав на увазі законодавець, вони повинні бути правильно і однаково витлумачені.

З цією метою створюються нормативні або казуальні правила розуміння змісту юридичних норм та закріплюються у відповідних актах тлумачення права [5, с. 15].

Отже, розглядаючи ці твердження юристів – науковців, хотілося б звернути увагу на те, що наука поступово по спіралі свого розвитку набувала яскравих характеристик по відношенню до самої категорії, якою є юридична техніка. Сьогодні ми маємо справу з розвинутим форматом розуміння юридичної техніки, як прояв творчої юридичної письмовості, а також можемо здійснювати дистанційне ведення судового процесу, фіксування його технічними засобами, маємо Єдиний Судовий реєстр і т. і., адже ці юридичні явища теж мають свої законодавчі норми і положення зазначені, наприклад у ЦПК України і інших джерелах права, і вони уже зараз використовуються учасниками судового процесу, що поширює форму і зміст процесу в цілому, її формат стає глибше і більш доступним для реалізації в прикладному сенсі.

То, можна зробити висновок, що юридична техніка може сприйматися, як письмо з методами і прийомами викладання наприклад процесуальних актів – документів в класичному їх письмовому розумінні чи електронному, а також дає можливість застосовувати категорію – юридична техніка, як юридичне технічне оснащення зі своєю судовою системою, що дозволяє реалізовувати цивільний процес – технічно, а значить звернення до суду стає і є більш доступним для захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права у суді України, наприклад позовну заяву можна надіслати через портал «Електронний суд».

Висновки. Таким чином, юридична техніка по своїй природі, як наукове і практичне явище застосування юристами, суддями, учасниками судового процесу, теоретиками – науковцями значно є поширенішим і саме зараз можна казати про її удосконалення і нове структурування з позиції наукових досліджень.

Перш за все, слід підкреслити той факт, що на сьогоднішній час юридична техніка має матеріальний і процесуальний – змістовий формат вираження, що дає можливість говорити про те, що вона так чи інакше впливає на формат самої процесуальної форми і змісту цивільного судочинства. І мова іде не лише про конкретну справу в якій ми використовуємо велику кипу складених процесуальних актів – документів, які по своїй формі повинні відповідати процесуальним нормам цивільного законодавства, а також про саме технічне оформлення та ведення юридичного процесу з певними технічними прийомами і Єдиною судовою системою.

По друге, процес стає спрощеним (більш доступним) лише в тому випадку, коли суд, учасники судового процесу є собою більш ніж досвідчені, адже досконалі у необхідному правовому рівні, у правовому сенсі, як спеціалісти так і громадяни, які звертаються до суду, правове розуміння закону, самого процесу повинно бути достатнім для сучасного судового процесу, щоб прийняти позов, бути присутнім на судовому слуханні, доводити аргументи до суду, винести законну і обґрунтовану судову постанову. Безперечно більша відповідальність в цих процесуальних правовідносинах накладається на сам суд, як керуючий орган цих дій, але і інші суб'єкти повинні не залікати на цю справу, що є і в їхніх інтересах.

По третє, відносно цивільного процесу можливо розглядати юридичну техніку з позиції оформлення і фіксування процесуальних актів – документів у процесуальній формі цивільного судочинства, форма і зміст яких повинен відповідати нормам ЦПК України, або законодавству. Це може залежати від ряду інструментів, це, і : мова з її структурованістю слів, лексика, термінологія, стиль викладення правового матеріалу чи згідно юридичного факту (доказу по справі, що зазначається у ході розгляду справи); можуть бути юридичні поняття, хоча б наприклад, експертиза і т.і.; правові символи, наприклад ЦПК, чи інші; кожен текст процесуального акта – документа характеризується юридичними термінами; висновки зі справи, які повинні бути аргументовані завдяки юридичних фактів, які в свою чергу теж добуваються, або складаються з певних юридичних прийомів.

По четверте, можливо зробити висновки, що формат юридичної техніки безперечно може розглядатися у *правотворчій* діяльності юристів, а також у *правозастосовній*, ці дві діяльності мають як схожості по цьому правовому явищу, так і певні відмінності у прикладному застосуванні. Наприклад, *правотворчі мають такі характеристики, які відображаються на : системі*

засобів, прийомів, вимог – правил створення та їх систематизації, реалізації цього права, необхідність його для вирішення конкретних правових задач.

А правозастосовні – це більш право прикладні, які вже мають певну законно затверджену форму і матеріальний зміст, набувають при своєму складанні необхідного письмового чи електронного вигляду, який не повинен суперечити ЦПК України; засоби і прийоми правозастосовних документів можуть бути схожими з правотворчими, хоча повинні мати більш прикладний вигляд по справі, яка розглядається судом; реалізація права захисту громадянина – є головною задачею юридичної техніки при оформленні і веденні судового процесу.

Таким чином, можна підкреслити багатогранність «юридичної техніки», як категорії, ознаки якої притаманна юриспруденції в цілому, постійна трансформація її повинна відповідати сучасності, а головне дозволяє зробити особливо судовий процес більш досконалим і спрощеним (доступнішим) для його учасників, полегшити роботу суду при захисті прав і свобод, мета – зробити цивільний процес більш зрозумілим і вірно сформованим, що безперечно впливає на результати розгляду цивільної справи.

Список використаних джерел:

1. Юридична техніка : курс лекцій / І.Д. Шутяк. – Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло , 2015. 228 с.
2. Суперсон О.О. Юридико-технічні особливості судових актів. Проблеми становлення правової демократичної держави. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4 Ч. 1. С. 70-73.
3. .Юридична техніка та складання процесуальних документів : навчально-методичний посібник / Г.В. Терела. Полтава : Полтавський університет економіки і торгівлі. ВНЗ Укоопспілки «ПУЕТ». 2016. 197 с.
4. Манько Д.Г. Юридичні технології: поняття й особливості співвідношення із суміжними категоріями. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Юриспруденція. 2019. № 37. С. 6–9.
5. Дутко А.О. юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України : Монографія / А.О. Дутко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2013. 176 с.

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.4>

ПИЖОВА М.О., ПИЖОВ О.М.

СПОРТ ЯК ОСОБЛИВА СФЕРА ЗАЙНЯТОСТІ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ

SPORTS AS A SPECIAL AREA OF EMPLOYMENT: SOME ISSUES

У статті аналізується спорт як особлива сфера зайнятості, не тільки як сфера фізичної активності та розваг, але й як унікальна царина професійної діяльності. Розглядаються комплексні виклики, з якими стикаються спортсмени, тренери та інші фахівці спортивної галузі, включаючи фінансову невизначеність, високий ризик травматизму, психологічний тиск, а також короткочасність професійних кар'єр. Автори висвітлюють важливість адекватного правового регулювання та соціального захисту в цій сфері, а також розглядають питання гендерної нерівності та необхідність забезпечення рівних можливостей і умов для всіх учасників спортивної індустрії. Визначено перспективи спорту як особливої сфери зайнятості. Зазначено, що правове регулювання часто не враховує специфіку спортивної діяльності, про це свідчить відсутність соціальних гарантій та систем страхування, що підвищує вразливість спортсменів до економічних та соціальних ризиків. Аналізуючи різноманіття професій у спорті, автори наголошують на потребі в більш глибокому дослідженні специфіки цієї сфери та розробці ефективних заходів для покращення умов зайнятості в спорті. На прикладі кіберспорту проаналізовано спорт як сферу зайнятості. Акцентовано увагу на тому, що кіберспорт стає важливою частиною світової спортивної та економічної культури, надаючи нові можливості для зайнятості, розвитку інфраструктури та інновацій у різних секторах, замученості великої кількості працівників.

Зроблено висновок, що спорт являє собою унікальну сферу зайнятості, яка, за умов адекватного правового регулювання, може стимулювати економічне зростання та сприяти фінансовому прогресу країни. З огляду на значний спортивний потенціал України, це особливо важливо для економічного відновлення країни під час дії правового режиму воєнного стану та післявоєнний період.

Ключові слова: трудові відносини, право на працю, правове регулювання, трудовий договір, працівник, трудові права, роботодавець, зайнятість, дистанційна праця, дистанційний працівник, віддалена робота, домашній працівник, гідна праця, економічне зростання, спорт.

The article analyzes sport as a special area of employment, not only as a sphere of physical activity and entertainment, but also as a unique field of professional activity. The article examines the complex challenges faced by athletes, coaches and other sports professionals, including financial uncertainty, high risk of injury, psychological pressure, and the short duration of professional careers. The authors highlight the importance of adequate legal regulation and social protection in this area, as well as address the issue

© ПИЖОВА М.О. – доктор юридичних наук, доцент, проректор з наукової роботи (Державний податковий університет)

© ПИЖОВ О.М. – доктор філософії з права, проректор з науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку (Національний університет фізичного виховання і спорту України)

of gender inequality and the need to ensure equal opportunities and conditions for all participants in the sports industry. The prospects of sport as a special area of employment are identified. It is noted that legal regulation often does not take into account the specifics of sports activities, as evidenced by the lack of social guarantees and insurance systems, which increases the vulnerability of athletes to economic and social risks. Analyzing the diversity of professions in sports, the authors emphasize the need for a deeper study of the specifics of this area and the development of effective measures to improve employment conditions in sports. Using the example of esports, the authors analyze sports as a field of employment. The author emphasizes that esports is becoming an important part of the global sports and economic culture, providing new opportunities for employment, infrastructure development and innovation in various sectors, and the employment of a large number of workers.

The author concludes that sport is a unique area of employment which, subject to adequate legal regulation, can stimulate economic growth and contribute to the country's financial progress. Given the significant sports potential of Ukraine, this is especially important for the country's economic recovery during the martial law regime and the post-war period.

Key words: *labor relations, right to work, legal regulation, employment contract, employee, labor rights, employer, employment, remote work, remote worker, remote work, domestic worker, decent work, economic growth, sport.*

Вступ. Сьогодні питання відбудови країни є першочерговим і болючим. Вирішувати його ефективно можна лише застосовуючи системний підхід, розвитку економіки, правової системи, сфери виробництва, запуску промислових ініціатив та інших важливих напрямків. Особливу увагу у цьому контексті необхідно приділяти трудовому потенціалу країни, оскільки це є фундамент добробуту держави. У цьому контексті пріоритетним напрямком державної політики має бути розбудова ринку праці. Відповідно до пункту 19 частини першої статті 1 Закону України «Про зайнятість населення» ринок праці – це система правових, соціально-трудова, економічних та організаційних відносин, що виникають між особами, які шукають роботу, працівниками, професійними спілками, роботодавцями та їх організаціями, органами державної влади у сфері задоволення потреби працівників у зайнятості, а роботодавців – у найманні працівників відповідно до законодавства [1]. Безумовно формування і реалізація державної політики у сфері зайнятості має бути стратегічно зумовлена на ефективне використання і розвиток трудового потенціалу країни. У цьому контексті під зайнятістю відповідно до пункту 7 частини першої статті 1 Закону України «Про зайнятість населення» слід розуміти не заборонену законодавством діяльність осіб, пов'язану із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи динамічність сучасного розвитку технологій, комунікацій необхідно відходити від радянського підходу щодо зайнятості, сьогодні необхідно звернути особливу увагу на спорт як особливу сферу зайнятості. Оскільки спорт відіграє важливу роль у суспільстві, будучи джерелом розваг, здоров'я та соціальної згуртованості. Однак його значення виходить далеко за межі цих аспектів. Спорт є унікальною сферою зайнятості, що поєднує в собі різноманітні професії, від спортсменів і тренерів до менеджерів, маркетингологів, лікарів та багатьох інших. Доречно зазначає В. Лукашук про те, що сучасний спорт став важливою галуззю економіки багатьох країн, зокрема й України. У нього залучено значні фінансові кошти і значну кількість робочої сили. Нині ступінь розвитку галузі спорту фактором, що впливають на темпи розвитку суспільства, рівень і якість життя населення, ділову активність [4]. Вважаємо за потрібне акцентувати увагу на перспективі цієї сфери зайнятості.

Перше, що особливо важливе – це розширення індустрії, враховуючи, що спортивна індустрія розвивається швидкими темпами, створюючи нові можливості для працевлаштування у сферах спорту, медіа, маркетингу та інших.

По-друге, це прямий та непрямий заклик до здорового способу життя. Спорт сприяє популяризації здорового способу життя, створюючи попит на тренерів, дієтологів, спортивних лікарів та інших фахівців.

Третім важливим аспектом є технологічні інновації, зокрема, розвиток технологій створює нові можливості для покращення спортивних результатів, аналітики, управління та тренувальних програм.

Крім того, спорт і прямо і опосередковано чинить соціальний вплив, оскільки він має значний вплив на суспільство, сприяючи формуванню позитивних цінностей, соціальної згуртованості та національної гордості. Це відкриває можливості для фахівців у сфері громадських відносин, соціальних проєктів та освітніх програм.

І ще на що варто звернути увагу це розвиток жіночого спорту, і важливо, що до нього зростає інтерес, що створює можливості для розвитку нових видів змагань, підвищення інвестицій та розширення можливостей для жінок у спорті.

Враховуючи зазначене вище, ми відстоюємо думку, що спорт як сфера зайнятості має свої особливості, але також пропонує безліч можливостей для професійного та особистісного розвитку. Підтримка спорту на державному та громадському рівнях може сприяти підвищенню соціальної значущості та зміцненню економічної стабільності цієї унікальної сфери діяльності. Необхідно враховувати і те, що поєднання у спорті різних професій обумовлено його складністю та багатогранністю. У спортивній індустрії залучені фахівці з різних галузей, кожен з яких грає важливу роль у досягненні спільної мети — підтримання високих стандартів у спорті та сприяння успіху спортсменів та спортивних організацій. Для розуміння масштабів залученості фахівців на зазначений ринок праці спробуємо виокремити основні групи зайнятості:

1) це безпосередньо спортсмени, вони є обличчям спорту та, найчастіше, ключовими виконавцями в цій галузі. Їх тренування, змагання та виступи визначають успіх команди чи особистого бренду. Вони зобов'язані дотримуватися жорстких режимів тренувань та дієт, співпрацювати з різними фахівцями для досягнення найкращих результатів. Необхідно зауважити, що проблемам регулювання правовідносин у сфері спорту приділяють увагу у своїх наукових працях багато вчених, зокрема: А. Апаров, Г. Бордюгова, М. Костенко, А. Куц, О. Кушнір, О. Моргунов, І. Процик, А. Сердюков, М. Тіхонова, М. Ткалич та інші [2]. Водночас, ми розглядаємо спортсменів як суб'єктів ринку праці, і питання оформлення їх трудових відносин, на жаль, потребує адекватного правового регулювання.

2) Тренери та інструктори, це ті особи які відповідають за розвиток навичок і здібностей спортсменів. Вони створюють тренувальні програми, забезпечують тактичну та технічну підготовку. Інструктори з фізичної підготовки допомагають спортсменам у розвитку сили, витривалості та гнучкості. Питання їх зайнятості те ж доволі часто є відкритим, оскільки не завжди вони працюють на умовах трудових договорів, це негативна тенденція. Оскільки вони втрачають право на свої гарантії у царині праці, та це погано впливає на ринок праці, оскільки дуже часто вони працюють неофіційно.

3) Лікарі та фізичні терапевти, тобто ті медичні фахівці відіграють вирішальну роль у підтримці здоров'я спортсменів. Лікарі діагностують та лікують травми, забезпечують медичний супровід змагань. Фізичні терапевти допомагають у відновленні після травм, розробляють програми реабілітації. Враховуючи, що відповідно до Реєстру визнаних видів спорту в Україні [5], їх близько 200, то значна кількість таких фахівців зайнята у цій сфері.

4) Дієтологи та спортивні психологи – вони забезпечують оптимальне харчування спортсменів, розробляючи індивідуальні дієти для підтримки енергії та відновлення. Спортивні психологи працюють над ментальною підготовкою, допомагаючи спортсменам справлятися з тиском змагань, зберігати мотивацію та покращувати фокус.

5) Спортивні менеджери та агенти, які займаються організацією та управлінням спортивних подій, команд, організацій. Вони відповідають за стратегічне планування, фінансове управління, маркетинг та спонсорство. Агенти допомагають спортсменам у пошуку та укладанні контрактів, представляють їх інтереси.

6) Журналісти та коментатори, які пишуть статті, огляди та новини про спортивні події, аналізують результати та дають прогнози. Коментатори ведуть репортажі під час змагань, пояснюють правила та аналізують виступи спортсменів. Тут також багато тих які працюють як офіційно, так і не офіційно.

7) Окрема група це технічні фахівці, зокрема інженери, технологи та інші технічні фахівці розробляють та вдосконалюють спортивне обладнання, інвентар та технології для покращення тренувань та змагань. Вони також займаються встановленням, налагодженням та підтримкою обладнання. Як правило, це також величезна кількість людей, які опосередковано чи прямо зайняті в цій сфері.

8) Організатори та фахівці з маркетингу – вони займаються підготовкою та проведенням спортивних подій. Фахівці з маркетингу просувають команди, спортсменів та заходи, розробляють стратегії рекламних кампаній та взаємодії зі спонсорами.

9) І окрему групу ми виділяємо юристів, які спеціалізуються на укладанні контрактів, вирішенні юридичних питань, пов'язаних із правами інтелектуальної власності, рекламою та спонсорством та іншими особливими питаннями спортивно-юридичної індустрії.

Це ми спробували виділити лише основні групи зайнятості, і вище зазначили спорт в загальному. Однак треба розуміти, що в кожному виді спорту є свої особливості зайнятості. Проаналізуємо це на прикладі кіберспорту, він є офіційно визнаним видом спорту в багатьох країнах (в Україні визнаний офіційним видом спорту з 2020 року). Так, в аналізі ринку праці у кіберспорті важливо враховувати широкий спектр професій та видів зайнятості, що включає не лише гравців і тренерів, але й спеціалістів з організації турнірів, маркетингу, та технічної підтримки, стрімінгу тощо. Розробники ігор, аналітики даних, технічні директори, юристи, керівники соціальних медіа та PR-фахівці також є невід'ємною частиною цієї галузі [3]. Тобто за лаштунками індустрії кіберспорту працює велика кількість професіоналів, які забезпечують розробку, оновлення та вдосконалення ігор. Це включає не тільки програмістів, які пишуть код, але й графічних дизайнерів, які створюють візуальні елементи гри. Аніматори оживляють персонажів та елементи ігрового світу, тоді як звукорежисери працюють над створенням аудіо-атмосфери. Тестувальники ігор займаються виявленням та усуненням помилок. Керівники проєктів координують усі ці процеси, а фахівці з ігрового дизайну вирішують, яким має бути ігровий досвід. Всі ці спеціалісти спільно творять продукти, які лежать в основі кіберспорту. Є окрема група IT-спеціалістів, які є зайнятими саме у сфері спорту.

Тобто у індустрії кіберспорту працює велика кількість фахівців, кожен з яких є частиною зайнятого населення. Від графічних дизайнерів, які створюють візуальний стиль ігор, до організаторів турнірів, які координують заходи, ці професіонали отримують заробітну плату та сплачують податки. Це створює цілісну економічну систему, де кожен учасник не лише вносить свій вклад у успіх кіберспорту, але й сприяє загальному економічному розвитку.

Висновки. Таким чином, на прикладі кіберспорту ми бачимо, що зайнятість у сфері спорту дуже велика, водночас, ми можемо констатувати про не достатній рівень правового регулювання зайнятості у сфері спорту, існує ряд проблемних питань, зокрема, ліцензування, сертифікація, угоди та контракти, неадекватність Кодексу законів про працю України до сучасних спортивних реалій та інше. Саме тому відстоюємо позицію, що спорт є особливою сферою зайнятості, яку необхідно комплексно досліджувати та розробляти ефективне правове регулювання. Спорт – це унікальна сфера зайнятості, яка при належному правовому регулюванні може розбудовувати економіку і сприяти фінансовому розвитку країни. А враховуючи, що Україна має неабиякий спортивний потенціал, це вкрай актуально для повоєнної відбудови.

Список використаних джерел:

1. Про зайнятість населення: закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>
2. Дубінська З. П. Особливості регулювання правовідносин у сфері спорту в Україні: теоретико-правовий підхід : докт. філос.: 081 – Право. Львів, 2021. 220 с. URL: https://dpspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3675/1/dubinska_d.pdf
3. Імас Є.В., Пижов О.М. Кіберспорт як новітня сфера зайнятості та економічного розвитку EU labor law: decent work and expansion of institutional capacity for sustainable development : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 97-123 с.
4. Лукашук В. Значення спортивної галузі у зростанні добробуту країни. *Персонал*. № 1/2009. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=633>
5. URL: Про затвердження Реєстру визнаних видів спорту в Україні: наказ Міністерства молоді та спорту України від 11.03.2015 № 639. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0639728-15#Text>.

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.5>

ТЮРЯ Ю.І.

**ПРАВОВИЙ ВИМІР МЕХАНІЗМУ NET BILLING:
ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКЛИКИ**

**LEGAL DIMENSION OF THE NET BILLING MECHANISM:
WAYS OF IMPLEMENTATION AND CHALLENGES**

У відповідь на екологічні виклики та забезпечення сталості нагальним є розробка та впровадження ефективних «зелених» інструментів та стратегій, спрямованих на зниження викидів парникових газів, підвищення рівня енергоефективності, використання відновлювальних джерел енергії тощо. Впровадження зеленої трансформації, що включає перехід від традиційних, забруднюючих джерел енергії до чистих та відновлюваних джерел, стає перспективним напрямком у запобіганні екологічної кризи.

У статті розглянуто актуальну тему впровадження механізму Net Billing в енергетичному секторі та його вплив на розвиток альтернативних джерел енергії. Зауважено, що однією з передумов переходу до «зеленої» енергетики стала необхідність реалізувати процес децентралізації енергетичного сектору України задля відновлення країни після війни та з урахуванням принципів Європейського зеленого курсу.

Проаналізовано основні аспекти змін у законодавстві, спрямовані на підтримку генерування електроенергії споживачами. Висвітлено ключові переваги та можливі виклики впровадження механізму, зокрема поетапне зменшення «зеленого» тарифу, визначення гранично дозволених до відпуску в мережу електричної потужності для активних споживачів через самовиробництво, ліцензування господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, передачею, розподілом електричної енергії, а також функціонуванням малих систем розподілу, постачанням електроенергії споживачам, зберіганням енергії та агрегацією. Зауважено, що стратегія розподіленої генерації сприяє сталому розвитку енергетичної системи та зростанню використання «зеленої» енергії. З метою стимулювання споживачів до встановлення об'єктів відновлюваної енергетики запропоновано реалізувати конкретні заходи.

Підкреслено важливість активної участі місцевих громад у сприянні зростанню використання відновлювальних джерел енергії шляхом самовиробництва. Наголошено, що використання відновлюваних джерел енергії у контексті малої розподіленої генерації електроенергії може гарантувати стаке енергетичне постачання та сприяти енергетичній незалежності держави.

Ключові слова: *«зелені» інструменти, відновлювальна енергетика, децентралізація енергетики, «зелений» тариф, механізм Net Billing, мала розподілена генерація.*

In response to environmental challenges and the pursuit of sustainability, the development and implementation of effective «green» tools and strategies aimed at reducing greenhouse gas emissions, increasing energy efficiency, and utilizing renewable energy sources are urgently needed. The implementation of green transformation, which involves transitioning from traditional, polluting energy sources to clean and renewable sources, emerges as a promising direction in addressing the environmental crisis.

The article explores the topical subject of implementing the Net Billing mechanism in the energy sector and its impact on the development of alternative energy sources. It is noted that one of the prerequisites for transitioning to "green" energy has been the necessity to carry out the process of decentralization of Ukraine's energy sector, aimed at the country's recovery post-war, while taking into account the principles of the European Green Deal.

The main aspects of legislative changes aimed at supporting consumer-generated electricity generation are analyzed. Key advantages and potential challenges of implementing the mechanism, including the gradual reduction of the "green" tariff, defining the permissible electricity capacity for active consumers through self-generation, licensing economic activities related to production, transmission, distribution of electric energy, as well as the operation of small distribution systems, supplying electricity to consumers, energy storage, and aggregation, are highlighted. It is noted that the strategy of distributed generation contributes to the sustainable development of the energy system and the increased utilization of «green» energy. To incentivize consumers to install renewable energy facilities, specific measures are proposed.

The importance of active involvement of local communities in promoting the growth of renewable energy utilization through self-generation is underscored. It is emphasized that the use of renewable energy sources in the context of small distributed electricity generation can ensure stable energy supply and contribute to the energy independence of the state.

Key words: «green» instruments, renewable energy, energy decentralization, «green» tariff, Net Billing mechanism, small distributed generation.

Постановка проблеми. Сьогодні людство стикається з невідкладними екологічними викликами, які потребують термінових заходів для зниження викидів шкідливих речовин, збереження природних ресурсів та реалізації енергоефективних і сталих «зелених» рішень. Ще в 1997 році, світ визнавши небезпеку екологічної кризи, прийняв Кіотський протокол, що встановив зобов'язання для розвинених країн знизити викиди парникових газів на певний процент порівняно з рівнем 1990 року. Пізніше, у 2015 році, на Конференції Сторін Рамкової конвенції ООН про зміну клімату була укладена Паризька угода, яка встановила всесвітню мету з обмеження глобального потепління на рівні нижче 2 градусів Цельсія вище доіндустріального рівня. Цим історичним документом також передбачено, що кожна країна-учасниця повинна внести свій власний внесок у боротьбу зі зміною клімату. Обидві ці міжнародні угоди покликані активізувати спільні зусилля країн з метою забезпечення сталості навколишнього середовища та підвищення добробуту людства.

Зважаючи на глобальний масштаб екологічних проблем, неминучим стає необхідність розробки та активного впровадження ефективних «зелених» інструментів та стратегій, спрямованих на результативне зниження викидів парникових газів, підвищення рівня енергоефективності, популяризацію використання відновлювальних джерел енергії та інші екологічно спрямовані ініціативи.

Стан дослідження. Попри зростаючий інтерес науковців різних галузей, таких як Г.Д. Джумагельдієва, Я.В. Журавель, О.А. Зінченко, С.С. Апальков, Н.А. Литвин, О.С. Яра, Д.В. Молдованов та інших, до питання стимулювання альтернативної енергетики, із залученням нових механізмів, ця тема залишається актуальною та потребує подальшого наукового аналізу.

Метою статті є розкриття сутності механізму «Net Billing», аналіз потенційних переваг та викликів його впровадження для учасників енергетичного ринку та споживачів, а також визначення ролі цього механізму у стимулюванні сталого розвитку та використанні відновлювальних джерел енергії.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових інструментів подолання екологічних проблем є здійснення зеленої трансформації, яка включає впровадження інноваційних екологічних технологій, підвищення енергоефективності та споживання альтернативних джерел енергії, серед іншого. Перехід від використання традиційних, забруднюючих енергетичних джерел, таких як вугілля та нафта, до чистих та відновлюваних джерел є важливим етапом у вирішенні екологічних викликів та забезпеченні сталого розвитку, оскільки такі джерела енергії менш негативно впливають на навколишнє середовище та характеризуються зменшеним викидом парникових газів. Водночас підтримка розвитку відновлювальної енергетики є ключовою складовою

державної стратегії України в електроенергетичній сфері. Це не лише засіб сприяння енергетичній безпеці країни, але й реалізація національних зусиль щодо спільної екологічної агенди з ЄС, в рамках його «European Green Deal» (Європейська зелена угода).

Енергетична стратегія України на період до 2050 року визначає основну місію як створення сприятливих умов для сталого розвитку національної економіки шляхом забезпечення доступу до надійних, стійких та сучасних джерел енергії. У планах України до 2050 року здійснити перехід енергетичного сектору до максимальної близькості з кліматичною нейтральністю. Це означає забезпечення наявності чистої енергії, подолання енергетичної нерівності, створення інноваційної та децентралізованої енергосистеми, а також встановлення стабільно функціонуючих національних енергетичних ринків та їх інтеграцію на міжнародному рівні [1].

З метою створення прогнозованих умов задля розширення галузі енергетики в Україні та відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації», Державне агентство з енергоефективності розробило проєкт Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики до 2030 року. Цей документ визначає не лише стратегічні цілі зростання галузі до 2030 року, а також містить заходи, спрямовані на забезпечення збалансованого розвитку відновлюваної електроенергетики, теплоенергетики та використання відновлюваних джерел енергії (далі – ВДЕ) в транспорті. Проєкт передбачає збільшення частки енергії з ВДЕ у валовому кінцевому енергоспоживанні у 3 рази – з 9% у 2020 році до 27% у 2030 році, зокрема у секторах: електроенергетики – збільшення частки енергії з ВДЕ у 2 рази – з 14% до 25%; опалення та охолодження – зростання частки енергії з ВДЕ у 4 рази – з 9% до рівня 35%; збільшення частки енергії з відновлюваних джерел у споживанні транспортним сектором у 5 разів – з 3% до рівня 14% [2].

У 2021 році, в рамках Національного плану дій з енергоефективності на період до 2030 року, був розроблений проєкт Концепції Державної цільової економічної програми щодо енергоефективності та розвитку відновлюваних джерел енергії на 2022-2026 роки (далі – Програма). Головною метою Програми є створення сприятливих умов для зростання енергоефективності національної економіки, зокрема, шляхом зменшення використання енергоресурсів та забезпечення енергетичної незалежності завдяки застосуванню місцевих джерел енергії, отриманих з відновлюваних джерел. Розробка Програми стала можливою завдяки передумовам, які створило планування введення в ЄС фіскального механізму регулювання імпорту вуглецевих товарів (відомого як carbon border adjustment mechanism), що здійснюється в рамках ініціативи «European Green Deal». Отже, найбільше важливою наразі стає необхідність підвищення енергоефективності вітчизняних підприємств, особливо в контексті обмеження викидів двоокси вуглецю. Програмою також визначено комплекс заходів для розв'язання екологічних проблем сьогодення, зокрема підтримка та стимулювання населення до встановлення об'єктів відновлюваної енергетики для опалення та гарячого водопостачання шляхом часткового відшкодування вартості кредиту на придбання та встановлення відповідного обладнання (сонячні колектори, теплові насоси тощо) та інші ініціативи [3]. Результатом виконання Програми повинно стати зменшення використання природного газу через впровадження механізму, що сприятиме стимулюванню населення впроваджувати енергоефективні заходи.

Нині, досягнення кліматичної нейтральності є однією з амбітних цілей Європейського Союзу. З огляду на це, ключовим завданням для України виступає декарбонізація задля забезпечення сталого розвитку та підвищення конкурентоспроможності власної економіки. У цьому контексті, важливим є втілення деяких положень Директиви (ЄС) 2018/2021 «Про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел», зокрема особливо актуальним є стимулювання використання відновлюваної енергії в секторі опалення та охолодження. Кожна держава-член повинна докласти зусиль для збільшення відсотка відновлюваної енергії у цьому секторі приблизно на 1,3 відсотка щороку, що відображає середньорічний показник, розрахований для періодів з 2021 до 2025 року [4].

Зараз українська енергетична система має централізовану структуру, що призводить до її вразливості. В результаті масованих ракетних ударів по енергетичних об'єктах, сектор енергетики в Україні знаходиться у складному стані. Приблизно половина об'єктів, які виробляють електроенергію, в країні наразі недієздатні через руйнування або окупацію, внаслідок чого усі споживачі цієї зими відчули значний дискомфорт через відключення електроенергії. Водночас якби організації, підприємства та домогосподарства мали власні альтернативні джерела енергії, відключення було б менш відчутним для всіх споживачів електроенергії. Тому у своєму виступі

від 28 грудня 2022 року, Президент України висловив намір здійснити процес децентралізації енергетики з акцентом на використання ВДЕ. Стратегія «зеленої» енергетики повинна стати неодмінною складовою післяконфліктного відновлення [5].

Таким чином, стратегія відновлення України має передбачати «зелену» реставрацію на засадах сталого розвитку з урахуванням принципів Європейського зеленого курсу, гарантуючи виконання Копенгагенських критеріїв задля успішної інтеграції нашої країни до європейського співтовариства. Відтак, важливо визначити напрями «зеленої» модернізації та проаналізувати можливості розширення ініціатив Європейського зеленого курсу в рамках використання ВДЕ, щоб впроваджувати їх у національні стратегії відновлення.

Одним з інструментів, який Європа використовує для реалізації свого зеленого курсу, є механізм підтримки, відомий як «система чистого обліку». Він допомагає домогосподарствам та підприємствам заощаджувати гроші на рахунках за електроенергію, сприяючи розвитку ВДЕ та зменшуючи залежність Європи від імпортової енергії. Більш ніж 70 країн вже використовують такий підхід, який реалізується у двох різних варіантах: Net Metering (чистий облік) та Net Billing (чистий продаж). Основна ідея цих механізмів полягає в тому, що користувачі, які виробляють електроенергію за допомогою відновлювальних джерел, таких як сонячні панелі чи вітрові турбіни, можуть під'єднати свої системи до мережі електропостачання. Коли вони виробляють більше енергії, ніж споживають, надлишок енергії може бути відправлений до електричної мережі. У зворотному випадку, коли споживана електроенергія перевищує вироблену, вони можуть забрати електроенергію з мережі. Основними розбіжностями є те, що підходить Net Metering і Net Billing відрізняються у способі взаємодії з електроенергією та фінансами. В рамках Net Metering відбувається взаємозалік електроенергії в одиницях енергії (кВт-год), тоді як у випадку Net Billing використовується автоматизована система фінансових розрахунків. Іншими словами, виробнику «зеленої» енергії відшкодовують кошти замість кіловат-годин. Важливо підкреслити, що ці фінансові відшкодування накопичуються на балансі власника сонячної або вітрової станції, і в разі, якщо генерація енергії не покриває власні потреби, він може використовувати накопичені кошти для придбання електроенергії з енергосистеми. Головна перевага Net Billing це відсутність додаткового субсидіювання на ринку, оскільки всі розрахунки за електроенергію відбуваються «живими» грошима. Вищезгадана гнучкість обліку надає можливість домогосподарствам використовувати сонячну енергію для виробництва тепла та гарячої води. Цей підхід стає економічно вигідним, особливо коли застосовуються теплові насоси: у споживача є можливість виробляти електроенергію влітку і використовувати її ефективно для опалення взимку.

Варто зазначити, що вже у 2008 році законодавством України «Про електроенергетику» було вперше введено поняття «зелений» тариф як спеціальний режим закупівлі електричної енергії, яка виробляється на об'єктах електроенергетики, що використовують альтернативні джерела енергії (за винятком доменного та коксового газу, а у разі гідроенергії – тільки на малих гідроелектростанціях) [6]. З плином років цей термін отримав розширене тлумачення, згідно з яким це «спеціальний тариф, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями)» [7]. Відповідно завдяки впровадженню державою правових, організаційних та економічних стимулів, зокрема введенню моделі фіксованого «зеленого» тарифу, протягом останніх років в Україні відбувається вражаюче зростання кількості генеруючих установок, що належать до приватних домогосподарств і перетворюють сонячне випромінювання на електричну енергію. Так, у 2019 році Україна увійшла в ТОП-10 країн світу за швидкістю розвитку відновлюваної енергетики, а у 2020 році вже в ТОП-5 європейських націй за темпами росту сонячної енергетики. Не менш вражаючим було досягнення України у 2019 році, коли в рейтингу Climatescope від Bloomberg New Energy Finance (Bloomberg NEF) наша країна посіла почесне восьме місце (піднявшись з 63-го серед 104 країн світу) за інвестиційною привабливістю для розвитку джерел енергії з низьким викидом вуглецю та будівництва «зеленої» економіки [8].

Попри перші позитивні результати застосування «зеленого» тарифу та стимулювання інвестицій у цей сектор, з часом виявилися деякі недоліки цієї моделі. Зокрема, наявність заборгованостей та зростаючого субсидіювання стала проблемою, оскільки стрімке зростання кількості генеруючих установок приватних домогосподарств за такої моделі призвело до збільшення витрат, необхідних на компенсацію різниці, що покриває держава. Крім того, відсутність належних

стимулів для споживачів ВДЕ задовольняти свої власні енергетичні потреби створило певні виклики щодо ефективного використання виробленої енергії. Суттєва різниця між розміром «зеленого» тарифу та ринковою ціною спонукала власників електростанцій до максимізації відпуску дорогої електроенергії у мережу з метою отримання прибутку. На сучасному етапі ми стикаємось зі значними недоплатами за «зеленим» тарифом (прогнозується, що ця сума зросте до чотирьох мільярдів гривень до 2023 року) [9].

Наразі є першочергова потреба у реформуванні підходів до підтримки ВДЕ в Україні з урахуванням накопичених недоліків та проблем. Саме тому для забезпечення ефективної та урівноваженої підтримки мають впроваджуватися альтернативні механізми, такі як Net Billing та Net Metering, що дозволяють більш гнучко збалансувати споживання та виробництво електроенергії, уніфікуючи облік згенерованої електроенергії з ВДЕ для відпуску «у мережу». Одночасно застосування цих механізмів допоможе створити стимули для власників ВДЕ використовувати вироблену енергію не тільки для продажу, а й для власних потреб, зменшуючи залежність від традиційних джерел енергії.

З метою належного регулювання процесу впровадження та забезпечення оптимальних умов для власників сонячних та вітрових електростанцій, Міністерство енергетики України розробило законопроект під номером 9011-д, який був прийнятий 30 червня 2023 року та отримав номер 3220-IX. Цей законопроект передбачав внесення змін до деяких законів України з метою поліпшення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії генеруючими установками споживачів. Водночас розробники проєкту врахували думку Координаційної групи при Енергетичному Співтоваристві ECDSO-E щодо застосування механізму Net Metering, який може негативно впливати на інших споживачів та призводити до викривлення конкуренції на ринку електричної енергії. Зокрема, Рада європейських енергетичних регуляторів (CEER) рекомендує уникати застосування схеми Net Metering, оскільки можливий ризик неплатоспроможності енергетичної системи, що стає неофіційним безкоштовним сховищем для зберігання електроенергії. Пропонується впровадження системи Net Billing (механізм самовиробництва), який передбачає проведення фінансових взаєморозрахунків між електропостачальником та споживачем, включаючи приватні домогосподарства та інші енергетичні споживачі. Відповідно це має забезпечити проведення розрахунків в грошовій формі та допоможе уникнути можливого надмірного субсидювання [10].

Також, згідно вже з прийнятим Законом № 3220-IX, споживачам, які встановили генеруючі установки для виробництва електроенергії з альтернативних джерел, надається можливість використовувати отриману енергію на своєму власному об'єкті, навіть у випадку, коли сама установка знаходиться в іншому місці. Однак важливо, щоб така установка була приєднана до електричних мереж того ж оператора розподілу, який обслуговує цього споживача, і розташована на території, де діє відповідний постачальник універсальних послуг. Крім того, Закон встановлює конкретні умови дії механізму самовиробництва, визначає категорії споживачів, яким надається така можливість, та надає пояснення до термінів, зокрема «механізм самоспоживання», «активний споживач» та інші [11].

Додатково Законом передбачено правове регулювання гарантій походження електричної енергії, виробленої з ВДЕ. Сутність гарантії полягає у підтвердженні обсягу електричної енергії, яка відпущена до мережі або вироблена та використана для власного споживання. Така гарантія видається на обсяг 1 МВт/год. До речі, можливість передачі права власності на гарантію відокремлено від самої електроенергії, а обіг гарантій можливо здійснювати незалежно від обсягу згенерованої електроенергії, і цей процес може тривати протягом 12 місяців з дня виробництва відповідного обсягу енергії, на який була видана гарантія [11]. Такий підхід до системи гарантій походження спроможний стати ключовим стимулом для сприяння експорту «зеленої» енергії з України, а також підсилити розвиток внутрішнього тренду щодо використання енергії, отриманої з альтернативних джерел. Спільно з цим, згаданий механізм є необхідним інструментом для впровадження в Україні вимог Директиви (ЄС) 2018/2021.

Паралельно, Законом в Україні впроваджується новий механізм для підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел – механізм ринкової премії, в рамках якого Гарантований Покупець компенсує суб'єктам господарювання, що мають право на «зелений» тариф, а також тим, які здобули підтримку після проведення аукціону, різницю між розміром «зеленого» тарифу або аукціонною ціною та розрахунковою ціною за електричну енергію. Подібна модель відома як Feed-in-Premium або контракти на різницю та також передбачена Директивою (ЄС) 2018/2021.

Новий Закон не припиняє дію «зеленого» тарифу, який залишається активним до 2030 року відповідно до законодавства. В той же час, буде паралельно діяти механізм Net Billing. Однак, головна відмінність між ними полягає в тому, що «зелений» тариф може існувати лише за умови отримання субсидій з бюджету. Водночас згідно з Законом планується поетапне зниження «зеленого» тарифу для домогосподарств, розпочинаючи з 2024 року, на 10%. Відповідно, з кожним роком виробники відновлюваної енергії зможуть отримувати меншу компенсацію за свою вироблену електроенергію. Впровадження такої ініціативи спрямоване на те, щоб зробити модель «зеленого» тарифу більш економічно ефективною та стимулювати розвиток та перехід «активних споживачів» до використання механізму Net Billing.

Супутньо, при внесенні змін до закону «Про альтернативні джерела енергії», законодавець встановив низку специфічних обмежень стосовно обсягу електроенергії, що допускається вводити до мережі, з метою впливу на привабливість механізму Net Billing. Зокрема, у статті 9⁶ передбачено, що дозволена до відпуску в мережу електрична потужність активного споживача за механізмом самовиробництва не може перевищувати 50% від приєднаної потужності споживача. Разом з цим, «одночасне укладення договору купівлі-продажу за «зеленим» тарифом і договору купівлі-продажу електричної енергії для самовиробництва на одну і ту саму генеруючу установку активного споживача забороняється» [7].

Одним із позитивних моментів законодавчих змін є те, що активними споживачами можуть бути не лише домогосподарства, а й комунальні заклади (школи, лікарні тощо) та підприємства. Головна вимога полягає не лише у здійсненні покупки електроенергії, але й в активному її виробництві.

З урахуванням розглянутих змін можна стверджувати, що оновлений закон «Про альтернативні джерела енергії» включає ряд обмежень та можливостей, спрямованих на поетапний перехід від системи «зеленого» тарифу до механізму Net Billing, маючи на меті зробити останній більш доступним та привабливим для різних класів споживачів, що допоможе їм активно займатися генерацією електроенергії.

Синхронно з внесенням змін до закону «Про ринок електричної енергії», передбачено процедуру ліцензування господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, передачею, розподілом електричної енергії, функціонуванням малих систем розподілу, постачанням електричної енергії споживачам, зберіганням енергії та агрегацією. Зауважимо, що з метою покриття власних потреб у споживанні енергії споживач має право встановлювати генеруючі установки для виробництва електричної енергії без отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з виробництва енергії [12].

Для успішного впровадження механізму Net Billing необхідно вжити не лише заходів щодо прийняття відповідного законодавства, а й передбачити на державному рівні різні стимулюючі механізми. Оновленим законом «Про альтернативні джерела енергії» передбачено, що фінансування державної цільової економічної програми стимулювання розвитку малої розподіленої генерації з ВДЕ може здійснюватися через кошти державного та місцевих бюджетів, залучення фінансових ресурсів від міжнародних фінансових та донорських організацій у вигляді кредитів та грантів, випуску «зелених» облігацій, а також з інших джерел [7]. Проте, на нашу думку, лібералізація тарифів на електроенергію або зниження вартості встановлення сонячних панелей та систем для зберігання енергії в цьому контексті можуть виявитися більш результативними заходами.

Висновки. Підсумовуючи викладене, важливо відзначити, що децентралізація енергетичної системи є визначною складовою для забезпечення життєздатності та подальшого розвитку української енергетики в умовах війни та післяконфліктного періоду. Стратегія розподіленої генерації, коли споживачі максимально наближені до джерела енергії, відіграє важливу роль у цьому процесі. В якості таких джерел можуть та повинні виступати малі «зелені» електростанції. Вони є найбільш економічно вигідними з точки зору собівартості виробництва електроенергії, а також не вимагають пального, яке стає дедалі більш дефіцитним ресурсом для нашої країни.

Сьогодні державі доводиться нести певне фінансове навантаження через застосування «зеленого» тарифу, що потребує перегляду цієї моделі та запровадження інших альтернативних механізмів, на кшталт Net Billing. Проте з метою спонукання споживачів до встановлення об'єктів відновлюваної енергетики необхідним є запровадження на державному рівні певних стимулюючих механізмів. Передусім результативними заходами в даному контексті можуть бути зниження витрат на встановлення енергообладнання для генерації та зберігання енергії або реформування тарифів на електроенергію.

Впровадження на рівні законодавства певних обмежень, включаючи дозволений обсяг електричної потужності до відпуску в мережу для активних споживачів, поетапне зниження «зеленого» тарифу для домогосподарств та ліцензування господарської діяльності, пов'язаної з виробництвом, передачею та розподілом електричної енергії, можуть стати ефективними інструментами для стимулювання самовиробництва електроенергії.

З урахуванням розвитку децентралізації влади, насамперед необхідно до проєктів «зеленої» розбудови та стимулювання самовиробництва електроенергії з альтернативних джерел залучати місцеві громади. Оскільки відновлювальні процеси безпосередньо впливають на розвиток місцевих спільнот, важливо в цих процесах активізувати роль місцевого самоврядування, яке має можливість та ресурси здійснювати ефективне регулювання «зелених» ініціатив на місцевому рівні.

Європейський зелений курс не лише відкриває для України нові можливості щодо відновлення, але й гармонізується з національними економічними інтересами країни. Розвиток малої розподіленої генерації електроенергії з використанням відновлюваних джерел стане стимулом для зростання частки екологічно чистої електроенергії в енергоміксі, забезпечуючи надійне енергопостачання та створюючи підґрунтя для сталого розвитку нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Енергетична стратегія: Міністерство енергетики України. URL: <https://mev.gov.ua/reforma/enerhetychna-stratehiya>
2. Держенергоефективності розроблено проєкт Національного плану дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року: Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhenergoefektivnosti-rozrobleno-proekt-nacionalnogo-planu-dij-z-rozvitku-vidnovlyuvanoi-energetiki-na-period-do-2030-roku>
3. Концепція Державної цільової економічної програми з енергоефективності та розвитку відновлюваних джерел енергії на 2022-2026 роки. URL: https://saec.gov.ua/sites/default/files/11_12_2020_Concept_EEPROGRAM.pdf
4. Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/2001 від 11 грудня 2018 року про стимулювання використання енергії з відновлюваних джерел (нова редакція): Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_039-18
5. Вступ Президента зі щорічним Посланням до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України»: Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-zi-shorichnim-poslanniam-do-verhovnoyi-rad-80113>
6. Про електроенергетику: Закон України від 16.10.1997 № 575/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/575/97-%D0%B2%D1%80>
7. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20.02.2003 № 555-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555-15>
8. Сектор відновлюваної енергетики України до, під час та після війни / за редакцією Володимира Омельченка: Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/sector-vidnovlyuvanoi-energetyky-ukrayiny-do-pid-chas-ta-pislya-viyny>
9. Net billing – підтримка відновлюваної енергетики після «зеленого» тарифу: Коростенська міська рада. URL: <https://korosten-rada.gov.ua/net-billing-pidtrymka-vidnovlyuvanoi-energetyky-pislya-zelenogo-taryfu/>
10. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення умов підтримки виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії генеруючими установками споживачів» / Міністерство енергетики України. URL: <https://mev.gov.ua/rehulyatornyy-akt/pro-vnesennya-zmin-do-deyakykh-zakoniv-ukrayiny-shchodo-udoskonalennya-umov>
11. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України: Закон України від 30.06.2023 № 3220-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3220-20>
12. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2019-19>

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

УДК 342.723

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.6>

АНДРУЩЕНКО І.Г.

**ГЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО:
СУТНІСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА, ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ****GENDER VIOLENCE:
ESSENCE, CHARACTERISTICS, CAUSES OF EXISTENCE**

У статті розглядаються питання гендерного насильства, визначається його зміст та прояви. Автор зазначає, що будь-яке насильство вкорінюється в історично нерівних відносинах влади між жінками та чоловіками, тісно пов'язані з гендерною дискримінацією жінок та їх підлеглим становищем в ієрархії сімейних відносин.

Підкреслюється, що постраждалі подають скарги лише в 15 % від загальної кількості вчинених таких протиправних явищ. Такий низькій відсоток поданих скарг, пояснюється вірою у власні сили та можливістю уладнати таке насилля, а також зневірою до правоохоронних органів і органів влади.

Вказується, що Україна на національному рівні визнала тему гендерного насильства пріоритетним завданням на найближчу перспективу. Автор вказує, що в Декларації Генеральної Асамблеї ООН 1993 року визначено, що насильство щодо жінок це «будь-яка дія, яка базується на гендерному насильстві та призводить або може призвести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди, страждань жінки, включає також і загрозу таких дій, застосування сили або позбавлення свободи, що має місце в суспільному або ж особистому житті».

Автор посилається на Декларацію ООН про викорінення насильства щодо жінок (A/RES/48/104) і зауважує, що жінки стикаються з різноманітними формами гендерного насильства на різних етапах свого життя, багато з яких загострюються під час дії надзвичайних обставин.

Розкриваючи історичні аспекти появи гендерного насильства, автор приводить приклад США, де починаючи з XVIII століття тривалий час існував так званий «американський кодекс насильства», що підштовхнув поширення гендерного насильства через демонстрацію мужності чоловіків.

Наголошується, що гендерне насильство – це такі форми насильницьких дій, що мають чітко виражену гендерну групу, на яку воно спрямоване, або яка чинить означене насильство. Також в статті виокремлені основні прояви таких протиправних явищ. Вказується, що до причин насильства стосовно жінок відносять: їх залежне становище у суспільстві, громаді, сім'ї, а також сегрегація на ринку праці, політична репрезентація, стереотипи тощо.

Надана характеристика особливостей гендерного насильства. Визначені антропологічні характеристики, які зумовлюють міжособистісне насильство. Розкрито сутність гендерно зумовленого насильства.

Також автором деталізовані окремі види насильства та види впливу кривдника на постраждалу особу при здійсненні гендерного насильства.

Ключові слова: декларація, конвенція, норми, статус жінки, кривдник, чоловіки, порушення прав, кодекс, суспільство.

The article examines the issue of gender violence, defines its content and manifestations. The author notes that any violence is rooted in historically unequal power relations between women and men, closely related to gender discrimination of women and their subordinate position in the hierarchy of family relations.

It is emphasized that the victims file complaints in only 15 % of the total number of committed such illegal phenomena. Such a low percentage of filed complaints is explained by faith in one's own strength and the ability to deal with such violence, as well as distrust of law enforcement agencies and authorities.

It is indicated that Ukraine at the national level recognized the topic of gender violence as a priority task for the near future. The author points out that in the Declaration of the UN General Assembly in 1993 it is defined that violence against women is «any action that is based on gender violence and leads or may lead to physical, sexual or psychological harm, suffering of a woman, also includes the threat of such actions, use of force or deprivation of liberty that takes place in public or private life».

The author refers to the UN Declaration on the Elimination of Violence against Women (A/RES/48/104) and notes that women face various forms of gender-based violence at different stages of their lives, many of which are exacerbated during emergencies.

Revealing the historical aspects of the emergence of gender-based violence, the author cites the example of the United States, where the so-called «American code of violence» existed for a long time starting from the 18th century, which encouraged the spread of gender-based violence through the demonstration of male masculinity.

It is emphasized that gender-based violence is such forms of violent actions that have a clearly defined gender group at which it is directed, or which perpetrates the specified violence. The article also highlights the main manifestations of such illegal phenomena. It is indicated that the causes of violence against women include: their dependent position in society, community, family, as well as segregation in the labor market, political representation, stereotypes, etc.

Characteristics of gender-based violence are given. Defined anthropological characteristics that cause interpersonal violence. The essence of gender-based violence is revealed.

The author also details individual types of violence and the types of influence of the offender on the victim during gender-based violence.

Key words: *declaration, convention, norms, status of women, abuser, men, violation of rights, code, society.*

Вступ. Стрімкий розвиток суспільних відносин у світі за останнє сторіччя призвів до порушення системи підтримки та захисту сім'ї, а також суттєво знизив здатність чоловічої статі виконувати свої традиційні гендерні ролі, що призвело до зростання рівня протиправних явищ – гендерного насильства (далі – ГН).

Жіноча стаття стикається не лише з ризиком ГН, але й з пов'язаними з цим негативними наслідками для здоров'я, психологічними стресами та травмами, що зачасти мають довгострокові прояви. ГН перешкоджає та відштовхує від роботи та несе суттєві матеріальні витрати, які лягають на плечі тих осіб, які пережили подібне насильство.

Постановка завдання. Зазначимо, що у вітчизняній юридичній літературі, мають місце лише поодинокі випадки комплексного дослідження питань, що присвячені сімейному чи домашньому насильству. Водночас, значна кількість вітчизняних правників, що так чи інакше торкалися тематики насильства, акцентували увагу загалом на аналізі насильства з боку інтимного партнера, домашнього насильства, сімейного насильства та інших видів насильств. Проблеми та дискусійні питання, що з'являються в процесі дослідження тематики гендерного насильства, висвітлювалися головним чином в медіа-публікаціях чи в навчальних посібниках, де аналіз носить фрагментарно-ситуативний характер. Це, в свою чергу, вказує на **актуальність** статті автора.

Творчим підґрунтям для автора стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: С. В. Євченко, М. Кімел, Л. С. Кобилянська, Т. О. Марценюк, Т. М. Мельник та багатьох інших. Проте питання, що підняті автором у статті, лише частково відображені у працях вчених.

Результати дослідження. ГН, насильство з боку інтимного партнера, домашнє та сексуальне насильство вкорінюються в історично нерівних відносинах влади між жінками та чоловіками, тісно пов'язані з гендерною дискримінацією, фінансовою вразливістю жінок та їх підлеглим

становищем в ієрархії сімейних відносин. Попри поступову зміну гендерних норм серед молоді, українські чоловіки все ще демонструють відносно високий рівень толерантності до емоційного, економічного та фізичного домашнього насильства.

Безробіття, обмежений доступ до засобів існування, зловживання наркотичними речовинами та лікєро-горілчаними виробами, ще більше сприяють поширенню рецидивів насильства. На думку експертів, постраждали подають скарги лише в 15 % від усіх цих протиправних явищ. Культура замовчування, відчуття безкарності, відсутність конфіденційності, сприйняття насильства з боку інтимних партнерів як приватної справи, а також віра у власні сили, змушують жертв не звертатися за допомогою. Шляхи звернення за допомогою часто порушуються, або ж взагалі чітко не визначені. Рівень довіри до правоохоронних органів і органів влади змушує сподіватися на краще. Існує лише обмежений доступ до безпечних місць, медичної та психологічної підтримки й правосуддя для постраждалих.

Водночас, органи влади мають обмежені можливості притягнути кривдників до відповідальності, а також консультувати та сприяти реінтеграції з метою запобігання повторним інцидентам. Багато жінок взагалі не знають про свої права та наявність служб підтримки.

Україна на національному рівні визнала тему гендерного насильства, насильства з боку інтимного партнера, домашнього насильства та сімейного насильства пріоритетним завданням на найближчу перспективу. Розробка норм законодавства та його постійне удосконалення розширило коло постраждалих осіб та перелік суб'єктів, які беруть участь у запобіганні будь-якому прояву ГН. Передбачено створення загальних та спеціалізованих служб підтримки жертв і постраждалих. Крім цього, домашнє насильство було криміналізовано в 2019 році. Також Україна підписала Стамбульську конвенцію, ратифікація якої відбулася у 2022 році [1, с. 2].

Варто підкреслити, що ГН достатньо поширене порушення прав людини, що проявляється при застосуванні сили та визначається за ознакою статі (включає словесні образи, погрози, побіи, примус до сексуального зв'язку тощо).

Існування ГН означає кризу громадського здоров'я, є перепорою для рівності, розвитку, безпеки та миру. Терміни «гендерне насильство», а також «насильство проти жінок» застосовуються до широкого спектру зловживань, що походять від гендерної нерівності та низького статусу жінок у суспільстві. У 1993 р. Генеральна Асамблея ООН у Декларації про викорінення насильства щодо жінок визначила насильство проти жінок як «будь-яку дію, що базується на гендерному насильстві та призводить або може призвести до фізичної, сексуальної чи психологічної шкоди, страждань жінки, зокрема, це включає також і загрозу таких дій, застосування сили або позбавлення свободи, що має місце в суспільному або ж особистому житті». Це визначення включає насильство, що відбувається в родині, громаді, а також насильство, що чиниться державою. Види ГН включають, але не обмежуються, домашнім, сексуальним насильством, звалтуванням, сексуальними зловживаннями (домаганнями), торгівлею жінками, протитуцією і небезпечними традиційними практиками. За даними ООН, кожна третя жінка в світі зазнає якогось виду ГН упродовж свого життя.

ГН є одним із проявів нерівних владних відносин між чоловіками та жінками. Означені відносини склалися історично та побудовані на дискримінації стосовно жінок з боку чоловіків. Оскільки такий вид насильства носить латентний характер, воно є складним для виявлення та подолання.

Гендерним слід вважати як насильство чоловіків стосовно жінок, так і насильство чоловіків стосовно інших чоловіків та жінок проти жінок, яке може мати негативні економічні, соціальні, медичні наслідки, а також насильство жінок стосовно чоловіків, яке поширене значно менше.

Тож, ГН – це такі форми насильницьких дій, що мають чітко виражену гендерну групу, на яку воно спрямоване, або яка чинить означене насильство.

Дослідники такого протиправного явища, зокрема Л. С. Кобилянська та Т. М. Мельник виділяють наступні основні прояви ГН:

- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке проявляється у родинних стосунках;
- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке має місце у суспільстві;
- фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, яке відбувається з боку держави або при нехтуванні зобов'язань державою;
- насильство, пов'язане з порушенням прав жінок у зонах збройних конфліктів;
- загроза насильства для осіб окремих груп, а саме: жінки національних меншин, біженки, мігрантки, жінки похилого віку, жінки-репатріантки тощо.

Серед причин насильства щодо жінок є їх залежне становище у суспільстві, громаді, сім'ї, а також сегрегація на ринку праці, політична репрезентація, стереотипи тощо [2, с. 2].

Загальновідомо, що жодна з держав світу у своєму розвитку не змогла оминати питання ГН. Наприклад, США, які мають довгу й криваву історію, ГН тривалий час слугувало способом демонстрації мужності чоловіків. Історики дійшли висновку, що так званий «американський кодекс насильства», який з'явився у XVIII столітті, був привезений і розвинений шотландськими та ірландськими іммігрантами на американському Півдні. До цього кодексу входили: поєдинки, стрілянина та полювання, що стали засобами прояву мужності.

Більше того, насильство вважалося законним, якщо носило відплатний характер. В дослідженнях американського насильства антрополог Маргарет Мід описувала типове для американців поведінку стосовно уникнення відповідальності за ініціювання агресії у відношеннях з жінками. Психіатр Дж. Джиліган стверджує, «патріархальний кодекс честі та ганьби, породжує чоловіче насильство і зобов'язує до нього». Цей кодекс тлумачить насильство як головну демаркаційну лінію між чоловіками та жінками.

Сучасний кодекс вуличного насильства бере свій початок у поняттях честі, який породжений американським Півднем, – чоловік мусить бути готовим до бійки, щоб завоювати повагу до себе в очах оточуючих. Білошкірі мешканці Півдня називали це «честю», а на перетині XIX–XX століть – «репутацією» [3, с. 232].

Підкреслимо, що до особливостей ГН експерти цієї сфери відносять:

- нині відсутня жодна країна світу де ця проблема була б вирішена;
- найчастіше ці протиправні явища здійснюються у приватному секторі;
- ГН перейшло зі сфери «приватності» до публічної площини та вимагає вирішення на державному рівні;

– може пояснюватись чи виправдовуватись культурою, традиціями тощо;

– для вирішення проблеми необхідні спільні зусилля правового, виховного, громадського та медіа-простору [4].

Суспільства, в яких гендерна нерівність вища, характеризуються тим, що в них особистісні характеристики чоловічої та жіночої статі трактуються як полярні протилежності. Такі суспільства насаджують стереотип переважаючої сили, стримують та відкидають почуття страху.

В антропології виділяють низку характеристик, які зумовлюють міжособистісне насильство:

- ідеал чоловічності – сильний та вродливий воїн;
- громадське лідерство пов'язане з чоловічим домінуванням;
- жінкам заборонена громадсько-політична діяльність;
- хлопчиків та дівчаток з раннього віку послідовно розділяють між собою;
- хлопчикам прищеплюють традиції чоловічої солідарності, войовничості та витривалості, привчають визнавати домінування чоловіків старшого віку;
- емоційні прояви чоловічої зрілості, жорстокості та сексуальності;
- матеріальна діяльність осіб чоловічої статі та продукти їхньої праці високо розвинені [5].

На наш погляд, ГН як і гендерно зумовлене насильство¹ – це загальний термін для будь-яких шкідливих дій, які вчиняються проти волі особи та ґрунтуються на соціально приписуваних відмінностях між чоловіками та жінками. Такі дії спричиняють фізичну, сексуальну чи психічну шкоду та/або страждання, загрозу вчинення таких дій, примус та/або інші види позбавлення волі. Ці дії можуть відбуватися публічно чи приватно та порушувати права особи. Такі дії спричиняють порушення прав особи та базуються на структурній гендерній нерівності та дисбалансі влади, є одночасно симптомом гендерної нерівності та засобом її посилення.

ГН є найпоширенішим порушенням прав людини в усьому світі: кожна третя жінка в усьому світі зазнає фізичного чи сексуального насильства протягом свого життя. Як підкреслюється в Декларації ООН про викорінення насильства щодо жінок (A/RES/48/104), жінки стикаються з багатьма додатковими формами ГН на різних етапах свого життя, багато з яких загострюються під час дії надзвичайних обставин. До них належать:

- а) сексуальне насильство, в тому числі:
 - зґвалтування;
 - сексуальне насильство;
 - сексуальне рабство;

¹ Гендерне насильство та гендерно зумовлене насильство є поняттями синонімічними (тотожними).

- примусове спостереження сексуального насильства;
- сексуальна експлуатація та насильство;
- сексуальні домагання;
- примусовий або насильницький секс;
- торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації;
- б) насильство з боку інтимного партнера та домашнє насильство, яке може включати сексуальне насильство;
- в) дитячі, ранні та примусові шлюби, які можуть включати сексуальне насильство;
- г) кримінальні правопорушення, пов'язані з питаннями «честі» та інше фізичне насильство;
- д) матеріальні зловживання та втрати;
- е) обрізання жіночих статевих органів.

Особи, які представляють соціально-групову ідентифікацію, такі як лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, інтерсексуали, квір (ЛГБТІК+), непропорційно страждають від ГН через однакові соціальні, економічні та правові норми [6, с. 16-17].

Здійснюючи аналіз наукової літератури, просвітницьких матеріалів тощо, у загальному вигляді до окремих видів насильства, крім вже описаного у статті ГН, можна віднести:

- а) сексуальне насильство – включає в себе форми умисної поведінки:
 - здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла чи предмета;
 - здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
 - примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою;

б) сексуальні домагання – будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякуваного, ворожого, принизливого або образливого середовища;

в) вербальні сексуальні домагання – включають недоречні та образливі з точки зору статі коментарі, жарти або ж запитання щодо зовнішнього вигляду чи приватного життя особи. Вони можуть також включати погрози, принизливі вислови та образи сексуального спрямування, нав'язливі телефонні дзвінки, нетактовні запитання щодо приватного життя або ж обговорення зовнішності людей, а також недоречні запрошення на побачення;

г) невербальні форми сексуальних домагань – включають демонстрацію або надсилання матеріалів і зображень сексуального характеру, неоднозначні жести або насвистування, неприємні погляди, непристойне оголення в присутності іншої людини, нав'язливі візити або переслідування, спостереження та інші форми контролюючої поведінки.

Однією з сучасних форм невербальних домагань є небажані чи образливі електронні листи, SMS та повідомлення у соціальних мережах;

д) фізичні сексуальні домагання включають небажаний фізичний контакт – дотики, обійми, погладження частин тіла чи порушення особистого простору людини.

Вплив кривдника на постраждалу особу при здійсненні ГН може бути:

- соціальним – тиск з оточення, батьків, керівника, тренера;
- економічним – кривдник контролює гроші чи доступ до товарів, послуг;
- політичним – обрані кривдники, дискримінаційні закони;
- фізичним – сила, розмір, застосування зброї, контроль доступу до безпеки;
- гендерно-зумовленим – чоловіки займають більш сильну позицію, ніж жінки;
- віковим – молодь та люди похилого віку мають менше влади [7].

Висновки. В результаті написання статті можемо констатувати, що ГН є неприйнятним протиправним явищем як для України, так і для всього прогресивного світу. Таке насильство має історичне коріння і його наявність можна вважати усадкуванням з минулого. Ключову роль у виявленні ГН, що носить латентний характер, має відігравати громадськість та медіа. Запобігання та протидія ГН визнано пріоритетним завданням як на державному так і міжнародному рівнях. Нетерпимість суспільства до будь-яких проявів насильства, має бути основою для побудови міцної держави та свідомого громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Гендерно зумовлене насильство. Аналітична довідка ООН. 4 с. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-11/UN%20Policy%20Paper%20on%20GBV_FINAL%20UKR.pdf.

2. Євченко С. В. Гендерне насильство. URL: http://eprints.zu.edu.ua/23718/1/%D0%84%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE_%D0%A1.PDF.

3. Кімелл М. Гендер насильства. Гендероване суспільство (Переклад з англ. С. Альошкіна). Київ : Сфера, 2003. С. 340–372.

4. Марценюк Т. О. Годі терпіти: усе про гендерне насильство проти жінок. Гендер в деталях. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/c01432ad-9550-4b29-82bf-19c761570c35>.

5. Гендерне насильство. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE.

6. Реагування на розкриття гендерного насильства в умовах гуманітарної кризи: Посібник для роботи з випадками гендерно зумовленого насильства. 143 с. URL: https://bpb-us-w2.wpmucdn.com/sites.wustl.edu/dist/1/2391/files/2023/03/Ukrainian-Toolkit_230223.pdf.

7. Види насильства. URL: <https://1547.ukc.gov.ua/dovidkova-informatsiya/protydiya-nasylstva-za-oznakoyu-stati/vydy-nasylstva/>.

УДК 347.5:338.246.025.28

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.7>

БОРИСЮК Ю.

УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРИВАТИЗАЦІЇ

UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE OF RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE FIELD OF PRIVATIZATION

Наукова стаття присвячена дослідженню відповідальності за порушення у сфері приватизації в Україні та деяких країнах світу. Зокрема, в змісті даної роботи проведено аналіз терміну «приватизація», розглянуто його наукове та законодавче тлумачення. Обґрунтовано широкий та вузький підходи до розуміння приватизації. Акцентовано увагу на особливостях законодавства зарубіжних країн щодо відповідальності за порушення у сфері приватизації. Зроблено авторські узагальнення щодо специфіки системи відповідальності у сфері приватизації в світі та пропозиції її удосконалення.

Ключові слова: *принципи, приватизація, адміністративна відповідальність, економіка, правопорушення, зарубіжний досвід.*

The scientific article is devoted to the study of responsibility for violations in the sphere of privatization in Ukraine and some countries of the world. In particular, in the content of this work, an analysis of the term "privatization" was carried out, its scientific and legislative interpretation was considered. Broad and narrow approaches to understanding privatization are justified. Attention is focused on the peculiarities of the legislation of foreign countries regarding responsibility for violations in the sphere of privatization. The author's generalizations are made regarding the specifics of the system of responsibility in the field of privatization in the world and proposals for its improvement.

Key words: *principles, privatization, administrative responsibility, economy, offenses, foreign experience.*

Постановка проблеми. Реформування та удосконалення відповідальності за порушення у сфері приватизації, не можливе без об'єктивного і глибокого дослідження даного явища в Україні та інших країнах світу. Вивчення досвіду зарубіжних країн варто використати для усунення непорозумінь, які виникають при визначенні відповідальності за порушення у сфері приватизації.

Актуальність теми. Перебування нашої держави в надскладних умовах сьогодення, які викликані запровадженням військового стану та активними бойовими діями на частині її територій, створює можливості для здійснення протиправних діянь, в тому числі й правопорушень у сфері приватизації. Тож назріла необхідність дослідження ефективності відповідальності у сфері приватизації та її удосконалення. Для більш глибокого дослідження варто розглянути досвід деяких країн світу по даній проблемі.

У контексті проведеної роботи, перш за все зупинимось на визначенні поняття приватизація, під яким вважаємо, що варто розуміти процес оплатної передачі об'єктів державної та інших форм публічної власності у приватну власність фізичних або юридичних осіб.

В Україні приватизація була започаткована після затвердження Верховною Радою України Концепції роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду в жовтні 1991 року. Для відчуження об'єктів загальнодержавної власності був створений центральний орган виконавчої влади – Фонд державного майна України, який діє до нині [1].

Стан дослідження. Окремі проблеми відповідальності у сфері приватизації висвітлюють у своїх працях науковці в теорії адміністративного права України. Деякі вчені розглядають адміністративну відповідальність як складову юридичної відповідальності у загальній теорії права. Зокрема, певним аспектам адміністративної відповідальності присвятили свої дослідження вчені Ю.В. Алданов, Н.С. Демченко, В.В. Беленцева, Н.Л. Когут, Р.В. Комісарчук, М.І. Козюбра, Ю.В. Кононенко, Т.Я. Криха, А.М. Соловйова.

Однак комплексних досліджень українського та зарубіжного досвіду відповідальності за порушення в сфері приватизації не проводилось.

Метою статті є дослідження українського та зарубіжного досвіду відповідальності за порушення в сфері приватизації.

Виклад основного матеріалу. Процес приватизації набув широкого значення у світі в ХХ столітті. У країнах Європи та Україні. Теоретичні дослідження приватизаційних процесів відбувалися поряд із їх становленням. В. С. Щербина визначає термін «приватизація» як широкомасштабну передачу державної або комунальної власності у власність фірм або домогосподарств [2, с. 34].

Так, якщо розглядати приватизацію в широкому значенні, то можна стверджувати що це є процес передачі власності і управління з державного сектора в приватний. Вважаємо за необхідне також зазначити, що приватизація у вузькому його значенні є процесом специфічної передачі конкретних об'єктів від держави у власність конкретним особам.

В умовах військового стану процес приватизації в Україні був призупинений до вересня 2022 року, а потім було відновлено малу приватизацію, адже для держави необхідна фінансова підтримка. Таким чином за січень–липень 2023 року державний бюджет отримав від продажу державного майна майже 2.1 мільярда гривень, а за попередні дев'ять років середній результат становив приблизно 400 мільйонів гривень. [3]. Тож відновлення приватизаційних процесів позитивно відбилосся на економіці нашої країни.

Важливою є позиція О. Тронько, який приватизацію розглядає як роздержавлення власності, що є одним із «методів державного управління у процесі здійснення адміністративно–правового впливу на економічну систему, який поєднує прямі та непрямі регулятори, за допомогою яких ресурси зможуть зосередитися і вплинути на розвиток базових галузей, паралельно створивши умови, за яких відбудеться швидка окупність засобів, мобільність виробництва» [4, с. 125]. Цілком розділяємо визначення науковця, обґрунтування якого є актуальними і в сучасних реаліях.

Узагальнюючи є юридичне визначення сформоване законодавцем у Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна», де в статті 1 визначено, що приватизація державного або комунального майна (далі – приватизація) – платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які відповідно до цього Закону можуть бути покупцями [5]. Таке визначення законодавця, на наш погляд є поверхневим, але ідея, що лягла в його основу – слушною.

Відповідно у статті 29 даного Закону визначено відповідальність за порушення у сфері приватизації, а саме те, що за порушення законодавства про приватизацію до винних осіб застосовується кримінальна, адміністративна, дисциплінарна, цивільно–правова відповідальність

згідно законів України. Конкретизовано, що посадові особи органів приватизації, інших органів виконавчої влади несуть кримінальну, адміністративну, матеріальну та дисциплінарну відповідальність за порушення законодавства про приватизацію. Також зазначено, що посадові особи підприємств, на балансі яких перебувають об'єкти приватизації, несуть адміністративну відповідальність передбачену статтею 166–14 КУпАП у вигляді штрафу. Штраф накладається у випадках: подання неправдивих відомостей у декларації щодо походження коштів, за які приватизується державне, комунальне майно або підприємство, та інших документах, необхідних для їх приватизації, недотримання вимог щодо подальшого використання приватизованого об'єкта та інших обов'язкових умов щодо приватизації, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами. За таку протиправну діяльність передбачено стягнення у вигляді штрафу від ста до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [6].

Якщо протиправне діяння спричинило більш тяжкі наслідки, то в українському законодавстві за нього передбачено більш жорстке покарання, встановлене кримінальною нормою. Зокрема, у Кримінальному кодексі України статтею 233 передбачено відповідальність за незаконну приватизацію державного, комунального майна. Частиною 1 даної норми визначено, що приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації згідно з законом, або приватизація неправомочною особою є кримінальним правопорушенням, за яке встановлено відповідальність у вигляді штрафу від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Частиною 2 цієї норми встановлено, що діяння, передбачене частиною першою статті 233, якщо воно призвело до незаконної приватизації майна державної чи комунальної власності в великих розмірах або вчинене групою осіб за попередньою змовою, – карається штрафом від двадцяти п'яти тисяч до тридцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією майна або без такої.

У кримінальному законодавстві також встановлено визначення великих розмірів як незаконна приватизація майна на суму, що у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян [7].

Відповідальність за порушення в сфері приватизації в Україні, на наш погляд є правильно визначеною, ступеневою, диференційованою за рядом ознак. Однак, урахування особливого військового стану не визначене в нормах законів, хоча суттєво впливає на ступінь заподіяння шкоди та розмір наслідків.

Така позиція законодавця, на наш погляд є логічною із урахуванням того, що відповідно до Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18.01.2018 року – основною метою приватизації є прискорення економічного зростання, залучення іноземних і внутрішніх інвестицій, зменшення частки державної або комунальної власності у структурі економіки України шляхом продажу об'єктів приватизації ефективному приватному власнику [5].

У разі порушення порядку приватизації економіка держави зазнає збитків. Зокрема, В.О. Хлівний стверджує, що практичний досвід свідчить – під час реалізації приватизаційної політики на всіх рівнях державної влади ставиться основна мета – поповнення бюджетів усіх рівнів. Усі інші цілі реалізуються стихійно, без участі держави в цьому процесі. На основі проведеного аналізу доведено, що в ході приватизації державні органи управління дуже рідко використовують наукові методи і механізми, що дозволяють регулювати розвиток підприємництва в регіонах, а віддають перевагу приватизації найбільш дорогих і вигідних для продажу об'єктів. При цьому малій приватизації в економічно відсталих регіонах не приділяється достатньої уваги [8].

У результаті низької якості реалізації державної політики в сфері приватизації, констатує Розпутенко І.В., приватизація держмайна в Україні стала однією із найбільш не вирішених проблем в Україні. В тому числі, науковцем наголошено, що завдання приватизації, які звузилися до суто фіскальних, непослідовність, непрозорість і надмірна політизація приватизаційних процесів заклали серйозне підґрунтя для неоднозначної оцінки з боку експертів, політиків, представників громадянського суспільства, створили передумови для політичного протистояння, що, зрештою, перешкодило формуванню коректної стратегії в сфері приватизації. Як наслідок, перебіг приватизаційних процесів в Україні, на думку, І.В. Розпутенко, характеризується неефективною державною політикою у сфері приватизації, породженням тіньової економіки, організованої економічної злочинності та корупції [9, с. 66] Викривлена та спотворена реалізація цілей приватизації в Україні, що призвела до зазначених негативних явищ, була також, на наш погляд, зумовлена відсутністю глибокого вивчення відповідальності в сфері приватизації у світі.

Однією із найбільш успішних моделей приватизації у світі є програма приватизації Великобританії. Вона тривала до кінця 1995 р. і принесла державі 134 млрд. дол. США. З 1979 р. у Великобританії розпочався процес продажу акцій 48 найбільших державних компаній. Приватизація охопила такі підприємства, як «Cable and Wireless», «British Petroleum», «British Communications», «British Steel», «British Airways», «British Gas», а також електротехнічні компанії та підприємства комунального господарства. Покладаючись цілком на ринкові стимули і не вдаючись до випуску ваучерів, Великобританія збільшила число індивідуальних акціонерів з 4 млн. осіб в 1983 р до майже 10 млн. в 1995 р. [10, с. 5–6].

У країнах Східної та Центральної Європи, які є ближчими до України, приватизація відбувалася у двох напрямках: по–перше, через передання державної власності у приватні руки і, по–друге, через розвиток і виникнення приватного сектора на власній основі. Особливість такої приватизації полягає в тому, що вона відбувається не у ринковому середовищі, а за умов державного монополізму, який поступово демонтується. Характерним для країн Східної Європи є те, що для приватизації в них було створено спеціальні органи впливу на цей процес: у Польщі – Міністерство з перетворення форм власності, в Румунії – Національне агентство з приватизації, в Чехословаччині – Федеральне міністерство у справах національного майна й приватизації, в Угорщині – Державне майнове агентство, у Болгарії – Агентство з приватизації, у східних землях ФРН – Опікунське управління державною власністю [11, с. 10].

Основи механізму приватизації в Польщі були окреслені такими нормативними актами: Законом «Про державні підприємства» від 25 вересня 1981, Законом «Про приватизацію державних підприємств» від 13 липня 1990, Законом «Про фінансову реструктуризацію підприємств та внесення змін до деяких законодавчих актів» від 3 лютого 1993, Законом «Про державні інвестиційні фонди та їх приватизацію» від 30 квітня 1993, Законом «Про комерціалізацію та приватизацію державних підприємств» від 30 серпня 1996. На основі даних законодавчих актів Міністерство державної скарбниці Польщі застосовувало чотири основні процедури перетворення власності до державних підприємств: 1) капітальний метод; 2) юридична ліквідація; 3) економічна ліквідація; 4) передача частки в Національні інвестиційні фонди [12].

Зокрема, у Законі «Про національні інвестиційні фонди (НІФ)» було сформовано основу програми масової приватизації, дозволивши кожному громадянину Польщі, що досяг 18–річного віку, придбати частину державних активів за номінальною ціною. Метою програми НІФ було прискорення темпів приватизації та реструктуризація підприємств до їх приватизації [13].

У Кримінальному законодавстві Польщі, серед економічних злочинів визначено порушення у сфері приватизації та покарання, яке залежить від ряду обставин по конкретній справі [14]. Тож, у законодавстві Польщі більш шорстким є покарання за порушення у сфері приватизації, ніж у нашій державі.

У Німеччині реалізація програми приватизації була покладена на – Державний трастовий інститут на правах відомства з опіки, якому передавалось на тимчасове володіння вся власність колишніх державних підприємств. З самого початку німецька концепція приватизації будувалась на наступних моделях реалізації цього завдання:

- Відкритий продаж найбільш конкурентоздатних підприємств;
- Проведення державою реструктуризації і попередня підготовка підприємств, які мають гарні шанси стати конкурентоздатними; Європейський інформаційно–дослідницький центр
- Ліквідація підприємств, які не мають жодних шансів на виживання; за можливості краща частина активів цих підприємств використовувалась в якості бази для організації нових підприємств

Рішення про приватизацію приймалися на конкурсній основі шляхом розгляду заявок зацікавлених фірм та осіб. Продаж здійснювався публічно, на відкритих конкурсах, за дотримання усіх правил і формальностей. Головними критеріями були цілком зрозумілі критерії та умови – розміри інвестицій в конкретно встановлені часові період, кількість гарантованих робочих місць, профіль діяльності. Більшість фірм, які були передані Державному трастовому інституту, мали пройти процедуру реструктуризації [15].

Основним нормативним актом у Німеччині, який регулює процеси приватизації є Закон «Про приватизацію та реорганізацію державного майна», який ще називають Закон про траст, від 17 червня 1990 року. Даним нормативним документом визначено сторони процесу, порядок їх взаємодії, особливості приватизації підприємств, які знаходяться в стані ліквідації, економічний план та інші положення [16].

У параграфі 298 Кримінального Кодексу Німеччини від 13 листопада 1998 року, визначено злочином угоди, що обмежують конкуренцію в тендерах, тобто завдають шкоди правомірному процесу приватизації, який передбачено законодавством. За таке протиправне діяння передбачено покарання до п'яти років позбавлення волі або штраф, залежно від обставин справи [17]. Відповідальність у законодавстві Німеччини за порушення у сфері приватизації є більш жорсткою ніж в Україні та Польщі.

Досвід Іспанії дає можливість переконатися, що влада раціонально визначає умови приватизації. Зокрема існують стратегічні для населення об'єкти, які за будь-яких умов не підлягають приватизації. Враховуючи історичний процес формування іспанського державного бізнес-сектору, переважна більшість публічних компаній, які підлягали приватизації, залежали від державної адміністрації. Решта іспанських державних адміністрацій або через їхню відносно недавно конституцію (у випадку автономних адміністрацій), або через їх характеристики компетенції (адміністрації соціального забезпечення), або через їхні донедавна обмежені ресурси та економічні можливості для дії (місцеві адміністрації), вони практично не розвинули виробничі підрозділи з власною юридичною та бюджетною суб'єктністю, за винятком деяких муніципальних служб.

Ці обставини визначили, що саме державна адміністрація прийняла основні рішення щодо приватизації в різних її аспектах. Поступова децентралізація державних витрат Іспанії, яка стала наслідком нового розподілу повноважень між рівнями уряду, не супроводжувалася передачею територіальним адміністраціям активів створених державних компаній, які залишилися інтегрованими в основні державних холдингів або безпосередньо пов'язаних із загальними державними бюджетами [18].

Приватизація в Іспанії відбувалася з широким залученням іноземних інвесторів. Найбільші компанії «Repsol», «Telefonica», «Argentaria», «Endesa» були приватизовані з використанням американських депозитарних розписок. Іноземні інвестори повсюдно допускались до участі в тендерах з придбання контрольних пакетів акцій підприємств, що приватизувались. В цілому методи приватизації є аналогічні методам, які використовуються в інших країнах (законодавство не містить їх закритого переліку). Законодавство про приватизацію визначає високий ступінь державної участі в діяльності приватизованих компаній. Наприклад, скорочення частки державної участі в компанії в результаті однієї або пов'язаних між собою угод на 10% чи більше або будь-яке скорочення частки держави нижче 15% вимагають схвалення уряду Іспанії. Вказані обмеження, як правило, діють впродовж 10–15 років – терміну, який визначений у планах приватизації, які затверджує уряд Іспанії. Відповідно до Королівського Декрету №671/1992 іноземний інвестор повинен отримати дозвіл уряду Іспанії на придбання великих пакетів акцій іспанських компаній. Держава укладає з компаніями, що приватизуються, спеціальні державні контракти, які передбачають особливі важелі управління приватизованими компаніями, включаючи постійне представництво держави в радах директорів (зазвичай незалежно від відсотка державної участі в компанії), право вето на рішення органів управління компаніями та інші заходи. Відповідно до положень договору держава має право призначати державного представника та 5 директорів у раду директорів додатково, понад ту кількість директорів, яку держава може обрати в раду як акціонер компанії. Державний представник наділений правом вето у випадку реорганізації компанії. У певних сферах, по відношенню до яких існує особливий режим державного контролю (наприклад кредитні організації і телекомунікаційні компанії), компаніям необхідно отримати дозвіл уряду на отримання часток участі в інших компаніях, а також на проведення реструктуризації чи реорганізації у будь-якій формі [15].

У Кримінальному кодексі Королівства Іспанії передбачено норми, які визначають покарання за протиправні діяння у сфері приватизації. Такі норми містяться в розділі XIV «Про злочини проти державної скарбниці та проти соціального забезпечення» і в розділі VI «Торгівля впливом» і передбачають відповідальність у вигляді штрафу та позбавлення волі до шести років, залежно від особливостей діяння. Положення передбачені іншими розділами кодексу теж можуть стосуватися проступків у сфері приватизації, однак прямо не відображають зміст окресленого явища [19].

Висновки. Дослідження окремих складових механізму приватизації, нормативних актів та процесів, які регулюють дану діяльність в Україні та деяких країнах світу, можна стверджувати, що в кожній країні існує своя специфіка відповідальності у сфері приватизації.

На основі вивчення різних підходів до визначення приватизації, автором запропоновано підтримати позицію вчених щодо необхідності розглядати приватизацію в широкому та вузькому значенні. У широкому значенні приватизація є процесом передачі власності і управління з державного сектора в приватний. У вузькому його значенні це є процес специфічної передачі

конкретних об'єктів від держави у власність конкретним особам за їх кошти, які направляють до бюджету держави.

Окрім того, на основі вивченого досвіду Польщі, Німеччини, Іспанії та інших країн стосовно визначення відповідальності за порушення у сфері приватизації, вважаємо за доцільне посилити санкції існуючих в нашій країні норм. Зокрема статтю 166–14 Кодексу України про адміністративні правопорушення доповнити частиною 2 такого змісту «ті самі дії, що передбачені ч.1 цієї статті, вчинені в умовах воєнного – тягне за собою накладення штрафу від п'ятисот до дев'ятихсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Також, пропонуємо доповнити статтю 233 ККУ частиною 3 із таким змістом: «діяння, передбачене частиною другою цієї статті, якщо воно було скоєно в період воєнного стану в державі, – карається штрафом від сорока тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією майна або позбавленням волі до п'яти років».

Отже, проведене дослідження дає можливість обґрунтувати запропоновані зміни до законодавства нашої держави, що на нашу думку суттєво вплине на рівень порушень у сфері приватизації в Україні в період воєнного стану. Вивчення відповідальності у сфері приватизації потребує постійного переосмислення та нових онтологічних підходів, із урахуванням суспільних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Кульчицький С.В. ПРИВАТИЗАЦІЯ. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Pryvatyzatsiia> (останній перегляд: 30.01.2024).
2. Щербина В.С. Господарське право України [Текст]. К. : Юрінком Інтер, 2001. 384 с.
3. Журнал Forbes Ukraine. 2023. URL: <https://forbes.ua/money/mala-privatizatsiya-prinesla-derzhavi-21-mlrd-grn-ale-tse-ne-dopomozhe-vidnoviti-ekonomiku-potribni-investitsiyni-idei-golova-fdmu-rustem>.
4. Тронько О. Адміністративно-правове регулювання в галузі економіки. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 5. С. 124–127.
5. Закон України «Про приватизацію державного і комунального майна». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text>.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
7. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Хлівний В.О. Механізми активізації розвитку підприємництва під впливом малої приватизації (на прикладі малих підприємств Криму) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.02. Київ, 2001. 19 с.
9. Розпутенко І.В. Дефіцит державного управління: ідеали і приватизація. *Статистика України*. 2013. № 3. С. 65–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2013_3_14.
10. Пенькова К. Аналіз іноземного досвіду приватизації та управління державними правами власності / Пенькова К. Черніков Д. Європейський інформаційно-дослідницький центр. К., 2015. 24 с.
11. Ачкасов А.Є. Приватизація у перехідній економіці. *Актуальні проблеми економіки* : Науково-економічний журнал. – 2006. № 8. – С. 10–13.
12. Lis P. Privatization Model in Poland: Commercial or Social? [Електронний ресурс] / P. Lis, J. Mazurkiewicz, S. Zwierzchlewski. *International Journal of Business and Social Science*. 2013. № 14. URL: http://ijbssnet.com/journals/Vol_4_No_14_November_2013/6.pdf.
13. Blaszczyk B. Privatization and Company Restructuring in Poland / B. Blaszczyk, R. Woodward. Warsaw : Center for Social and Economic Research, 1999. 48 с. (CASE Reports).
14. Czytaj więcej na Prawo.pl. 19.04.1969. URL: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-1969-13-94,16787601.html>.
15. Приватизація державних підприємств. Правове регулювання управління державними підприємствами. (Досвід країн Західної та Східної Європи). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційнодослідницьким центром на запит народного депутата України. URL: <chrome-extension://efaidnbmninnkpcajpcgiclfndmkaj/https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/28815.pdf>.
16. Das Gesetz „Über die Privatisierung und Umstrukturierung des Staatseigentums“, auch Treuhandgesetz genannt. 17.06.1990. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/treuhandg>

DDNR003000990.html#:~:text=Gem%C3%A4%C3%9F%20Artikel%2025%20des%20Einigungsvertrages,Juni%201990%20(GBL.

17. Strafgesetzbuch von Deutschland. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB/298.html>

18. Хав'єр Більбао Убілос. Політика приватизації в Іспанії. URL: <https://vlex.es/vid/politicas-privatizacion-201424>

19. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal del Reino de España. URL: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1995-25444>.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.8>

ГАРУСТ Ю.В.

ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ЯК ВИД ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

HUMANITARIAN AID AS A TYPE OF MILITARY PROPERTY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Пропоноване дослідження присвячене актуальному на сучасному етапі питанню адміністративно-правового регулювання отримання гуманітарної допомоги як виду військового майна військовими частинами. Наголошено й на основі офіційних статистичних даних фактично підтверджено складність і виняткову гостроту проблеми дійсного доставлення гуманітарної допомоги безпосередньо до військових частин. Зауважено, що поточне становище у цій сфері, невідворотно, призведе по появи й посилення деструктивної дії політичних, військових, економічних, іміджевих та інших ризиків для України.

Виокремлено й детально проаналізовано ключові чинні і діючі у певні періоди повномасштабного вторгнення норми (положення) вітчизняного законодавства у цій сфері. З'ясовано й доведено факт існування низки суперечностей між підзаконними положеннями і нормами законодавчого рівня. Акцентовано увагу на тому й підтверджено, що ця колізійність стала одним із ключових факторів неефективності усталених механізмів регулювання ввезення та ведення обліку гуманітарної допомоги внаслідок знівелювання дії спектру деяких груп правових конструкцій (шляхом ігнорування багатьох законодавчих норм на користь підзаконних положень).

Здійснено характеристику деяких фундаментальних термінологічних одиниць («гуманітарна допомога», «військове майно», «благодійна допомога») та визначено їх роль для окресленої тематики наукового інтересу. Розглянуто й досліджено питання їх юридичних властивостей і виявлено спірні аспекти щодо правозастосування, пов'язаного із цими категоріями.

Предметно сфокусовано увагу на ключових процедурних питаннях вирішення яких має сприяти розв'язанню багатьох існуючих проблем у вказаній сфері. Йдеться про такі не вирішені чи суперечливі на офіційному рівні аспекти як: 1) отримання майна в якості гуманітарної допомоги та набуття ним статусу військового майна; 2) окреслення становища й оцінка ролі командира військової частини як отримувача такого майна; 3) визначення й характеристика повноважень командира військової частини із цих питань, а також зосереджено акцент на юридичній відповідальності останнього.

Окреслено перспективні напрями подальших наукових досліджень у межах цієї тематики. Наголошено й аргументовано, що подальша розробка цієї проблематики має виняткове значення для істотного посилення потенціалу обороноздатності країни.

Ключові слова: гуманітарна допомога, відповідальність, військова частина, Збройні Сили України, командир військової частини, контроль, механізм, облік, обороноздатність країни.

The proposed study is devoted to the current issue of administrative and legal regulation of receiving humanitarian aid as a type of military property by military units. The complexity and exceptional acuteness of the problem of actual delivery of humanitarian aid directly to military units was emphasized and confirmed on the basis of official statistical data. It was noted that the current situation in this area will inevitably lead to the emergence and strengthening of the destructive effect of political, military, economic, image and other risks for Ukraine.

The key norms (provisions) of domestic legislation in this area are highlighted and analyzed in detail. The fact of the existence of a number of contradictions between by-law provisions and norms of the legislative level has been clarified and proven. Attention was focused on and confirmed that this conflict has become one of the key factors in the ineffectiveness of the established mechanisms for regulating the importation and keeping records of humanitarian aid as a result of reducing the effect of the spectrum of some groups of legal constructions (by ignoring many legislative norms in favor of bylaws).

Characterization of some fundamental terminological units («humanitarian aid», «military property», «charitable aid») was carried out and their role for the outlined topic of scientific interest was determined. The issue of their legal properties has been considered and investigated, and controversial aspects of law enforcement related to these categories have been identified.

Subject-wise, attention is focused on key procedural issues, the solution of which should contribute to the solution of many existing problems in the specified area. These are unresolved or controversial aspects at the official level, such as: 1) receiving property as humanitarian aid and acquiring the status of military property; 2) delineation of the situation and assessment of the role of the commander of the military unit as an authorized importer of such property; 3) definition and description of the powers of the commander of the military unit in these matters, as well as an emphasis on the latter's legal responsibility.

Prospective directions for further scientific research within this topic are outlined. It is emphasized and argued that the further development of this issue is of exceptional importance for significantly strengthening the potential of the country's defense capability.

Key words: importation, responsibility, military units, Armed Forces of Ukraine, the commander of the military unit, control, mechanism, accounting, defense capability of the country.

Вступ. Розпочате російською федерацією 24 лютого 2022 р. повномасштабне вторгнення, закономірно, з огляду на колективний орієнтир до утвердження демократичних цінностей, призвели до того, що Україна стала одним із отримувачів найбільшої кількості гуманітарної допомоги. Її відправниками стали й залишаються міжнародні гуманітарні організації, благодійні фонди, уряди країн, фізичні особи приватного права з усього світу, а також вітчизняні організації й громадяни України, котрі закуповували її всередині країни. Одними з головних отримувачів гуманітарної допомоги після початку вторгнення РФ стали військові частини Збройних Сил України (далі – ЗСУ).

Так, за інформацією Державної прикордонної служби України, станом на 1 січня 2023 р., з початку повномасштабної збройної агресії російської федерації було оформлено понад 67000 транспортних засобів з гуманітарними вантажами (66964 – автомобільним, 9 – авіаційним, 596 – залізничним транспортом). Станом на 28 червня 2023 р. для різної категорії отримувачів, митними органами проведено оформлення майже 1,4 млн тон товарів та 101,8 тис шт. транспортних засобів, що переміщувалися саме як гуманітарна допомога [1]. Однак, доводиться вимушено

констатувати, що некоректна лібералізація вітчизняного законодавства стосовно ввезення гуманітарної допомоги, яка була проведена Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) на початку березня 2022 р. призвела до появи деяких прорахунків у цій сфері, хоча і мала на меті найважливішу тогочасну ціль – матеріальне забезпечення ЗСУ для дієвої протидії військовій агресії рф.

Доказом цього є оприлюднені результати вибіркових спільних контролюючих заходів Департаменту боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил Державної митної служби України (далі – Держмитслужби) і Департаменту внутрішнього аудиту Міністерства оборони України (далі – Міноборони) щодо отримання військовими частинами та територіальними центрами комплектування й соціальної підтримки товарів, які переміщувалися через митний кордон на їхню адресу в якості гуманітарної допомоги. Так, за результатами перевірок встановлено понад 9 000 фактів переміщення товарів гуманітарної допомоги на адресу 200 військових частин. При цьому, більш ніж у 3 000 випадках, надходження гуманітарної допомоги військовими частинами не підтвердилося. Кількість неотриманих товарів – 963 позиції (пластини до бронезилетів, прилади нічного бачення, тепловізори, дрони, автотранспорт та інше) загальною вагою 1282,9 тони. Працівники митних структур направили до правоохоронних органів 387 повідомлень про факти, що вказують на ознаки злочинів. Також складено 320 протоколів про порушення митних правил, де предметами правопорушень є товари гуманітарної допомоги [2]. З огляду на таку статистику слушно і виправдано вести мову про існування суттєвих недоліків адміністративно-правового забезпечення відповідних процедур. Внаслідок чого було сформовано сприятливе підґрунтя для зловживань у цій сфері щодо товарів гуманітарної допомоги.

Для виявлення можливих порушень національного законодавства з питань отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна у вересні 2022 р. Верховною Радою України було утворено Тимчасову слідчу комісію одноіменного законодавчого органу (далі – ТСК) [3]. В ході роботи ТСК були підтвердженні чисельні факти недоотримання військовими частинами ЗСУ гуманітарної допомоги. Так, станом на 1 квітня 2023 р. Державна служба експортного контролю України (далі – Держекспортконтроль України) опрацювала 2372 копії гарантійних листів, виданих військовими частинами та на підставі яких, за даними Держмитслужби, було ввезено на митну територію України майно, що в подальшому визнане гуманітарною допомогою. За результатами відпрацювання від кінцевих користувачів (військових частин) надійшло лише 630 листів-підтверджень або 26,5 % порівняно із загальною кількістю отриманих Держекспортконтролем України копій гарантійних листів. Крім того, цим же органом виконавчої влади у процесі перевірки виявлено факти підробки гарантійних листів, подвійного використання і ненадання інформації командирами частин [1]. Результати здійснених перевірок Держекспортконтролю України доводять відсутність належного моніторингу виданих командирами військових частин гарантійних листів та доставки за цими листами гуманітарної допомоги, а також невідповідний стан її обліку у військових частинах. Об'єм гуманітарної допомоги, яка ввезена на митну територію України та не обліковується у відповідних службах ЗСУ вражає своїми розмірами. При цьому, спірним залишається правовий статус гуманітарної допомоги ввезеної для потреб військових частин, яку ними фактично не було отримано. Також, ще більш невизначеним є організаційно-правовий механізм дій командування військових частин та питання визначення ступеня вини й притягнення до відповідальності винних за неотримання чи не постановку на облік військовою частиною гуманітарної допомоги. Залишаються неврегульованими питання юридичного статусу благодійника (донора), набувача (військової частини) та фактичного отримувача (уповноваженої особи). Намірам щодо вирішення деяких із цих дискусійних питань присвячене наукове дослідження і, відповідно, окреслені проблеми свідчать про актуальність обраної тематики наукового інтересу.

Постановка завдання. Ключовим завданням пропонованої публікації є змістовне дослідження адміністративно-правового регулювання отримання гуманітарної допомоги як виду військового майна військовими частинами, акцентувавши особливу увагу на такі дискусійні позиції: 1) з'ясування ступеня й орієнтовних масштабів проблеми у цій сфері; 2) аналіз чинного і діючого у певні періоди повномасштабного вторгнення нормативно-правового забезпечення щодо цього вектору; 3) характеристика деяких представників базового понятійно-категоріального апарату («гуманітарна допомога», «військове майно» тощо); 4) поглиблена увага на ключових процедурних питаннях, що покладені в основу вирішення наведених проблемних аспектів: а) отримання майна в якості гуманітарної допомоги та набуття ним статусу військового майна; б) окреслення становища й оцінка ролі командира військової частини як уповноваженого імпортера такого

майна; в) визначення її характеристика повноважень командира військової частини, що виникають із моменту отримання гуманітарної допомоги і до набуття ним статусу військового майна, а також стосовно цільового використання останнього. Висвітлення проблематики юридичної відповідальності командира у рамках цих заходів; 5) окреслення перспективних напрямів подальших наукових досліджень у межах обраної тематики.

Результати дослідження. Сьогодні точні обсяги, отриманої нашою країною гуманітарної допомоги за понад два роки повномасштабної війни визначити досить важко. Оскільки, запроваджені Урядом зміни у вітчизняне законодавство, які були викликані необхідністю, насамперед, забезпечити Україну необхідним, в тому числі і військовим майном, для відсічі окупантів суттєво знівельовали усталений порядок обліку гуманітарної та благодійної допомоги.

Так, прийнята КМУ постанова від 01.03.2022 р. № 174 «Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану» [4] на період дії воєнного стану максимально спростила пропуск через митний кордон України гуманітарної допомоги та дозволила здійснювати його перетин шляхом подання в паперовій або електронній формі декларації за відповідною формою, особою, котра перевозить товар як гуманітарну допомогу, без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та без оформлення гарантійних листів [4]. Тобто, було скасовано ряд технічних процедур під час перетину на території України для осіб, що перевозять гуманітарну допомогу.

Іншою постановою КМУ від 20.03.2022 р. № 330 «Деякі питання здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, в умовах воєнного стану» [5] суб'єктам господарювання та громадянам, які ввозять товари, насамперед транспортні засоби, на митну територію України, надавалося право вибору між двох способів їх митного оформлення та митного контролю. Мова йде про наступні варіанти: 1) спрощений спосіб, що передбачає митний контроль та митне оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, які ввозяться на митну територію України через пункти пропуску через державний кордон України, відкриті для морського, автомобільного та залізничного сполучення, здійснюється без справляння митних платежів, у тому числі податку на додану вартість, акцизного податку, ввізного мита, шляхом подання декларантом митному органу попередньої митної декларації без проведення митного огляду, без застосування фітосанітарного контролю, заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності (крім державного експортного контролю) безпосередньо у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний та митний кордон України; 2) стандартний спосіб, котрий передбачає, що митний контроль і митне оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, здійснюються у повному обсязі відповідно до вимог Митного кодексу України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [6], а правила оподаткування ввезених товарів, у тому числі акцизним податком та податком на додану вартість, здійснюється відповідно до загальних підстав, встановлених Податковим кодексом України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [7], [5]. Знову ж таки, йдеться про спрощення деяких процедур митного оформлення та митного контролю з єдиною ціллю – сприяння задоволення потреб держави за для різних форм протидії агресору.

Сукупно названі положення наведених підзаконних нормативно-правових актів відчутно лібералізували порядок ввезення гуманітарної допомоги на митну територію України, який визначено ст. 287 Митного Кодексу України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [6], коли при ввезенні (пересиланні) на митну територію України товари, визнавались гуманітарної допомогою, лише на підставі відповідного рішення Комісії з питань гуманітарної допомоги при КМУ [6] Також, ці зміни суттєво трансформували й скоротили по часу, порядок визнання, ввезеного в Україну майна гуманітарною допомогою який регулювали норми ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8].

Враховуючи актуальність нашого дослідження та відсутність у науковому просторі думок тотожного інтересу, з метою всебічного вирішення поставлених проблем, вважаємо за доцільне першочергово дослідити поняття «гуманітарна допомога» й ознайомитися і проаналізувати встановлений в Україні порядок ввезення на митну територію майна (робіт, послуг), визнання його гуманітарною допомогою, доставки до кінцевого споживача, проведення обліку та здійснення контролю за ефективним використанням. Так, відповідно до вітчизняного законодавства, гуманітарна допомога це цільова адресна безоплатна допомога в грошовій, або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги, або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким

фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту [8]. Як бачимо, йдеться про декілька форм цієї допомоги та джерел її походження.

До березня 2022 р. законодавством України було чітко визначено, хто приймає рішення чи відноситься та чи інша допомога до гуманітарної. Так, відповідні рішення про визнання вантажів, коштів, виконаних робіт, наданих послуг – гуманітарною допомогою, приймалися лише спеціально уповноваженими державними органами з питань гуманітарної допомоги, які повинні вести облік та статистичну звітність гуманітарної допомоги. Також вони разом з податковими органами зобов'язані здійснювати контроль за цільовим використанням гуманітарної допомоги її отримувачами. Визначено, що отримувачами гуманітарної допомоги можуть бути лише юридичні особи (підприємства, благодійні організації, громадські організації, релігійні організації, реабілітаційні установи), які внесені до Єдиного реєстру отримувачів гуманітарної допомоги. При цьому, відповідно до ст. 11 ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8] бухгалтерський облік гуманітарної допомоги та відповідна звітність здійснюються отримувачами гуманітарної допомоги та набувачами гуманітарної допомоги (юридичними особами) у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної фінансової політики. У разі відсутності обліку щодо отримання та цільового використання гуманітарної допомоги вона вважається використаною не за цільовим призначенням. Отримувач і набувач гуманітарної допомоги (юридична особа) щомісячно в установленому порядку подають до відповідного спеціально уповноваженого державного органу з питань гуманітарної допомоги звіти про наявність та розподіл гуманітарної допомоги до повного використання всього її обсягу. Більш того, ст. 9 ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8] визначено, що товари (предмети) гуманітарної допомоги, які ввозяться на митну територію України, підлягають заходам офіційного контролю згідно зі ст. 319 Митного кодексу України в установленому законодавством порядку від 13.03.2012 р. № 4495-VI [6], [8].

Як зазначалося вище, національним законодавством до початку повномасштабного вторгнення РФ було чітко визначено перелік суб'єктів суспільних відносин з питань отримання гуманітарної допомоги, встановлено правовий механізм її ввезення на митну територію України та порядок взаємодії державних органів при митному оформленні й подальшому використанні гуманітарної допомоги. Однак, цей процес був не виправдано тривалий, зокрема передбачав багаторівневий механізм погоджувальних процедур, що створювало певні складнощі у ввезенні гуманітарної допомоги для військових частин, які приймали участь в бойових діях. Із метою логічного спрощення процедур визнання деяких видів майна необхідного для відсічі збройної агресії гуманітарною допомогою Верховна Рада України внесла зміни до ст. 15 ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8] доповнивши її частиною сьомою такого змісту: «на період дії воєнного стану КМУ має право визнавати окремі категорії товарів, у тому числі піддакцизні, не визначені у ст. 6 цього Закону, гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку» [9], [8]. Вочевидь, що саме така законодавча норма сформулила підґрунтя для подальшої лібералізації відповідних механізмів стосовно отримання гуманітарної допомоги.

Як закономірний наслідок, такі новації уможливили прийняття зазначених вище постанов уряду, орієнтованих на спрощення порядку визнання ввезених товарів гуманітарною допомогою та їх митного оформлення. Однак, ними, закономірно, не було надано повноважень КМУ щодо внесення змін до діючих законів. Суть проблеми полягала в тому, що вони не могли відмінити законодавчо встановлений порядок обліку гуманітарної допомоги та звільнити користувачів гуманітарної допомоги від необхідності подачі звітності про її використання. Тобто, мали місце певні істотні юридичні перепони, що ішли в розріз державній політиці вкрай необхідного спрощення вищезгаданих процедур.

Для вирішення цієї проблеми, а також із метою уникнення колізійності нормативних конструкцій урядом було визначено новий правовий механізм ввезення, отримання, контролю та використання гуманітарної допомоги на час дії правового режиму воєнного стану. Він мав похідний характер від законодавчих основ (ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8] та інших актів законодавства) і був покликаний сформулювати комплексний і дієвий механізм для систематичної однойменної діяльності.

Щодо його суті, то починаючи з 26 березня 2022 р. пропуск гуманітарної допомоги на територію України здійснюється лише за умови подання до митних органів гарантійного листа кінцевого користувача товарів за встановленою формою. Право оформлення таких гарантійних листів надавалося органу військового управління Міноборони, правоохоронним органам, військовим формуванням та суб'єктам які здійснюють боротьбу з тероризмом [10]. Також, визначено, що саме кінцевий користувач, тобто орган який видає гарантійний лист та поставив на ньому свою печатку, повинен забезпечити контроль щодо фактичного отриманням ним гуманітарної допомоги та контролювати дотримання гарантійних зобов'язань з її поставки уповноваженою особою, яка отримала гарантійний лист, а організація заходів контролю й обліку стосовно отриманих товарів покладається на посадову особу кінцевого користувача товарів гуманітарної допомоги відповідно до розподілу функціональних обов'язків [10]. Тобто, в подальшому, після отримання гуманітарної допомоги, орган який видає гарантійного листа, зобов'язаний поставити вказане майно на облік та використовувати його за призначенням. Більш того, протягом трьох днів з дня отримання гуманітарної допомоги, керівник органу, який виступає кінцевим користувачем повинен відповідним листом (електронним листом) за своїм підписом проінформувати Держекспортконтроль України про її отримання (із зазначенням найменування та кількості фактично отриманих товарів) з надісланням засвідченої копії раніше оформленого гарантійного листа [10]. Фактично керівник органу, який виступає кінцевим користувачем гуманітарної допомоги став відповідальним за її доставку та постановку на облік, а головне він мав проінформувати про надходження гуманітарної допомоги за відповідним гарантійним листом Держекспортконтроль України.

Також постановою КМУ «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174» від 26.03.2022 р. № 362 [10] було визначено, що з метою організації належного контролю за цільовим використанням ввезеної в Україну гуманітарної допомоги Держмитслужба забезпечує щотижневе надсилання до Держекспортконтролю України копій гарантійних листів, одержаних митними органами від кінцевих користувачів [10]. Тобто, Держекспортконтролю України було надані повноваження щодо проведення моніторингу ввезеної гуманітарної допомоги по гарантійним листам кінцевих користувачів та здійснення контролю за її подальшим використанням й обліком кінцевих споживачів.

Окрім цього, урядом було встановлено, що облік і контроль за отриманням та цільовим використанням гуманітарної допомоги здійснюється на основі щомісячних звітів митних органів про обсяги митного оформлення вантажів з гуманітарною допомогою, які протягом звітного місяця були ввезені в Україну, подання яких передбачено ч. 3 ст. 11 ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8], [11]. Така міра повинна посилити потенціал держави у питаннях ефективності й збалансованості ведення обліку і здійснення контроль за отриманням та цільовим використанням гуманітарної допомоги.

Досліджуючи прийняті та діючі на той час постанови КМУ в сфері обігу гуманітарної допомоги слушно відмітити, що низка їх положень істотно знівелювали правові механізми визнання, ввезеного майна гуманітарною допомогою передбачені ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8] та деякими іншими підзаконними актами. На практиці мала місце ситуація зміни встановленого вітчизняним законодавством порядку обліку та контролю за цільовим використанням гуманітарної допомоги. Це стало причиною безконтрольності за ввезенням та цільовим використанням гуманітарної допомоги з боку державних органів та мало істотні негативні наслідки, які опрацьовуються у науковому дослідженні.

Вбачається, що норми названих вище урядових документів порушують конституційний принцип верховенства права і є такими, які виходять за межі юрисдикції, адже запроваджені ними правові положення відмінюють, раніше законодавчо встановлені діючими законами норми та є значно ширшими ніж внесені Верховною Радою України 3 березня 2022 р. зміни. Однак, навіть ці зміни не містять норм щодо спрощення чи відміни ведення обліку отриманої гуманітарної допомоги кінцевими користувачами. Особливо це стосується військових частин, які з початку війни стали активними замовниками та отримувачами гуманітарної допомоги.

Як зазначалось вище, право оформлювати гарантійні листи на ввезення на митну територію України майна у якості гуманітарної допомоги, надається органу військового управління, визначеному Міноборони. Згідно абз. 17 ст. 1 ЗУ «Про оборону України» від 06.12.1991 р. № 1932-XII [12] органами військового управління є Міноборони, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб ЗСУ, інші штаби, командування, управління, постійні чи

тимчасово утворені органи у ЗСУ та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації [12]. Тобто, суб'єктами суспільних відносин у сфері отримання гуманітарної допомоги можуть виступати і виступають військові частини ЗСУ, які ведуть облік отриманої гуманітарної допомоги як військового майна та використовують його за призначенням.

Відповідно до п. 2.3 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, затвердженого наказом Міноборони від 16.07.1997 р. № 300 [13] командир військової частини (з'єднання) організовує військове (корабельне) господарство та керує ним. Керівництво він здійснює особисто, через штаб, своїх заступників, начальників родів військ та служб [13]. Командир військової частини несе особисту відповідальність за правильність організації та ведення військового господарства у військовій частині. В разі виявлення втрат, нестач, фактів розкрадання він має право вживати заходи щодо відшкодування завданих державі збитків у відповідності до вимог чинного законодавства.

Облік військового майна у військових частинах ЗСУ здійснюється відповідно до Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України затвердженої наказом Міноборони від 17.08.2017 р. № 440 [14]. Цим документом передбачено, що обліку підлягає все військове майно незалежно від його призначення та джерел надходження. Облік військового майна повинен бути своєчасним, достовірним і точним [14].

Але ж, виникає цілком логічне питання, коли гуманітарна допомога, яка ввозиться за гарантійним листом командира військової частини набуває статусу військового майна. Вбачається, що саме вирішення цієї проблеми є головним завданням представленого наукового дослідження. Першим кроком до її розв'язання слухним є акцентування уваги з подальшим аналізом дефініції «військове майно». Так, відповідно до ст. 1 ЗУ «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р. № 1075-XIV [15] військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями ЗСУ. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боеприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо [15]. Як бачимо, законодавець до вказаної категорії включає значну кількість об'єктів матеріального світу, властивості котрих можуть бути використані для задоволення військових і супутніх потреб. При цьому, в основі цієї дефініції лежить термін «майно», яке являє собою особливий об'єкт, що проявляється в формі окремої речі і сукупності речей. Зазначена також понятійна одиниця може виражатися як майнові права та обов'язки особи (ч. 1 ст. 190 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [16]), що є прийнятним і до аналізованої дефініції.

Також, норми ЗУ «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р. № 1075-XIV [15] визначають, що будь-яке майно набуває статусу військового майна, з моменту його надходження до ЗСУ і закріплення його за військовою частиною, які в подальшому мають право використовувати закріплене за ними військове майно лише щодо його цільового та функціонального призначення. Облік, інвентаризація, зберігання, списання, використання та передача військового майна здійснюються у спеціальному порядку, що визначається КМУ. Зазначеним законом визначено, що управління військовим майном здійснює Міноборони, яке є центральним органом управління ЗСУ, тому саме вказаний центральний орган виконавчої влади закріплює військове майно за військовими частинами (у разі їх формування, переформування), приймає рішення щодо перерозподілу цього майна між військовими частинами ЗСУ, в тому числі у разі їх розформування [15]. Проаналізувавши національне законодавство, доцільно стверджувати, що жоден з нормативно-правових актів не визначає правовий механізм переходу майна отриманого військовою частиною в статус військового майна.

Як слушно зазначає С. О. Іванов така нечіткість нормативного визначення моменту набуття майном характеру військового, пов'язується з розділеними у часі діями: 1) надходженням майна до ЗСУ; 2) закріпленням його за військовою частиною [17]. Це зумовило появу висновку, що майно, яке надходить до ЗСУ набуває спеціального статусу військового майна із моменту закріплення його за військовою частиною, а точніше, з прийняттям органом військового управління відповідного рішення про закріплення [17]. В контексті набуття статусу військового майна

гуманітарною допомогою ми, за певними аспектами, погоджуємось з цією думкою та вважаємо, що для того щоб майно, яке отримане в якості гуманітарної допомоги набуло статусу військового майна має відбутись дві події: по-перше право власності на це майно має перейти від власника (надавача гуманітарної допомоги) до військової частини ЗСУ (отримувача гуманітарної допомоги), по-друге – гуманітарна допомога, яка вже є власністю ЗСУ в особі військової частини, має бути за нею закріпленою (поставленою на облік).

Однак, виникає питання, в якому статусі перебуває майно, отримане уповноваженою командиром військової частини особою від благодійника, котре на підставі гарантійного листа військової частини визнане гуманітарною допомогою та ввозиться в Україну, але ще не поставлене на облік у військовій частині. Стосовно першої названої вище події, а саме визначення у часі моменту набуття права власності на гуманітарну допомогу військовою частиною, то все майно, яке потім набуває статусу військового майна спочатку має надійти до ЗСУ в особі структурних підрозділів, визначених ст. 3 ЗУ «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ [18]. Сама названа структура включає в себе: 1) Генеральний штаб ЗСУ; 2) Командування об'єднаних сил ЗСУ; 3) види ЗСУ – Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили; 4) окремі роди сил ЗСУ – Сили спеціальних операцій, Сили територіальної оборони, Сили логістики, Сили підтримки, Медичні сили; 5) окремі роди військ ЗСУ – Десантно-штурмові війська, Війська зв'язку та кібербезпеки; 6) органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, що не належать до видів та окремих родів військ (сил) ЗСУ [18]. Тобто, йдеться про всіх елементів структури ЗСУ, що лише загострює проблему, з огляду на численність останніх, обсяги гуманітарної допомоги та усвідомлюючи ризики від її недоотримання.

Враховуючи, що командир військової частини як керівник органу, який видав уповноваженій особі гарантійний лист повинен забезпечити контроль за дотриманням наданих цією особою зобов'язань стосовно доставки гуманітарної допомоги у військову частину, то можемо стверджувати майно, яке відповідно до гарантійного листа військової частини, ввезене на митну територію України та пройшло визначені Митним Кодексом України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [6] процедури, як гуманітарна допомога, з моменту її отримання стає власністю ЗСУ в особі військової частини, а особа, котра його отримала – уповноваженим імпортером цієї частини. При цьому, після доставки гуманітарної допомоги у військову частину зобов'язання уповноваженої особи щодо неї вичерпуються, адже матиме місце фактична передача відповідних товарів, тобто завершення виконання умов договору.

Як зазначає академік НАПрН України В. С. Щербина, виходячи з підсумків порівняльного аналізу ЗУ «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р. № 1075-XIV [15] та наведеного вище визначення поняття «військове майно», можна дійти двох діаметрально протилежних висновків: 1) законодавець отожднює поняття майна у ЗСУ і військового майна; 2) майно у ЗСУ включає крім військового майна ще й інші види майна [18].

Також не визначеним залишається питання моменту набуття будь-яким майном, що надійшло до військової частини статусу військового майна. З цього приводу Е. Г. Бойченко зазначає, що проблема визначення моменту набуття статусу військового майна іншим майном, яке надходить до військових частин, полягає в тому, що нормативно-правових визначень військового майна існує значна кількість і всі вони різняться між собою. До того ж, поняття військового майна неоднаково тлумачиться в різних підзаконних нормативно-правових актах, а тому використовувати їх в якості узагальнених (на відміну від норми, закріпленої у законі) не можна [19]. Ми цілком погоджуємось з цим твердженням, адже дослідивши наявні вітчизняні нормативно-правові акти стосовно обігу військового майна, зазначаємо, що існує не одне трактування, котрі різняться між собою й орієнтовані на різні аспекти. Наприклад, абз. 2 п. 2 Порядку утилізації військового майна Збройних Сил, затвердженого постановою КМУ від 15.05.2003 р. № 705 [20] визначено, що військове майно – це озброєння, військова техніка інше майно закріплене за військовими частинами, закладами, установами і організаціями Збройних Сил [20], а п. 2 Положення про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил, затвердженого постановою КМУ від 28.12.2000 р. № 1919 [21] передбачено, що йдеться про державне майно, яке закріплено за військовими частинами Збройних Сил [21]. При цьому, більшість інших нормативно-правових актів, які стосуються діяльності ЗСУ при визначенні поняття «військового майна» вживають його у визначенні, наведеному у ЗУ «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р. № 1075-XIV [15].

Як зазначалося вище, досліджуючи поняття «військове майно» було встановлено, що жодний нормативно-правовий акт не визначає моменту набуття будь-яким майном статусу військового майна. Однак, якщо розглянути проблематику набуття гуманітарної допомоги, отриманою за гарантійним листом військової частини, статусу військового майна, через норми Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [16], то стає зрозумілим, що певні його конструкції регулюють ці суспільні відносини.

Так у цілому, механізм передачі закордонним (вітчизняним) благодійником-фізичною (юридичною) особою, власного майна у використанні військової частині – юридичній особі, відповідно до ст. 729 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [16] є пожертвою – даруванням нерухомих і рухомих речей, грошей та цінних паперів, особам, встановленим ч. 1 ст. 720 вказаного акту, для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети. Відповідно до цієї ж статті, сторонами у договорі дарування можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада [16]. У випадку отримання представником військової частини за кордоном майна, яке буде ввезене в Україну як гуманітарна допомога, дарувальником (стороною договору дарування) виступає фізична чи юридична особа – власник майна, яке є пожертвою для обдарованого в особі військової частини (сторона договору дарування). Договір про пожертву укладається в той час, коли командир військової частини заповнює гарантійний лист й інші документи необхідні для ввезення пожертви на митну територію України та визнання її гуманітарною допомогою. Тобто, в той момент, коли командир знає ідентифікаційні дані власника, а також всі необхідні, в тому числі й номерні характеристики майна, яке жертвується військовій частині. Враховуючи, що відповідно до норм ст. 639 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [16] договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми договору не встановлені законом, то договір пожертви укладається в усній формі. Відповідно до ст. 729 цього кодексу договір про пожертву вважається укладеним з моменту прийняття пожертви, а право власності на дарунок у обдарованого виникає з моменту його прийняття (ст. 722). Ст. 334 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [16] передбачено, що переданням майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. Беручи до уваги зазначені норми вітчизняного цивільного законодавства, можна зробити висновок, що з моменту фактичної передачі пожертви дарувальником, право власності на майно, яке за цим договором є предметом пожертви, переходить до обдарованого – військової частини. Відповідно, зазначене подароване та вже належне військовій частині майно, потрібно поставити на облік, а для цього його потрібно ввезти на територію України, визнати гуманітарною допомогою та доставити до розташування військової частини або її підрозділів.

Із метою ввезення отриманої пожертви на митну територію України, визнання її гуманітарною допомогою за спробою процедурою та доставці її до військової частини, командир військової частини відповідно до ст. 901 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [16] укладає в усній формі на безоплатній основі з особою, яка зобов'язується доставити це майно договір про надання послуг. При цьому у відповідності до вимог ст. 1000 вказаного кодексу ця особа виступає повіреним та зобов'язується вчинити від імені командира військової частини (довірителя) певні юридичні дії. А саме, від імені командира військової частини отримати майно, яке є пожертвою від благодійника (донора), представляти інтереси військової частини в державних органах закордонних країн при транспортуванні цього майна до України, а також представляти інтереси військової частини в державних органах України при його ввезенні [16]. Для цих цілей командир військової частини передає повіреному підписаний та скріплений гербовою печаткою військової частини гарантійний лист, в якому зазначаються ідентифікаційні характеристики належного військової частині майна, яке ввозиться до України у статусі гуманітарної допомоги та інші документи, що надають право повіреному представляти інтереси довірителя.

Відповідно до ст. 1006 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [16] повірений зобов'язаний негайно передати довірителеві все одержане у зв'язку з виконанням доручення [16]. У разі якщо отримане повіреним майно-пожертва, ввезене на територію України як гуманітарна допомога та не доставлене до власника-військової частини, відповідно до ст. 387 згаданого кодексу власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним [16]. Тобто, командир військової частини має всі законні підстави звернутись до суду з позовом про невиконання умов договору про надання послуг.

Підсумовуючи вищевикладене слушно відмітити, що майно, яке отримують військові частини в статусі гуманітарної допомоги від закордонних і вітчизняних благодійників, відповідно до вітчизняного законодавства, після фактичної його передачі благодійником, набуває статусу майна ЗСУ незалежно від місця його перебування та особи, яка його отримала. Тобто, першу подію, а саме визначення у часі моменту набуття права власності на гуманітарну допомогу військовою частиною пропонується вважати доведеною.

Стосовно другої події, а саме закріпленням його за військовою частиною, то слід взяти до уваги висновок О. О. Бугайової, яка стверджує, що основним критерієм для віднесення тих чи інших матеріальних засобів до категорії військового майна в широкому сенсі цього поняття буде слугувати факт знаходження конкретного майна на балансі (в господарському віданні, оперативному управлінні) відповідної військової частини, організації, установи ЗСУ, інших військ, органів і військових формувань у яких передбачена військова служба [22]. Тобто, дослідниця виходить із того, що взяття на баланс певного майна можна розглядати і як момент набуття права власності стосовно нього.

Водночас, досліджуючи нашу проблематику ми зіткнулись з тим, що від моменту отримання майна уповноваженою командиром військової частини особою до моменту його постановки на облік відповідною службою військової частини як гуманітарної допомоги, проходить тривалий часовий проміжок. Іншими словами, майно може бути отриманим уповноваженою особою (за договором про надання послуг), але, із очевидних і об'єктивних причин, ще не взяте на баланс військової частини. А враховуючи те, що подароване майно з моменту фактичної передачі від благодійника перейшло до нового власника – військової частини, а командир військової частини є відповідальним за його доставку до військової частини, то буде недоречним вважати це майно не військовим до його закріплення за військовою частиною, у спосіб, котрий впливає виходячи з наведених вище міркувань. Також ЗУ «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р. № 1076-XIV [23] визначено, що суб'єктами господарської діяльності у ЗСУ є військові частини, заклади, установи та організації ЗСУ, а господарська діяльність, пов'язана із закупівлею товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом, здійснюється військовими частинами, заводами, установами та організаціями цих сил відповідно до зазначеного акту та законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-XII [24] та «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20.02.2003 р. № 549-IV [25], [23] Тобто, під час здійснення господарської діяльності військові частини закуповують товари напряму від суб'єктів господарської діяльності, а не через органи військового управління чи Міноборони. При здійсненні таких операцій, перехід власності на майно від однієї сторони до іншої (військової частини ЗСУ) переходить під час фактичного отримання таких товарів (підпису видаткових документів) уповноваженою посадовою особою військової частини.

При цьому відповідно до ст. 3 ЗУ «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 р. № 1075-XIV [15] військове майно закріплюється за військовими частинами на праві оперативного управління [15]. Ст. 137 Господарського кодексу України від 16.01.2003 р. № 436-IV [26] визначено, що правом оперативного управління визнається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується і розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності [26] Тому, враховуючи, що військові частини утримуються за рахунок Державного бюджету України, можемо стверджувати, що все належне військовій частині військове майно є державним майном, а військова частина володіє певною майновою самостійністю від держави, але лише в межах наданих їй повноважень.

Враховуючи це, доцільно зробити висновок, що юридичний факт – закріплення отриманого від постачальника майна за військовою частиною, відбувається після постановки на облік таких товарів у фінансовому підрозділі цієї військової частини, тобто без участі Міноборони. Доказом цього є отримані результати С. О. Іванова, який за підсумками досліджень дійшов висновків, що майно, яке надходить до ЗСУ, в порядку здійснення державного оборонного замовлення або децентралізовано (шляхом укладання цивільно-правових угод військовими частинами) набуває спеціального статусу військового майна з моменту закріплення його за військовою частиною [17]. Тобто, закріплення майна за військовою частиною має тривалий у часі процес, який починається з моменту отримання його, уповноваженою командиром військової частини, особою, а закінчується – постановкою цього майна на облік у фінансовому підрозділі військової частини. Відповідний процес може бути тривалим у часі, але це майно з моменту фактичного отримання

(підпису видаткових документів) уповноваженою військовою частиною особою є власністю держави та таким яким після закріплення (постановки на облік) буде володіти ця військова частина на правах оперативного управління.

Повертаючись до проблематики нашого дослідження, можемо стверджувати, що набуття права власності на майно, яке визнане гуманітарною допомогою та отримане уповноваженою особою на підставі гарантійного листа командира військової частини, статусу військового майна відбувається в два етапи. Перший етап розпочинається з моменту фактичного отримання від пожертвувача майна – пожертви, яка при ввезенні на територію України буде визнана на підставі гарантійного листа командира військової частини відповідними державними органами гуманітарною допомогою. А закінчується цей етап складанням акту приймання-передачі гуманітарної допомоги створеною комісією військової частини – пожертвонабувача. При цьому, з моменту отримання уповноваженою командиром військової частини особою пожертви, воно стає майном, що належить військовій частині ЗСУ та має статус державного майна. Другий етап включає в себе закріплення гуманітарної допомоги за військовою частиною, шляхом постановки її на облік та прийняття в оперативне управління. Цей етап починається з моменту надходження майна до ЗСУ, подальшого закріплення його за військовою частиною та закінчується набуттям статусу військового майна. Військові частини використовують закріплене військове майно лише за його цільовим та функціональним призначенням. Облік, інвентаризація, зберігання, списання, використання та передача військового майна здійснюються у спеціальному порядку, що визначається КМУ.

Так, відповідно до Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах, затвердженого постановою КМУ від 04.08.2000 р. № 1225 [27], облік військового майна ведеться як у мирний час, так і в особливий період на об'єктах військового (корабельного) господарства, у службах забезпечення органів військового управління, службах військових частин і з'єднань, на складах, базах, в арсеналах згідно з цим та іншими відповідними нормативно-правовими актами Міноборони. Облік військового майна ведеться шляхом запису (відображення) в книгах (картках) обліку, інших матеріальних носіях інформації даних про кількість, якісний (технічний) стан, облікові та заводські номери, вартість (ціну) військового майна, а також про його рух, втрату та нестачу [27].

Більш того, у разі надходження гуманітарної допомоги до військової частини застосовується спеціальний правовий механізм її оприбуткування як військового майна у військових частинах. Так, Розділом XII «Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України», затвердженої наказом Міноборони від 17.08.2017 р. № 440 [14] визначено наступне:

1. Приймання майна, яке надійшло для військових частин (центрів забезпечення) як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога, здійснюється комісією військової частини (центру забезпечення) на підставі даних, відображених у супровідних документах, зі складанням акта приймання-передачі військового майна. Акт приймання-передачі військового майна є підставою для постановки майна, яке надійшло для військових частин (центрів забезпечення) як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога, на облік у службах забезпечення та фінансово-економічному органі військової частини (центру забезпечення).

2. У разі якщо у супровідних документах відсутні дані про вартість майна, яке надійшло для військових частин (центрів забезпечення) як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога, її визначення здійснюється комісією військової частини (центру забезпечення) зі складанням акта визначення вартості майна. Вартість майна визначається відповідно до вартості аналогічних предметів вітчизняного виробництва. Копії документів щодо оприбуткування майна, яке надійшло для військових частин (центрів забезпечення) як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога, не пізніше наступного дня від дати поставлення його на облік направляються до відповідних служб забезпечення органів військового управління.

3. У випадку, коли майно, отримане військовими частинами (центрами забезпечення) як міжнародна допомога, від волонтерських організацій, як благодійна, гуманітарна допомога, не належить до того чи іншого виду забезпечення, воно не пізніше наступного дня від дати його надходження ставиться на тимчасовий облік до служби забезпечення військової частини (підрозділу зберігання), визначеної наказом командира військової частини (центру забезпечення). Командир військової частини (центру забезпечення) не пізніше наступного дня від дати оприбуткування направляє запит до вищого органу військового управління (за підпорядкованістю) для визначення належності майна до того чи іншого виду забезпечення. Після визначення вищим

органом військового управління належності майна до того чи іншого виду забезпечення воно передається на облік до відповідної служби забезпечення військової частини (підрозділу зберігання) у встановленому порядку [14]. Норми зазначеного наказу визначають, що все військове майно, яке використовується для виконання завдань оборони у військовій частині підлягає обліку незалежно від його призначення та джерел надходження.

До того ж, вказаний облік має бути своєчасним, достовірним і точним, адже він є складовою частиною бухгалтерського обліку та відповідно на нього розповсюджуються норми ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV [28]. Ч. 5 ст. 9 цього акту визначено, що всі господарські операції повинні бути відображені в облікових регістрах у тому звітному періоді, в якому вони були здійснені [28]. Однак, прийнятою КМУ постановою від 05.03.2022 р. № 202 «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги» [29], встановлено, що в умовах воєнного стану не поширюються встановлені законодавством вимоги щодо отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги від юридичних та фізичних осіб – резидентів і нерезидентів [29]. Цей один із способів лібералізації вітчизняного законодавства призвів до того, що облік гуманітарної і благодійної допомоги її набувачами – військовими частинами фактично не вівся.

Досліджуючи поглиблено цю проблематику варто уточнити, що норми передбачені вищезгаданою постановою розповсюджуються лише на благодійну допомогу сфера обігу якої регулюється нормами ЗУ «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 р. № 5073-VI [30]. Ним закріплено поняття «благодійної діяльності» як добровільної особистої та/або майнової допомоги для досягнення визначених цим актом цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара. Також визначаються такі її види як благодійна пожертва і благодійний грант [30]. До того ж, ст. 17 цього законодавчого документу передбачено зобов'язання благодійних організацій складати та подавати фінансову, статистичну й іншу обов'язкову звітність у порядку, встановленому законом, а звітність благодійних організацій може містити інформацію про особу благодійників або бенефіціарів за умови згоди благодійників, бенефіціарів або їх правонаступників чи законних представників, якщо інше не визначено законом [30]. Враховуючи вищевикладене, цілком логічним буде твердження, що питання отримання, використання, обліку та звітності військового майна, отриманого саме як гуманітарна допомога регулюються іншими нормативно-правовими актами. Вказана теза доводиться на підставі ознайомлення й аналізу згаданого вище ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8], норми якого орієнтовані саме на питання гуманітарної допомоги. З цього також випливає, що й питання вимоги та обмеження передбачені постановою КМУ від 05.03.2022 р. № 202 «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги» [29] не поширюють свою дію на майно, котре є гуманітарною допомогою. Відповідно, відсутність облікових даних щодо такого майна доцільно розглядати як імовірне порушення окремих норм чинного законодавства.

Зокрема, неналежний облік військового майна отриманого за гарантійними листами військових частин як гуманітарна допомога, спровокований лібералізацією вітчизняного законодавства у цій сфері призвів до чисельних зловживань та порушень. У серпні 2023 р. на засіданні ТСК керівництво Офісу Генерального прокурора України оприлюднило статистичні дані щодо викриття правопорушень пов'язаних з порушенням правил ввезення на розпорядження гуманітарною допомогою протягом 2022-2023 рр. Так, станом на дату засідання Комісії, у провадженні Національної поліції України перебувають 424 кримінальних правопорушення за безпосередньо спеціалізованою ст. 201² Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [31] та ще понад 200 кримінальних правопорушень у цій сфері, які розпочаті за іншою кваліфікацією (шахрайство, привласнення, розтрата майна, крадіжка, хабарництво тощо). Про підозру повідомлено 186 особам. До суду направлено 86 обвинувальних актів, з яких за ст. 201² Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [31] – 59. Загалом ухвалено 35 вироків, з них 18 – за ч. 3 ст. 201² Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [31]. Також у розробці правоохоронних органів є три кримінальні провадження стосовно дев'яти учасників злочинних угруповань, обвинувальні акти щодо яких скеровані до суду, а в двох провадженнях стосовно 13 осіб досудове розслідування триває [1]. З цього, вкотре, можна підтвердити тезу про складність ситуації в окресленій сфері на поточному етапі. Вочевидь, така обстановка не відграватиме на користь Україні з політичної, військової, економічної, іміджевої й інших точок зору.

Основною ж причиною такої катастрофічної ситуації з надходженням до України гуманітарної допомоги за гарантійними листами військових частин та розпорядженням військовим майном ТСК Верховної Ради України визнала те, що нормативно-правові акти КМУ, затвержені у 2022 р., які регламентують порядок ввезення, зберігання та розподілу гуманітарної допомоги суперечать низці фундаментальних основ ЗУ «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.1999 р. № 1192-XIV [8], а в окремих випадках – фактично скасовують дію норм цього акту. Вказане є неприпустимим, зважаючи на необхідність дотримання принципу правової визначеності та підпорядкованості за юридичною силою нормативно-правових актів виконавчої влади законам. Тим самим ТСК фактично підтвердила що проблема порушена в цьому дослідженні є актуальною та має бути змістовно опрацьована на відповідних рівнях, в тому числі науковому. До того ж, лібералізація та зміна законодавства у сфері обігу гуманітарної допомоги призвела до відсутності належного контролю з боку державних органів і породила досить велику кількість корупційних ризиків на кожному окремому етапі отримання, а також зумовили появу низку складнощів щодо оприбуткування військовими частинами ЗСУ гуманітарної допомоги в якості військового майна.

Завдяки роботі ТСК Верховної Ради України 5 вересня 2023 р. на засіданні Уряду була прийнята постанова КМУ № 953 «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану» [32], яка запровадила з 1 грудня 2023 р. новий порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах дії правового режиму воєнного стану. Також було скасовану дію 11 діючих постанов КМУ у сфері обігу гуманітарної допомоги, прийнятих у 2022-2023 рр. Однак, проблема щодо ефективного використання гуманітарної допомоги, ввезеної протягом дії цих нормативно-правових актів за гарантійними листами командирів військових частин до цього часу на вирішена у необхідній мірі. А значна кількість фактів її не доставки до місць постійної дислокації військових частин та не постановка на облік відповідальними особами гуманітарної допомоги як військового майна свідчить про високу імовірність існування подальшої уваги з боку правоохоронних органів.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження щодо визначення правового статусу військового майна – гуманітарної допомоги, ввезеної для потреб військових частин, окреслення при цьому організаційно-правового механізму відповідних дій командування військових частин та встановлення ступеня вини винних за неотримання чи не постановку на облік військовою частиною гуманітарної допомоги варто зробити такі висновки:

1. Для того щоб майно, яке отримане в якості гуманітарної допомоги, набуло статусу військового майна має відбутись дві події: по-перше право власності на це майно має перейти від власника (надавача гуманітарної допомоги) до військової частини ЗСУ (отримувача гуманітарної допомоги), по-друге – гуманітарна допомога, яка вже є власністю ЗСУ в особі військової частини, має бути за нею закріпленою (поставленою на облік).

Право власності на майно, яке в подальшому буде у встановленому порядку визнане гуманітарною допомогою, переходить від міжнародних, закордонних і вітчизняних благодійників військовій частині після фактичної його передачі благодійником уповноваженій командиром військової частини особі та набуває статусу майна ЗСУ незалежно від місця його перебування та особи, яка його отримала. Закріплення майна за військовою частиною, зазвичай, має тривалий у часі процес, який починається з моменту отримання його уповноваженою командиром військової частини особою, а закінчується – постановкою цього майна на облік у фінансовому підрозділі військової частини. Не зважаючи на те, що це може бути довготривалий процес, майно з моменту фактичного отримання (підпису видаткових документів) уповноваженою військовою частиною особою є власністю держави та таким яким після закріплення (постановки на облік) буде володіти ця військова частина на правах оперативного управління.

2. Командир військової частини як керівник органу, котрий видав уповноваженій особі гарантійний лист повинен забезпечити контроль за дотриманням наданих цією особою зобов'язань щодо доставки гуманітарної допомоги у військову частину. Оскільки майно, яке на підставі гарантійного листа ввезене на митну територію України та пройшло визначені митним законодавством процедури, як гуманітарна допомога з моменту її отримання стає власністю ЗСУ в особі військової частини, а особа, яка його отримала – уповноваженим імпортером цієї військової частини. Зазначені відносини регулюються нормами Цивільного кодексу України, які передбачають, що з моменту фактичної передачі пожертви дарувальником право власності на майно, котре за відповідним договором є предметом пожертви переходить до обдарованого – військової частини.

Відповідно, якщо отримане повіреним майно-пожертва, ввезене на територію України як гуманітарна допомога та не доставлене до власника-військової частини, то командир військової

частини повинен звернутись до суду з позовом про невиконання умов договору про надання послуг. Також у судовому порядку командир військової частини має витребувати це майно від особи, котра не виконала договірних зобов'язань, зокрема й фактично заволоділа ним без правової підстави.

3. Відповідальність за отримання від іноземного благодійника, подальше ввезення уповноваженими імпортерами на територію України та доставку до військової частини майна-пожертви, яке в установленому порядку визнається гуманітарною допомогою, покладається на командирів військових частин, які виписали гарантійні листи. Відповідно до діючого законодавства вони повинні забезпечити доставку цього майна як військового майна до військової частини, проконтролювати постановку його на облік й обов'язково проінформувати про отримання гуманітарної допомоги Держекспортконтроль України та в подальшому використовувати це майно лише за військовим призначенням. Для цього командир військової частини має здійснювати моніторинг та контроль за реалізацією виписаних гарантійних листів, а у разі не поставки гуманітарної допомоги уповноваженою особою – звертатись до відповідних правоохоронних органів щодо виявленого факту неотримання військового майна, яке має належати відповідній військовій частині.

4. Висвітлена наукова проблематика потребує подальшої змістовної й комплексної розробки із огляду на реалії сьогодення. Оскільки, питання безперервних і успішних поставок всіх видів гуманітарної допомоги до військових частин має виключне значення з позиції забезпечення необхідної обороноздатності України. Йдеться не лише про поточну обстановку, а й про середнь- та довгострокові перспективи, зважаючи на безпрецедентні виклики перед державою в різних сферах санкціонованого впливу.

З практичної точки зору така необхідність продиктована спектром невирішених питань правового характеру (окреслення правового становища гуманітарної допомоги ввезеної для потреб військових частин, яку фактично не було отримано, невизначеність організаційно-правового механізму дій командування військових частин, визначення ступеня вини винних за неотримання чи не постановку на облік військовою частиною гуманітарної допомоги, неврегульованість питання юридичного статусу благодійника (донора), набувача (військової частини) та фактичного отримувача (уповноваженої особи) тощо). Відповідно, ці й інші дискусійні аспекти потребують змістовної уваги і можуть стати предметом самостійних наукових досліджень у подальшому.

Список використаних джерел:

1. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави: Постанова Верховної Ради України від 21 вересня 2023 р. № 3395-IX / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3395-20#Text>.

2. Держмитслужба у взаємодії з Міноборони виявили понад 3 тис. випадків неотримання гуманітарної допомоги військовими частинами. *Веб-портал: Державна митна служба України*. 2023. URL: <https://customs.gov.ua/news/zagalne-20/post/derzhmitsluzhba-uvzaiemodiyi-z-minoboroni-viiavili-ponad-3-tis-vipadkiv-neotrimannia-gumanitarnoyi-dopomogi-viiskovimi-chastinami-1338>.

3. Про створення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування можливих порушень законодавства України у сфері отримання, розподілу, транспортування, зберігання, використання за цільовим призначенням гуманітарної та іншої допомоги, а також неефективного використання державного майна, яке може бути використане для тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб та забезпечення інших потреб держави: Постанова Верховної Ради України від 20 вересня 2022 р. № 2603-IX / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2603-20#Text>.

4. Деякі питання пропуску гуманітарної допомоги через митний кордон України в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/174-2022-%D0%BF#Text> (*втратила чинність*).

5. Деякі питання здійснення митного контролю та митного оформлення товарів, зокрема транспортних засобів, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 330 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-2022-%D0%BF#Text> (*не набрала чинності*).

6. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
7. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-V / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
8. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22 жовтня 1999 р. № 1192-XIV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану : Закон України від 3 березня 2022 р. № 2118-IX / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>.
10. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2022 р. № 174: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 р. № 362 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/362-2022-%D0%BF#Text> (*втрапила чинність*).
11. Про затвердження переліку категорій товарів, що визнаються гуманітарною допомогою без здійснення процедури визнання таких товарів гуманітарною допомогою у кожному конкретному випадку, на період воєнного стану та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань гуманітарної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 224 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2022-%D0%BF#Text>.
12. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
13. Про затвердження Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України : наказ Міністерства оборони України 16 липня 1997 р. № 300 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97>.
14. Про затвердження Інструкції з обліку військового майна у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України 17 серпня 2017 р. № 440 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1192-17#Text>.
15. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1075-XIV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
17. Іванов С. О. Правовий режим майна, закріпленого за військовими частинами. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 1–2. С. 118–119.
18. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1934-XII / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
18. Щербина В. С. Правовий режим майна у Збройних Силах України. *Приватне право і підприємництво*. 2012. № 11. С. 148–153.
19. Бойченко Е. Г. Правове регулювання господарської діяльності військових частин Збройних Сил України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса. 2015. 242 с.
20. Про затвердження Порядку утилізації військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 травня 2003 р. № 705 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/705-2003-%D0%BF#Text>.
21. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2000 р. № 1919 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-%D0%BF#Text>.
22. Бугайова О. О. Нормативне визначення поняття майна Збройних Сил України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип. 60. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2021/02/13.pdf>.
23. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 р. № 1076-XIV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-14#Text>.
24. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>.
25. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20 лютого 2003 р. № 549-IV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-15#Text>.

26. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

27. Про затвердження Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних Силах : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1225 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-%D0%BF#Text>.

28. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.

29. Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги : Постанова Кабінету Міністрів від 5 березня 2022 р. № 202 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2022-%D0%BF#Text> (втратила чинність).

30. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5073-VI / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.

31. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

32. Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів від 5 вересня 2023 р. № 953 / База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text>.

УДК 342.951+351.74

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.9>

КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю.

ЩОДО СУТНОСТІ ТА НАПРЯМІВ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

ON THE ESSENCE AND DIRECTIONS OF FORMATION OF THE NATIONAL MODEL OF PUBLIC SERVICE IN UKRAINE

Актуальність статті полягає в тому, що становлення інституту публічної служби в Україні досі залишається складним і дискусійним. Незважаючи на те, що у окремих нормативно-правових актах України згадується зазначене поняття, вести мову про наявність чіткої і послідовної державної політики у сфері публічної служби поки що складно. Чинниками, що ускладнюють формування національної моделі публічної служби слід вважати такі, як: а) відсутність стратегічних документів для формування й розвитку інституту публічної служби; б) наявність двох паралельно існуючих видів служби в Україні – державної та служби в органах місцевого самоврядування; в) відсутність запозичень передових європейських практик з реформування (розвитку) інституту публічної служби; г) відсутність чіткої національної моделі публічної служби; г) невизначеність ролі та місця органів, наділених спеціальними повноваженнями у діючій системі державної служби; д) відсутність «правових запобіжників» для прийняття та реалізації концепції створення та розвитку системи публічної служби в Україні; е) невизначеність перспектив внесення до публічних службовців окремих категорій професій. Мета статті полягає у визначенні сутності та напрямів формування національної моделі публічної служби в

© КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю. – кандидат юридичних наук. <https://orcid.org/0000-0001-8460-0035>

Україні. У статті здійснено спробу наукового обґрунтування сутності та напрямів формування національної моделі публічної служби в Україні. Наголошено на відсутності законодавчого закріплення у національному законодавстві ознак публічної служби та визначення поняття публічного службовця. Під публічною службою запропоновано розуміти публічну діяльність осіб, які на постійній основі займають посади в державних органах, органах місцевого самоврядування та установах публічного права щодо практичного виконання ними завдань і функцій держави, реалізації прав місцевого самоврядування, а також здійснення окремих, наданих законом повноважень, спрямованих на задоволення публічного інтересу. Запропоновано перспективну модель публічної служби в Україні, з наступними складовими: а) державна служба; б) служба в органах місцевого самоврядування; в) служба в установах публічного права (не менше 50 % державної власності); г) політична служба; р) патронатна служба. Державну службу поділено на: а) цивільну – місцеві державні адміністрації, міністерства, центральні органи виконавчої влади з особливим статусом, органи керовані спеціальними законами; б) мілітаризовану – поліція, Служба безпеки України, Національна гвардія, Служба судової охорони тощо. Напрямами формування національної моделі публічної служби в Україні, визначені: орієнтир на забезпечення прав і свобод людини, нормативно-правовий, фінансовий, цифровізація, кадровий, етичний, поліпшення професійного навчання та напрям управління кадрами. Наголошено на важливості формування національної моделі публічної служби в Україні для більш ефективної реалізації завдань і функцій держави, удосконалення правового статусу різноманітних категорій публічних службовців та ефективного захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: *публічна служба, національна модель, напрями, публічний службовець, воєнний стан, захист прав і свобод людини, державна служба, служба в органах місцевого самоврядування.*

The relevance of the article lies in the fact that the formation of the institution of public service in Ukraine still remains complex and debatable. Despite the fact that the specified concept is mentioned in separate legal acts of Ukraine, it is still difficult to talk about the existence of a clear and consistent state policy in the field of public service. Factors complicating the formation of a national public service model should be considered as: a) lack of strategic documents for the formation and development of the public service institute; b) the existence of two parallel types of service in Ukraine – state service and service in local self-government bodies; c) lack of borrowing advanced European practices for reforming (developing) the institution of public service; d) lack of a clear national model of public service; e) indeterminacy of the role and place of bodies endowed with special powers in the current civil service system; e) lack of "legal safeguards" for the adoption and implementation of the concept of creation and development of the public service system in Ukraine; f) the uncertainty of the prospects for entering certain categories of professions into public servants. The purpose of the article is to determine the essence and directions of the formation of the national model of public service in Ukraine. The article attempts to provide a scientific substantiation of the essence and directions of formation of the national model of public service in Ukraine. The author emphasizes the absence of legislative consolidation in national legislation of the features of public service and the definition of the concept of public servant. It is proposed that public service is understood as the public activity of persons who permanently hold positions in state bodies, local self-government bodies and public law institutions in terms of practical performance of the tasks and functions of the State, exercise of local self-government rights, and also exercise of certain powers granted by law aimed at satisfying the public interest. The author proposes a promising model of public service in Ukraine, with the following components: a) civil service; b) service in local self-government bodies; c) service in public law institutions (at least 50% of state ownership); d) political service; and e) patronage service. The civil service is divided into: a) civilian – local state administrations, ministries, central executive bodies with special status, bodies governed by special laws; b) militarized – police, Security Service of Ukraine, National Guard, Judicial Protection Service, etc. The directions of

formation of the national model of the public service in Ukraine are as follows: focus on ensuring human rights and freedoms, regulatory, financial, digitalization, personnel, ethical, improvement of professional training and personnel management. The author emphasizes the importance of forming a national model of public service in Ukraine for more effective implementation of the tasks and functions of the State, improvement of the legal status of various categories of public servants and effective protection of human rights and freedoms.

Key words: *public service, national model, directions, public servant, martial law, protection of human rights and freedoms, civil service, service in local self-government bodies.*

Актуальність теми. Сьогодні становлення інституту публічної служби в Україні досі залишається складним і дискусійним. Незважаючи на те, що у окремих нормативно-правових актах України згадується зазначене поняття, вести мову про наявність чіткої і послідовної державної політики у сфері публічної служби поки що складно. Чинниками, що ускладнюють формування національної моделі публічної служби слід вважати такі, як: а) відсутність стратегічних документів для формування й розвитку інституту публічної служби; б) наявність двох паралельно існуючих видів служби в Україні – державної та служби в органах місцевого самоврядування; в) відсутність запозичень передових європейських практик з реформування (розвитку) інституту публічної служби; г) відсутність чіткої національної моделі публічної служби; г) невизначеність ролі та місця органів, наділених спеціальними повноваженнями (Державне Бюро розслідувань, Служба судової охорони, Національна поліція тощо) у діючій системі державної служби; д) відсутність «правових запобіжників» для прийняття та реалізації концепції створення та розвитку системи публічної служби в Україні; е) невизначеність перспектив внесення до публічних службовців окремих категорій професій (лікарів, педагогічних працівників тощо). Виходячи з викладеного, набувають актуальності питання формування в Україні інституту публічної служби, який би поєднав у собі державну службу та службу в органах місцевого самоврядування.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню різноманітних аспектів формування й визначення сутності публічної служби, присвятили роботи такі вітчизняні науковці, як: В.Б. Авер'янов, О.Ю. Дрозд, Б.О. Логвиненко, В.Я. Малиновський, О.В. Петришин, В.І. Теремцький, І.Ю. Хомишин та інші.

Мета статті полягає у визначенні сутності та напрямів формування національної моделі публічної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. Переходячи до визначення поняття публічної служби потрібно наголосити на достатньо недосконалій спробі його законодавчого закріплення в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Водночас, наукові підходи до розуміння публічної служби можуть бути покладені у основу законодавчих новел в майбутньому.

Так, відповідно до п. 17) статті 4 КАС України, публічна служба є діяльністю на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [1]. У зазначеному визначенні відсутні ознаки публічної служби, натомість перераховані види, які до неї віднесені. Водночас, використання конструкції «інша державна служба» ускладнюють розуміння того, що саме слід вважати публічною службою.

Подібно до викладеного, у Законі України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)», під публічним службовцем розуміється особа, зазначена в частині 5 статті 8 цього Закону. Звернення до вказаної норми дає підстави вважати публічними службовцями визначені категорії осіб, на кшталт Президента України, суддів, державних службовців, які займають посади державної служби категорій «А» та «Б», військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань, яким присвоєно військові звання вищого офіцерського складу тощо [2]. Можна підсумувати, що і тут законодавець пішов шляхом перерахування посад, що дають підстави віднести особу до категорії публічних службовців. Цікаво звернути увагу на те, що публічними службовцями визнаються міністри, представники патронатної служби тощо. Тобто до публічних службовців належать особи, які не підпадають під розуміння державних службовців.

Науковий доробок до розуміння публічної служби також представляє інтерес. Так, П.О. Комірчий вважає, що публічною службою в Україні слід вважати вид служби, що: безпосередньо об'єктивується в професійній діяльності фізичних осіб (тобто публічних службовців);

фінансується за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів і здійснюється на посадах у державних органах та органах місцевого самоврядування, на які вони призначаються або обираються; виявляється у виконанні та практичній реалізації функцій публічного адміністрування. Науковець пропонує класифікувати публічну службу шляхом її поділу на два блоки – державну та службу в органах місцевого самоврядування [3, с. 21].

З іншого боку, М.І. Цуркан пропонує розуміти під публічною службою врегульовану виключно Конституцією та законами України професійну публічну діяльність осіб, які заміщують посади в державних органах і органах місцевого самоврядування щодо реалізації завдань і функцій держави та органів місцевого самоврядування [4, с. 9].

Спираючись на викладені наукові позиції, під публічною службою пропонується розуміти публічну діяльність осіб, які на постійній основі займають посади в державних органах, органах місцевого самоврядування та установах публічного права щодо практичного виконання ними завдань і функцій держави, реалізації прав місцевого самоврядування, а також здійснення окремих, наданих законом повноважень, спрямованих на задоволення публічного інтересу.

Переходячи до визначення особливостей моделей публічної служби наголосимо, що в історико-географічному аспекті прийнято розрізняти три типи моделей публічної служби: східну, континентальну (європейську) та англо-американську. Згідно іншому підходу виділяють чотири моделі: 1) раціональну централізовану закриту модель, реалізовану в унітарній державі (французька модель); 2) раціональну, відносно децентралізовану закриту модель, реалізовану у федеративній державі (німецька модель); 3) відносно децентралізовану відкриту модель, реалізовану в унітарній державі (Великобританія); 4) децентралізовану відкриту модель, реалізовану у федеративній державі (США) [5, с. 281].

Тут є слушною думка Л.Л. Прокопенко та І.А. Шабатіної, що практично жодна з європейських країн сьогодні не має тієї чи іншої моделі публічної служби в чистому вигляді. У кожній із основних моделей присутні елементи іншої. Так, у Франції існують категорії посад державних службовців центральних органів влади та органів місцевого самоврядування, які наймаються за принципами посадової публічної служби – за контрактом, або за угодою (члени кабінету міністрів, директор кабінету міністрів, генеральний директор у мерії тощо). У Нідерландах та Швеції окремі категорії службовців, як працівники дипломатичного корпусу, та поліція наймаються за принципами кадрової служби. Але існування певної категорії посад, які не відповідають загальноприйнятим нормам, не є підставою для класифікації тієї чи іншої публічної служби як змішаної, оскільки існування цих посад є законодавчо оформленим винятком з правил, а не нормою [6].

З цього приводу В.М. Дрешпак доходить висновку про те, що безперервні трансформації української моделі публічної служби можуть бути зумовлені високою, проте неоднаковою на різних рівнях і в різних сферах публічного управління, динамікою змін у зовнішньому та внутрішньому соціокультурних середовищах системи публічної служби, які, з одного боку, не відповідають реальному стану системи публічної служби, з іншого – «не встигають» адаптуватися до характеру та змісту пропонованих змін, механізмів і темпів їх утілення [7, с. 60].

Що стосується формування в Україні національної моделі публічної служби як орієнтиру у реалізації реформ, найбільш вдалими нами вбачається французький досвід організації публічної служби в унітарній державі. Тут ми ведемо мову саме про прийнятність цієї моделі в національних реаліях. Перспективна модель публічної служби України вбачається дієвою з наступною структурою: а) державна служба; б) служба в органах місцевого самоврядування; в) служба в установах публічного права (не менше 50 % державної власності); г) політична служба; ґ) патронатна служба.

Водночас, державну службу пропонується диференціювати на: а) цивільну – місцеві державні адміністрації, міністерства, центральні органи виконавчої влади з особливим статусом, органи керовані спеціальними законами; б) мілітаризовану – поліція, Служба безпеки України, Національна гвардія, Служба судової охорони тощо. Крім того, ми підтримуємо можливість зарахування до публічних службовців представників сфери вищої освіти та медичних працівників.

Переходячи до перспектив розвитку публічної служби варто зазначити, що Стратегією реформування державного управління України на 2022 – 2025 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р, однією з очікуваних перспектив реформування визначене формування системи професійної та політично нейтральної публічної служби, орієнтованої на захист інтересів громадян [8]. Це дозволяє нам виокремити напрями розбудови публічної служби, спираючись на вже визначені цим документом вектори проведення реформ.

Першим напрямом визначено орієнтир на забезпечення прав і свобод людини. Так, метою напряму Стратегії «Професійна публічна служба та управління персоналом» є продовження розбудови професійної, доброчесної, політично нейтральної державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, діяльність якої спрямована на захист інтересів громадян [8]. Як можна спостерігати, законодавцем знову вводяться штучні бар'єри у розумінні публічної служби, замість якої виокремлюється державна служба та служба в органах місцевого самоврядування.

Другий напрям полягає у створенні нормативно-правового підґрунтя формування нової моделі публічної служби. Як зазначається у Стратегії, Закон України «Про державну службу» [9] відповідає Європейським принципам та спрямований на вирішення основних питань державної служби. Разом із тим, окремі положення цього Закону потребують суттєвого удосконалення, а для його ефективної реалізації необхідні консолідовані зусилля усіх органів державної влади, спрямовані насамперед на підвищення рівня довіри громадян до державної служби.

Фінансовий напрям стосується важливого питання оплати праці, що має посилити престиж держави та її конкурентоспроможність як роботодавця, дозволить залучати та утримувати на державній службі найбільш кваліфікованих фахівців. Фінансова складова реформування передбачатиме: підвищення прозорості, передбачуваності та справедливості заробітної плати, посилення ролі сталої частини та обмеження варіативної частини (частини, яка може змінюватися за рішенням керівника) в структурі заробітної плати на індивідуальному рівні та фонду заробітної плати кожного державного органу (частка сталої частини заробітної плати повинна становити не менш як 70 %, а варіативної частини – не більш 30 %), зменшення та усунення розриву в оплаті праці державних службовців [10].

Напрямок цифровізації. Так, Стратегією передбачається продовження впровадження інтегрованої інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS), що дозволить проводити оперативний прозорий моніторинг чисельності працівників органів державної влади і фонду оплати праці та в подальшому замінити подібні інформаційні системи в таких органах [8]. З цього приводу, голова НАДС Н. Алюшина зазначала, що нова модель публічної служби у повоєнний період не буде такою, якою була раніше. Важливо, щоб публічна служба працювала ефективно на благо людей. Це полягає у максимальній цифровізації процесів і процедур, що дозволить заощадити час і ресурси, зберегти інформацію за будь-яких умов, зокрема й умов воєнного часу [11].

Кадровий напрям. Посилення кадрової складової передбачає залучення висококваліфікованих фахівців із забезпеченням чесного та прозорого відбору, призначення на посади державної служби, що ґрунтуються на досягненнях і здобутках та однаковому ставленні до кандидатів, незалежно від їх статі, етнічного та соціального походження, наявності інвалідності тощо [8]. Визначальним у кадровому питанні ми вважаємо гендерний паритет та схвалюємо ініціативу реального впровадження рівності жінок та чоловіків у реалізації права на публічну службу, зокрема, щодо служби в поліції (яка переважно сприймається як суто чоловіча професія). Наголосимо, що для досягнення гендерного паритету можуть бути використані такі інструменти, як: а) фінансова підтримка наукової діяльності та професійного вдосконалення жінок; б) введення статистичного гендерного моніторингу в усі складові наукової політики; в) впровадження програм гендерної рівності в навчальні заклади всіх рівнів тощо [12].

Етичний напрям. Однією з важливих умов для успішного розвитку державної служби є забезпечення доброчесності службовців. Це передбачає подальшу розробку і впровадження сучасних інструментів, які допомагають мінімізувати ризики, що пов'язані з неетичною поведінкою державних службовців і зловживанням службовим становищем [8].

Напрямок поліпшення професійного навчання публічних службовців. Це потребує докорінного перегляду діючої системи службової підготовки, підвищення кваліфікації, спеціалізації тощо. Оперативне задоволення поточних потреб у навчанні та випереджальний характер підвищення кваліфікації публічних службовців сьогодні не забезпечують запроваджені механізми визначення потреб у професійному навчанні та планування відповідних ресурсів для фінансування виконання державного замовлення на підвищення кваліфікації, що призводить до зниження рівня доступності навчання за державним замовленням [8]. В цьому аспекті О. Хрущ підкреслює, що система підготовки й підвищення кваліфікації службовців потребує оновлення, що передбачає насамперед реформування та модернізацію їхнього професійного навчання, як запоруки підвищення рівня професіоналізму та культури, здатності компетентно і відповідально виконувати свої функції, впроваджувати новітні технології, сприяти інноваційним процесам у державі [13, с. 82].

Напряму управління кадрами. Стратегія наголошує на важливості якості управління людськими ресурсами, яке повинні забезпечувати сучасні, ефективні і дієві служби управління персоналом. Для ефективного виконання покладених на неї завдань службі управління персоналом необхідно впроваджувати в роботу сучасні методи та інструменти управління персоналом на державній службі, розвивати організаційну та управлінську культуру [8]. Дійсно, підготовка професійних кадрів, готових до дій в екстремальних та ускладнених умовах, формування апарату з кризового управління в умовах воєнного стану вбачається надзвичайно важливим.

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно ще раз наголосити на тому, що формуванню національної моделі публічної служби в Україні сприятиме успішна реалізація реформ за такими ключовими напрямками, як: орієнтир на забезпечення прав і свобод людини, нормативно-правовий, фінансовий, цифровізації, кадровий, етичний, поліпшення професійного навчання та напряму управління кадрами. У цілому ж формування національної моделі публічної служби в Україні сприятиме більш ефективній реалізації завдань і функцій держави, удосконаленню правового статусу різноманітних категорій публічних службовців та ефективному захисту прав і свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
2. Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів) : Закон України від 23.09.2021 № 1780-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20>
3. Комірчий П.О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері України : автореф. дис. д.ю.н. Київ. 2020. 38 с.
4. Цуркан М.І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків : Право, 2010. 216 с.
5. Публічна служба : навч. посіб. / С.М. Серьогін, Н.А. Липовська, Є.І. Бородин [та ін.]; за заг. ред С.М. Серьогіна. 2-ге вид. Дніпро : ГРАНІ, 2019. 384 с.
6. Прокопенко Л.Л., Шабатіна І.А. Публічна служба в країнах ЄС. *Публічне адміністрування: теорія і практика*. 2008. № 1. URL: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-01/ProkopenkoStat.pdf>
7. Дрешпак В.М. Сучасна українська модель публічної служби в контексті соціокультурної парадигми. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 2 (29). С. 56-62.
8. Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80>
9. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
10. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/831-2021-p>
11. Голова НАДС Наталія Алюшина: Основою нової моделі публічної служби у повоєнний період буде її суцільна цифровізація. URL: <http://surl.li/nazbi>
12. Фоменко А.Є., Логвиненко Б.О. Гендерний паритет. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Гендерний_паритет
13. Хрущ О. Професійне навчання державних службовців: стан і перспективи розвитку. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2018. № 4. С. 74–84.

УДК 130.1:340.115:342.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.10>

КОЛПАКОВ В.К.

**ЗАСТОСУВАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ
В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ****APPLICATION OF THE PHENOMENOLOGICAL METHOD
IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH**

Основна гіпотеза дослідження полягає у стимуляція науковців до застосування у галузевих правових дослідженнях феноменологічного методу, як перспективного засобу отримання нових знань.

Відповідно до цього наміру, у композиції статті представлені логічно пов'язані між собою: а) класична феноменологічна теорія Е. Гуссерля; б) постфеноменологічні концепції Б. Вальденфельса, М. Генрі, А-Т. Тименецької, А. А. Белло та інших; в) феноменологічні рефлексії представників української галузевої юриспруденції; г) приклад феноменологічного аналізу одного із сегментів адміністративно-деліктного права; д) авторська юридично-галузева інтерпретація концепту «феномен».

Автор розраховує на зацікавлене обговорення свого бачення: по-перше, на зміст феноменологічних розвідок в галузевій юриспруденції, зокрема в адміністративно-правових дослідженнях; по-друге, на розуміння концептів «феномен», «феноменологія» і «феноменологічний метод», як у класичній феноменології Е. Гуссерля, так і у постфеноменологічних концепціях сучасності; по-третє, на пропозиції щодо їх інтерпретацій в українському адміністративному праві.

Позиція автора походить від тлумачення феноменології права, насамперед, як на дослідницькій методології яка, по-перше, базується на гуссерлівських прийомах епохе, безумовності, інтенціональності, по-друге, віталізована постфеноменологічною концепцією щодо права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень.

Зосереджується увага на тому, що прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

Представлені розвідки феноменологічної методології у постфеноменологічному вимірі, дозволили інтерпретувати розуміння феномену у галузевій юриспруденції концептом з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

На їх основі сформульовано судження, за яким галузева постфеноменологія (зокрема, адміністративно-правова) зумовила кореляції концепту «юридичний факт» з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

На практичному прикладі (аналіз статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення) продемонстровано особливості феноменологічного аналізу концептів галузевої юриспруденції.

Автор не претендує на аналіз феноменологічної проекції щодо усіх сегментів галузевої юриспруденції. Мета дослідження обмежена адміністративно-правовим контуром на просторі соціально-публічних реалій.

Ключові слова: адміністративне право, гносеологія, Гуссерль, онтологія, феномен, феноменологічна школа права, феноменологічний метод, феноменологія.

The main hypothesis of the study is to stimulate scholars to apply the phenomenological method in legal research as a promising means of obtaining new knowledge.

To this end, the article is structured to present in a logical connection: a) the classical phenomenological theory of E. Husserl; b) post-phenomenological concepts of B. Waldenfels, M. Henry, A. T. Tymenetska, A. A. Bello and others; c) phenomenological reflections of representatives of Ukrainian sectoral jurisprudence; d) an example of phenomenological analysis of one of the segments of administrative tort law; e) the author's legal and sectoral interpretation of the concept of «phenomenon».

The author looks forward to an interested discussion of his vision: first, on the content of phenomenological research in sectoral jurisprudence, in particular, in administrative and legal research; secondly, on the understanding of the concepts of «phenomenon», «phenomenology» and «phenomenological method», both in the classical phenomenology of E. Husserl and in the post Husserl's classical phenomenology and in the post-phenomenological concepts of our time; thirdly, on the proposals for their interpretation in Ukrainian administrative law.

The author's position is based on the interpretation of the phenomenology of law, first of all, as a research methodology based, firstly, on Husserl's techniques of epistemology, unconditionality, and intentionality, and secondly, on the post-phenomenological concept of the scientist's right to interpretation in the paradigm of his or her own research.

Attention is focused on the fact that the manifestation of phenomenological trends in administrative law is correlated with the extrapolation of the ideas of the phenomenological school of law to branch jurisprudence and the recognition by its representatives of the effectiveness of phenomenology as a research method.

The article presents the research of phenomenological methodology in the post-phenomenological dimension, which allowed to interpret the understanding of the phenomenon in the branch jurisprudence as a concept with a dual content, which systematically combines the truth of fact and the truth of reason.

Based on them, a judgment was formulated according to which branch post-phenomenology (in particular, administrative-legal) determined the correlation of the concept of «legal fact» with the ontological side of the phenomenon, and the Husserlian classical phenomenon (imprint of the fact in the mind) with the epistemological side of the phenomenon, which is outlined by normative means (for example composition of the action).

Using a practical example (analysis of Article 9 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses), the author demonstrates the peculiarities of phenomenological analysis of the concepts of sectoral jurisprudence.

The author does not pretend to analyze the phenomenological projection in relation to all segments of sectoral jurisprudence. The purpose of the study is limited to the administrative and legal contour in the space of social and public realities.

Key words: *administrative law, epistemology, Husserl, ontology, phenomenon, phenomenological school of law, phenomenological method, phenomenology.*

Вступ. Проблематика статті є іманентною частиною дискурсу щодо застосування в галузевій юриспруденції дослідницької методології генетично пов'язаної з класичними феноменологічними постулатами і постфеноменологічними концепціями, що базуються на визнанні за вченим природного права на інтерпретації у контурі власних досліджень.

У рамках даної статті проаналізовано роботи українських дослідників, які позиціонувались авторами внеском у феноменологічний кластер українського адміністративного права. Це насамперед праці О. І. Остапенко «Адміністративна деліктологія: соціально-правовий феномен і проблеми розвитку» (1995), В. Б. Авер'янова «Концептуальні засади реформування українського адміністративного права» (1999), О. В. Кузьменко і О. Г. Стрельченко «Феномен адміністративно-правового заохочення» (2010), Т. О. Коломоєць і А. В. Столітнього «Феномен адміністративного затримання як заходу адміністративного припинення» (2012), Є. В. Петрова «Феноменологія адміністративно-господарського права України» (2012) та інші.

Методологічні засади дослідження базуються на аналізі здобутків провідних зарубіжних феноменологів, які сконцентровані у публікаціях: А. Rapp «Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications» (2023); В. Boer, H. Molder, P. Verbeek

«Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology» (2021); А. А. Bello «Ontology and phenomenology» (2010); Б. Вальденфельса «Вступ до феноменології» (2002); S. Adams «Introduction to post-phenomenology» (2007); А.-Т. Тумієнська «Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times» (2002); В. Е. Рейс «Thomas Ogden's phenomenological turn» (1999) та інших.

Саме з їх праць впливають концепції феноменологічного повороту; інтерпретаційних рамок; зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу; феноменології як сполучної ланки між свідомістю та життям; оновлене розумінні гуссерлівських процедур «епохе», принципів безумовності та інтенціональності.

Нажаль, у працях вітчизняних адміністративістів західна феноменологічна школа права не знайшла адекватного відбитку. В результаті важливі аспекти повороту від класичної феноменології до сучасної постфеноменології, включаючи феноменологічні рефлексії в праві, залишилися на периферії дослідницьких інтересів.

З огляду на зазначене, дифузійнізм феноменологічного методу в доктрину адміністративного права, а через неї у його галузеві сегменти, являє собою один з векторів щодо набуття цієї галузю ознак права юридичних смислів[1].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає, по-перше, у отриманні нових знань про феноменологічні смисли у галузевій юриспруденції, зокрема в сфері адміністративного права; по-друге, розкритті перспективності використання феноменологічного методу у науковому забезпеченні практики регулювання суспільних відносин; по-третє, у стимуляції представників адміністративно-правової науки до застосування у дослідженнях феноменологічного методу, як перспективного засобу отримання нових знань.

Результати дослідження. Окремою науковою гілкою феноменологія постає на початку ХХ століття. З цього приводу сучасний німецький філософ-феноменолог Б. Вальденфельс зазначає, що час заснування феноменології припадає на 1887-1901 роки, коли дослідження Гуссерля (а також його послідовників М. Гайдеггера, Ж. П. Сартра, М. Мерло-Понти та інших) розвивають її поняття до центрального визначення філософії [2, с.11].

За вченням Е. Гуссерля «феномен» це відбиток об'єктивно існуючого явища у свідомості людини. Це фрагменти (образи) матеріальної дійсності (річ, подія, об'єкт, факт, процес, властивість), ідентифікатори яких: а) систематизовані свідомістю і б) зафіксовані у свідомості. Виходячи з цих положень Е. Гуссерль формулює сентенцію: феномени існують лише в суб'єктах (іншими словами у свідомості)

Унікальність гуссерлівського розуміння феноменологічного дослідження (феноменологічного методу) полягає у домінантному використанні дослідником процедури «епохе», принципів безумовності та інтенціональності (від лат. intentio прагнення). У трактовці Е. Гуссерля сукупність цих засобів дозволяє представити предмет дослідження позбавленим будь-яких попередніх уявлень і суджень про його властивості, крім тих, що відбиті у свідомості. Іншими словами привести його до стану феномена.

Свою концепцію феноменологічного методу Е. Гуссерль розповсюджував на різні види наукових знань: від літературознавства і історії до психіатрії і точних природничих дисциплін. Ексклюзивність його поглядів виявилась привабливою для багатьох його сучасників. В результаті виник специфічний рух прихильників гуссерлівських ідей, які консолідувались у наукових пошуках і збагатили первинні феноменологічні смисли.

Еволюція класичної феноменології дозволила сучасним дослідникам заявити про народження «постфеноменології» [3, с.3] та її вихід за контур суто філософської теорії[4, с.80]. Аналіз їх здобутків приводить до думки, що феноменологізація динаміки науково-технічного процесу виконує функцію сполучної ланки між свідомістю та життям. На наш погляд, саме це і є причиною її надзвичайної популярності як сучасної дослідницької стратегії.

У руслі загальних тенденцій відбулася екстраполяція філософської феноменології на правову сферу. Слідством цього стало виникнення феноменологічної школи права. У цій площині гуссерлівські ідеї витлумачували Адольф Рейнах, Сімона Гойяр-Фабр, Пауль Амселек та інші.

Опрацювання розмислів представників феноменологічної школи права виводить на судження, що ціннісним орієнтиром юридичної феноменології є зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу.

Акцентовані маркери щодо застосування феноменологічного методу на українському адміністративному просторі з'являються у наукових публікаціях наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Це, наприклад, праці Остапенка О. І. «Адміністративна деліктологія: соціально-правовий

феномен і проблеми розвитку» (1995), Ляшенко В. М. «Європейське право як феномен духовно-практичного освоєння світу» (1999), Колпакова В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен (2004), Баймуратова М. О. Феноменологія місцевого самоврядування: синергізм національного та міжнародного правопорядків (2009) та інших.

Характерна риса феноменологізації української юриспруденції це незначний відсоток досліджень галузевого рівня у порівнянні з увагою авторів до предметної площини філософії і теорії права. На наш погляд ця диспропорція обумовлена тим, що саме галузеві дослідження найбільш надійно вмонтовані у юридичну практику, відповідним чином конкретизовані, характеризуються багатогранністю і не мають простих кореляцій з загально-філософськими константами.

Якщо проаналізувати змістовність згаданих вище (та інших) публікацій виявиться, по-перше, що автори далеко не завжди акцентують увагу читача на «прив'язках» до феноменологічного методу, по-друге, що їм бракує ретельного роз'яснення своєї позиції щодо розуміння категорій «феномен», «феноменологія» і «феноменологічний метод». За правило, вони обмежуються вказівкою на тотожність (або смислову близькість) понять «феномен» і «явище».

Можливо одним з перших українських правників до аналізу безпосередньо феноменологічного потенціалу адміністративного права звернувся В. Б. Авер'янов. Так, при дослідженні концептуальних засад його реформування, він визначає цю юридичну галузь внутрішньоструктурним феноменом в системі українського права. Достатніми підставами для такої характеристики В. Б. Авер'янов вважає наявність у неї таких властивостей, як унікальний предмет і метода регулювання.

Зазначимо, що з моменту публікації роботи В. Б. Авер'янова минуло 25 років і в адміністративному праві з'явилися нові розмісли щодо феноменологізації як галузі в цілому, так і її складових. Поява нових точок зору, дискусій, полемік і аргументацій щодо альтернативних позицій є не лише природньою ситуацією для процесу наукового пошуку, а й іманентною властивістю його еволюції. З огляду на це, будь-які надбання як мінімум мають ознаки некоректності, коли залишають за межами уваги дослідницькі здобутки фундаторів оновлення українського адміністративного права.

У якості ілюстративного прикладу торкнемося монографії Л. О. Золотухіної «Феномен публічного інтересу як категорії адміністративного права». Можна сказати, що у цілком цікавому і актуальному дослідженні, кореляційні зв'язки з феноменологією (чи феноменологічним методом) не помітні. На сторінках монографії неодноразово згадується про феномен адміністративного права та сукупності феноменів у його структурі. Але, що розуміється у тому чи іншому випадку під феноменом; чому ті чи інші адміністративно-правові компоненти є феноменами, а не категоріями, кластерами, концептами чи поняттями; у чому феноменальність публічного інтересу як категорії адміністративного права (ця конструкція винесена у назву монографії); як здійснена екстракція (згадаємо гуссерлівські «епохе», «принцип безумовності», «інтенціональність») публічного інтересу й інших адміністративно-правових локацій, позначених феноменами, залишаються питанням без виразної відповіді.

Ще раз зазначимо, що наведений аналіз є ілюстративним прикладом і не претендує на експертну оцінку. Тим більш, що схожі недосконалості можна знайти і в інших роботах, які позиціонують свої зв'язки з поняттями «феномен», «феноменологія» і «феноменологічний метод».

На наш погляд, такі вразливості досліджень не дозволяють: а) однозначно сприймати їх феноменологічними і б) безапеляційно визнавати засобом отримання нових знань феноменологічний метод.

У той же час, при бажанні їх можна розсортиувати за різним концепціям від феноменів І. Ламберта до пост-феноменології Мішеля Генрі, включаючи сучасні інтерпретації з цієї проблематики у дослідженнях R. Kühn, [5] A. Jani [6] та інших.

З цього приводу виникають як мінімум два питання: 1) який сенс застосування у галузевих правових дослідженнях феноменологічного методу; 2) наскільки актуально для сучасного українського права віддзеркалення у таких працях спадщини фундаторів феноменології.

Відповідь на перше питання базується на понятті феноменології. Феноменологія фокусується на вивченні того, як явища (речі) постають у свідомості. Витки такого вивчення буття явищ (речей) у відчуттях. Опис відчуттів це результат їх аналізу свідомістю. Існування явищ (речей) у бутті є істиною факту. Існування явищ (речей) у свідомості це істина розуму. Звідси і феноменом є те, що існує у свідомості (істина розуму) при обумовленості такого існування буттям (істиною факту).

У цій конструкції предметом феноменологічного аналізу буде: а) нерозривність існування істини розуму з істиною факту; б) їх взаємна незводність, адже зафіксувати у свідомості всі властивості явищ (речей) неможливо. Свідомість фіксує найбільш значущі і найважливіші їх характеристики. Таким чином, істина факту відбиває онтологічні (апостеріорні) знання про явища (речі). Істина розуму відбиває гносеологічні (апріорні) знання про явища (речі).

Значення вищенаведених суджень, як методологічних прийомів феноменологічного аналізу у галузевих дослідженнях, доречно продемонструвати на конкретному прикладі.

Концепт феноменології значною мірою формується на онтологічних та гносеологічних знаннях про предмет дослідження. Співвідношення та пропорції онтологічного та гносеологічного в тому чи іншому феномені пояснюють особливості його об'єктивізації у правовій реальності. З цього вихідного положення розпочнемо феноменологічний аналіз поняття адміністративного проступку (правопорушення) в адміністративно-деліктному законодавстві України.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП), у статті 9 визнає проступком: а) протиправне та винне діяння; б) яке зазіхає громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління; в) за яке законом передбачено адміністративну відповідальність. Цей перелік ознак сформульований виходячи з фактів, які детерміновані з досвіду і спираються досвід. Це апостеріорні ознаки, що відображають онтологічні знання про проступок (істина факту). Чи достатньо цих ознак для кваліфікації діяння адміністративним проступком? Виявляється, що недостатньо. Встановлені і об'єктивно зафіксовані вони лише відтворюють зовнішній, загальнодоступний, інтуїтивно зрозумілий «образ» адміністративного проступку.

Цей «образ» трансформується в адміністративний проступок (у його юридичному розумінні) в процесі їх дослідження та на підставі отриманих результатів. Дослідницькі операції з апостеріорними ознаками (онтологічними знаннями) генерують нові апріорні ознаки (гносеологічні знання), що характеризують проступок.

Системна сукупність гносеологічних знань про проступок (істина розуму) утворює феномен, який отримав назву «склад адміністративного проступку». Цей термін та поняття зафіксовані у статті 247 КУпАП.

Склад (юридичний склад адміністративного проступку) це теоретична (змістовна) абстракція, ідеалізована сукупність характеристик, ознак, властивостей якими адміністративні проступки детермінуються в правовій реальності як самобутні юридичні факти.

Таким чином, ознаки складу це ознаки, які визначилися в результаті дослідження властивостей проступку, як мають практичне значення для висновків про ступінь та характер його кореляції з нормами закону. Вони: а) апріорні і абстрактні; б) є наслідком наукового осмислення емпіричних параметрів проступку; в) знання про них утворюють смислову конструкцію (ідеалізований об'єкт) проступку, яка є засобом пізнання реальних (онтологічних) фактів, подій, обставин. Звідси висновок: склад і його компоненти, а також знання них, утворюють гносеологічний (чи епістемологічний) сегмент феномена «адміністративний проступок».

Ця парадигма феноменологічного дослідження цілком підходить для розуміння технологічної схеми, або феноменологічного методу отримання нових знань у різних сегментах галузевої юриспруденції [7].

Відповідь на друге питання впливає з історичної логіки детермінації феноменологічних знань. Адже, поняття феномена, феноменології і феноменологічного методу по різному трактували у своїх роботах І. Кант, Г. Гегель, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр, М. Мерло-Понти, Б. Вальденфельс та інші.

Звернемо увагу на те, що Б. Вальденфельс позитивно ставиться до численних різновидів феноменології, які демонструють різноманітність наукових позицій і детермінують їх вихідні точки.

Принципову тезу з цього приводу сформулювала Анна-Тереза Тименецька (засновниця Всесвітнього Феноменологічного Інституту). За її баченням, феноменологія протягом останнього століття набула різноманітних значень (окрім введених в обіг її фундаторами). Вона стала домінантою безлічі ідей, теорій, концепцій, які мають у своїх назвах відповідні терміни і законно визнаються феноменологічними (постфеноменологічними), а дослідники, які так чи інакше, більш чи менш безпосередньо просувають феноменологію у порядок денний є справжніми прихильниками філософії Едмунда Гуссерля [8, с. 7].

Окрема ніша феноменологічних (та постфеноменологічних) досліджень заповнена концептами «феноменологічного повороту» [9, с. 371] та його важною ознакою – природнім правом дослідника на інтерпретації у контурі таких досліджень. З метою окреслення асиметричних відносин

між «інтерпретатором» та «інтерпретованим» вводяться поняття «інтерпретаційна рамка ученого», «конституїтивність інтерпретаційної суб'єктності дослідника» [10, с. 399] та їм подібні.

У розвиток наведеного виникають підстави, по-перше, визнати справедливим судження, що феноменологія не створює догматів. Вона заохочує дослідницький плюралізм за умови збереження свого генетичного ядра (інтенціональність, епохе, принцип безумовності). У розвиток цього доречно навести спостереження А. А. Белло (директорка Італійського центру феноменологічних досліджень), за яким після «феноменологічного повороту» у класичній феноменологічній парадигмі Е. Гуссерль залишається фактично на самоті [11, с. 289].

По-друге, запропонувати юридично-галузеву інтерпретацію концепту «феномен». На нашу думку, в адміністративно-правовому кластері категорія «феномен» має двоєдиний зміст: а) істина факту і б) істина розуму. Істина факту в юриспруденції позиціонується як «юридичний факт» і є онтологічною стороною феномена. Істина розуму позиціонується як відбиток факту у свідомості, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння) і є гносеологічною стороною феномена.

Все вищенаведене, відкриває перед українськими прихильникам феноменологічних (та постфеноменологічних) теорій широкий простір для авторських інтерпретацій у дослідженні правових феноменів, зокрема, феноменів галузевої юриспруденції [12].

Висновки.

1. Прояв феноменологічних тенденцій а адміністративному праві корелюється з екстраполяцією ідей феноменологічної школи права на галузеву юриспруденцію і визнанням її представниками ефективності феноменології як дослідницького методу.

2. Феноменологічний метод в адміністративному праві, по-перше, визнає і враховує гуссерлівські прийоми «епохе», принципи безумовності та інтенціональності; по-друге, базується на продуктах феноменологічного повороту, які постали у низці концепцій (права вченого на інтерпретації у парадигмі власних досліджень; інтерпретаційних рамок; зняття протиріч між юснатуралізмом та позитивізмом за допомогою феноменологічного методу; феноменології як сполучної ланки між свідомістю та життям; конституїтивності інтерпретаційної суб'єктності дослідника тощо).

3. Представлені розвідки феноменологічної методології у постфеноменологічному вимірі дозволили інтерпретувати розуміння феномену у галузі адміністративно-правових досліджень концептом з двоєдиним змістом, у якому системно поєднані істина факту і істина розуму.

4. Дослідницькі інтерпретації у сфері феноменологічної методології на просторі адміністративно-правових досліджень зумовили кореляції концепту «юридичний факт» з онтологічною стороною феномену, а гуссерлівський класичний феномен (відбиток факту у свідомості) з гносеологічною стороною феномену, який окреслено нормативними засобами (наприклад, склад діяння).

Список використаних джерел:

1. Коломоець Т. О., Колпаков В. К. Доктрина адміністративного права vs постмодерн: від «сервісної» галузі до права юридичних смислів. *Право України*. 2022. № 4. С. 34–51. DOI: 10.33498/losh-2022-02-034.

2. Вальденфельс Б. Вступ до феноменології. К.: «Альтерпрес», 2002. 176 с. С. 11.

3. Adams S. Introduction to post-phenomenology. Thesis Eleven. 2007. Т. 90. №. 1. С. 3–5. DOI: <https://doi.org/10.1177/0725513607079247>

4. Rapp A. Wearable technologies as extensions: a postphenomenological framework and its design implications. *Human-Computer Interaction*. 2023. Т. 38. №. 2. С. 79–117. DOI: 10.1080/0737024.2021.1927039

5. Kühn R. Phénoménologie radicale et religion de la vie. L'auto-révélation selon Michel Henry // *Revue des sciences religieuses*. 2020. №. 94/2-4. С. 341–368. URL: <https://doi.org/10.4000/rsr.9561>.

6. Jani A. The Ontological Roots of Phenomenology: Rethinking the History of Phenomenology and Its Religious Turn. E-Book: Rowman & Littlefield, 2022. P. 266. URL: <https://rowman.com/ISBN/9781793649003>.

7. Kolpakov V.K. Phenomenology of the doctrine of administrative law. Modern aspects of modernization of science. Materials of the 11 th International Scientific and Practical Conference July 7, 2021, Dublin (Ireland). Kiev-Dublin : Scientific prospects. 116 p. P. 82–86.

8. Tymieniecka A.-T. Introduction: Phenomenology as the inspirational force of our times. *Phenomenology World-Wide*. Dordrecht: 2002, *Analecta Husserliana*, vol. 80, pp. 1–8. P.6. DOI: https://doi.org/10.1007/978-94-007-0473-2_1

9. Reis B. E. Thomas Ogden's phenomenological turn. *Psychoanalytic Dialogues*. 1999. Т. 9. № 3. С. 371–393. DOI: <https://doi.org/10.1080/10481889909539328>
10. Boer B., Molder H., Verbeek P. Understanding science-in-the-making by letting scientific instruments speak: From semiotics to postphenomenology. *Social studies of science*. 2021. V. 51. № 3. PP. 392–413. P. 399. DOI: 10.1177/0306312720981600
11. Bello A. A. *Ontology and phenomenology Theory and applications of ontology: Philosophical perspectives*. 2010. PP. 287–328. P. 289. DOI 10.1007/978-90-481-8845-1.
12. Колпаков В. К. *Адміністративно-деліктний правовий феномен: монографія*. К. : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.11>

ПАРАМОНОВ О.О.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ МОНІТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

LEGAL BASIS FOR MONITORING THE OBSERVANCE OF DISCIPLINE AND LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF THE PATROL POLICE

У статті автором проаналізовано правові засади здійснення моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції та окреслено основні напрями вдосконалення такої діяльності на підставі основних проблемних питань та способів їх розв'язання.

Доводиться, на підставі аналізу поняття дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції, а також функціонування підрозділів моніторингу та організаційно-аналітичного забезпечення патрульної поліції, що правовими засадами в указаній діяльності є ті норми законодавства України, що забезпечують можливість та становлення кола повноважень патрульної поліції як органу державної влади та наділяють їх компетенцією (тобто правами і обов'язками) щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина в указаній сфері життєдіяльності суспільства.

Автором зауважується, що моніторинг за діяльністю в сфері дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції є досить широким за своїм змістом явищем, що регулюється одразу декількома нормативно-правовими актами, а коло компетенції щодо реалізації основної форми забезпечення дисципліни і законності – проведення службових перевірок і розслідувань чітко перетинається з діяльністю Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, що в свою чергу не дозволяє ефективно використовувати обидва цих ресурси.

Ефективність функціонування відділів моніторингу діяльності поліції, на нашу думку як основних інституційних елементів забезпечення дії механізму дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України, а відповідно – дотримання принципу дисципліни і законності полягає в своєчасному реагуванні та належному колі адміністративних повноважень щодо впливу на ті чи інші дії поліцейських патрульної поліції на стадії упередження порушення, або ж коли відповідний правовий казус можна врегулювати в робочому порядку, без притягнення осіб до юридичної відповідальності та життя відповідних заходів.

Ключові слова: дисципліна, законність, патрульна поліція, поліцейська діяльність, моніторинг, аналітична діяльність, правопорядок.

In the article, the author analyzes the legal basis for monitoring compliance with discipline and legality in the activities of the patrol police and outlines the main directions for improving such activities on the basis of the main problematic issues and ways to solve them.

On the basis of the analysis of the concept of discipline and legality in the activities of the patrol police, as well as the functioning of the units of monitoring and organizational and analytical support of the patrol police, it is proved that the legal basis in this activity is those norms of the legislation of Ukraine that provide the possibility and formation of the range of powers of the patrol police as a body of state power and endow them with competence (i.e. rights and obligations) to ensure the rights and freedoms of man and citizen in the specified sphere of life of society.

The author notes that monitoring of activities in the field of observance of discipline and legality in the activities of the patrol police is a rather broad phenomenon regulated by several normative legal acts at once, and the scope of competence for the implementation of the main form of ensuring discipline and legality – conducting official inspections and investigations clearly intersects with the activities of the Department of the Main Inspectorate and Human Rights of the National Police of Ukraine. Which, in turn, does not allow for the effective use of both of these resources.

The effectiveness of the functioning of the police monitoring departments, in our opinion, as the main institutional elements of ensuring the mechanism of observance of human and civil rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine, and, accordingly, compliance with the principle of discipline and legality, lies in the timely response and the appropriate range of administrative powers to influence certain actions of patrol police officers at the stage of preventing violations, or when the relevant legal incident can be resolved in a working order, without bringing individuals to legal responsibility and taking appropriate measures.

Key words: *discipline, legality, patrol police, policing, monitoring, analytical activity, law and order.*

Актуальність теми. В умовах побудови правової держави роль і значення правового регулювання діяльності правоохоронних органів, зокрема поліції, набуває особливої актуальності. Адже головною ознакою моделі правової держави є висока правова урегульованість суспільних відносин. Все це є суттєвим чинником, який разом із іншими факторами характеризує ступінь правової культури в демократичному та правовому суспільстві. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства метою забезпечення реалізації прав і свобод громадян у їх взаємовідносинах з поліцією є визначення таких основних форм і напрямків діяльності їх структурних підрозділів і посадових осіб, які забезпечували б повсякденний демократичний режим цих відносин на основі непорушності конституційних прав і свобод людини та громадянина. Такий правовий стандарт взаємовідносин поліції і особи враховує статус останньої як такого суб'єкта управлінських відносин, перед яким виконавча влада є відповідальною за свою діяльність [1]. Саме тому, важливість забезпечення моніторингу за дотриманням дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції Національної поліції України є одним із важливих і актуальних питань, що мають бути досліджені як на локальному так і загальнонаціональному рівні, зокрема й в умовах дії правового режиму воєнного стану та неможливості забезпечення ефективного стану правопорядку в суспільстві поліцією, через розгалуження системи її функцій і нестачу кадрового складу.

У своїй діяльності патрульна поліція керується нормами Конституції України, насамперед ст. 3, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, який остання реалізує у тому числі через органи Національної поліції та патрульну поліцію зокрема. Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає компетенцію органів Національної поліції, у тому числі патрульних поліцейських, щодо справ про адміністративні правопорушення, а також порядок розгляду ними таких справ. Наступним нормативно-правовим актом є Закон України «Про Національну поліцію», який регламентує правові засади організації та діяльності Національної поліції взагалі та патрульної поліції зокрема, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в поліції. У порівнянні з вищезазначеним законом Положення про патрульну службу МВС, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 02.07.2015 р. № 796, більш деталізоване

та визначає завдання, основні напрями організації роботи, обов'язки і права саме працівників патрульної поліції [2]. Відповідно, таке широке коло повноважень, в умовах дії правового режиму воєнного стану та необхідності участі Національної поліції України в складі сил оборони у заходах із відбиття збройної агресії росії проти України потребує чіткого та структурованого аналізу з застосуванням належних правових методів і засобів, що дозволять їй уможливити виявлення правових підстав здійснення моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Серед багатьох поліцейських підрозділів однією з перших, хто реагує на виклики та загрози суспільній безпеці, надає невідкладну (в тому числі дошпитальну) допомогу постраждалим від протиправних діянь, вживає заходи з усунення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень та злочинів, є патрульна поліція. Згідно з чинним законодавством, остання наділена широким спектром повноважень, зокрема вона покликана забезпечувати особисту безпеку громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів; запобігати правопорушенням та їх припиняти, вживати заходи до усунення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень; охороняти громадський порядок і забезпечувати громадську безпеку; забезпечувати безпеку дорожнього руху. Також патрульна служба надає інформацію пішоходам та водіям транспортних засобів, перевіряє та фіксує будь-які порушення законодавства і виписує штрафи, приймає та передає інформацію до чергових частин районних відділів поліції по рації, реагує на правопорушення, виїжджає на місце події і вивчає скарги громадян, реагує на виклики щодо побутових правопорушень (проявів домашнього насильства), надає невідкладну медичну допомогу потерпілим від суспільно небезпечних діянь, нещасних випадків, особам з обмеженими фізичними можливостями та особам, що втратили можливість самостійно пересуватися тощо [3;1]. Відповідно, чільним буде відзначити, що діяльність підрозділів патрульної поліції є надзвичайно важливою для всього суспільства загалом, проте, аксіоматичним є явище наявності в патрульній поліції виключної компетенції провадження справ у адміністративних правопорушеннях чи застосування поліцейських заходів до правопорушників, виключно в межах своєї компетенції, котра в свою чергу регулюється нормативно-правовими засадами. Ця конструкція та її застосування на практиці не може бути дієвою без дотримання поліцейськими адекватних і законних меж компетенції та способів впливу на правовідносини в суспільстві. Так, дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції не може бути відпущене напризволяще, й відповідно, ці процеси мають бути покладені до виконання на певний підрозділ у структурі Департаменту патрульної поліції Національної поліції України.

Відповідно до Положення про Департамент патрульної поліції, що затверджене Наказом Національної поліції України від 18.11.2015 р. № 96, департамент організовує та здійснює контроль за діяльністю патрульної поліції, надає їм організаційно-методичну і практичну допомогу та здійснює інформаційно-аналітичне забезпечення. Крім цього, у сфері дотримання дисципліни і законності, на нашу думку важливим є підкреслити важливість наявності Інструкції з організації та проведення перевірок службової діяльності органів (підрозділів) Національної поліції, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 30.01.2017 року № 67 та визначає організацію та проведення перевірок службової діяльності структурних підрозділів апарату центрального органу управління, міжрегіональних територіальних органів Національної поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділів, територіальних органів поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділів, а також підприємств, закладів та установ, що належать до сфери управління Національної поліції України, в частині установлення фактів, які є підставою для проведення службового розслідування щодо керівників органів (підрозділів) поліції.

Крім цього, важливим на нашу думку є необхідність врахування в механізмі забезпечення моніторингу за дотриманням дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції Національної поліції України такого нормативно-правового акту, як Інструкція про порядок проведення атестування поліцейських, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.11.2015 року № 1465, що визначає порядок атестування поліцейських з метою оцінки ділових, професійних, особистих якостей поліцейських, їх освітнього та кваліфікаційного рівнів, на підставі глибокого і всебічного вивчення, визначення відповідності посадам, а також перспектив їхньої службової кар'єри;

Функції патрульної поліції випливають із покладених на неї завдань, до них слід віднести: 1) цілодобове патрулювання території обслуговування з метою забезпечення належної охорони громадського порядку, громадської безпеки та контролю за дотриманням правил дорожнього руху, забезпечення його безпеки. У разі необхідності здійснення регулювання дорожнього руху;

2) перше реагування на повідомлення про правопорушення, надання невідкладної допомоги; своєчасне реагування на повідомлення про вчинення правопорушень, а також з метою надання допомоги громадянам; 3) у разі необхідності надання невідкладної допомоги потерпілим від нещасних випадків, правопорушень, аварій, пожеж та інших надзвичайних ситуацій до прибуття на місце компетентних служб; 4) самостійне виявлення правопорушень під час патрулювання та в інших випадках, передбачених законодавством, звернення уваги на правопорушення з метою їх запобігання, припинення, документування і притягнення винних до відповідальності; 5) припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; 6) розгляд справ про адміністративні правопорушення і застосування заходів адміністративного впливу, у тому числі поліцейських заходів до правопорушників; 7) затримання правопорушників та доставлення їх до органів (підрозділів) поліції; 8) охорону місця події; 9) співпрацю з іншими структурними підрозділами органів поліції; 10) постійну співпрацю з населенням та громадськими організаціями з метою підвищення рівня публічної безпеки, запобігання вчиненню правопорушень та встановлення довірливих відносин між поліцією та населенням; 11) виконання інших повноважень, передбачених нормативно-правовими актами Міністерства внутрішніх справ України [2]. Відповідно, таке широке коло компетенції патрульної поліції, безперечно потребує моніторингу за дотриманням дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції, що не може існувати без такої системи. Зокрема, в структурі Департаменту патрульної поліції Національної поліції України, створено управління моніторингу та організаційно-аналітичної діяльності, котре на підставі аналізу діяльності підрозділів (екіпажів) патрульної поліції здійснює аналіз їх компетентності та відповідно може в межах повноважень забезпечувати реагування на ті чи інші факти та події. Крім того, зазначені вище нормативно-правові акти в сфері дисципліни та законності дозволяють стверджувати про левовий вплив підрозділів моніторингу на можливість притягнення патрульних поліцейських до дисциплінарної чи будь-якої іншої відповідальності.

Проблеми причинності порушень службової дисципліни і законності співробітників патрульної поліції, маючи системні риси і властивості, специфіку прояву, говорять про необхідність якнайшвидшого здійснення практичних заходів, спрямованих: 1) на створення налагодженої системи роботи керівників всіх рівнів з особовим складом, що відповідає вимогам законності при виконанні покладених на співробітників обов'язків і реалізації наданих їм прав; 2) узагальнення підсумків комплексного інспектування територіальних підрозділів патрульної поліції, мають низькі показники в службовій діяльності, і результатів проведених щодо особового складу службових перевірок; 3) вдосконалення інституту наставництва, розробку з урахуванням специфіки служб зразкових програм наставництва, підбору наставників і стимулювання їх праці; 4) організацію серед співробітників, в службах і підрозділах змагальності за сумлінне ставлення до дорученої справи, знання і володіння професійними навичками, вміння орієнтуватися в державно-правовій політиці, взаємодія з громадянами і громадськістю [1;4]. Відповідно, належить зауважити, що підрозділи моніторингу, виконують чи не найважливішу роль в даному контексті, оскільки до їх компетенції й відноситься підведення підсумків виконання службових обов'язків як кожним патрульним поліцейським (ураховуючи рівень підрозділу та його компетенцію) так і підрозділами патрульної поліції. Крім цього, важливим є звернути увагу на те, що дані матеріали тим чи іншим способом можуть впливати на проходження атестації патрульним поліцейським, а також подальше просування по службі, що може як позитивно так і негативно вплинути на його подальшу кар'єру, в залежності від міри дотримання принципу дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції.

Попри те, що ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію» наголошується на неухильному дотриманні положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, Присяги поліцейського, а також виявлення поваги і недопущення порушення прав і свобод людини [5], патрульна поліція має формуватися з урахуванням міжнародних поліцейських стандартів, а саме Рекомендації Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», ухваленій Комітетом Міністрів 19 вересня 2001 на 765-му засіданні заступників міністрів, відповідно до якої цілями поліції (в першу чергу патрульної поліції) визначено: підтримка публічного спокою, забезпечення права і порядку в суспільстві; захист і дотримання основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Європейській конвенції про права людини; запобігання та подолання злочинності; надання допомоги і послуг суспільству. В розділі V Рекомендацій визначено керівні принципи діяльності патрульної поліції, відповідно до яких: 1) поліція може застосовувати силу тільки у разі суворої необхідності і тільки в обсязі, необхідному для досягнення

легітимної мети; 2) поліція завжди повинна пересвідчуватися у правомірності своїх запланованих дій; 3) поліція повинна виконувати свої завдання справедливо, керуючись, зокрема, принципами неупередженості та недискримінації; 4) поліція може втручатися в право особи на недоторканність приватного життя тільки у разі суворой необхідності і тільки для досягнення легітимної мети; 5) поліція у своїй діяльності повинна завжди пам'ятати про основоположні права кожного, такі як свобода думки, совісті, релігії, висловлення поглядів, мирні зібрання, пересування і безперешкодне користування своїм майном; 6) під час поліцейського втручання персонал поліції повинен зазвичай бути в змозі надати підтвердження свого поліцейського статусу і службове посвідчення [6, с. 109-111; 4]. Відповідно, слід зазначити, що в діяльності патрульної поліції Національної поліції України надважливим є необхідність визначення міри необхідної та гранично можливої поведінки в тих чи інших обставинах і ситуаціях, пропускаючи відповідні норми й моделі кризь присто принципу забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, що в свою чергу дозволить ініціювати питання пов'язані з мірою дотримання принципу дисципліни та законності в поліцейській діяльності й довести підрозділам моніторингу та організаційно-аналітичної діяльності, або ж іншим суб'єктам контролю за дотриманням дисципліни і законності те, що міра поведінки патрульного поліцейського була обрана належно.

В цьому контексті, під час вибору критеріїв, слід також урахувати положення наказу Національної поліції України 23.09.2016 року № 920 «Про заходи щодо укріплення службової дисципліни в органах та підрозділах Національної поліції України», що спрямований на профілактику вчинення неправомірних дій поліцейськими, недопущення скоєння ними надзвичайних подій, організації виконання службових обов'язків у рамках поваги прав і свобод кожної особи, захисту їх життя, здоров'я та майнових прав і відповідно враховується підрозділами моніторингу та дотримання прав і свобод людини (Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини) під час здійснення ними дисциплінарного провадження. Тобто, основу нормативного (правового) забезпечення підтримання принципу законності в діяльності патрульної поліції становить формування та упорядкування в належному стані його нормативної бази як юридичного засобу досягнення реальної упорядкованості системи відповідних засобів та їх ефективності. Саме нормативна база являє собою своєрідний організаційно-функціональний образ системи управління, виражений юридичною мовою, що відповідає її цільовому призначенню [7, с. 47].

Низка вчених обгрунтовують та виділяють причини, які негативно впливають на стан дотримання законності в діяльності патрульної поліції, серед яких: 1) передчасний та неякісний відбір кандидатів на вакантні посади в підрозділах патрульної служби. Як і очікувалося, двох місяців інтенсивного навчання не вистачило, щоб випустити висококваліфікованих патрульних на вулиці. Як результат, у деяких ситуаціях патрульні поліцейські просто не знають, як себе вести на місці події і часто звертаються до своїх колег за допомогою; 2) непрозорість застосування системи відбору кадрів на службу до реформованих підрозділів ОВС. Досі однозначно не визначено, за якими критеріями відбираються керівники структурних підрозділів патрульної поліції; 3) виконання службових обов'язків працівниками поліції за «старими схемами». Практика застосування законодавства, що регламентує діяльність поліції, не напрацьована, як наслідок, поліцейські можуть вдаватися до порушення основних принципів діяльності поліції, що є більше характерним для діяльності міліції; 4) соціальна і правова незахищеність працівників поліції. Нова поліція опинилася один на один з проблемами старої системи. Працівники поліції скаржаться на ненормований робочий час без додаткової компенсації, неналежне оснащення необхідними засобами індивідуального захисту та іншими засобами, необхідними для виконання поставлених завдань; 5) сумнівність показників скоєних правопорушень у місцях діяльності патрульної поліції. Отже, стверджувати про повну реалізацію принципу законності в діяльності патрульної поліції зарано. Однак невтішна корупціогенна ситуація в поліцейському правоохоронному відомстві, непоодинокі факти зловживань, порушень прав людини вимагають вжиття різнопланових заходів, які в комплексі можуть дати бажаний результат [1].

Висновок. У статті автором проаналізовано правові засади здійснення моніторингу дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції та окреслено основні напрями вдосконалення такої діяльності на підставі основних проблемних питань та способів їх розв'язання.

Доводиться, на підставі аналізу поняття дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції, а також функціонування підрозділів моніторингу та організаційно-аналітичного забезпечення патрульної поліції, що правовими засадами в указаній діяльності є ті норми законодавства України, що забезпечують можливість та становлення кола повноважень патрульної поліції як органу державної влади та наділяють їх компетенцією (тобто правами і обов'язками) щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина в указаній сфері життєдіяльності суспільства.

Автором зауважується, що моніторинг за діяльністю в сфері дотримання дисципліни і законності в діяльності патрульної поліції є досить широким за своїм змістом явищем, що регулюється одразу декількома нормативно-правовими актами, а коло компетенції щодо реалізації основної форми забезпечення дисципліни і законності – проведення службових перевірок і розслідувань чітко перетинається з діяльністю Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, що в свою чергу не дозволяє ефективно використовувати обидва цих ресурси.

Ефективність функціонування відділів моніторингу діяльності поліції, на нашу думку як основних інституційних елементів забезпечення дії механізму дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України, а відповідно – дотримання принципу дисципліни і законності полягає в своєчасному реагуванні та належному колі адміністративних повноважень щодо впливу на ті чи інші дії поліцейських патрульної поліції на стадії упередження порушення, або ж коли відповідний правовий казус можна врегулювати в робочому порядку, без притягнення осіб до юридичної відповідальності та вжиття відповідних заходів.

Список використаних джерел:

1. Михайлов В.О. Законність та дисципліна як невід’ємна умова ефективності діяльності патрульної поліції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2728/1/10.pdf>
2. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О. М. Бандурки ; [О. І. Безпалова, О.В. Джафарова, С.М. Князев та ін.; передм. О. М. Бандурки] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 242 с.
3. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС : наказ МВС України від 2.07.2015 № 796. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15>
4. Михайлов В.О. забезпечення законності та дисципліни в діяльності патрульної поліції : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з права / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/df020/d.pdf>
5. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379.
6. Миронюк Р. В. Міжнародні стандарти і зарубіжний досвід діяльності патрульної поліції та напрями його впровадження в Україні / *Актуальні проблеми розвитку права і держави в умовах міжнародних інтеграційних процесів* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2016. С. 109–111.
7. Ортинський В.Л. Управління в органах виконавчої влади України: навч. посібник / В.Л. Ортинський, З.Р. Кісіль, М.В. Ковалів. К. : Центр учбової літератури, 2008. 296 с.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.12>

СОБКО М.О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ МАСИВ РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ**REGULATORY ARRAY OF REGULATION OF THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE**

У статті проаналізовано нормативно-правове підґрунтя функціонування та забезпечення організації діяльності агропромислового комплексу України. Зазначається, що нормами, котрі регулюють відповідний сегмент правовідносин є як адміністративно-правові, так і конституційно-правові, цивільно-правові, фінансово-правові, земельно правові та інші інструменти, що сукупно забезпечують праворегулювання в даній сфері з урахуванням її специфіки.

Стверджується, що нормативно-правове регулювання в агропромисловому комплексі України полягає в забезпеченні законної дії норм українського законодавства, що одноособово зніціюється регулятором і законодавцем одноособово з метою забезпечення збереження надр України, а також фінансово-економічної стабільності, що складається в тому числі з регульованих правовідносин у агропромисловій сфері, як ключовій сфері промислу на території України.

Звертається увага на тому, що враховуючи особливості взаємозв'язку діяльності в агропромисловій сфері та національної безпеки України, сталості економічного розвитку держави, а також цілісності земельного фонду України, що в свою чергу складається як із земель сільськогосподарського так й іншого призначення, питання нормативно-правового регулювання даного сегменту правових взаємин, так само регулюється й кримінально-правовими й адміністративно-правовими нормами, що встановлюють відповідальність за порушення режимів і правил у відповідному секторі.

Ключові слова: *нормативне регулювання, агропромисловий комплекс, правовідносини, адміністративне право, функціонування системи.*

The article analyzes the regulatory and legal basis for the functioning and organization of activities of the agro-industrial complex of Ukraine. It is noted that the norms that regulate the relevant segment of legal relations are both administrative and legal, as well as constitutional law, civil law, financial and legal, land law and other instruments that collectively ensure law regulation in this area, taking into account its specifics.

It is argued that the legal regulation in the agro-industrial complex of Ukraine consists in ensuring the legal effect of the norms of Ukrainian legislation, which is solely initiated by the regulator and the legislator alone in order to ensure the preservation of the subsoil of Ukraine, as well as financial and economic stability, which consists, among other things, of regulated legal relations in the agro-industrial sector, as a key area of fishing on the territory of Ukraine.

Attention is drawn to the fact that taking into account the peculiarities of the relationship between activities in the agro-industrial sphere and the national security of Ukraine, the sustainability of economic development of the state, as well as the integrity of the land fund of Ukraine, which in turn consists of both agricultural and other land, the issue of legal regulation of this segment of legal relations is also regulated by criminal law and administrative law norms that establish responsibility for violation of regimes and rules in the relevant sector.

Key words: *normative regulation, agro-industrial complex, legal relations, administrative law, functioning of the system.*

Актуальність теми. Нормативно-правове регулювання діяльності агропромислового комплексу в контексті становлення принципів правової державності та державної підтримки функціонування агропромислового комплексу досить позитивно впливає наці правовідносини та врегульовує питання пов'язані з державною підтримкою відповідного сегменту правовідносин.

Правове регулювання природних прав людини полягає у цілеспрямованих діях, у яких неможлива пасивна юридично значуща поведінка, бездіяльність. Діяльність, яка належить до механізму правового регулювання, на думку вченого, відрізняється спеціальною юридичною спрямованістю, яку не можливо правильно зрозуміти без урахування відповідних правових засобів – норм права, правових відносин, нормативних та індивідуальних юридичних актів [1]. Відповідно, логічним є зазначення про те, що оскільки нормативно-правове регулювання забезпечується дією норм і законодавчих актів, що складаються з них у сфері агропромислового комплексу України, дослідження відповідних актів законодавства України є надзвичайно важливим і необхідним.

На різних етапах розвитку суспільства поділ на види правового регулювання був неоднозначним. Залежно від політичних, економічних і соціальних особливостей країни, а також специфіки упорядкування такої важливої сфери, як права людини, перше місце у наукових джерелах посідає поділ на загальне (нормативне) та індивідуальне (казуальне) правове регулювання, який задає певної спрямованості регулятивному механізму правового регулювання. Поділ правового регулювання на загальне та індивідуальне здійснює необхідний і досить ефективний управлінський вплив на природні права людини [1]. На нашу думку, в контексті становлення правової державності актуальним і важливим є дослідження саме нормативно-правового регулювання, себто того способу, що діє на загальних законодавчих підставах не залежно, на всіх учасників правовідносин – агропромисловий сектор.

Виклад основного матеріалу статті. Адміністративно-правове регулювання агропромислового комплексу – це цілеспрямований вплив правовими засобами, а саме належними формами та методами, уповноважених органів державної влади та органів місцевого самоврядування на виробництво, переробку і реалізацію сільськогосподарських продукції, сировини і продовольства, а також на виробничо-технічне, наукове та кадрове забезпечення агропромислового виробництва за допомогою застосування сукупності адміністративно-правових форм і методів з метою забезпечення продовольчої безпеки і підвищення рівня рентабельності агропромислового виробництва продовольства. Треба враховувати, що адміністративно-правове регулювання будь-якого сектору економіки неодмінно повинно включати систему державного контролю за діяльністю відповідних підприємств та організацій, адже відсутність належного контролю призводить до неефективного використання ресурсів, зловживання монопольним становищем, вчинення правопорушень та злочинів у сфері господарської діяльності. Державний контроль здійснюють чітко визначені законодавством суб'єкти, проте часто їхні повноваження мають декларативний характер, перетинаються між собою або спричиняють конфлікт інтересів [2]. Відповідно, саме державний контроль за агропромисловим комплексом, як критичною сферою інфраструктури підприємництва України відіграє ключову роль в формуванні кінцевого показника валового внутрішнього продукту країни та дозволяє створювати обставини з поліпшення соціально-правових взаємин, створення робочих місць, а також забезпечення безпечного використання нард України та інших природних ресурсів, що включаються до структури агропромислового комплексу.

В даний час питання вирішення проблем сільського господарства, а саме його розвитку і модернізації, з урахуванням впровадження нових та інноваційних технологій, залишається актуальним. Сільське господарство завжди залишається на першому місці, що стосується допомоги, що виділяється на його розвиток. Під державною підтримкою необхідно розуміти систему заходів, орієнтованих на виплату коштів з державного бюджету сільськогосподарським виробникам, які спрямовані на розвиток промисловості та сільських територій у визначених районах, так і на безпосереднє підвищення їх рентабельності за рахунок виробництва необхідної сільськогосподарської продукції, головним критерієм якого є ефективність використання цієї підтримки та спрямування на інноваційні технології розвитку агропромислового комплексу [3]. Агропромисловий комплекс, як комплексне утворення, охоплює низку галузей народного господарства: землеробство; садівництво, виноградарство, виноробство; тваринництво; рибне господарство; харчова та переробна промисловість, сільськогосподарське машинобудування, через що існує певна складність державного регулювання агропромислового комплексу, адже воно повинно поєднувати, з одного боку, заходи, що спрямовані на формування конкурентного середовища та розвиток підприємництва в цій сфері, а з іншого – забезпечувати соціальний захист населення [2]. Відповідно, поєднання двох форм здійснення контролю за провадженням діяльності

в агропромисловому комплексі дозволяє створити умови та обставини за яких буде забезпечено належне формування конкурентного середовища, розвиток усього комплексу взаємин, що виникають в даному секторі економіки, а також забезпечити не лише соціальний захист працевлаштованого населення, а й безпеку природного навколишнього середовища та екологічного стану земель й інших елементів категорії «надра України».

Сфера агропромислового комплексу України є масштабною та різноманітною, тому й діапазон адміністративних послуг, що надаються в ній доволі широкий. Зокрема, така послуга, як видача довідки з Реєстру документів дозвільного характеру, відповідає чинному законодавству у цій сфері згідно із Законами України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 р., № 2806-IV [4] і «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12 лютого 2015 р., № 191-VIII [5], якими визначаються дозвільні органи як суб'єкти надання адміністративних послуг, їх посадові особи, уповноважені відповідно до закону видавати документи дозвільного характеру. За Законом України «Про адміністративні послуги» [6]. Відповідно, зазначені нормативно-правові засади визначають чітке коло суб'єктів, що формують низку інституційних конструкцій забезпечення сталості функціонування агропромислового комплексу України, що в подальшому працює на право реалізацію на нормо застосування зпродукованих нормативно-правових конструкцій.

Нормативно-правовою базою адміністративно-правового регулювання у сфері агропромислового комплексу, на думку дослідників є положення таких документів, як: Земельний кодекс України; Закон України «Про ветеринарну медицину»; Закон України «Про охорону прав на сорти рослин»; Закон України «Про карантин рослин»; Закон України «Про племінну справу у тваринництві»; Закон України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру»; Закон України «Про насіння і садивний матеріал»; Закон України «Про особисте селянське господарство»; Закон України «Про фермерське господарство»; Закон України «Про молоко та молочні продукти»; Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України»; Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 року «Про стан агропромислового комплексу та заходи щодо забезпечення продовольчої безпеки України»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про Аграрний фонд»; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики України»; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Комплексної програми підтримки розвитку українського села на 2006-2010 роки», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» тощо [2]. Всі ці нормативно-правові акти створюють низку нормативних обставин, що визначають міру можливої поведінки в секторах агропромислового комплексу, котрі регулюються в залежності від міри та ступеня залученості до тієї чи іншої діяльності. При цьому, належить зауважити, що відносна, особливої уваги в даній сфері набуло питання забезпечення нормативної та адміністративно-правового регулювання в сфері земель сільськогосподарського призначення, котрі в свою чергу також є елементом агропромислового комплексу України.

Вітчизняний агропромисловий комплекс володіє значним інноваційним потенціалом, який здатний забезпечити високий рівень науково-технологічного розвитку України в міжнародному бізнес-середовищі. У той же час резерви виробничих потужностей і сприятлива зовнішньоекономічна кон'юнктура як і раніше залишаються переважаними джерелами зростання в сфері агропромислового комплексу для експорту сільськогосподарської сировини на міжнародні ринки сільськогосподарської продукції. Збереження поточних тенденцій в агропромисловому секторі країни, заснованих на низько технологічному виробництві, а також триваючий спад виробництва в сфері агропромислового комплексу доводить необхідність застосування наукових підходів до впровадження та управління ними на підприємствах агропромислового комплексу. Сьогодні одним із пріоритетів державної політики має стати модернізація як національної промисловості в цілому, так і агропромислового комплексу зокрема на основі інтенсифікації виробництва та ефективного використання його потужного науково-технічного потенціалу [3].

Висновки. У статті проаналізовано нормативно-правове підґрунтя функціонування та забезпечення організації діяльності агропромислового комплексу України. Зазначається, що нормами, котрі регулюють відповідний сегмент правовідносин є як адміністративно-правові, так і конституційно-правові, цивільно-правові, фінансово-правові, земельно правові та інші інструменти, що сукупно забезпечують праворегулювання в даній сфері з урахуванням її специфіки.

Стверджується, що нормативно-правове регулювання в агропромисловому комплексі України полягає в забезпеченні законної дії норм українського законодавства, що одноособово

зініціюється регулятором і законодавцем одноособово з метою забезпечення збереження надр України, а також фінансово-економічної стабільності, що складається в тому числі з регульованих правовідносин у агропромисловій сфері, як ключовій сфері промислу на території України.

Звертається увага на тому, що враховуючи особливості взаємозв'язку діяльності в агропромисловій сфері та національної безпеки України, сталості економічного розвитку держави, а також цілісності земельного фонду України, що в свою чергу складається як із земель сільськогосподарського так й іншого призначення, питання нормативно-правового регулювання даного сегменту правових взаємин, так само регулюється й кримінально-правовими й адміністративно-правовими нормами, що встановлюють відповідальність за порушення режимів і правил у відповідному секторі.

Список використаних джерел:

1. Пашенко Марія Нормативне та індивідуальне правове регулювання природних прав людини. *Підприємництво, господарство і право*, 9/2019. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/30.pdf>

2. Іванова Ганна Щодо адміністративно-правової характеристики суб'єктів агропромислового комплексу України. *Підприємництво, господарство і право*, 11/2018. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/18.pdf>

3. Шевцова О.В. Нормативно-правове регулюванню та державна підтримка інноваційних технологій розвитку агропромислового комплексу. *Вісник Хмельницького національного університету*, 2020. № 4, Том 3. URL: <http://journals.khnu.km.ua/vesnik/wp-content/uploads/2023/03/2020-4t3-58.pdf>

4. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс] : Закон України від 06.09.2005 №2806-IV. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2806-15>.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо дерегуляції в агропромислому комплексі : Закон України від 8 груд. 2015 р. №867-VIII. *Відом. Верхов. Ради України*. 2016. № 4. Ст. 40.

6. Про адміністративні послуги [Електронний ресурс] : Закон України від 06.09.2012 №5203-VI. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5203-17>.

УДК 342.76

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.13>

ХМІЛЬ Д.І.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

CONCEPTS AND SIGNS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESTRICTIONS ON HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS

Стаття присвячена дослідженню загальнотеоретичних підходів до розуміння та сутності адміністративно-правових обмежень людини та громадянина. Наголошено на тому, що наявні у людини права можуть бути обмежені у разі реальної необхідності в цьому. Проаналізовано доктринальні підходи до обмеження як загальнонаукової та правової категорії. Звернуто увагу, що вітчизняні науковці розглядають категорію обмеження в кількох значеннях, а саме як правовий інститут з відповідними нормами; як правове стримування незаконного діяння; як межі, в яких суб'єкти права можуть діяти взагалі; тимчасові винятки із певних постійних правових можливостей людини; як діяльність спеціального уповноважених суб'єк-

тів. Розглянуто доктринальні підходи вітчизняних вчених-адміністративістів до поняття адміністративно-правових обмежень та їх змістовного наповнення. Аргументовано, що обмеження та заборона не є тотожними поняттями. Запропоновано авторське розуміння поняття адміністративно-правових обмежень як зменшення обсягу або припинення можливості реалізації наявних прав і свобод, що здійснюється відповідними суб'єктами публічної адміністрації та спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети. Визначено, що адміністративно-правові обмеження виражаються через встановлення уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації правомірних додаткових обов'язків, заборон, заходів примусового характеру, відповідальності, що мають імперативний характер. Доведено, що такі обмеження мають обмежену в часі або в просторі чи за колом осіб дію та спрямовані на досягнення саме певної суспільно корисної мети. Наголошено, що адміністративно-правові обмеження повинні бути пропорційними та мотивованими відповідно до мети, задля якої вони встановлені.

Ключові слова: *правові обмеження, адміністративно-правові обмеження, права і свободи людини і громадянина, заборони, обмеження прав і свобод людини.*

The article is devoted to the study of general theoretical approaches to the understanding and essence of administrative and legal restrictions of a person and a citizen. It is emphasized that the rights available to a person can be limited if there is a real need for this. Doctrinal approaches to limitation as a general scientific and legal category are analyzed. It is noted that domestic scientists consider the category of limitation in several meanings, namely as a legal institution with appropriate norms; as a criminal offense of an illegal act; as the limits within which the objects of law can act in general; temporary exceptions from certain permanent legal possibilities of a person; as the activity of specially authorized subjects. The doctrinal approaches of domestic administrative scientists to the concept of administrative-legal restrictions and their content are considered. It is argued that restriction and prohibition are not identical concepts. The author's understanding of the concept of administrative-legal restrictions is offered as a reduction in the scope or termination of the possibility of realizing existing rights and freedoms, which is carried out by relevant subjects of public administration and is aimed at achieving a certain socially useful goal. It was determined that administrative and legal restrictions are expressed through the establishment by authorized subjects of public administration of legitimate additional duties, prohibitions, measures of a coercive nature, responsibilities of an imperative nature. It has been proven that such restrictions have a limited effect in time or space or on the circle of persons and are aimed at achieving a certain socially useful goal. It is emphasized that administrative legal restrictions must be proportionate and motivated in accordance with the purpose for which they are established.

Key words: *legal restrictions, administrative-legal restrictions, human and citizen rights and freedoms, prohibitions, restrictions on human rights and freedoms.*

Актуальність теми. Сьогодні забезпечення належної реалізації людиною своїх прав стало одним із головних ціннісних орієнтирів демократичного суспільства, а тому будь-яке їх обмеження сприймається досить гостро. Однак, сучасні виклики та загрози різноманітного характеру, які стоять або можуть стояти перед державою як такою, мають динамічний характер та постійно впливають на сутність, структуру та особливості діяльності суспільних інститутів. Надзвичайність цих викликів та загроз обумовлює і надзвичайний характер форм й методів їх запобігання та протидії, який може полягати в обмеженні прав і свобод людини і громадянина.

З урахуванням високого та специфічного рівня загроз для держави і всього суспільства в цілому, влада може використовувати різноманітні адміністративно-правові заходи для забезпечення безпеки та порядку. Водночас, такі обмеження прав і свобод людини та громадянина не повинні слугувати виправданням для безкарності або відсутності правової відповідальності чи використовуватися з іншою метою, не пов'язаною із запобіганням та протидією вказаним загрозам та викликам. Дослідження поняття та сутності адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина є особливо актуальним з огляду на здійснення Українською

державою відсічі військовому вторгненню російської федерації починаючи з 2014 року та введенням в Україні воєнного стану в 2022 році, який триває і досі.

Стан сучасних досліджень Правова природа адміністративно-правових обмежень як загальної категорії були предметом досліджень багатьох дослідників, зокрема В.Б. Авер'янова, А.В. Басова, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, С.А. Комарова, В.О. Навроцького, Н.М. Оніщенко, П.М. Рабіновича, В.Г. Чорної та ін. Водночас, незважаючи на підвищену актуальність, дослідженням правової природи адміністративно-правових обмежень приділено недостатньо уваги, оскільки фрагментарно розглянуто питання юридичної природи, поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень.

Мега статті комплексно дослідити та розглянути поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина як цілісної категорії.

Виклад основного матеріалу. Сучасні демократичні стандарти мають високий рівень вимог до необхідності та пропорційності введення будь-яких обмежень прав і свобод. Сучасна правова доктрина виходить з того, що такі обмеження можливі лише з метою забезпечення реалізації інших прав і свобод людини і громадянина, які мають більш вагоме значення або всього суспільства. Так, для захисту конституційних прав і свобод, які поширюються на необмежене коло осіб, допускається демократичне обмеження державою прав і свобод окремих осіб. При цьому, така діяльність держави має корелюватися з цілями захисту будь-яких прав та не може займати пріоритетне місце перед самими правами [1, с. 38].

Загалом, Тлумачний словник української мови визначає обмеження як дію (обмежити, обмежувати), або як правило, настанову, що обмежує чий-небудь права, дії. При цьому, дієслово обмежувати означає установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь, не допускаючи поширення чого-небудь; локалізувати [2, с. 536].

Фігель Ю.О. вказує, що обмеження відіграють величезну роль у здобутті особистістю справжньої свободи. Обмежуючи певною мірою свободу кожного індивіда, закон забезпечує безперешкодне використання своїх прав, тобто гарантує йому свободу всередині цих меж [3, с. 358]. Тобто, людина апріорі має необмежені права, які обмежуються відповідними правовими нормами. Однак, з даною тезою погодитися не можемо, оскільки в такому випадку, будь-яка правова норма вважатиметься обмежувальною, так як встановлює межі дозволеної поведінки особи.

Водночас, можемо погодитися з думкою, що обмеження прав людини слід розглядати не як універсальний регулятор поведінки людини, а лише як крайній засіб впливу на неї. При цьому, основним завданням законодавця та нормозастосовувача є забезпечення прав і свобод особистості, а не їх утиск [4]. Додамо, що слід розрізняти відступ від прав (наприклад, обмеження прав людини в умовах воєнного або надзвичайного стану) від загальної регламентації прав людини за звичайних умов.

Сучасний підхід до обмежень прав передбачає дуальність його визначення: з одного боку, абсолютної свободи бути не може, тому існують її межі. Норми права самі по собі є певними рамками (обмеженнями) і становлять обмеження права, зокрема і прав людини (у широкому сенсі слова). Таким чином, під час формулювання статей Конституції формуються конституційні обмеження прав людини. Водночас соціальна зумовленість змісту прав і свобод людини і громадянина передбачає певні обмеження їх здійснення, що залежать від рівня економічного, соціального, духовного та культурного розвитку суспільства [5].

Деякі іноземні вчені вважають, що правові обмеження створюють нормативну межу для здійснення законних дій, за їх допомогою здійснюється владний вплив на права і обов'язки підвладних осіб, формуються критерії для здійснення владного впливу [6].

Деякі іншим за змістом є зазначення під терміном «обмеження» тих випадків, коли те чи інше право або свобода в основному зберігаються, але обмежується їх реалізація на певній території, в певний, точно визначений час або стосовно певного кола суб'єктів [7, с. 110].

Тобто, обмеження як загальна категорія початково передбачає наявність певного явища (в нашому випадку права людини), яке вже потім отримує певні межі свого поширення, які встановлюються ззовні такого явища (в нашому випадку суб'єктами публічної адміністрації). Обмеженню підлягає лише те явище, яке існує. Обмежити те, чого не існує, не можна.

На думку Е.Р. Дорошенко обмеження прав і свобод людини - це інститут права, який складається з великої кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини [8, с. 77].

Т.О. Коломосць у свою чергу вказує на певні ознаки правових обмежень, а саме: вони є зовнішнім фактором, який впливає на інтерес суб'єктів правовідносин, в їх основі лежить взаємодія зовнішніх юридичних умов, що стримують, лімітують поведінку особи; це інформаційно-цілеспрямований вплив, що передбачає свідому зміну поведінки суб'єктів у правовій сфері; правові обмеження є лише правовим засобом негативного характеру (заборона, заходи покарання, обов'язки) та переважно є примусовими, оскільки застосовуються всупереч бажанню особи і можуть бути реалізовані силовими методами. Водночас, дослідник вважає, що правовими обмеженнями в інформаційно-психологічному розумінні слід розуміти конкретні заходи (заборони, обов'язки, стягнення), а не юридичні норми, інститути, в які конкретні засоби втілюються й які завдяки цьому поповнюються правообмежуючим змістом [9].

Хила І.Ю. під обмеженням прав і свобод людини розуміє допустиме міжнародним правом та/або внутрішньодержавним правом втручання у права і свободи людини, що відповідає вимогам законності, необхідності, доцільності і співмірності кінцевої мети [10, с. 29-30]. Тобто, втручання у вже наявні та існуючі права людини, які не припиняються, і яких людина не позбавляється.

Відтак, категорію «правові обмеження» розуміють в кількох значеннях: як правовий інститут з відповідними нормами; як правове стримування незаконного діяння; як межі, в яких суб'єкти права можуть діяти взагалі; тимчасові винятки із певних постійних правових можливостей людини; як діяльність спеціального уповноважених суб'єктів.

Водночас, у доктрині адміністративного права наявний свій підхід до правових обмежень (адміністративно-правових обмежень).

В.В. Маліков, досліджуючи адміністративно-правові обмеження при проведенні антитерористичної операції, вказує, що вони можуть проявлятися в двох аспектах - тимчасовому обмеженні суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій та наданні спеціальних повноважень окремим правоохоронним органам на території проведення антитерористичної операції. Адміністративно-правові обмеження можуть проявлятися в двох аспектах: а) тимчасовому обмеженні суб'єктивних прав і законних інтересів громадян і організацій; б) наданні спеціальних повноважень окремим правоохоронним органам [11, с. 32].

А.В. Басов визначає адміністративно-правові обмеження як юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі та направлені на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом установаження різних меж такої поведінки, що обов'язково мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер [12].

При цьому, він виділяє такі ознаки адміністративно-правових обмежень:

1) є певними юридичними та фактичними наслідками у вигляді «незручних» умов для здійснення правових інтересів відповідних суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), права і свободи яких обмежуються за одночасного задоволення «правових інтересів» суб'єкта владних повноважень, що запровадив ці обмеження, або інтересів третьої сторони, що зацікавлена у запровадженні таких обмежень;

2) завжди є зменшенням «вільної» (тобто дозволеної нормами права) поведінки (дій);

3) обмеження, що запроваджуються у зв'язку з виникненням надзвичайних ситуацій, завжди мають установлені нормами права (законом) межі їх реалізації;

4) правомірне обмеження в умовах виникнення надзвичайних ситуацій установаються лише відповідним уповноваженим суб'єктом із дотриманням процедури, що визначена в нормативно-правових актах (законах);

5) обмеження, що застосовується в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, завжди пов'язане з розширенням компетенції органів державної влади, що відповідальні за ліквідацію негативних наслідків надзвичайної ситуації [12].

Вчені-адміністративісти А.Т. Комзюк, В.М. Бевзенко та Р.С. Мельник вказують на адміністративно-правове обмеження як на заборону та визначають її як закріпленій у нормі права спосіб, що встановлює суворе обмеження (недопущення) щодо здійснення чи нездійснення певної поведінки суб'єкта правовідносин, категорична вказівка щодо необхідності утриматись від певного виду поведінки або бездіяльності, категорична вказівка, яка виключає певну дію чи бездіяльність [13, с. 85].

Водночас, на нашу думку, ототожнювати обмеження та заборону не зовсім коректно, оскільки заборона є лише однією із форм вираження правових обмежень, поряд із зобов'язанням, втручанням, відповідальністю, тощо. Так само дискусійним є наголос на «суворості»

та «категоричності» правових обмежень, оскільки будь-яка правова норма (не лише заборонна чи правообмежувальна) повинна категорично та суворо дотримуватися відповідними суб'єктами правовідносин.

При цьому, Чорна В.Г. вважає, що адміністративно-правові обмеження – це визначені нормативно-правовими актами індивідуальні (суб'єктні) заходи адміністративно-правового характеру, які спрямовані на координацію поведінки та дій суб'єкта-адресата у відповідні межі, що визначаються правовим статусом у системі публічного адміністрування. До ознак даного поняття вона, зокрема відносить:

1) знаходять своє вираження у обов'язках, заборонах, застосуванні відповідних заходів відповідальності, що виражені у відповідних адміністративно-правових, кримінально-правових, цивільно-правових та дисциплінарних нормах законодавства, тобто має правообмежувальну природу;

2) визначають межі, міру свободи вибору дій суб'єкта, яка починається там, де закінчується свобода вибору іншого;

3) знаходять своє вираження через захист прав і свобод від зловживань із боку іншого суб'єкта, дії якого направлені та посягають на гарантовані державою права і свободи;

4) суб'єктом застосування є уповноважений суб'єкт публічної адміністрації, а суб'єктом-адресатом – фізична чи юридична особа, щодо якої застосовуються відповідні обмеження;

5) за допомогою правових обмежень можна примусити індивіда до відповідної поведінки та вчинення необхідних дій;

6) ціллю є обмеження волі суб'єкта-адресата в прийнятті відповідних рішень;

7) спрямований на створення позитивної правової мотивації у особи, стосовно якої застосовується цей засіб;

8) має обов'язкову нормативну визначеність [14, с. 58].

Тобто, обмеження, як правова категорія, означає встановлення державою меж можливої поведінки громадян, що призводить до обмеження їх незалежності та встановлення юридичних обмежень їх можливостей і свободи. Головна риса правових обмежень полягає у тому, що вони завжди визначають межі свободи особи, регулюють її поведінку в суспільстві і встановлюють припустимі межі втручання держави в життя громадян. Тобто знову ж таки, обмежувати можна те, що наявне, а не відсутнє взагалі.

Таким чином, узагальнюючи наукові підходи до правової природи адміністративно-правових обмежень, на нашу думку, під цією загальною категорією слід розуміти закріплене адміністративно-правовими нормами зменшення обсягу або припинення можливості реалізації наявних прав і свобод, що здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети.

До ознак адміністративно-правових обмежень можемо віднести:

– виражаються через встановлення додаткових обов'язків, заборон, заходів примусового характеру, відповідальності, імперативного характеру, що визначені відповідними адміністративними нормативно-правовими актами, тобто є правомірними;

– за своїм змістом встановлюють межі або взагалі унеможливають вільний вибір способу поведінки для як приватного, так і публічного суб'єкта;

– встановлюється та реалізується уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації;

– можуть мати тимчасовий характер, пов'язаний з настанням певної події або тривалого стану;

– можуть мати локальний характер, а саме діяти лише на певній території або стосуватися лише певних категорій осіб чи певної категорії правовідносин;

– спрямоване на досягнення певної суспільно корисної мети (наприклад, забезпечення громадського порядку, захисту прав інших осіб, національної безпеки тощо), що проявляється у запобіганні можливим небажаним діям, що можуть спричинити шкоду іншим більш важливим суспільним інтересам;

Окрім того, вважаємо за необхідне наголосити, що адміністративно-правові обмеження повинні бути:

– пропорційними, тобто з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване таке обмеження;

– мотивованими, оскільки незрозумілість причин та передумов адміністративно-правового обмеження може обумовити сумнів в необхідності в їх дотриманні з однієї з сторони. З іншої

сторони для правової держави така ситуація є неприпустимою, оскільки відкриватиме шлях для зловживань суб'єктами публічної адміністрації своїми повноваженнями в цій сфері. Тому вмотивованість адміністративно-правового обмеження, його зрозумілість та ясність мотивів його прийняття свідчатиме про відсутність в діях відповідного суб'єкта будь-якого натяку на зловживання своїм особливим статусом [15, с. 208].

Висновки. Загрози воєнного, техногенного, екологічного чи іншого характеру, що постають перед сучасними державами, вимагають від них вжиття додаткових заходів задля забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства в такій особливій правовій режимі. Одним із способів такого забезпечення є адміністративно-правові обмеження наявних у громадян прав, що можуть проявлятися у різних вимогах та заборонах імперативного характеру. Водночас, такі обмеження не повинні бути свавільними та необґрунтованими та у випадку їх запровадження повинні мати за мету мінімізацію, уникнення або попередження таких загроз.

Список використаних джерел:

1. Сущенко В.А. Конституційно-правові підстави вимушеного тимчасового обмеження державними органами прав і свобод людини та громадянина в Україні в умовах проведення антитерористичних заходів : дис. ... канд. юрид. наук. 2019. Маріуполь. 241 с.
2. Словник української мови: в 11 томах. Том 5. 1974. С. 536.
3. Фігель Ю.О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 357–361.
4. Конституційне право: підручник за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, А.А. Мелешевич. К. : Ваіте. 2021. 528 с.
5. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право. 2009. 584 с.
6. Kisker G., Hofling W. *Falle zum Staatsorganisationsrecht*. Muenchen; C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung. 2001. S. 128-140.
7. Гомиен Д. Путівник по Європейській конвенції про захист прав людини. Страсбург. 1994. 326 с.
8. Дорошенко Е.Р. Конституційні засади обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис.... доктора філософії в галузі права. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ. 2023. 228 с.
9. Коломоєць Т.О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід та практика реалізації: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». Запоріжжя : Запорізький державний університет. 2005. 455 с.
10. Хила І.Ю. Конституційно-правові обмеження особистих прав і свобод людини: Україна та зарубіжний досвід. : дис. ... доктора філософії в галузі права. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород. 2021. 180 с.
11. Маліков В.В. Встановлення адміністративно-правових обмежень як складова частина адміністративно-правового режиму антитерористичної операції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4, т. 2. С. 30–36.
12. Басов А.В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. № 1. 2013. С. 27–33.
13. Комзюк А.Т., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. Адміністративний процес України : Навчальний посібник. Київ : Прецедент. 2007. 599 с.
14. Чорна В.Г. Юридична природа, поняття та ознаки адміністративно-правових обмежень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Юриспруденція*. Вип. 33. 2018. С. 56–59.
15. Складенко І., Соболь Є. Належне мотивування судового рішення у судовій справі як гарантія його правосудності. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. Вип. 2. Тернопіль. С. 206–213.

**НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ЯК ІНТЕГРУЮЧА КАТЕГОРІЯ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

**NATIONAL INTERESTS AS AN INTEGRATING CATEGORY
IN THE SPHERE OF ENSURING NATIONAL SECURITY**

Актуальність статті полягає в тому, що національні інтереси та національна безпека – фундаментальні політико-правові категорії, що взаємообумовлені та нерозривно пов'язані між собою, а також процесами становлення і ствердження будь-якої держави. Національні інтереси, як сукупність життєво важливих потреб і цінностей суспільства, визначають пріоритети, напрями діяльності та траєкторію розвитку країни, а національна безпека є гарантією їх реалізації. У зв'язку з цим ключові підходи щодо забезпечення національної безпеки, як правило, ґрунтуються на комплексному осмисленні сутності національних інтересів. У статті розглянуто категорію «національні інтереси» з позиції її системоформуючої сутності відносно сфери забезпечення національної безпеки. З'ясовано поняття та ключові особливості національних інтересів. Визначено, що національні інтереси – узагальнююча й інтегруюча категорія, що безпосередньо детермінує зміст і спрямованість державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та становить цілісний комплекс взаємоузгоджених, динамічних та кількісно невизначених потреб, цінностей і запитів людини, суспільства та держави, забезпечення, реалізація і задоволення яких є необхідними для гарантування нормального існування та сталого розвитку останніх. Серед сутнісних особливостей національних інтересів, що забезпечують конкретизацію змісту національної безпеки, виокремлено динамічність та невичерпність. З метою удосконалення адміністративно-правового регулювання основ національної безпеки запропоновано конкретні національні інтереси закріплювати у нормативному документі, що періодично переглядається й оновлюється, а саме – Стратегії національної безпеки України. Відзначено, що національні інтереси становлять основу національної безпеки та визначають її зміст, навколо їх захисту формується відповідна державна політика, а також належна система забезпечення. Забезпечення національної безпеки варто розуміти як врегульовану нормами права цілеспрямовану й узгоджену діяльність уповноважених органів державної влади й інших компетентних суб'єктів щодо досягнення цілей і виконання завдань, пов'язаних з охороною та захистом національних інтересів від реальних і потенційних загроз.

Ключові слова: національні інтереси, національна безпека, забезпечення національної безпеки.

The relevance of the article lies in the fact that national interests and national security are fundamental political and legal categories that are mutually determined and inextricably linked with each other, as well as with the processes of formation and affirmation of any state. National interests, as a set of vital needs and values of society, determine the priorities, areas of activity and the trajectory of the country's development, and national security is a guarantee of their implementation. In this regard, key approaches to ensuring national security are, as a rule, based on a comprehensive understanding of the essence of national interests. The article examines the category of "national interests" from the standpoint of its system-forming essence in relation to the sphere of national security. The concept and key features of national interests are

clarified. It was determined that national interests are a generalizing and integrating category that directly determines the content and direction of state policy in the field of national security and constitutes a holistic complex of interrelated, dynamic and quantitatively inexhaustible needs, values and demands of a person, society and the state, the provision, implementation and satisfaction of which are necessary to ensure the normal existence and sustainable development of the latter. Among the essential features of national interests that ensure the concretization of the content of national security, dynamism and inexhaustibility are singled out. With the aim of improving the administrative and legal regulation of the foundations of national security, it is proposed to enshrine specific national interests in a regularly reviewed and updated normative document, namely the National Security Strategy of Ukraine. It is noted that national interests are the basis of national security and determine its content. The corresponding state policy and the appropriate security system are formed around their protection. Ensuring national security should be understood as the purposeful and coordinated activity of authorized state authorities and other competent subjects in order to achieve goals and perform tasks related to the protection and protection of national interests from real and potential threats, regulated by legal norms.

Key words: *national interests, national security, ensuring national security.*

Постановка проблеми. Національні інтереси та національна безпека – фундаментальні політико-правові категорії, що взаємообумовлені та нерозривно пов'язані між собою, а також процесами становлення і ствердження будь-якої держави. Національні інтереси, як сукупність життєво важливих потреб і цінностей суспільства, визначають пріоритети, напрями діяльності та траєкторію розвитку країни, а національна безпека є гарантією їх реалізації. У зв'язку з цим ключові підходи щодо забезпечення національної безпеки, як правило, ґрунтуються на комплексному осмисленні сутності національних інтересів.

Національна безпека будь-якої держави повинна базуватися, перш за все, на національних інтересах. Взаємозв'язок між проблемою визначення й реалізації національних інтересів і проблемою забезпечення національної безпеки визначає характер внутрішньої і зовнішньої політики держави, стратегію її діяльності як всередині країни, так і на міжнародній арені [1, с. 347].

У свою чергу виняткового значення означена проблематика набуває у контексті сьогодення, коли Україна протистоїть безпрецедентній загрозі – широкомасштабній збройній агресії Російської Федерації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість питань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки та реалізацією національних інтересів, їх масштабність і міждисциплінарність, обумовили дослідження такої проблематики значною кількістю вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких варто виокремити: О. Бандурку, С. Баррета, З. Бжезинського, П. Богуцького, О. Бодрука, А. Войціховського, В. Горбуліна, Ф. Гроса, І. Грунберга, О. Дзьобаня, І. Дороніна, О. Дрозда, А. Качинського, Є. Кобка, Р. Коена, І. Легана, В. Ліпкана, І. Наконечну, В. Настюка, І. Нуруллаєва, С. Папаяні, С. Пауло, Г. Ситника, Є. Скулиша, М. Стерна, Т. Хейла, В. Шакуна. Водночас, не применшуючи здобутків зазначених вчених, маємо констатувати, що права природа категорії «національні інтереси» потребує додаткового адміністративно-правового осмислення.

Мета статті – розглянути особливості національних інтереси як інтегруючої категорії у сфері забезпечення національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз [2]. Так, вітчизняний законодавець апелює до захищеності національних інтересів, які, у свою чергу, включають життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет, прогресивний і демократичний розвиток держави, а також безпечні умови життєдіяльності та добробут громадян [2]. Означений підхід до трактування національної безпеки загалом є виправданим, а також таким, що підтверджує основоположний характер національних інтересів. Тобто вказує, що саме навколо їх захисту формується як профільна державна політика, так і належна система забезпечення.

Національними інтересами України, згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, є життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [2]. Дещо відмінні тлумачення національних інтересів можна зустріти, аналізуючи наукові праці відповідного спрямування. Як приклад, В. Горбулін та А. Качинський зазначаються, що за своєю сутністю національні інтереси – це природні потреби такого стану суспільства, який забезпечує його нормальне існування і розвиток. Високий рівень легітимності національних інтересів окреслює правовий простір для діяльності інституцій, які зобов'язані відстоювати ці інтереси, регулювати соціальні, економічні, політичні процеси у суспільстві [3, с. 116, 123]. На думку О. Власюка національні інтереси – це усвідомлювані елітою суспільства потреби українського народу у збереженні та розвитку національних цінностей [4, с. 25]. У розумінні Г. Ситника та М. Орел національні інтереси – це інтегральна інтерпретація сукупності збалансованих інтересів (потреб) людини (громадянина), суспільства, держави в різних сферах їхньої життєдіяльності, реалізація яких гарантує, наприклад, збереження національних цінностей, державний суверенітет, територіальну цілісність, прогресивний суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток [5, с. 67–68].

На основі означеного вбачається, що з теоретичної точки зору національні інтереси – це узагальнююча й інтегруюча категорія, що безпосередньо детермінує зміст і спрямованість державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та становить цілісний комплекс взаємоузгоджених, динамічних та кількісно невичерпних потреб, цінностей і запитів людини, суспільства та держави, забезпечення, реалізація і задоволення яких є необхідними для гарантування нормального існування та сталого розвитку останніх.

Розвиваючи таке розуміння національних інтересів, варто звернути увагу на їх сутнісні особливості, що забезпечують конкретизацію змісту національної безпеки, зокрема динамічність та невичерпність.

Цілком закономірно, що національні інтереси є не статичними, а, навпаки, динамічними та мінливими. Вони змінюються, коригуються, уточнюються залежно від ситуації у світі, його регіонах і конкретній країні. На кожному конкретному історичному етапі розвитку певної соціальної системи можуть формулюватися життєво важливі інтереси, реалізація яких є для неї пріоритетною метою чи завданням. Істотним фактором появи таких інтересів є внутрішні і зовнішні загрози [1, с. 87]. У зв'язку з цим сформована в державі система забезпечення національної безпеки повинна бути спроможною оперативного реагувати й адаптуватися до змін у зовнішньому і внутрішньому безпекових середовищах. Швидкість такої реакції та адаптації має слугувати показником ефективності відповідної державної політики.

У цьому контексті абз. 5 ч. 3 ст. 25 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII передбачає, що Рада національної безпеки і оборони України з урахуванням змін у безпековому середовищі визначає концептуальні підходи, напрями, заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, схвалює проекти стратегій, концепцій, державних програм та інших стратегічних документів, якими визначаються основні напрями і завдання державної політики у сферах національної безпеки і оборони, здійснює координацію і контроль за їх виконанням [2]. Відтак, динаміку змін пріоритетних національних інтересів України можна прослідкувати, зокрема, шляхом аналізу документів довгострокового планування (стратегій) у сфері національної безпеки.

У свою чергу національні інтереси не мають кількісного вираження, є невичерпними. У сукупності вони являють собою досить різноманітну і суперечливу картину, що суттєво ускладнює процес їх методологічного аналізу [1, с. 87]. Одночасно охопити весь спектр національних інтересів і завдань, які вони обумовлюють, для держави практично неможливо. Тому важливим аспектом формування якісної державної політики у сфері національної безпеки є виважене визначення пріоритетних національних інтересів та/або побудова їх ієрархії.

Визначення ієрархії національних інтересів, як зазначають Г. Ситник і М. Орел, є істотним чинником (передумовою) прийняття адекватних управлінських рішень щодо забезпечення національної безпеки. За відсутності цієї ієрархії стає неможливим існування тієї чи іншої комбінації управлінських впливів із питань безпеки, а процес вибору оптимального управлінського рішення не може мати логічного завершення. З огляду на ступінь важливості для національної безпеки вказані науковці структурують національні інтереси на такі, що мають: 1) високий ступінь важливості (життєво важливі); 2) середній ступінь важливості (важливі); 3) низький ступінь

важливості (периферійні) [5, с. 70–73]. Аналогічним чином національні інтереси попередньо вже групувались В. Горбуліним та А. Качинським [3, с. 116, 123].

На протипагу вищевказаному, вітчизняний законодавець подібних ієрархій національних інтересів не вибудовує. Згідно із Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII до національних інтересів України належать виключно життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави. Переліку таких інтересів Закон не містить, проте визначає фундаментальні національні інтереси України (ч. 3 ст. 3), до яких віднесено:

1) державний суверенітет і територіальну цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграцію України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [2].

Змістовно вбачається, що фундаментальні національні інтереси України входять до складу національних інтересів України та перебувають ієрархічно вище, ніж життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави. З іншого боку, слідуючи за логікою законодавця, можемо зробити висновок, що всі інші національні інтереси України, які не віднесені до фундаментальних, є нефундаментальними. Зрозуміло, що така диференціація є неприпустимою, а тому концептуальні засади визначення національних інтересів України мають бути переглянуті на користь підходу, що передбачатиме побудову національних інтересів на основі їхньої важливості для забезпечення національної безпеки. Серед іншого принагідно зазначити, що:

по-перше, ще на законопроектній стадії Головним юридичним управлінням Апарату Верховної Ради України висловлювались зауваження про те, що по тексту проекту Закону України «Про національну безпеку України» вживаються терміни «фундаментальні національні інтереси України» та «національні інтереси України», однак у чому полягає різниця між значеннями цих термінів з тексту проекту не вбачається. Зазначене свідчить також про невідповідність законопроекту вимозі юридичної визначеності, як того вимагає принцип верховенства права [6];

по-друге, виокремлення конкретних національних інтересів, у тому числі фундаментальних чи пріоритетних, на рівні законодавчого акта, врахуючи окреслену вище властивість щодо їх динамічності, є спірним. Так, приміром, до фундаментальних національних інтересів України віднесено інтеграцію в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [2], тобто інтерес, який актуальний у поточній історичній період і, на відміну від державного суверенітету, територіальної цілісності чи демократичного конституційного ладу, існуватиме не постійно, а до моменту його повної реалізації. З огляду на означене вважаємо, що конкретні національні інтереси доцільно закріплювати у нормативному документі, що періодично переглядається й оновлюється, а саме – Стратегії національної безпеки України.

Таким чином, з метою удосконалення адміністративно-правового регулювання основ національної безпеки, пропонуємо внести зміни до Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, виклавши ч. 3 ст. 3 у такій редакції:

«Пріоритети національних інтересів України визначаються у Стратегії національної безпеки України з урахуванням положень Конституції України, цього Закону й інших нормативно-правових актів».

З'ясування сутності національних інтересів як інтегруючої категорії дозволяє зробити висновок, що саме вони становлять основу національної безпеки та визначають її зміст, навколо їх захисту формується відповідна державна політика, а також належна система забезпечення.

Поняття «забезпечення» має досить широке значення, котре трактується: як створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [7, с. 85]. Правовий концепт «забезпечення» у контексті безпекового спрямування згідно із законодавчою термінологією, як влучно зазначає А. Вархов, позначає сукупність заходів, що об'єктивують конкретну діяльність, призначенням якої є запобігання ризикам (охорона), реагування на загрози (захист) і підтримка належного розвитку наявних механізмів її реалізації [8, с. 31]. Враховуючи, що забезпечення національної безпеки, окрім діяльносного, містить й інші компоненти, серед дослідників розповсюдженою є позиція, що така функціональна категорія є системною.

У відповідному контексті авторські визначення поняття «система забезпечення національної безпеки», як правило, є такими, що наслідують або розвивають визначення, яке свого часу було закріплене у Концепції (основах державної політики) національної безпеки України, схваленій Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 р. № 3/97-ВР. Тобто трактують таку систему як організовану державою сукупність суб'єктів, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України [9]. Поряд з цим вченими відзначається, що: 1) основу цієї системи складають органи, сили, засоби та ресурси [10, с. 104; 3, с. 156]; 2) така система має цілі, завдання, функції та принципи функціонування [11, с. 8] тощо. Як бачимо, окреслюється й додатковий зміст, що не охоплюється наведеною нормативною дефініцією.

Тож вважаємо, що сприйняття системи забезпечення національної безпеки як сукупності суб'єктів є сутнісно помилковим, оскільки лише суб'єктів для формування такої складної системи недостатньо. При цьому погоджуємося із думкою В. Ліпкана, що означену систему доцільно називати механізмом [10, с. 105]. У свою чергу певна сукупність суб'єктів, об'єднаних спільними цілями та завданнями, утворює відповідну систему суб'єктів. Відносно нашого випадку – система суб'єктів забезпечення національної безпеки, яка входить до механізму (системи) забезпечення національної безпеки.

Отже, якщо говорити саме про забезпечення національної безпеки, а не відповідний механізм, то такий процес насамперед варто розуміти як врегульовану нормами права цілеспрямовану й узгоджену діяльність уповноважених органів державної влади й інших компетентних суб'єктів щодо досягнення цілей і виконання завдань, пов'язаних з охороною та захистом національних інтересів від реальних і потенційних загроз.

Висновки. Підсумовуючи викладений матеріал, можемо визначити, що національні інтереси – це узагальнююча й інтегруюча категорія, що безпосередньо детермінує зміст і спрямованість державної політики у сфері забезпечення національної безпеки та становить цілісний комплекс взаємоузгоджених, динамічних та кількісно невичерпних потреб, цінностей і запитів людини, суспільства та держави, забезпечення, реалізація і задоволення яких є необхідними для гарантування нормального існування та сталого розвитку останніх. Основними сутнісними особливостями національних інтересів, що забезпечують конкретизацію змісту національної безпеки, є динамічність та невичерпність.

Забезпечення національної безпеки варто розуміти як врегульовану нормами права цілеспрямовану й узгоджену діяльність уповноважених органів державної влади й інших компетентних суб'єктів щодо досягнення цілей і виконання завдань, пов'язаних з охороною та захистом національних інтересів від реальних і потенційних загроз.

Список використаних джерел:

1. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. Дзьобана. Харків: Право, 2021. 776 с.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
3. Горбулін В., Качинський А. Засади національної безпеки України: підручник. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
4. Власюк О. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
5. Ситник Г., Орел М. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник / Г. Ситник, М. Орел; за ред. Г. Ситника. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.
6. Зауваження Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України до проекту Закону України «Про національну безпеку України» (реєстраційний № 8068). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=8068&skl=9
7. Чуйко З. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 8. С. 81-89.
8. Вархов А. Адміністративно-правовий механізм взаємодії суб'єктів сектору безпеки й оборони щодо забезпечення національної безпеки: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Кропивницький : Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. 2023. 226 с.

9. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80/ed19970116>

10. Ліпкан В. Адміністративно-правові основи забезпечення національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. К. : Київський національний університет внутрішніх справ. 2008. 643 с.

11. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналітична доповідь / О. Резнікова, В. Цюкало, В. Паливода, С. Дрьомов, С. Сьомін. Київ : НІСД, 2015. 58 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.15>

ШУМЕЙКО Т.А.

СФЕРА ОБІГУ ЗБРОЇ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

THE SPHERE OF WEAPONS CIRCULATION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

Цілом закономірно, що людина не спроможна належним чином розвиватись у разі, якщо вона перебуває в умовах, що загрожують її безпеці, а особливо – в умовах суб'єктивних ризиків для її безпеки, посилених використанням особливо небезпечних предметів, які можуть призвести до масових убивств, повалення конституційного ладу в державі тощо.

Серед таких предметів є зброя, неналежний контроль за якою обумовлює: 1) незаконний її обіг; 2) легальне потрапляння зброї до осіб, які з огляду на свій психофізіологічний стан використовують її не за призначенням, або ж не можуть забезпечити належний режим збереження зброї (наслідком цього є випадки масової стрілянини). Тому метою цієї статті є аналіз сфери обігу зброї як об'єкта адміністративно-правового регулювання. Зроблено висновок, що чинне законодавство України не містить легальної дефініції поняття «обіг зброї». Критично аналізуючи запропоновані розробниками відповідних законопроектів дефініції, слід зауважити, що у зазначених документах одне й те ж саме явище позначають різними поняттями, а саме «обіг зброї» та «оборот зброї». Теоретичне визначення поняття «ОЗ» можна сформулювати в межах наступних інтерпретаційних підходів: 1) формально-діяльнісний контекст осмислення ОЗ; 2) діяльнісний контекст; 3) комплексний контекст. Крім того, практично всі законопроекти про ОЗ (останні з них прямо названі такими, що регулюють питання цивільного обігу вогнепальної зброї) насправді стосуються лише цивільного обігу вогнепальної зброї. На підставі цього може скластися хибне уявлення, що поза обігом вогнепальної зброї ОЗ не існує, хоча цивільний ОЗ є лише частиною широкого спектра ОЗ. Адміністративне ж регулювання сфери ОЗ спрямоване на: 1) впорядкування відносин і процесів формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; 2) визначення правового статусу формування та/або реалізації державної політики у сфері ОЗ, а також адміністративної (у службових відносинах – додатково дисциплінарної) від-

© ШУМЕЙКО Т.А. – провідний науковий співробітник, доктор юридичних наук наукової лабораторія з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції (Навчально-науковий інститут № 3 Національної академії внутрішніх справ)

повідальності за неналежне виконання (невиконання) обов'язків у вказаній сфері;
3) визначення порядку здійснення адміністративних процедур у сфері ОЗ.

Ключові слова: зброя, обіг, об'єкт, адміністративно-правове регулювання, дефініція.

It is quite natural that an individual is not able to develop properly if he/she is under conditions that threaten his/her safety, and especially under subjective risks for his/her safety, increased by the use of particularly dangerous objects that can lead to mass murders, overthrowing the constitutional order in the state, etc.

Among such items are weapons, the improper control of which causes: 1) their illegal circulation; 2) legal possession of weapons by persons who, in view of their psychophysiological condition, use them not for their intended purpose, or cannot ensure the proper storage of weapons (mass shootings are the consequence of it). Therefore, the purpose of this article is to analyze the sphere of arms circulation as an object of administrative and legal regulation. It is concluded that the current legislation of Ukraine does not contain a legal definition of the concept of "arms circulation". Critically analyzing the definitions proposed by the drafters of the relevant draft laws, it should be noted that in these documents the same phenomenon is denoted by different concepts, namely "weapons circulation" and "arms circulation". The theoretical definition of the concept of "arms circulation" can be formulated within the following interpretive approaches: 1) the formal and operational context of the understanding of arms circulation; 2) activity context; 3) complex context. In addition, almost all draft laws on firearms (the last of them are explicitly named as regulating the civilian circulation of firearms) actually concern only the civilian circulation of firearms. On the basis of this, a false impression can be formed that there is no arms circulation outside the circulation of firearms, although civilian arms circulation is only a part of a wide spectrum of arms circulation. Administrative regulation of the field of arms circulation is aimed at: 1) streamlining relations and processes of formation and implementation of state policy in the field of arms circulation in Ukraine; 2) determination of the legal status of the formation and/or implementation of the state policy in the field of occupational health and safety, as well as administrative (in official relations – additionally disciplinary) responsibility for improper performance (non-performance) of duties in the specified area; 3) determination of the order of implementation of administrative procedures in the field of arms circulation and safety.

Key words: arms, circulation, object, administrative and legal regulation, definition.

Вступ. Соціально-економічний і культурний розвиток українського суспільства безпосередньо залежить від можливості розвитку кожного члена суспільства. Причому гармонійність розвитку людини на сьогодні передбачає, з одного боку, задоволення фізичних, духовних та інших потреб людини впродовж усього життя, а з іншого – розширення можливостей вибору людини та гарантування їй особистих прав і свобод [1, с. 80]. Цілком закономірно, що людина не спроможна належним чином розвиватись у разі, якщо вона перебуває в умовах, що загрожують її безпеці, а особливо – в умовах суб'єктивних ризиків для її безпеки («залежать від дій та волі суб'єктів, які впливають на безпеку» [2, с. 30]), посилення використанням особливо небезпечних предметів, які можуть призвести до масових убивств, повалення конституційного ладу в державі тощо.

Серед таких предметів є зброя, неналежний контроль за якою обумовлює: 1) незаконний її обіг (це посилює можливості здійснення терористичних актів, адже незаконний ОЗ часто виявляється у зв'язку між терористичними організаціями та транснаціональною організованою злочинністю); 2) легальне потрапляння зброї до осіб, які з огляду на свій психофізіологічний стан використовують її не за призначенням, або ж не можуть забезпечити належний режим збереження зброї (наслідком цього є випадки масової стрілянини).

Значущість цього питання підтверджується тим, що: 1) людина може мати як правомірну, так і неправомірну поведінку, яка здатна набувати характеру суспільної шкідливості чи суспільної небезпечності; 2) неправомірний характер поведінки має риси особливо ризикованої поведінки,

коли вона пов'язана з ОЗ, з огляду на що протягом багатьох років міжнародне співтовариство шукає способи усунення негативних наслідків незаконного обігу звичайної зброї, а також загроз, пов'язаних з її використанням в організованих та інших тяжких злочинах; 3) незаконний обіг вогнепальної зброї є актуальним для всього світу, однак саме в нашій державі нині в незаконному обігу перебуває значна кількість вогнепальної зброї, а з кожним роком збройного конфлікту на Сході України цей показник суттєво зростає [3, с. 198] (наприклад, 2020 року правоохоронні органи з незаконного обігу вилучили понад 1,5 млн набоїв, 20 тис. бойових припасів, мін та артилерійських снарядів, 64 одиниці стрілецької зброї, 390 ручних гранатометів, 3 міномети та 3 одиниці броньованої техніки [4]); 4) на сьогодні в Україні не зроблено реальних і достатніх кроків щодо вдосконалення правового регулювання сфери обігу (спеціального та цивільного обігу) зброї, а проекти законів України про ОЗ, запропоновані впродовж останніх років, є неясними (регулюють сферу ОЗ лише фрагментарно, містять суперечливі й очевидно декларативні норми тощо) та можуть лише загострити наявні ризики, які ОЗ становить для безпеки людини, суспільства й держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід констатувати, що правове регулювання ОЗ вже слугувало предметом дослідження таких науковців, як Ю. Е. Белінський, О. М. Бокій, І. В. Васильєв, Л. О. Величенко, С. В. Діденко, Ю. П. Жванко, А. В. Корнієць, І. А. Липецька, С. П. Параниця, О. М. Соловійова та інші вчені. Водночас слід констатувати, що на сьогодні залишаються невіршеними питання про універсальне значення ОЗ, а також відсутність комплексних досліджень сутності ОЗ крізь призму розуміння цього явища розробниками останніх проектів законів України про ОЗ.

Тому метою цієї статті є аналіз сфери обігу зброї як об'єкта адміністративно-правового регулювання.

Зазначена проблема передбачає виконання поставлених у цьому підрозділі дослідження таких завдань: 1) проаналізувати дефініції поняття «обіг зброї» (альтернативні терміни), які містяться у відповідних проектах законів, на підставі чого окреслити сутність ОЗ і перелік форм його вияву в Україні; 2) сформулювати визначення поняття «сфера обігу зброї»; 3) проаналізувати сферу ОЗ як цілісну систему; 4) окреслити адміністративно-правову характеристику сфери ОЗ як об'єкт адміністративно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. У межах реалізації поставлених завдань слід зазначити, що на рівні чинного законодавства поняття «обіг зброї» залишається невизначеним. Така сама ситуація спостерігається й на рівні вторинного права Європейського Союзу. Причому варто звернути увагу на те, що в п. 12 ч. 1 ст. 1 Директиви Ради «Про контроль за придбанням та володінням зброєю» від 18 червня 1991 року № 91/477/ЄЕС поняття незаконного ОЗ визначено як «придбання, продаж, постачання, перевезення або передачу вогнепальної зброї, її основних частин або боєприпасів з території або через територію однієї держави-члена на територію іншої держави-члена, якщо будь-яка із зазначених держав-членів не надала дозволу на такий обіг відповідно до цієї Директиви або якщо вогнепальна зброя, її основні частини або боєприпаси не були марковані відповідно до ст. 4» [5]. У контексті наведеного визначення поняття «незаконний обіг зброї» слід зазначити таке: 1) вказана Директива на сьогодні є нечинною та замінена кодифікованою версією від 24 березня 2021 року № 2021/555 [6], однак у новій версії вказане поняття викладено з тим самим змістом; 2) наведене визначення дозволяє осмислити легальний ОЗ (виключаючи вказівку стосовно незаконності дій щодо зброї); 3) окреслений у Директиві від 18 червня 1991 року № 91/477/ЄЕС (наразі – у Директиві від 24 березня 2021 року № 2021/555) перелік виявів ОЗ є неповним, адже не враховує, наприклад, виробництво, ремонт, торгівлю, обмін, дарування, колекціонування, облік, зберігання, застосування, вилучення, утилізацію, вихолощення зброї.

Чинне законодавство України не містить легальної дефініції поняття «обіг зброї». Слід зауважити, що визначення вказаної категорії (її аналогів): 1) пропонували розробники законопроектів про ОЗ (у різних варіантах таких документів, які реєстрували у ВР України); 2) запропоновані варіанти тлумачень є досконалишими, ніж те, яке викладене в п. 12 ч. 1 ст. 1 Директиви від 24 березня 2021 року № 2021/555. Наприклад, у ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї» від 6 листопада 2020 року № 4335 (цей проект не прийнято 4 березня 2021 року) ОЗ визначено як явище, що ототожнюється з «виробництвом зброї, торгівлею нею, продажем, обміном, даруванням, передачею, придбанням, колекціонуванням, експонуванням, спадкуванням, обліком, зберіганням, носінням, перевезенням, транспортуванням, застосуванням, вилученням, утилізацією, ввезенням зброю та вивезенням зброї з України» [7]. У пп. 1.35 п. 1 ч. 1 ст. 1 законопроекту «Про цивільну зброю та боєприпаси» від 24 листопада 2020 року № 4335-1 [8] (альтернативний законопроект не було прийнято 4 березня

2021 року) наведено тлумачення поняття «оборот зброї», яким охоплено «виробництво зброї, торгівлю зброєю, продаж, обмін, дарування, передачу, відчуження в інший законний спосіб, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, вилучення, утилізацію, ввезення зброї до України та вивезення зброї з України» [7]. Критично аналізуючи запропоновані розробниками зазначених законопроектів дефініції, слід зауважити таке:

1) у зазначених законопроектах одне й те ж саме явище позначають різними поняттями, а саме: «обіг зброї» та «оборот зброї»;

2) у законопроекті від 24 листопада 2020 року № 4335-1, на відміну від проекту Закону України від 06 листопада 2020 року № 4335, запропоновано більш широкий підхід до окреслення спектра вияву ОЗ завдяки використанню формули «відчуження в інший законний спосіб» [7].

Що ж стосується законопроектів, які наразі знаходяться на розгляді у ВР України, то з цього приводу зазначимо, що в ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про право на цивільну вогнепальну зброю» від 25 червня 2021 року № 5708 запропоновано тлумачення поняття «ОЗ та/або основних частин до зброї, які мають ідентифікаційні номери», згідно з яким це – виробництво зброї, торгівля зброєю, продаж, обмін, дарування, передача, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, ремонт, вилучення, викрадення, втрата, вихолощення, деактивація, утилізація, ввезення зброї до України та вивезення зброї з України [9]. Водночас у пп. 1.35 п. 1 ч. 1 ст. 1 проекту Закону України «Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю» від 13 липня 2021 року № 5708-1 наведено визначення поняття «оборот зброї», яким визнано виробництво, імпорт, експорт, транзит, торгівлю, продаж, обмін, дарування, передачу, відчуження в інший законний спосіб, придбання, колекціонування, експонування, спадкування, облік, зберігання, носіння, перевезення, транспортування, застосування, вилучення зброї, набоїв до неї та основних частин [10]. Аналізуючи вказані законопроекти й інтерпретаційні підходи до визначення досліджуваних категорій, можна констатувати таке:

1) намагання врегулювати ОЗ (передусім цивільного) останніми роками трансформувались у спробу врегулювати обіг цивільної вогнепальної зброї. Водночас переважно негативне ставлення населення України до питання легалізації вогнепальної зброї (більш детально це питання розкрито в розділі 5 дисертації) зумовило те, що вказана тенденція 2021 року засвідчила спробу розв'язати проблему забезпечення безпеки населення України шляхом надання йому права на самозахист з використанням вогнепальної зброї, що можливо здійснити лише паралельно врегулювавши цивільний обіг вогнепальної зброї;

2) у зазначених законопроектах наявні визначення різних понять – «оборот зброї» й «ОЗ та/або основних частин до зброї, які мають ідентифікаційні номери». Слід зауважити, що з огляду на нормативну економію, доцільно визначити термін «обіг зброї», а в межах примітки вказати, що це поняття поширюється також і щодо боєприпасів, основних частин зброї тощо (причому примітним є те, що відповідним терміном охоплено лише зброєю та основні частини до неї);

3) попри те, що термін «ОЗ та/або основних частин до зброї, які мають ідентифікаційні номери» [9], який визначено в законопроекті від 25 червня 2021 року № 5708, стосується зброї, основних частин до неї, зі змісту дефініції випливає, що визначення стосується саме зброї (зокрема перелік виявів ОЗ містить вказівку на ввезення чи вивезення зброї з нашої держави, хоча на практиці може йтися також про імпорт й експорт основних частин до зброї);

4) форма терміна «ОЗ та/або основних частин до зброї, які мають ідентифікаційні номери» [9] вказує на те, що йдеться про обіг зброї (основні її частини), що мають ідентифікаційні номери, а отже «фантомна» (саморобна) та інша зброя (її основні частини) без таких номерів не можуть слугувати об'єктом обігу. З одного боку, це є логічним, адже проект Закону врегулює саме питання цивільного обігу вогнепальної зброї й, безперечно, неприпустимим буде купівля (створення), володіння, користування, розпорядження вогнепальною зброєю, котра не може бути ідентифікована за номером. З іншого боку, власне поняття, наведене в законопроекті, не окреслене як «цивільний ОЗ та/або основних частин...», а фігурує лише як «ОЗ та/або основних частин...». Це означає, що в контексті проекту Закону України від 25 червня 2021 року № 5708 така зброя (основні її частини) не може бути викраденою (як зброя, основні частини), деактивованою та утилізованою (як зброя, основні частини), підлягати вилученню (як зброя, основні частини). Певна річ, такий нормативний стан правового регулювання ОЗ не сприятиме розв'язанню проблеми нелегального ОЗ;

5) у законопроекті від 13 липня 2021 року № 5708-1, на відміну від законопроекту від 25 червня 2021 року № 5708, ОЗ охоплено транзит (це поняття не тотожне перевезенню), а також наведено відкритий перелік способів ОЗ у вигляді відчуження зброї (аналогічним чином, що і в альтернативному законопроекті від 24 листопада 2020 року № 4335-1);

6) у законопроекті від 25 червня 2021 року № 5708, на відміну від законопроекту від 13 липня 2021 року № 5708-1, з-поміж виявів ОЗ не йдеться про викрадення, втрату, вихолощення, деактивацію, утилізацію зброї, що лише в окремих випадках може бути виправданим використанням відчуження зброї, однак є недоречним у контексті принципу юридичної визначеності в нормотворчій діяльності.

На підставі комплексного аналізу наведених визначень понять, що містяться в проектах законів України від 6 листопада 2020 року № 4335, від 24 листопада 2020 року № 4335-1, від 25 червня 2021 року № 5708, від 13 липня 2021 року № 5708-1, можна дійти таких висновків:

1) у розглянутих чотирьох законопроектах для позначення одного й того самого явища (близького за змістом) використовують такі поняття: а) «оборот зброї» (законопроекти від 24 листопада 2020 року № 4335-1 та від 13 липня 2021 року № 5708-1); б) «обіг зброї» (законопроект від 6 листопада 2020 року № 4335); в) «обіг зброї та/або основних частин до зброї, які мають ідентифікаційні номери». Вказане термінологічне різноманіття: а) призводить до категоріально-термінологічної плутанини та перешкоджає становленню наукової думки про відповідну сферу; б) не є відображенням синонімічності «обороту» та «обігу» (хоча за своїм сенсом ці поняття досить часто перетинаються), а також – «ОЗ та/або основних частин до зброї, які мають ідентифікаційні номери» (це поняття є ширшим, ніж обіг чи оборот зброї);

2) лише в альтернативних проектах законів України від 24 листопада 2020 року № 4335-1 та від 13 липня 2021 року № 5708-1 у відповідному контексті використовується формулювання «відчуження в інший законний спосіб», що дозволяє більш широко розкрити спектр вияву ОЗ. Вказане зумовлене тим фактом, що «відчуження» як цивільно-правова категорія, зокрема як стан, «завжди вказує на те, що певне благо не належить (перестає належати) особі» [11, с. 13] (не лише в контексті права власності, адже об'єкт може належати особі не на основі права власності чи права володіння). Тобто відчуження охоплює як випадки, коли об'єкт цивільного права перестає належати одній особі з одночасним присвоєнням його іншою особою, так і випадки, коли він перестає належати будь-кому, тобто стає чужим, не є своїм абсолютно для всіх» [12, с. 62]. Таким чином, використання в альтернативних законопроектах формули «відчуження в інший законний спосіб» є цілком виправданим, однак якщо: а) його використання буде слідувати лише після перерахування всіх очевидних виявів ОЗ, що охоплено терміном «відчуження»; б) поняття ОЗ буде стосуватися виключно законного ОЗ, що є окремим видом ОЗ;

3) серед зазначених законопроектів лише в проекті Закону України від 25 червня 2021 року № 5708 спектр вияву ОЗ охоплює також ремонт зброї.

Теоретичне визначення поняття «ОЗ» можна сформулювати в межах таких інтерпретаційних підходів: 1) формально-діяльнісний контекст осмислення ОЗ (у межах такого підходу окреслюється лише перелік виявів виникнення, переміщення, зберігання, використання, трансформації та втрати (знищення) зброї; тобто саме цей підхід використовується в законопроектах про ОЗ); 2) діяльнісний контекст осмислення ОЗ (у цьому разі в процесі формулювання визначення поняття «ОЗ» на перший план виходять дії суб'єкта права (виробника зброї; особи, що придбала зброю; суб'єкта, який вилучає зброю тощо) щодо зброї; таким чином, ОЗ стає не просто «рухом» зброї, а будь-якими діями (діяльністю) суб'єктів, пов'язаними з виробленням, продажем, знищенням, перевезенням тощо зброї); 3) комплексний контекст (у межах такого підходу слід окреслювати дії щодо зброї та власне процеси «руху» зброї, що в сукупності становлять окремий елемент ОЗ).

З'ясувавши можливість широкого теоретичного та практичного осмислення ОЗ, можемо дійти висновку стосовно того, як саме слід племачити сферу ОЗ, зокрема як сукупність суспільних відносин, які мають юридичне значення та стосуються зброї. Отже, сфера ОЗ є сферою, у якій виникають, здійснюються та припиняються врегульовані законодавством суспільні відносини та процеси щодо виробництва, ремонту, сертифікації, маркування, торгівлі, придбання, постачання, користування (застосування), носіння, зберігання, обліку, продажу, обміну, викрадення, втрати, знаходження, вилучення, вихолощення, деактивації, знищення, утилізації, колекціонування, експонування, передачі, спадкування, дарування, перевезення, транспортування, експорту, імпорту, транзитного перевезення зброї, її основних частин і боєприпасів, а також здійснення інших цивільно-правових та господарсько-правових угод чи операцій, предметом (об'єктом) яких є зброя, її основні частини та/або боєприпаси відповідно до чинних дозволів на цей вид діяльності.

Таким чином, ОЗ у своєму сутнісно-формальному вияві може бути таких видів: 1) виникнення зброї та наділення її ідентифікаційним номером (чи ухиляння від процесу ідентифікації зброї); 2) підтвердження спроможності зброї бути об'єктом законного ОЗ в державі (сертифікація чи ухиляння від сертифікації зброї); 3) зміна юридичного чи фактичного володільця (власника, користувача та/або розпорядника) зброї у вигляді відчуження (продаж, дарування, обмін, передача, постачання, втрата, вилучення) та набуття (купівля, спадкування, викрадення, знаходження) зброї; 4) утримання зброї (зберігання, колекціонування, експонування); 5) користування (носіня, застосування); 6) рух зброї (перевезення, транспортування, експорт, імпорт, транзит); 7) облік зброї; 8) дії відносно зброї, що не обумовлюють зміну її характеристики (ремонт) чи змінюють її характеристику (модифікація, вихолощення, деактивація); 9) знищення (утилізація) зброї.

Додатково в межах дисертаційного дослідження слід уточнити зміст такого явища, як сфера ОЗ, адже в ч. 1 ст. 1 проєкту Закону України від 25 червня 2021 року № 5708 визначено поняття «ОЗ та/або основних частин до зброї, які мають ідентифікаційні номери», а в законопроєкті від 13 липня 2021 року № 5708-1 йдеться про законні способи відчуження зброї (ці законопроєкти потенційно можуть бути взяті за основу, а в подальшому – бути прийнятими). Наведені визначення можуть спонукати до дещо хибної думки про те, що: 1) сферою ОЗ не охоплено «фантомну» та іншу зброю, котра не може бути ідентифікована за номером; 2) незаконні способи відчуження зброї не обумовлюють ОЗ.

Слід зауважити, що незаконний (неконтрольований) ОЗ охоплений категорією ОЗ, проте означений суспільною шкідливістю чи суспільною небезпечністю, що: 1) не нівелює оборотоздатності зброї; 2) не заважає інтерпретувати протиправний обмін зброєю як акт її обігу. Таким чином, *за критерієм законності ОЗ можна поділити на два види: 1) законний; 2) незаконний: а) суспільно шкідливого характеру; б) суспільно небезпечного характеру.*

Крім того, практично всі законопроєкти про ОЗ (останні з них прямо названі такими, що регулюють питання цивільного обігу вогнепальної зброї) насправді стосуються лише цивільного обігу вогнепальної зброї. На підставі цього може скластися хибне уявлення, що поза обігом вогнепальної зброї ОЗ не існує, хоча цивільний ОЗ є лише частиною широкого спектра ОЗ. З огляду на це, слід уточнити, що *за критерієм режимності ОЗ може бути таких видів: 1) спеціальний ОЗ, а саме обіг військової та відомчої зброї, які здебільшого не перетинаються у своїх статусах; 2) цивільний ОЗ, тобто обіг вогнепальної, холодної та іншої зброї, якою може володіти, користуватись і розпоряджатись цивільне населення України відповідно до вимог адміністративно-правового режиму обігу цивільної зброї.*

З'ясувавши сутність і види ОЗ, варто розглянути питання про вказану сферу як об'єкт адміністративно-правового регулювання. У цьому контексті слід зауважити, що ОЗ виявляється в цивільних відносинах (дарування, спадкування тощо), господарських операціях (економічні відносини стосовно створення, продажу, перевезення зброї тощо), може бути законним і незаконним (мати суспільно шкідливий чи суспільно небезпечний характер). Зазначене дає змогу припустити, що досліджуване явище є предметом цивільно-правового, господарсько-правового, кримінально-правового, а також адміністративно-правового регулювання. Водночас регулювання ОЗ, що безпосередньо не відображене в адміністративному законодавстві, є похідним від адміністративно-правового регулювання. Це зумовлено тим, що нині адміністративне регулювання сфери ОЗ спрямоване на: 1) впорядкування відносин і процесів формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні; 2) визначення правового статусу формування та/або реалізації державної політики у сфері ОЗ, а також адміністративної (у службових відносинах – додатково дисциплінарної) відповідальності за неналежне виконання (невиконання) обов'язків у вказаній сфері; 3) визначення порядку здійснення адміністративних процедур у сфері ОЗ.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цьому підрозділі наукового дослідження, можна дійти висновку, що сфера ОЗ є площиною суспільних процесів і соціально-правових відносин, яка повинна знаходитись під державним регулятивним впливом, адже інакше власне ОЗ становитиме комплекс суспільно корисних, суспільно шкідливих і суспільно небезпечних процесів, які з високою ймовірністю будуть становити загрозу для безпеки людини, суспільства та національної безпеки загалом. З огляду на це, державне регулювання сфери ОЗ в Україні є однією з найважливіших функцій державного управління, що сприяє забезпеченню національної безпеки, громадського порядку, мінімізує ризики соціально шкідливого та соціально небезпечного поводження зі зброєю (виготовлення зброї, набуття права на неї, використання зброї, продаж зброї тощо). Отже, державне регулювання сфери ОЗ потребує: 1) належного формування та реалізації державної політики в цій сфері; 2) створення й функціонування (забезпечення функціонування)

адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері ОЗ в Україні. Водночас цілком закономірним є те, що здійснення відповідної державної політики та створення і функціонування правового механізму її формування й реалізації виявляється неможливим у разі, якщо на науковому рівні не сформовано актуальної наукової думки стосовно поняття та сутності державної політики у сфері ОЗ.

Список використаних джерел:

1. Лопушняк Г. С. Принципи формування та реалізації державної соціальної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 75–84.
2. Заросило В. О. Загрози фінансовій безпеці та їх класифікація. *Наукові праці МАУП*. 2017. Вип. 1. С. 17–22.
3. Shumeiko T., Kovalenko V., Hurkovskiy M., Lehenkyi M., Komirchyi P. The main directions of State policy in the area of arms trafficking in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. Iss. 38. P. 197–203 (Web of Science).
4. Звіт про діяльність прокуратури у 2020 році. *Офіс Генерального прокурора* : [сайт]. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/zvit_prok?_m=publications&t=rec&id=289668&download_af=4485.
5. Directive (EU) 2017/853 of the European Parliament and of the Council of 17.05.2017 amending Council Directive 91/477/EEC on control of the acquisition and possession of weapons (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*. 2017. L 137. P. 22–39.
6. Directive (EU) 2021/555 of the European Parliament and of the Council of 24.03.2021 on control of the acquisition and possession of weapons (codification). *Official Journal of the European Union*. 2021. L 115. P. 1–25.
7. Про обіг цивільної вогнепальної зброї та бойових припасів до неї : проект Закону України від 6 листоп. 2020 р. № 4335. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70363.
8. Про цивільну зброю та боєприпаси : проект Закону України від 24 листоп. 2020 р. № 4335-1. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70512.
9. Про право на цивільну вогнепальну зброю : проект Закону України від 25 черв. 2021 р. № 5708. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72360.
10. Про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю : проект Закону України від 13 лип. 2021 р. № 5708-1. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72481.
11. Сліпченко А. С. Способи та форми цивільного обороту речей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2019. 18 с.
12. Сліпченко А. С. Відчуження у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 59–63.

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.01

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.16>

АНДРОСОВИЧ Л.Г.

**РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

**INTELLIGENCE ACTIVITY AS A MEANS OF ENSURING
THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

У статті досліджено розвідувальну діяльність, як засіб забезпечення національної безпеки України. Зазначено, що особливої актуальності дана проблема набула в останні роки, коли Українська держава зіткнулась з масштабною російською агресією. У зв'язку з військовими діями на території України, розвідувальна діяльність є актуальним методом отримання тактичної та стратегічної інформації, що здійснюється державою. Розвідка у забезпеченні національної безпеки держави посідає що не найперше місце. З погляду фахівців, у цій сфері виділено основні напрями розвідувальної діяльності, а саме: здобування інформації про загрози національній безпеці; пошук інформації для моделювання ефективних заходів протидії загрозам національній безпеці; пошук інформації про характер можливої протидії з боку країни – імовірного супротивника (оцінка супротивником загроз з нашого боку, способи якими вони збираються їх парировати, оцінка ефективності нашої діяльності з протидії загрозам); проведення спецоперацій з профілактики загроз національній безпеці та їх усунення. Наведено розвідувальні органи (Служба зовнішньої розвідки України; розвідувальний орган Міністерства оборони України; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону) та правову основу їх діяльності. Аналізуючи норми, що регламентують порядок здійснення розвідувальної діяльності, зроблено висновок, що застосування вказаних принципів значно звужують можливість здійснення розвідувальної діяльності як ефективного механізму захисту національної безпеки та інтересів держави. Запропоновано конкретизувати та розширити перелік завдань розвідувальних органів.

Ключові слова: розвідка, національна безпека, розвідувальна діяльність, розвідувальні органи, національні інтереси держави.

The article examines intelligence activities as a means of ensuring Ukraine's national security. It is noted that this problem has gained special relevance in recent years, when the Ukrainian state faced large-scale Russian aggression. In connection with military actions on the territory of Ukraine, intelligence activity is a relevant method of obtaining tactical and strategic information carried out by the state. Intelligence in ensuring the national security of the state is not the first place. From the point of view of specialists, the main areas of intelligence activity are highlighted in this area, namely: obtaining information about threats to national security; search for information for modeling effective countermeasures against threats to national security; searching for information about the nature of possible countermeasures by the country – a possible adversary (the adversary's

assessment of threats from our side, the ways in which they are going to counter them, an assessment of the effectiveness of our activities in countering threats); carrying out special operations for the prevention of threats to national security and their elimination. The intelligence bodies (Foreign Intelligence Service of Ukraine; the intelligence body of the Ministry of Defense of Ukraine; the intelligence body of the central body of the executive power, which implements state policy in the sphere of state border protection) and the legal basis of their activities are given. Analyzing the norms regulating the procedure for carrying out intelligence activities, it was concluded that the application of the specified principles significantly narrows the possibility of carrying out intelligence activities as an effective mechanism for protecting national security and the interests of the state. It is proposed to specify and expand the list of tasks of intelligence agencies.

Key words: *intelligence, national security, intelligence activities, intelligence agencies, national interests of the state.*

Вступ. Питання забезпечення національної безпеки завжди є пріоритетним значенням для будь-якої країни. Національну безпеку держави фахівці провідних країн світу визначають, як захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. З даного приводу, англійський філософ, один із засновників політичної філософії Томас Гоббс зазначав, що «без забезпечення стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави неможливе існування держави як такої, оскільки лише підтримання на належному рівні національної безпеки надає їй можливість розвиватися» [1]. Одним із засобів забезпечення національної безпеки країни є ефективна діяльність її розвідувальних органів [2]. Особливої актуальності дана проблема набула в останні роки, коли Українська держава зіткнулась з російською агресією.

У зв'язку з військовими діями на території України, розвідувальна діяльність є актуальним методом отримання тактичної та стратегічної інформації, що здійснюється державою. Зокрема постійна агресія від РФ вимагає ефективної розвідувальної діяльності для здійснення належної сучасної системи національної безпеки.

Окремі аспекти розвідувальної діяльності в питанні забезпечення національної безпеки, були предметом дослідження таких вчених як: С.В. Албул, В. І. Гвоздь, Д. В. Зайцев, А.С. Івахін, Є. Користін, І. О. Луценко, А. П. Наконечний, С. О. Пахарев, В.О. Паливода, М.А. Погорецький, П.Я. Пригунова, Савченко В. А. та інші.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем правового забезпечення розвідувальної діяльності як засобу забезпечення національної безпеки та розроблення відповідних пропозицій щодо її удосконалення.

Результати дослідження. У сучасній науковій літературі під розвідкою розуміють систему розвідувальних заходів, що проводяться розвідувальними органами України для виконання покладених на ці органи завдань та здійснення визначених функцій [3, с. 35].

Розвідка у забезпеченні національної безпеки держави посідає що не найперше місце. З погляду фахівців, у цій сфері є коректним виділити основні напрями розвідувальної діяльності:

- здобування інформації про загрози національній безпеці;
- пошук інформації для моделювання ефективних заходів протидії загрозам національній безпеці;
- пошук інформації про характер можливої протидії з боку країни – імовірного супротивника (оцінка супротивником загроз з нашого боку, способи якими вони збираються їх парирувати, оцінка ефективності нашої діяльності з протидії загрозам).
- проведення спецоперацій з профілактики загроз національній безпеці та їх усунення [4, с. 12].

Функціонування розвідки в Україні й основні організаційні засади розвідувальної діяльності регламентує Закон України «Про розвідку». Даний закон визначає основні завдання та функції розвідки; загальні засади функціонування розвідки; порядок організації та здійснення розвідувальної діяльності; правовий статус співробітників розвідувальних органів України, особливості їх прийняття на службу (роботу), проходження та звільнення із служби (роботи) у цих органах; регламентує питання соціального і правового захисту співробітників розвідувальних органів та осіб, залучених до виконання розвідувальних завдань; фінансового та матеріально-технічного забезпечення розвідки; щодо інформації про розвідувальні органи та розвідувальну діяльність, захисту сил і засобів розвідки; особливостей здійснення демократичного цивільного контролю за розвідкою [5].

Також чинне законодавство надає комплексне поняття розвідки як організаційно-функціонального поєднання розвідувальних органів та діяльності, яку вони здійснюють самостійно або у взаємодії між собою.

Сьогодні в Україні до розвідувальних органів належать: Служба зовнішньої розвідки України; розвідувальний орган Міністерства оборони України; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону [5; 6, с. 189]. Головне управління розвідки Міністерства оборони України посідає ключову позицію в контексті формування системи національної безпеки України. Однією з головних причин цього, є необхідність попереджати та реагувати на виклики російської воєнної агресії, а також наявність тенденцій світового ладу, у якому засоби військової розвідки та структури воєнної розвідки виходять на передній план.

Правову основу діяльності розвідувальних органів України становлять Конституція України [7], закони України «Про національну безпеку України» [8], «Про розвідку» [5], «Про Службу зовнішньої розвідки України» [9], «Про Державну прикордонну службу України» [10], «Про оперативно-розшукову діяльність» [11] та інші закони України, а також прийняті відповідно до них інші нормативно-правові акти. До важливих нормативно-правових актів, які регламентують діяльність розвідувальних органів, слід віднести: Стратегію національної безпеки України, Національну розвідувальну програму, Воєнну доктрину України.

В Україні загальне керівництво розвідувальними органами здійснює Президент України. Саме Президентом України визначаються пріоритетні завдання розвідувальним органам на поточний рік з урахуванням сфер їхньої діяльності, характеру становлення правової демократичної держави зовнішніх загроз національній безпеці, у тому числі на основі пропозицій координаційного органу з питань розвідки. Довгострокове планування розвідувальної діяльності здійснюється на основі Національної розвідувальної програми.

Розвідка також включає в себе ті установи, яким доручено розслідування фінансування тероризму та запобігання відмиванню грошей на національному та міжнародному рівнях [12, с. 211]. Зокрема ст. 2 Закону України «Про розвідку» чітко визначає завдання розвідки, а саме: – своєчасне забезпечення споживачів розвідувальною інформацією; – сприяння реалізації національних інтересів України; – протидія зовнішнім загрозам національній безпеці України у визначених законом сферах [5].

Державні органи, уповноважені здійснювати розвідувальну діяльність в різних сферах з метою захисту національних інтересів держави. Найбільш розповсюджені такі сфери розвідувальної діяльності:

1. Воєнна розвідка – сукупність заходів військового командування, штабів усіх ступенів, і дій військових сил, що здійснюються з метою добування розвідувальних даних держав ймовірного або дійсного противника.

2. Політична (зовнішня) розвідка – сукупність заходів, здійснюваних розвідувальним співтовариством держави, що спрямовані на добування відомостей про внутрішню та зовнішню політику та їх науково-технічний потенціал.

3. Економічна розвідка (промислове шпигунство) – вид зовнішньої розвідки, об'єктами якої є: промисловість, транспорт, торгівля, фінансова та грошова системи, екологія, природні ресурси тощо.

4. Зовнішня контррозвідка – вид зовнішньої розвідки, об'єктами якої є розвідувальні служби іноземних держав, добування відомостей про їх діяльність. Добування відомостей про міжнародні терористичні організації та про міжнародну організовану злочинність [13, с. 27].

Кожен вид розвідки має свої особливості де необхідні професійні якості розвідувальних органів [14, с. 101].

Необхідно зазначити, що до Верховної Ради України було внесено проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організаційно-правових засад розвідувальної та контррозвідувальної діяльності [15]. Відповідно до пояснювальної записки, законопроект визначає законодавче підґрунтя для реалізації Службою воєнної розвідки та контррозвідки України об'єднаних у її компетенції функцій воєнної розвідки та контррозвідки, а також удосконалення та розширення спроможностей здійснювати контррозвідувальну діяльність уповноваженими органами. Законопроектом вноситься зміни до Закону України «Про розвідку», які передбачають розширення функцій розвідувального органу Міністерства оборони України у сфері військово-технічного співробітництва та інформаційній сфері, зменшення граничної чисельності Служби зовнішньої розвідки України, а також закріплення за розвідувальним органом

Міністерства оборони України функції контррозвідального забезпечення оборонного потенціалу, військотехнічного співробітництва, оборонно-промислового комплексу, закордонних дипломатичних установ України, безпеки співробітників цих установ та членів їх сімей у державі перебування, відряджених за кордон громадян України, які обізнані у відомостях, що становлять державну таємницю, Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

В умовах воєнного стану змінився масштаб та характер викликів і загроз. Якщо раніше під забезпеченням національної безпеки передбачався виключно захист території від зовнішніх загроз, то сьогодні включає у себе також захист самої держави від кримінальних за формою та змістом загроз на окупованих територіях України. Тому доцільним є вдосконалення відповідного масиву законодавства щодо уточнення регламентації правових та організаційних засад функціонування розвідки в Україні.

При цьому Стратегія національної безпеки України [16] ґрунтується на таких основних засадах: стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін безпекового середовища й підтримувати стале функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей; взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України.

Висновки. Аналізуючи нормативно правові документи, що регламентують порядок здійснення розвідувальної діяльності, необхідно зазначити, що для удосконалення правових та організаційних засад функціонування розвідки в умовах існуючої безпекової ситуації доцільним є здійснення конкретизації та розширення переліку завдань розвідувальних органів щодо протидії зовнішнім загрозам.

Список використаних джерел:

1. Thomas Hobbes. *Philosophicall Rudiments concerning Government and Society*. London : Printed by J.G. for R. Royston, at the Angel in Ivie-lane, 1651.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України від 30 грудня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (дата звернення: 22.03.2024).
3. Албул С.В. Методологія кримінальної розвідки: теоретико-праксеологічний дискурс. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 34–37.
4. Скрипник О.В. Українська розвідка. 100 років боротьби, протистоянь, звершень ; вид. 2-е, перероб. і доп. Київ : АДЕФ-Україна, 2020. 344 с.
5. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 № 912-IX. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20/print> (дата звернення: 22.03.2024).
6. Черниш В.О. Класифікація розвідувальних органів України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Вип. 3. С. 188–190.
7. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 31, ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
9. Про Службу зовнішньої розвідки України: Закон України від 01.12.2005. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2006, № 8, ст. 94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
10. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 27, ст. 208. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 22, ст. 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
12. Муравська Ю. Є. Економічна та воєнна розвідка: від теорії до практики. *Економічна безпека та фінансові розслідування: концепти, прагматика, інструментарій, забезпечення :*

Колективна монографія / за заг. ред. д.е.н., доц. Вівчар О. І. Тернопіль : Економічна думка, 2019. 395 с.

13. Сервецький І.В. Розвідувальні органи: їх роль і місце у забезпеченні національної безпеки України. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Юридичні науки.* 2020. №1 (59). С. 25–31. (<http://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/1232>)

14. Лисецький Ю.М., Семенюк Ю.В., Павленко Д.Г. Аналіз чинників, що впливають на систему забезпечення національної безпеки України в умовах гібридної війни. *Вісник воєнної розвідки.* 2020. № 60. С. 99–103.

15. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення організаційно-правових засад розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39724> (дата звернення: 30.03.2024).

16. Стратегія національної безпеки України. БЕЗПЕКА ЛЮДИНИ – БЕЗПЕКА КРАЇНИ. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення: 30.03.2024).

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.17>

ВАХНЕНКО Т.В.

УМОВИ ПРАВОМІРНОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

CONDITIONS FOR THE LEGALITY OF SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Стаття присвячена актуальним питанням правомірності проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Досліджено правову основу проведення НСРД, захисту інформації при проведенні цих слідчих дій та використання в кримінальному провадженні відомостей отриманих у результаті НСРД. Встановлено, що основоположним документом де зазначено процесуальний порядок провадження НСРД є глава 21 Кримінального процесуального кодексу України. Аналізуючи норми, які регулюють провадження НСРД, стало відомо, що сукупність елементів предмета доказування в такому провадженні зазначеними обставинами не вичерпується і в обов'язковому порядку включає всі вищенаведені умови, за наявності яких закон дозволяє проведення НСРД. Зокрема, вказуючи на обставини, що мають бути відомі особам, які приймають певне рішення, і шлях встановлення цих обставин, процесуальний закон не зазначає, який рівень знань про обставини кримінального провадження мають бути досягнуті стосовно кожного рішення, чи досить вірогідного знання про ці обставини, або знання має бути істинним чи достовірним. Ці всі критерії віднесено до «достатніх підстав» під якими необхідно розуміти сукупність фактичних даних, що дають змогу вважати процесуальне рішення законним і обґрунтованим. Наведено випадки з практики, які вказують на чимало прогалин, які перешкоджають їх ефективному застосуванню у ході ведення кримінальних проваджень. У зв'язку з цим важливим завданням теорії і практики є налагоджені умови правомірності проведення негласних слідчих (розшукових) дій для прийняття проміжних процесуальних рішень, до числа яких належать постановва слідчого, прокурора, ухвала слідчого судді. Звернено увагу на належне правове

підгрунтя взаємодії слідчих підрозділів із прокуратурою, а також із оперативними та слідчими підрозділами, які входять до складу державних органів.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, правове регулювання, правомірність.

The article is devoted to topical issues of legality of secret investigative (search) actions. The legal basis of conducting secret investigative (research) actions, protection of information during these investigative actions and use of information obtained as a result of secret investigative (research) actions in criminal proceedings were studied. It has been established that Chapter 21 of the Criminal Procedural Code of Ukraine is the fundamental document that specifies the procedure for the proceedings of the secret investigative (research) actions. Analyzing the norms that regulate the proceedings of the secret investigative (research) actions, it became known that the set of elements of the subject of proof in such proceedings is not exhausted by the specified circumstances and necessarily includes all the above conditions, in the presence of which the law allows the conduct of the secret investigative (research) actions. In particular, indicating the circumstances that must be known to persons who make a certain decision and the way of establishing these circumstances, the procedural law does not indicate what level of knowledge about the circumstances of criminal proceedings must be achieved in relation to each decision, or sufficiently probable knowledge about these circumstances, or the knowledge must be true or reliable. All these criteria are referred to as «sufficient grounds» under which it is necessary to understand the totality of factual data that make it possible to consider the procedural decision legal and justified. There are cases from practice that indicate many gaps that prevent their effective application in the course of criminal proceedings. In connection with this important task of theory and practice, the conditions for the legality of conducting secret investigative (search) actions for the adoption of intermediate procedural decisions, which include the resolution of the investigator, the prosecutor, and the decision of the investigating judge, have been established. Attention was paid to the proper legal basis for the interaction of investigative units with the prosecutor's office, as well as with operational and investigative units that are part of state bodies.

Key words: covert investigative (search) actions, criminal proceedings, legal regulation, legality.

Вступ. Серед різновиду слідчих (розшукових) дій важливе місце посідають негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД), які проводяться у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (частина друга статті 246 КПК України). Втім ухвалення рішення про проведення НСРД вимагає наявності певного кола передбачених законом підстав. До особливостей НСРД, що суттєво відрізняє їх від інших слідчих (розшукових) дій відноситься те, що порядок, методика їх проведення та використання в кримінальному провадженні відомостей отриманих у результаті НСРД регулюються не тільки кримінальним процесуальним законом, а окремими підзаконними нормативно-правовими актами органів, у складі яких перебувають відповідні уповноважені оперативні підрозділи.

Висновок суду про відсутність таких підстав має наслідком визнання доказів, отриманих у результаті здійснення НСРД, недопустимими. Тому слідчий (прокурор) перед слідчим суддею, а державний обвинувач перед судом зобов'язані довести наявність відповідних підстав, правильна оцінка достатності яких є запорукою законності й обґрунтованості рішення щодо провадження НСРД і, як наслідок, допустимості одержаних доказів.

Окремим проблемним питанням здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, використання їх результатів у кримінальному доказуванні досліджували такі науковці, як: Ю.П. Аленін, В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, М.В. Деев, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, Р.В. Костенко, Т.М. Миросниченко, М.А. Погорецький, С.М. Стахівський, М.М. Стоянов, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та ін. Незважаючи на вагомий вклад вчених-процесуалістів у вивчення проблеми допустимості доказів у кримінальному провадженні, це питання остається досить актуальним, а існуючі наукові підходи, зокрема умови правомірності проведення негласних слідчих (розшукових) дій все ще не є однозначно вирішеними.

Постановка завдання. Мета роботи полягає у дослідженні умов правомірності проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Результати дослідження. Як відомо правову основу проведення НСРД, захисту інформації при проведенні цих слідчих дій та використання в кримінальному провадженні відомостей отриманих у результаті НСРД становлять:

- Конституція України [1];
- Кримінальний процесуальний кодекс України [2];
- Кримінальний кодекс України [3];
- Закони України «Про державну таємницю», «Про оперативно-розшукову діяльність» [4; 5];

Порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 № 1561-12 [6];

Звід відомостей, що становлять державну таємницю (затверджений наказом Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 і зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17.08.2005 за № 902/11182), та інші нормативно-правові акти [7].

Безумовно, основу правової регламентації НСРД утворюють положення Конституції України, які визначають засади конституційного статусу особи у державі, функціонування системи законодавчих, виконавчих і судових органів державної влади. Конституцією України закріплено обов'язок органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб діяти лише на підставі та в межах повноважень, що передбачені Конституцією та Законами України. Вказане відноситься й до діяльності правоохоронних органів, у т.ч. прокурора та органу досудового розслідування при здійсненні доказування із застосуванням негласних методів і засобів [8, с. 40].

Окремим документом, який регламентує порядок проведення НСРД є Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, згідно якої оперативними підрозділами розробляється порядок проведення НСРД. Однак, дана Інструкція, відповідно до ч.2 ст. 1 КПК України не є частиною Кримінального процесуального законодавства України і, відповідно, не може бути використана для доведення допустимості доказів в суді [9].

Основоположним документом де зазначено процесуальний порядок провадження НСРД є глава 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). Виходячи із змісту даної глави, проведення НСРД можливе за наявності фактичних підстав, якими є отримані з належних процесуальних джерел відомості, котрі підтверджують: 1) наявність події кримінального правопорушення відповідної тяжкості; 2) наявність обставин, що дають підстави підозрювати особу у скоєнні кримінального правопорушення (якщо негласна слідча дія обмежує права конкретної особи); 3) наявність обставин, що вказують на неможливість отримання відомостей про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; 4) наявність обставин, що свідчать про можливість отримання доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення або встановлення осіб, які його скоїли [10].

У ч. 3 ст. 248 КПК України, зазначено, що «слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення НСРД, якщо прокурор, слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що: 1) скоєний злочин відповідної тяжкості; 2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які скоїли злочин» [10].

Аналізуючи норми, які регулюють провадження НСРД, стає відомо, що сукупність елементів предмета доказування в такому провадженні зазначеними обставинами не вичерпується і в обов'язковому порядку включає всі вищенаведені умови, за наявності яких закон дозволяє проведення НСРД. Зокрема, вказуючи на обставини, що мають бути відомі особам, які приймають певне рішення, і шлях встановлення цих обставин, процесуальний закон не зазначає, який рівень знань про обставини кримінального провадження мають бути досягнуті стосовно кожного рішення, чи досить вірогідного знання про ці обставини, або знання має бути істинним чи достовірним [11, с. 19].

Це все відноситься до «достатніх підстав» під якими необхідно розуміти сукупність фактичних даних, що дають змогу вважати процесуальне рішення законним і обґрунтованим. Поняття «достатні підстави» є оціночним, тому питання про ступінь достатності фактичних даних, необхідних для прийняття того чи іншого рішення, кожен суб'єкт вирішує самостійно, що значно ускладнює як ухвалення такого рішення, так і подальшу оцінку його обґрунтованості [12, с. 161].

Використання відомостей, отриманих у результаті проведення НСРД в кримінальному провадженні, слугують для:

- судових доказів;
- застосування заходів забезпечення кримінального провадження (зокрема під час вирішення питання про застосування запобіжних заходів);
- обґрунтування процесуальних рішень, прийнятих під час досудового розслідування;
- внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початку нового кримінального провадження;
- іншого кримінального провадження, що, відповідно до вимог ст. 257 КПК України, допускається лише за ухвалою слідчого судді;
- забезпечення безпеки учасників кримінального провадження;
- виявлення осіб, які розшукуються та яких, відповідно, оголошено в розшук (у тому числі в міжнародний або міждержавний);
- розгляду слідчим суддею скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого та прокурора;
- вирішення питання про надання слідчим суддею дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування;
- проведення інших слідчих (розшукових) дій;
- проведення оперативно-розшукової або контррозвідальної справи.

Кожному напряму використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті проведення НСРД, притаманний процесуальний порядок, який має бути оптимальним з огляду на мету використання таких відомостей і містити ті процесуальні гарантії, що є необхідними з урахуванням цієї мети.

На практиці зустрічаються випадки, в яких за рішенням слідчого або прокурора фактично здійснюються негласні слідчі дії без отримання відповідного дозволу на їх проведення. В кримінальних провадженнях щодо підозрюваних частими випадками є втручання у спілкування під час перебування підозрюваних в слідчих ізоляторах (СІЗО) та ізоляторах тимчасового тримання (ІТТ) під час спілкування у камерах, а також під час побачень з родичами та захисниками. До такого «підвиду» застосовуються ті ж вимоги, що й до інших видів НСРД. Втім бувають випадки, коли правоохоронні органи спочатку проводять ряд НСРД, а потім оцінюють їх на предмет змісту та наявності необхідної інформації, а вже після цього легалізують шляхом подання клопотання та отримання «Ухвали про надання дозволу на проведення цієї НСРД», що є грубим порушенням. Дані вимоги визначає ст. 250 КПК України, зокрема визначає у яких випадках це допустимо («У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину»).

Встановлений законом порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, безперечно, спрямований на те, щоб гарантувати дотримання прав окремих осіб у ході ведення кримінального провадження. Поряд з тим у практичній діяльності нерідко виникають випадки, коли реагування з боку суб'єкта досудового розслідування на ту чи іншу ситуацію, що склалася у кримінальному провадженні, повинно бути негайним. Аналізуючи статистику проведених НСРД, за якими матеріальні носії секретної інформації передано для розсекречування ініціаторам, великий відсоток відомостей отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій не використовується у кримінальному провадженні. Судова практика свідчить про критичне ставлення суддів до результатів НСРД, отриманих в такий спосіб (як доказів), оскільки легалізація таких результатів при звичайних умовах здійснення досудового розслідування не відповідає вимогам чинного кримінального процесуального закону, а саме не містить умови виняткової невідкладності, пов'язаної з врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Також на практиці виникають випадки, коли сторона обвинувачення при наданні доступу стороні захисту до матеріалів кримінального провадження в порядку ст. 290 Кримінального процесуального кодексу України, не надає стороні захисту ухвали суду про надання дозволу на проведення НСРД. Причиною є відсутність на момент відкриття матеріалів кримінального провадження у представників сторони обвинувачення розсекречених ухвал, на підставі яких були проведені НСРД. В таких випадках важливим є факт, чи звернулась сторона обвинувачення до відповідного суду з клопотанням про скасування грифу секретності з ухвал про надання дозволу на проведення НСРД.

Частими є випадки, коли суди не звертають уваги на те, що стороні захисту не були надані такі ухвали. Це фактично призводить до порушення принципу змагальності сторін, а також

можливості оцінити результати НСРД на предмет їх допустимості як доказу, оскільки саме ухвали про надання дозволу є процесуальною підставою проведення НСРД. Зокрема підсумовуючи різні позиції судів, на яких лежить обов'язок здійснювати належну та повну оцінку всіх доказів, які добуті в результаті проведення НСРД, та наявну на сьогодні позицію Верховного Суду, проведення слідчих дій без належного дозволу, а також невідкриття або несвоєчасне відкриття документів, на підставі яких надано дозвіл на їх проведення, є недопустимим [13, с. 98].

Також потребують уваги випадки, коли органи досудового розслідування під час провадження негласних слідчих (розшукових) дій отримують інформацію про вчинення злочинів, розкриття та розслідування яких не належить до їх компетенції. З метою забезпечення реалізації функцій кримінального судочинства отримана інформація не повинна бути втрачена, а передана компетентним суб'єктам для перевірки та реагування. З огляду на це ст. 257 КПК України містить норму, яка вказує, що передання інформації, одержаної внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюється тільки через прокурора, таким чином визначаючи засади взаємодії різних суб'єктів у діяльності із розкриття та розслідування злочинів [14, с. 133].

З огляду на такі випадки виникає потреба створення належного правового підґрунтя взаємодії слідчих підрозділів із прокуратурою, а також із оперативними та слідчими підрозділами, які входять до складу державних органів. Доцільним вбачається розробити міжвідомчу інструкцію, яка б встановлювала правові засади такої взаємодії. Чинний КПК України постановляє, що осіб, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваного, його захисника, відповідно до ч. 1 ст. 253 КПК України, про таке обмеження письмово має повідомити прокурор або за його дорученням слідчий. Аналіз практики проведення НСРД вказує на певні проблеми у правореалізації цієї норми.

Наприклад, під час проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як «зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» у кримінальному провадженні отримуються дані про зміст телефонних розмов підозрюваного з десятками, іноді сотнями абонентів. Після закінчення такої НСРД постає закономірне питання щодо необхідності повідомлення не лише власника номера мобільного телефону, щодо якого проводилась негласна слідча дія, (підозрюваного), але й усіх абонентів, з якими він спілкувався. Ураховуючи викладений факт, вважаємо, що норма ст. 253 КПК України потребує уточнення задля визначення конкретних суб'єктів, які повідомлятимуться про результати НСРД, особливо якщо здобуті матеріали використовуватимуться у доказуванні на досудовому розслідуванні та суді. До даної проблематики у своїх наукових працях звертали увагу ряд вчених [15; 16; 17].

Висновки. Резюмуючи вище викладене, необхідно зазначити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство та практика його застосування вказують на те, що КПК України визначає систему, підстави та порядок здійснення негласних слідчих (розшукових) дій, а детальна правова регламентація їх проведення забезпечується відомчими нормативними актами окремих органів. Водночас на рівні положень кримінального процесуального закону існує чимало прогалин, які перешкоджають їх ефективному застосуванню у ході ведення кримінальних проваджень. У зв'язку з цим важливим завданням теорії і практики є налагоджені умови правомірності проведення негласних слідчих (розшукових) дій для прийняття проміжних процесуальних рішень, до числа яких належать постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді.

Також досліджуючи думки вчених, які ми також підтримуємо, встановлено, що правове регулювання не може обмежуватись межами правових відносин, в його зміст потрібно включати усі форми впливу права на суспільні відносини. Особливості правового регулювання залежать від сфери регламентованих суспільних відносин, проте вони завжди мають функціональну, управлінську сутність. Для удосконалення правового регулювання негласних слідчих (розшукових) дій необхідна розробка низки підзаконних нормативних актів міжвідомчого рівня, які б регламентували порядок їх здійснення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, N 30, ст. 141. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 29.03.24).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>(дата звернення 29.03.24).

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 29.03.24).
4. Про державну таємницю: Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text> (дата звернення 29.03.24).
5. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лютого 1992 року № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 29.03.24).
6. Порядок організації та забезпечення режиму секретності в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 № 1561-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення 29.03.24).
7. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text> (дата звернення 29.03.24).
8. Гагач В. А. Повноваження прокурора при організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. Спец. вип. № 1. С. 34–42.
9. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затверджено Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text> (дата звернення: 26.03.2024).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 11.09.2020. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 26.03.24).
11. Аленін Ю.П., Гловюк І.В., Пожар В.Г. Прийняття процесуальних рішень за новим кримінальним процесуальним законодавством України : навчально-методичний посібник. Одеса, 2012. 138 с.
12. Лазукова О. В. Особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 263 с.
13. Шумило М.Є. Вагомість доказів у кримінальному процесі. *Вісник Національної академії правових наук України*. Вип. № 4, 2021, С. 95–104.
14. Мирошніченко Ю.М. Результати негласних слідчих (розшукових) дій: оцінка недопустимості. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. № 3. 2019. С. 132–135.
15. Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для отримання окремих видів доказів у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право України*. 2017. № 12. С 49–61.
16. Піддубна А.В., Хара Д.С. Актуальні проблеми використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : тези доп. Міжнар. наук. практ. конф. (м. Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. 452 с.
17. Шумило М. Є. Оперативно-розшукові і слідчі дії: взаємозв'язок і розбіжність (гносеологічна і правова природа). *Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України* : матеріали круглого столу (м. Київ, 07 жовтня, 2011 р.). Київ : ФОП Ліпкан О.С., 2011. С. 24–29.

ГРИГОРАЩЕНКО О.В.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ,
СПРЯМОВАНОЇ НА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ
(ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) ЩОДО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ У ВИГЛЯДІ
ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ**

**TOPICAL ISSUES OF ILLEGAL ACTIVITIES AIMED AT TAX EVASION,
DUTIES (MANDATORY PAYMENTS) ON HUMANITARIAN AID IN THE FORM
OF VEHICLES DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE**

Війна росії проти нашої країни показали всьому світу хто такі українці. В най-трагічніші та найважчі часи наші громадяни не зневірилися та не злякалися, не занепали духом, а стали пліч опліч для спротиву окупантам. Одним із проявів такого єднання став волонтерський рух. Незадіяне в військових діях населення намагалось допомогти військовим, як продовольством, одягом так і зброєю та транспортом. Своєю самовідданістю волонтери здобули повагу та довіру суспільства. Держава усвідомлюючи важливість волонтерського руху теж почала допомагати шляхом спрощення процедур розмитнення гуманітарних вантажів.

Зазначено, що зловживання в цій сфері є вкрай небезпечною тенденцією, яка може підірвати довіру до волонтерського руху, який так необхідний нашій країні. Недовіра суспільства до фондів та організацій які займаються допомогою як військовим так і населенню, яке постраждало від агресії, значно ускладнить їх діяльність, і створить додаткові виклики національній безпеці України.

Визначено науковців які в своїх працях досліджували проблематику протиправної діяльності, спрямованої на ухилення від сплати податків.

Розглянуто законодавчу базу, яка регламентує правовий режим воєнного стану, регулює питання діяльності благодійних фондів, гуманітарної допомоги, та порядку ввезення гуманітарної допомоги на територію України.

Проаналізовано данні з Єдиного державного реєстру судових рішень, та встановлено не поодинокі факти різноманітних злочинних схем щодо реалізації гуманітарної допомоги.

Досліджено найрозповсюдженіші схеми злочинної діяльності які спрямовані на отримання прибутку, шляхом продажу ввезених на територію України як гуманітарної допомоги автомобілів.

Запропоновано шляхи профілактичної діяльності за для недопущення протиправних дій з гуманітарною допомогою, яка ввозиться з-за кордону.

Ключові слова: ухилення від сплати податків, благодійні фонди, гуманітарна допомога, перепродаж автомобілів, пільгове розмитнення, незаконне використання, кримінальний аналіз.

Russia's war against our country showed the whole world who Ukrainians are. In the most tragic and difficult times, our citizens did not despair and were not afraid, did not lose heart, but stood shoulder to shoulder to resist the invaders. One of the manifestations of such unity was the volunteer movement. The population not involved in military operations tried to help the military, both with food, clothing, weapons and transport. By their selflessness, the volunteers gained the respect and trust of society. Realizing the importance of the volunteer movement, the state also began to help by simplifying customs clearance procedures for humanitarian cargo.

It is noted that abuse in this area is an extremely dangerous trend that can undermine trust in the volunteer movement, which is so necessary for our country. Society's mistrust of foundations and organizations engaged in helping both the military and the population affected by aggression will significantly complicate their activities and create additional challenges to Ukraine's national security.

Scientists have been identified who in their writings have studied the problems of illegal activity aimed at tax evasion.

The legislative framework, which regulates the legal regime of martial law, regulates the activities of charitable funds, humanitarian aid, and the procedure for importing humanitarian aid into the territory of Ukraine, was considered.

Data from the Unified State Register of Court Decisions was analyzed, and not a single fact of various criminal schemes regarding the implementation of humanitarian aid was established.

The most widespread schemes of criminal activity aimed at making a profit by selling cars imported to the territory of Ukraine as humanitarian aid were studied.

Proposed ways of preventive activities to prevent illegal actions with humanitarian aid imported from abroad.

Key words: *tax evasion, charitable foundations, humanitarian aid, car resale, preferential customs clearance, illegal use, criminal analysis.*

Постановка проблематики. Війна росії проти нашої країни показали всьому світу хто такі українці. В найтрагічніші та найважчі часи наші громадяни не зневірилися та не злякались, не занепали духом, а стали пліч опліч для спротиву окупантам. Одним із проявів такого єднання став волонтерський рух. Незадіяне в військових діях населення намагалось допомогти військовим, як продовольством, одягом так і зброєю та транспортом. Своєю самовідданістю волонтери здобули повагу та довіру суспільства. Держава усвідомлюючи важливість волонтерського руху теж почала допомагати шляхом спрощення процедур розмитнення гуманітарних вантажів.

В той же час, деякими несвідомими особами почали вчинятись дії направленні на зловживання пільгових процедур ввезення гуманітарних вантажів під прикриттям недержавних організацій, які видають себе за благодійні фонди.

На наше переконання, це є вкрай небезпечна тенденція, яка може підірвати довіру до волонтерського руху, який так необхідний нашій країні. Недовіра суспільства до фондів та організацій які займаються допомогою як військовим так і населенню, яке постраждало від агресії, значно ускладнить їх діяльність, і створить додаткові виклики національній безпеці України.

В зв'язку з чим, аналіз та пошук шляхів боротьби з фактами протиправних дій щодо гуманітарної допомоги під час дії воєнного стану є актуальним та нагальним завданням правоохоронної системи України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблематики документування та розслідування кримінальних правопорушень щодо протиправної діяльності, спрямованої на ухилення від сплати податків були присвячені роботи вітчизняних науковців, як за Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 року В. А. Айдемським, Р. С. Довбаш, О. С. Задорожнім, В. В. Лисенком, Г. О. Лісовим, Є. М. Найдюном, В. А. Некрасовим, В. П. Поїздом, Г. П. Цимбал, П. В. Цимбалом, В. В. Топчієм, Г. Л. Чигриною, так і після реформи 2012 року Г. Г. Філоненко, Н. В. Гоч, О. А. Марущаком, О. В. Воробей, О. В. В'язовченком та іншими.

Таким чином в Україні мають місце дослідження з питань ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

В той же час механізми вчинення, шляхи протидії та методики розслідування зазначеного виду протиправної діяльності в рамках здійснення діяльності пов'язаної з організацією доставлення гуманітарної допомоги в період воєнного стану майже не досліджувались, оскільки це доволі новий прояв злочинної діяльності.

Метою статті є аналіз механізмів вчинення протиправної діяльності, спрямованої на ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) щодо гуманітарної допомоги у вигляді транспортних засобів. Дослідження способів документування та методики розслідування такого виду злочинів.

Виклад основного матеріалу. На теперішній час в Україні діє такий правовий режим як воєнний стан. Згідно ст. 1 Закону України «Про оборону України», ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться

в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [7], [5].

На підставі Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, затвердженого Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, в Україні із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб введено воєнний стан, який в подальшому неодноразово продовжувався [3].

З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року волонтерський рух в країні став невід'ємною частиною суспільного життя. Мільйони українців згуртувалися, щоб допомагати один одному, армії та людям, постраждалим від війни. У перший період після початку конфлікту, волонтери займалися наданням медичної допомоги, збором коштів на закупівлю бронезилетів, медичного обладнання, та іншого необхідного для військових на передовій. Вони також організували збір продуктів харчування, одягу та речей першої необхідності для біженців та внутрішньо переміщених осіб.

Точну кількість волонтерів оцінити складно, адже багато людей допомагають спонтанно та не реєструються в жодних організаціях. За оцінками експертів, станом на травень 2023 року, у волонтерській діяльності в Україні брали участь від 2 до 5 мільйонів людей.

Волонтери надають допомогу в найрізноманітніших сферах, зокрема:

Гуманітарна допомога: збір та розподіл продуктів харчування, одягу, ліків, медичного обладнання;

Підтримка армії: забезпечення військових їжею, одягом, бронезилетами, шоломами, технікою;

Евакуація людей: допомога з виїздом з зон бойових дій, поселення у безпечних місцях;

Медична допомога: надання першої медичної допомоги, догляд за пораненими та хворими;

Психологічна допомога: підтримка людей, які постраждали від війни;

Інформаційна діяльність: розповсюдження правдивої інформації про війну в Україні.

Враховуючи масштаби та важливість для держави такої діяльності, за для полегшення та сприяння їй, законодавець передбачив та відповідно до Постанови КМУ № 953 від 5 вересня 2023 року про «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану» {Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 1216 від 20.11.2023} Кабінет Міністрів України затвердив Порядок пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану [2].

Користуючись необхідністю широкого кола осіб в гуманітарній допомозі, та державного сприяння здійснення такої допомоги постраждалим від військової агресії, певна категорія осіб вирішила скористатись механізмами надання гуманітарної допомоги благодійними організаціями для свого збагачення. В ході аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень було встановлено, що в Україні мають місце не поодинокі факти різноманітних злочинних схем щодо реалізації гуманітарної допомоги (транспортні засоби, одяг, спорядження, квадрокоптери тощо).

Згідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», цілями благодійної діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціарів у сферах благодійної діяльності, визначених цим Законом, а також розвиток і підтримка цих сфер у суспільних інтересах в тому числі сприяння обороноздатності та мобілізаційній готовності країни, захисту населення у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного стану [1].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про гуманітарну допомогу» товари (предмети) що ввозяться (пересилаються) як гуманітарна допомога, підлягають першочерговому безкоштовному спрощеному декларуванню митними органами відповідними установами та організаціями незалежно від форми власності, з обов'язковим проставленням у товаросупровідних документах, вантажних митних деклараціях клейма «Гуманітарна допомога», «Продаж заборонено», завіреного печаткою митника. Зокрема, відповідно до вимог ст. 12 Закону України «Про гуманітарну допомогу» передбачена відповідальність за порушення законодавства про гуманітарну допомогу. Особи, винні у порушенні законодавства про гуманітарну допомогу, несуть відповідальність згідно із законами України. Порушення законодавства про гуманітарну допомогу, що тягне за собою

кримінальну відповідальність згідно з законом є: використання гуманітарної допомоги не за цільовим призначенням; використання гуманітарної допомоги з метою отримання прибутку; товари (предмети) гуманітарної допомоги. Які продаються за грошові кошти, або передаються за інші види компенсації, та (або) виручка, отримана за такий продаж, вилучаються або конфіскуються у встановленому порядку [4].

Прикладом злочинної схеми є наступні дії. У фізичних та юридичних осіб виникає злочинний умисел, спрямований на отримання прибутку, шляхом продажу ввезених на територію України як гуманітарної допомоги автомобілів, тобто діючи умисно з корисливих мотивів, з метою особистого незаконного збагачення, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, в порушення вимог ст.12 Закону України «Про гуманітарну допомогу» та Постанови КМУ № 953 від 5 вересня 2023 року про «Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану» {Із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 1216 від 20.11.2023, розроблюють та впроваджують в дію злочинну схему щодо продажу автотранспортних засобів завезених на територію України як гуманітарна допомога в яку задіють посадових осіб благодійних організацій та посадових осіб військовослужбовців.

Тобто транспортні засоби ввозяться на територію України з подальшою реалізацією, як благодійна допомога без обов'язкових митних платежів при розмитненні автомобілів, а саме: ввізного мита 10% від вартості автомобіля, відповідно до статті 271 Митного кодексу України [6], Закону України «Про митний тариф України» [8], акцизного податку (який складається з базової ставки, \times коефіцієнт об'єму двигуна, \times коефіцієнт віку транспортного засобу), податку на додану вартість 20% відповідно до Податкового кодексу, та пенсійного збору при першій постановці автомобіля на облік у розмірі 3% від вартості автомобіля, відповідно пункту 7 статті 1 Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування».

Зокрема, представниками благодійних «Фондів» та перевізником з метою отримання прибутку від реалізації гуманітарних автомобілів, здійснюється пошук покупців автомобілів шляхом надання оголошень на інтернет-ресурсах «ОЛХ», «АвтоPIA», «PCT», щодо реалізації автомобілів в «Зоні ООС ввезених під «волонтерку» з розміщенням фотографій автомобілів. При знаходженні покупця отримують від нього копію військового квитка, паспорта та ідентифікаційного номеру, для подальшого оформлення довіреності від імені одного із Фондів на право керування автомобілем.

Для купівлі автомобілів залучають співучасника-перевізника який здійснює підбір автомобілів за кордоном, їх купівлю та перевезення на територію України. З метою забезпечення ввезення автомобілів, через митний пункт пропуску під «нульове» розмитнення, як гуманітарну допомогу, тобто особа звертається до представників Фондів з метою виготовлення від імені Фондів супровідних документів на автомобіль (листа від імені Фонду з проханням щодо пропуску через митний контроль автомобілів, декларації про визнання автомобілів гуманітарним товаром).

В подальшому особи виготовляють листи від імені Фондів які використовуються при перевезенні автомобілів через митний пункт пропуску на підставі листів Фонду складається «Декларація про визнання автомобіля гуманітарною допомогою», яку надають митнику в пункті митного пропуску та без розмитнення переміщують автомобіль через кордон, як гуманітарну допомогу на територію України. Після перетину пункту пропуску особа передає замовнику «Декларацію про визнання автомобіля гуманітарною допомогою» з відтиском печатки митника, а той в свою чергу передає зазначену Декларацію розпоряднику Фондами, для реєстрації автомобілів в ТСЦ.

Розпорядник Фонду перебуваючи в ТСЦ, на підставі отриманої «Декларації про визнання автомобіля гуманітарною допомогою», листа Фонду, реєструє автомобіль на тимчасовий облік, кінцевим бенефіціарним власником якого визначено Фонд. В подальшому отримавши з ТСЦ тимчасові талони, номерні знаки з українською реєстрацією на автомобіль, виготовляє пакет документів на покупця: (довіреність від імені Фонду на право користування, тимчасовий талон та надсилає їх продавцю.

В подальшому продавець продає автомобілі через інтернет-ресурс «ОЛХ» та інші покупцям-військовослужбовцям та передає їм номерні знаки з пакетом документів від Фонду, при цьому вводить останніх в оману, повідомляючи, що відповідно до закону, після закінчення військового стану автомобіль можна буде переоформити у свою власність, що не відповідає дійсності.

Відповідно до Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів: Державна реєстрація транспортних засобів проводиться територіальними органами

з надання сервісних послуг МВС з метою здійснення контролю за відповідністю конструкції транспортних засобів установленим вимогам правил і нормативів, дотриманням законодавства, що визначає порядок сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), використанням транспортних засобів в умовах воєнного і надзвичайного стану, а також для ведення їх обліку та запобігання вчиненню щодо них протиправних дій. Власники транспортних засобів та особи, що експлуатують такі засоби на законних підставах, або їх представники зобов'язані зареєструвати (перереєструвати) транспортні засоби протягом десяти діб після придбання (одержання) або митного оформлення, або тимчасового ввезення на територію України, або виникнення обставин, що є підставою для внесення змін до реєстраційних документів. Строк державної реєстрації продовжується у разі введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях. У разі припинення або скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях власники зобов'язані зареєструвати (перереєструвати) транспортні засоби протягом дев'яноста днів.

Тобто, продавець достовірно розуміючи, що транспортний засіб зареєстровано на Благодійну організацію та покупець ні якого відношення до фонду не має (власником транспортного засобу являється фонд), що унеможливило реєстрацію за покупцем після закінчення воєнного стану без сплати ввізного мита 10% від вартості автомобіля, відповідно до статті 271 Митного кодексу України, Закону України «Про митний тариф України», акцизного податку (який складається з базової ставки к коефіцієнт об'єму двигуна х коефіцієнт віку транспортного засобу), податку на додану вартість 20% відповідно до Податкового кодексу, та пенсійного збору при першій постановці автомобіля на облік у розмірі 3% від вартості автомобіля, відповідно пункту 7 статті 1 Закону України «Про збір на обов'язкове державне пенсійне страхування».

Зазначена діяльність підпадає під статтю 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» [9].

Висновки. Зазначені дії не тільки вводять в оману осіб які бажають придбати транспортний засіб, але і наносять значні репутаційні збитки як благодійним фондам та і державі в очах суспільства. З метою недопущення подібних протиправних алгоритмів, необхідно проводити більш активну роз'яснювальну роботу серед населення. Фактам протиправних дій благодійних фондів піддавати широкому розголосу з метою забезпечення останнім не тільки притягнення до відповідальності конкретних осіб, але і суспільного осуду.

Ми розуміємо що запровадження жорсткого контролю зі сторони держави за благодійними організаціями спричинить по перше ускладнення їхньої діяльності, а по друге породить корупційні ризики в сфері перевірки таких організацій. В той же час Прикордонна Служба України має одні із найфаховіших в країні підрозділи кримінального аналізу, які при наявності достатньої інформації про те які організації здійснюють перетинання кордону з якими видами гуманітарної допомоги, і при взаємодії з Національною поліцією щодо подальшої долі такої допомоги, можуть визначити які з благодійних фондів та організацій можуть підпадати під ризики здійснення протиправних дій. Що стане підставою для більш ретельного відслідковування діяльності таких організацій і запобігання їх можливої протиправної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.07.2012 № 5073-VI: станом на 23.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 17.04.2024)

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення до деяких постанов Кабінету Міністрів України змін щодо реєстрації та обліку гуманітарної допомоги та її отримувачів у період воєнного стану» №953 від №1216 від 20.11.2023 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1216-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.04.2024);

3. Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 19.04.2024);

4. Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22.10.199 № 1192-XIV: станом на 23.01.2024р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 17.04.2024)

5. Закон України «Про оборону» від 06.12.1991 № 1932-XII: станом на 04.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 19.04.2024).

6. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI: станом на 13.01.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 10.04.2024)

7. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII: станом на 19.04.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.04.2024)

8. Закон України «Про митний тариф України» від 19.10.2022 р. № 2697-XI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text> (дата звернення: 10.04.2024)

9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 28.03.2024 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.09.2023)

УДК 343.211

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.19>

ІВАНОВА (КЕДИК) В.П., ТАВЛУЙ О.В.

**НА ПЕРЕТИНІ МЕДИЦИНИ ТА ПРАВА:
ОЦІНКА ДІЙ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ
AT THE INTERSECTION OF MEDICINE AND LAW:
ASSESSMENT OF MEDICAL WORKERS' ACTIONS IN THE CRIMINAL CODE**

Важливий аспект медичної практики та юриспруденції – розмежування між професійними помилками медичних працівників та їх кримінальною відповідальністю. У контексті стрімкого розвитку медичних технологій, збільшення кількості медичних втручань і, як наслідок, зростання ризику професійних помилок, ця проблема набуває особливої актуальності. Автори наголошують на необхідності знайти збалансовані підходи до оцінки дій лікарів, які з одного боку, забезпечать захист прав пацієнтів, а з іншого – не створять необґрунтованого тиску на медичних працівників.

В статті аналізуються сучасні виклики, зокрема, умови пандемії COVID-19 та воєнний стан, які збільшують ймовірність помилок через надзвичайні обставини роботи медиків. Розглядається, як ці фактори впливають на правове поле відповідальності медичних працівників та як законодавство може адаптуватися до змінних умов, щоб справедливо оцінювати дії лікарів.

Особлива увага приділяється питанню юридичної кваліфікації медичних помилок, різниці між помилкою та злочином у медичній практиці. Автори пропонують вдосконалити нормативну базу, щоб чіткіше визначати критерії оцінки дій медичних працівників, особливо в умовах, що вимагають швидкого рішення в екстремальних ситуаціях.

Важливим аспектом роботи є обговорення потреби в розробці та впровадженні спеціальних правових норм, що враховують унікальні умови воєнного часу або надзвичайних ситуацій в охороні здоров'я. Такі норми мають забезпечити не тільки захист пацієнтів, але й достатній захист медичних працівників від несправедливих звинувачень.

Стаття вносить важливий вклад у дискусію про межу між професійною помилкою та кримінальним злочином у медицині, наголошуючи на необхідності забезпечення справедливості та захисту основоположних прав людини в охороні здоров'я. Підкреслюється важливість поетапного реформування кримінального законодавства для адаптації до сучасних викликів у медицині та суспільстві.

Ключові слова: *медичні помилки, кримінальна відповідальність, медичні працівники, професійна відповідальність, здоров'я пацієнтів, юридична кваліфікація, пандемія COVID-19, воєнний стан, права людини, охорона здоров'я, ятрогенії, суспільно небезпечні дії.*

© ІВАНОВА (КЕДИК) В. П. – адвокат, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права (Національний університет «Одеська юридична академія»)

© ТАВЛУЙ О.В. – адвокат, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права (Національний університет «Одеська юридична академія»)

A critical aspect of medical practice and jurisprudence is distinguishing between professional mistakes of medical workers and their criminal liability. Against the backdrop of rapid medical technology advancements, an increase in medical interventions, and consequently, a rise in the risk of professional errors, this issue becomes particularly pressing. The authors emphasize the need to find balanced approaches to assessing doctors' actions that, on one hand, will protect patients' rights and, on the other hand, will not create unwarranted pressure on medical workers.

The article analyzes modern challenges, including the COVID-19 pandemic and the state of war, which increase the likelihood of errors due to extraordinary working conditions for doctors. It examines how these factors affect the legal field of medical workers' liability and how legislation can adapt to changed conditions to fairly assess doctors' actions.

Particular attention is paid to the issue of the legal qualification of medical errors, the difference between a mistake and a crime in medical practice. The authors propose to improve the normative base to more clearly define the criteria for assessing the actions of medical workers, especially in situations that require quick decisions in extreme conditions.

An important aspect of the work is the discussion on the need to develop and implement special legal norms that take into account the unique conditions of wartime or emergency situations in health care. Such norms should provide not only patient protection but also adequate protection for medical workers from unjust accusations.

The article makes an important contribution to the discussion on the boundary between professional error and criminal offense in medicine, emphasizing the need to ensure fairness and protect fundamental human rights in health care. The importance of step-by-step reform of criminal legislation to adapt to modern challenges in medicine and society is highlighted.

Key words: *medical errors, criminal liability, medical workers, professional liability, patient health, legal qualification, COVID-19 pandemic, state of war, human rights, health care, iatrogenesis, socially dangerous actions.*

Вступ. Оцінювання відповідальності лікарів у кримінальному праві обумовлена постійним розвитком медичної науки, зростанням кількості медичних втручань і, відповідно, підвищенням ризику виникнення помилок у професійній діяльності медичних працівників. З одного боку, високі вимоги до якості медичної допомоги спонукають до підвищення професійної компетентності лікарів, з іншого – неминучість людського фактору і різноманітність клінічних ситуацій ведуть до помилок, наслідки яких можуть бути дуже тяжкими для пацієнтів.

Проблема відповідальності за медичні помилки є надзвичайно важливою, оскільки стоюється основоположних прав людини на життя і здоров'я. У зв'язку з цим постає питання про критерії, за якими слід розрізняти професійну помилку від умисного злочину у медичній практиці, а також про методи їх юридичної оцінки та відповідність покарання ступеню вини медичного працівника.

Тема набуває особливої актуальності у контексті сучасних викликів, таких як пандемія COVID-19, коли медичні працівники працювали у надзвичайно складних умовах, це збільшувало ймовірність виникнення помилок дій. Водночас, суспільство і законодавець прагнуть знайти баланс між необхідністю захисту прав пацієнтів і забезпеченням захисту медичних працівників від необґрунтованих звинувачень.

Також оцінювання відповідальності лікарів у кримінальному праві особливо посилюється в умовах війни, коли медичні працівники зіштовхуються з безпрецедентним навантаженням, обмеженими ресурсами та необхідністю приймати швидкі рішення в екстремальних ситуаціях. Військові конфлікти та супутні кризи здоров'я ставлять перед медичною спільнотою нові виклики, зокрема питання етики, професійної компетентності та відповідальності за помилкові дії в умовах високого ризику.

Воєнний стан вимагає від медичних працівників надзвичайної адаптації до умов надання допомоги пораненим, часто без можливості дотримання стандартів медичного обслуговування, що діють у мирний час. Це може призводити до збільшення кількості медичних помилок, які потребують особливого підходу до оцінювання та кваліфікації в кримінальному праві.

Таким чином, в умовах війни виникає потреба в особливих правових нормах, які б враховували специфіку роботи медичних працівників та встановлювали чіткі критерії для розмежування

помилкових дій від дій, що мають ознаки злочину. Це має забезпечити належний захист не тільки пацієнтів, але й медичних працівників, які здійснюють свої професійні обов'язки в екстремальних умовах, виконуючи свій професійний та громадянський обов'язок.

Враховуючи це, дослідження та розробка правових механізмів, спрямованих на оптимізацію процесу кваліфікації медичних помилок у кримінальному праві під час війни, є важливим кроком до створення справедливої системи, що сприятиме захисту як пацієнтів, так і медичних працівників, та підвищенню ефективності медичної допомоги в екстремальних умовах.

Окрім того, незважаючи на успіхи медицини, безпомилкова робота лікарів є неможливою, тому надзвичайно важливою є проблема розроблення зваженого підходу до правового регулювання медичної діяльності та визначення однозначного підходу стосовно юридичної кваліфікації помилкових дій лікарів.

Завдання дослідження полягає у визначенні поняття «медичний працівник», аналізі юридичної кваліфікації медичних помилок, особливо у контексті воєнного стану та пандемії COVID-19, з метою розробки правових механізмів, які б оптимізували процес кваліфікації таких помилок у кримінальному праві.

Результати дослідження. Лікарська помилка вважається найбільш суперечливим явищем правового осмислення медичної практики, важливим значенням якого є питання про відповідальність лікаря при вчиненні ним помилки. Сучасне суспільство диктує і сучасні тенденції розвитку медицини, наприклад, стрімко розвивається приватна медицина, особливо такі її галузі, як стоматологія, пластична хірургія, наркологія.

Необхідно насамперед визначити поняття медичний працівник. Відповідно до Закону України «Основні засади діяльності у сфері охорони здоров'я» медичний працівник – лікар або інша особа, яка у встановленому законодавством порядку здобула медичну освіту, відповідає встановленим кваліфікаційним вимогам, працює у закладі охорони здоров'я або як самостійний суб'єкт підприємницької діяльності [1].

Проблема ятрогенії є протягом багатьох років складною не тільки в медичному, але й у правовому плані. Існує чимало значно відрізняються одне від одного визначень і класифікацій ятрогенії. У низці монографій і посібників зустрічається визначення їх як захворювань, породжених неправильним, необережним висловлюванням лікаря або недбайливим і нетактовним його поведінкою стосовно хворого. Таке визначення несправедливо звужує коло цих станів. На думку деяких клініцистів, обговорюване поняття має охоплювати ширший круг патологічних змін: ненавмисні і часто неминучі ускладнення, які виникли внаслідок спілкування з пацієнтом, впливу на нього або в результаті бездіяльності медичного персоналу під час профілактичних, діагностичних та лікувальних заходів. Часто важко, але необхідно з'ясувати, що в даному випадку мало місце: злочин чи нещасний випадок. Аналіз юридичної літератури показав, що найчастіше автори звертаються до поняття «лікарська помилка».

У науковій літературі існує багато підходів до пояснення сутності (визначення) лікарської помилки. Помилки будь-якого роду зустрічаються у діяльності спеціалістів різних професій, але в жодній сфері людської діяльності помилки не призводять до таких важких наслідків, як у галузі практичної медицини, оскільки медицина впливає на людський організм, який, як відомо, є надзвичайно крихким і не терпить недбалого та неввічливого ставлення до себе. Термін «лікарська помилка» був вперше введений у наукове використання видатним вітчизняним хірургом М. І. Пироговим, який описав її як помилкові висновки та дії лікаря при діагностиці захворювання та виборі стратегії та методів лікування [2].

За визначенням С. В. Антонова, медична помилка описується як дії або бездіяльність медичного працівника, що надає медичну допомогу, які є правомірними та обґрунтованими, але призводять до негативних наслідків через обмеження і недосконалість сучасних методів та засобів медицини, складність умов проведення медичного втручання, нетипову анатомію або функціонування органів, а також через нестандартні реакції пацієнта на лікування. Це відбувається без відсутності умислу з боку медика або інших ознак, що свідчили б про правопорушення [3].

У спрощеному варіанті лікарські помилки поділяються на наступні групи: діагностичні – нерозпізнаний або помилковий діагноз; тактичні – неправильна тактика лікування, неправильні показання до операції; технічні – неправильне використання медичної техніки, застосування необґрунтованих медичних засобів, неправильне дозування препаратів; помилки деонтологічного плану. Аналіз лікарських помилок показує, що молоді лікарі часто помиляються через відсутність досвіду, а більш досвідчені – через переоцінку своїх знань, свого досвіду. Кожен медичний працівник зобов'язаний у повному обсязі володіти всіма необхідними знаннями, відповідними його

професійній діяльності, які визначаються станом медичної науки на сучасному етапі та відповідними кваліфікаційними вимогами, затвердженими міністерством охорони здоров'я України. При цьому дипломований спеціаліст не може посилається на відсутність тих чи інших теоретичних знань, інформації. Отже, лікарська помилка, спричинена відсутністю необхідних теоретичних знань, має бути кримінально карана.

На даний момент поняття «лікарська помилка» є складовою іншого поняття, більш складного та проблемного – «дефекти надання медичної допомоги». На наш погляд, основними факторами, що призводять до недоліків у наданні медичної допомоги, є недостатній рівень кваліфікації медперсоналу, брак необхідної матеріальної та технічної оснащеності, а також порушення санітарних та гігієнічних стандартів у певних ситуаціях. До однієї з причин, мабуть, слід віднести і неповноцінний контроль з боку органів управління охороною здоров'я та інших служб. Основою всіх дефектів надання медичної допомоги є невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків лікарями. У зв'язку з цим на практиці виникають труднощі при кваліфікації шкоди здоров'ю, заподіяного діями медичних працівників. Стаття 140 Кримінального кодексу країни, як зазначено, стосується невиконання або неналежного виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого. Однак, у контексті лікарської помилки, важливо зрозуміти, що не кожна помилка у медичній практиці має вважатися кримінальним правопорушенням. Лікарська помилка може виникнути навіть при дотриманні всіх норм і стандартів медичної діяльності, оскільки медицина не є точною наукою, і існує багато випадків, коли наслідки для пацієнта непередбачувані.

Для більш точного визначення відповідальності медичних працівників варто ввести розподіл наслідків на легкі, середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження. Це допоможе забезпечити більш справедливий підхід до оцінки дій медичного працівника і врахування обставин вчинення помилки.

Важливо врахувати не тільки наслідки, а й контекст вчинення помилки, включаючи умови роботи, дотримання клінічних протоколів, наявність попереднього досвіду та знань, а також мотивацію дій медичного працівника.

Для точнішого визначення ступеню відповідальності, потрібно розділити помилки на ті, що були зроблені необережно, і на ті, що свідчать про грубу недбалість. Груба недбалість має каратися суворіше, ніж необережні помилки, які могли статися незважаючи на дотримання медичних стандартів.

У випадках, коли медична помилка не призвела до тяжких наслідків або була зроблена необережно, слід розглядати можливість застосування альтернативних мір покарання, таких як обов'язкове проходження додаткової освіти чи тренінгів з метою підвищення кваліфікації.

Для кожного випадку медичної помилки необхідно встановити чіткі процедури розслідування, які дозволять об'єктивно оцінити всі обставини справи, включаючи можливість медичної експертизи за участі незалежних експертів.

Ці зміни сприятимуть більш справедливому та збалансованому підходу до визначення відповідальності медичних працівників за помилки у своїй професійній діяльності, враховуючи всі нюанси та обставини кожного конкретного випадку.

При притягненні особи до кримінальної відповідальності за спричинення смерті людини через необережність в результаті порушення професійних обов'язків повинно бути встановлено, що дана особа знала ці обов'язки і була попереджена про небезпеку їх порушення. Наявність диплома або свідоцтва за спеціальністю для настання кримінальної відповідальності при роботі з джерелом підвищеної небезпеки недостатньо. Якщо не встановлено, що особа знала свої професійні обов'язки, відповідальність має настати для керівників такої особи. З цього випливає, що професійну помилку медичного працівника слід відрізнити від неналежного виконання ним своїх професійних обов'язків. При вчиненні професійної помилки медичний працівник сумлінно належним чином виконує свої професійні обов'язки. Тому його помилкові дії (бездіяльність) не містять ознаки протиправності. В ст. 80 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» встановлено: особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством.

В правовому аспекті сумлінно діє суб'єкт, який проявляє той ступінь турботи та обережності, яка від нього вимагається згідно з характером виконуваної діяльності, зокрема при виконанні професійних обов'язків. Ще одна проблема: як кваліфікувати дію, якщо наступні наслідки не зазначені ні в одному відомчому акті, наприклад при неналежному виконанні хірургічної

операції пацієнт заражений вірусним гепатитом С. Дане захворювання є хронічним, повільно прогресуючим і закінчується смертю через 10–20 років. Шкода, завдана здоров'ю в цьому випадку, не відноситься ні до тяжкого, ні до середньої або легкої тяжкості (анатомо-патологічні та економічні критерії оцінки тяжкості шкоди здоров'ю, «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» № 6 від 17.01.1995 р. не містять опису цього захворювання).

Відповідно до першої частини статті 2 Кримінального кодексу України основою для настання кримінальної відповідальності слугує вчинення особою діяння, що несе суспільну небезпеку і відповідає ознакам злочину, визначеним Кримінальному кодексу України.

Кримінальні правопорушення, що вчинені медичними працівниками у контексті їх професійних обов'язків, можна умовно класифікувати наступним чином:

- кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи;
- кримінальні правопорушення проти прав особи;
- кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності;
- кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів;
- кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку.

Більшість статей, за якими можна притягнути до кримінальної відповідальності медичних працівників містяться у розділі II ККУ «Кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи»:

стаття 131 КК України – неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невеликої інфекційної хвороби;

стаття 132 КК України – розголошення відомостей щодо проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невеликої інфекційної хвороби;

стаття 134 КК України – незаконне проведення абортів або стерилізації;

стаття 138 КК України – незаконна лікувальна діяльність;

стаття 139 КК України – ненадання допомоги хворому медичним працівником;

стаття 140 КК України – неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником;

стаття 141 КК України – порушення прав пацієнта;

стаття 142 КК України – незаконне проведення дослідів над людиною;

стаття 143 КК України – порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини;

стаття 144 КК України – насильницьке донорство;

стаття 145 КК України – незаконне розголошення лікарської таємниці [4].

Висновки. Таким чином, злочини медичних працівників проти життя та здоров'я – це суспільно небезпечні, кримінально-протиправні дії, вчинені умисно або через необережність медичними працівниками при виконанні своїх професійних обов'язків і (або) всупереч своєму професійному обов'язку, які тягнуть за собою заподіяння шкоди здоров'ю або смерть пацієнта або створюють небезпеку настання цих наслідків. На завершення хотілося б підкреслити, що для вирішення зазначених проблем необхідно передусім поетапне реформування принципів державної політики щодо захисту права людини на здоров'я, яке має знайти своє відображення в кримінальному законодавстві.

Список використаних джерел:

1. Основи законодавства про охорону здоров'я : Закон України від 11 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 15.03.2024);
2. Акопов В.І. До історії судової відповідальності лікарів. *Медицина*. 2001. № 10.
3. Антонов С. В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2006. 20 с.
4. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення: 15.03.2024).

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ
У ФОРМІ ПЕРЕДАЧІ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ПРОВАДЖЕННЯ
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ:
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ**

**CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATIVE ACTIVITIES
IN THE FORM OF TRANSFERRING MATERIAL RESOURCES AND CONDUCTING
BUSINESS ACTIVITIES IN COOPERATION WITH THE AGGRESSOR STATE:
LEGAL REGULATION ISSUES AND SOLUTIONS**

На сучасному етапі законодавцем вирішено питання кримінально-правової протидії проявам колабораціонізму, доповнивши Кримінальний кодекс України статтею 111-1 «Колабораційна діяльність».

У статті зазначено, що після запровадження в Україні кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність виникла проблематика застосування окремих положень статті 111-1 Кримінального кодексу України через нечіткість визначення термінів у конструйованих складах злочинів.

Одним із таких дискусійних питань є розуміння змісту понять «матеріальних ресурсів» та «господарської діяльності», закріплених у ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, через відсутність їх конкретизації законодавцем, що створює умови для широкої дискреції правоохоронних органів під час правозастосовної діяльності.

У статті на прикладах конкретних вироків, винесених судами у кримінальних провадженнях за ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, звертається увага на неспівмірність призначених покарань, з огляду на встановлені у ході досудового розслідування обставини передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора.

Наголошено на необхідності конкретизації законодавцем визначення «матеріальних ресурсів», переданих представникам незаконних збройних чи воєнізованих формувань ворога.

Також, підкреслюється неприйнятність широкої криміналізації поняття «господарської діяльності» у взаємодії із державою-агресором, оскільки зі змісту положень досліджуваної статті Кримінального кодексу України під кримінальну відповідальність може підпадати будь-яка господарська діяльність на тимчасово окупованих територіях.

За результатами аналізу судової практики, констатовано необхідність внесення змін до ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України щодо додаткової регламентації господарської діяльності у взаємодії із державою-агресором, зокрема передбачення окремих винятків та застережень, за умов яких провадження господарської діяльності не спричинятиме негативних наслідків у вигляді притягнення до кримінальної відповідальності.

Ключові слова: колабораційна діяльність, кримінальний кодекс, кримінальна відповідальність, матеріальні ресурси, господарська діяльність, суб'єкт господарювання, воєнізовані формування держави-агресора, незаконні збройні чи воєнізовані формування.

At the present stage, the legislator has resolved the issue of criminal law counteraction to manifestations of collaborationism by supplementing the Criminal Code of Ukraine with Article 111-1 “Collaborative activities”.

The article states that after the introduction of criminal liability for collaborative activities in Ukraine, the problem of applying certain provisions of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine arose due to the vagueness of the definition of terms in the constructed corpus delicti.

One of such controversial issues is the understanding of the meaning of the concepts of “material resources” and “business activities” enshrined in Part 4 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, due to the lack of their specification by the legislator, which creates conditions for wide discretion of law enforcement agencies in law enforcement activities.

Using the examples of specific sentences passed by courts in criminal proceedings under Part 4 of Art. 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, the article draws attention to the disproportionality of the sentences imposed, given the circumstances of the transfer of material resources to the armed forces of the aggressor state established during the pre-trial investigation.

The author emphasizes the need for the legislator to specify the definition of “material resources” transferred to representatives of illegal armed or paramilitary groups of the enemy.

The author also emphasizes the inadmissibility of broad criminalization of the concept of “economic activities” in cooperation with the aggressor state, since, according to the provisions of the article under study of the Criminal Code of Ukraine, any business activity in the temporarily occupied territories may be subject to criminal liability.

Based on the results of the analysis of judicial practice, the author states the need to amend Part 4 of Art. 111-1(4) of the Criminal Code of Ukraine regarding additional regulation of business activity in cooperation with the aggressor state, in particular, to provide for certain exceptions and reservations under which business activity will not entail negative consequences in the form of criminal liability.

Key words: *collaboration activities, criminal liability, material resources, business activity, business entity, paramilitary formations of the aggressor state, illegal armed or paramilitary formations.*

Вступ. Незважаючи на окремі наукові дослідження та законодавчі ініціативи щодо запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, проблема кримінально-правової протидії проявам колабораціонізму в Україні довгий час залишалася невирішеною.

Тригером криміналізації колабораційної діяльності стала відкрита збройна агресія Російської Федерації проти України та окупація ворогом частини її суверенних територій.

Поряд з цим, зважаючи, що прийняття відповідного законодавчого акту відбувалося в умовах екзистенційної загрози українській державності, ряд його нормативних положень потребують удосконалення, у тому числі в частині кримінальної відповідальності за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, а також провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором та її незаконними органами влади.

Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність були об’єктом вивчення таких вчених, як М. Хавронюк, М. Рубашенко, Є. Письменський, А. Музика, В. Шайкан, О. Кравчук, Н. Антонюк, Н. Мовчан, М. Голінка та інших.

Проте, не применшуючи ролі та важливості згаданих досліджень, слід зазначити, що враховуючи досить об’ємний перелік форм колабораційної діяльності, передбачений законодавцем, питання удосконалення кримінальної відповідальності за вчинення вказаних діянь потребують подальших наукових розвідок.

Постановка завдання. Метою даної публікації є дослідження положень ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України в контексті проблем їх застосування за результатами аналізу судової практики та доведення необхідності конкретизації та удосконалення нормативного регулювання змісту ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, яка встановлює кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність.

Результати дослідження. 03 березня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України № 2108-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» (далі – Закон № 2108-IX). [1]

Разом з тим, після криміналізації колабораційної діяльності виник ряд проблемних питань на практиці щодо трактування понять, включених до статті 111-1 КК України через відсутність їх визначення законодавцем.

Так, ч. 4 ст. 111-11 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено два формальні склади кримінальних правопорушень:

– передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора;

– провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора), відповідальність за які передбачено у виді штрафу до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна.

Зокрема, у диспозиції ч. 4 ст. 111-1 КК України не чітко визначені є конструкції «матеріальних ресурсів» та «господарська діяльність», які можуть тлумачитися по-різному і охоплювати різноманітний спектр понять, починаючи від продуктів харчування, закінчуючи веденням будь-якої трудової діяльності на територіях, що перебувають під окупацією.

Практика винесення вироків за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України, свідчить про досить широке розуміння змісту «матеріальних ресурсів».

Хоча слід погодитися, що добровільне передання, з власної ініціативи, громадянами матеріальних ресурсів окупантам не витримує жодної критики та моралі, у окремих випадках простежується неспівмірність вчинених правопорушень та призначених покарань.

Наприклад, вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 19.08.2022 у справі № 588/713/22 було засуджено за ч. 4 ст. 111-1 КК України до позбавлення волі на строк 1 (одного) року 3 (трьох) місяців з позбавленням права обіймати посади в державних органах влади та органах місцевого самоврядування на 10 (десять) років та з конфіскацією майна громадянина України, уродженця с. Великий Вистороп, Сумської області за передачу останнім матеріальних ресурсів – двох забитих тушок баранів представникам воєнізованих формувань Російської Федерації під час окупації ними території с. Боромля, Сумської області у березні 2022 року [2].

Але чи буде вважатися добровільною передача матеріальних ресурсів окупантам, які прийшли зі зброєю до певного домоволодіння та попросили надати їм, наприклад, продукти харчування? Закон не дає однозначної відповіді на це питання. Вбачається, що кримінально-караною повинна бути передача матеріальних ресурсів представникам збройних сил, воєнізованих формувань держави-агресора, яка відбувалася із власної ініціативи колаборанта, а не навпаки.

Так, іншим вирок м. Харкова від 15.09.2022 у справі № 953/4502/22 засуджено громадянина України, уродженця смт. Великий Бурлук, Харківської області, який під час відступу ворога з території Харківської області, добровільно передав представникам збройних сил держави-агресора належні йому та його сину на праві власності транспортні засоби, котрі були використані військовослужбовцями Російської Федерації для втечі. За вищевказані дії судом призначено покарання у виді 3 (трьох) років позбавлення волі, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися діяльністю, пов'язаною із виконанням функцій держави та місцевого самоврядування, чи з надання публічних послуг строком на 10 (десять) років [3].

Тому очевидно, необхідна законодавча конкретизація визначення «матеріальних ресурсів», переданих представникам незаконних збройних чи воєнізованих формувань ворога, визначивши, що кримінально-караною є добровільна передача таких ресурсів та деталізувавши у примітці до ст. 111-1 КК України зміст даного поняття.

Наприклад, дискусійним є питання щодо того, чи буде вважатися передачею матеріальних ресурсів сплата податків на тимчасово окупованих територіях, незаконно приєднаних до Російської Федерації.

Оскільки, виходячи з положень досліджуваної статті Кримінального кодексу, у випадку сплати особою податків до бюджету держави-агресора або створених нею квазіутворень, її дії мають кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111-1 КК України.

Однак, якщо слідувати цій логіці, більшість населення Автономної Республіки Крим, окупованої вже десять років, підлягає кримінальній відповідальності за ч. 4 ст. 111-1 КК України, оскільки так чи інакше були пов'язані зі сплатою загальнообов'язкових платежів до бюджету Російської Федерації.

Не менше запитань викликають положення ч. 4 ст. 111-1 КК України щодо кримінальної відповідальності за провадження господарської діяльності у взаємодії із державою-агресором.

Зокрема, в силу діючих положень ч. 4 ст. 111-1 КК України, будь-яка підприємницька діяльність, яка здійснюється на тимчасово окупованих територіях відповідно до правил та на умовах окупаційних адміністрацій, стає протиправною, добровільність здійснення якої, між іншим, ще необхідно буде довести у ході досудового розслідування.

Така широка криміналізація господарської діяльності на тимчасово окупованих територіях, яка спрямована на задоволення базових життєвих потреб та не завдає шкоди інтересам окремих осіб, суспільства та держави, вбачається неприйнятною.

Маючи на меті повернути анексовані території, слід виходити з того, що на тимчасово окупованих територіях громадяни також повинні мати засоби до існування і провадячи господарську діяльність, не повинні потім зазнавати кримінального переслідування за такі дії, крім випадків, передбачених законодавством.

Тут цікавим видається спостереження того, як змінювалася думка законодавця та експертів поза загрозою відкритої збройної агресії та в умовах повномасштабного вторгнення.

Так, 02 лютого 2021 року до порядку денного п'ятої сесії дев'ятого скликання Верховної Ради України було включено законопроект № 2549, зареєстрований у Верховній Раді України ще попереднього скликання.

Зокрема, законопроектом № 2549 пропонувалося визначення «колабораціонізму» як особливої форми державної зради, яка полягає у військовому, політичному, економічному, адміністративному, культурному, інформаційному, медійному співробітництві громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [4].

Головним науково-експертним управлінням було надано критичний висновок щодо даного законопроекту, зауваживши, що брак визначеності поняття «економічного», «адміністративного» та інших видів «колабораціонізму» призвело б до довільного тлумачення запропонованого положення Кримінального кодексу України.

Крім того, у висновку Головного науково-експертного управління до законопроекту № 2549 через дуже широке визначення «колабораціонізму» зазначалося: «За таких умов громадянина України можна буде притягнути до кримінальної відповідальності за виконання на тимчасово окупованій території будь-якої роботи чи заняття будь-якої посади, навіть такої, що взагалі не пов'язана з протидією Україні чи її інтересам (та має вимушений характер, зумовлений необхідністю забезпечення мінімальних умов своєї життєдіяльності на відповідній території), обгрунтовуючи це тим, що її виконання допомагає державі-агресору в легітимізації незаконної окупації, а отже завдає шкоди Україні» [5].

Разом з тим, під час прийняття діючого Закону № 2108-IX, таких зауважень висловлено не було, зважаючи, очевидно, на екзистенційні загрози державності, в умовах яких відбулося прийняття законопроекту.

Необхідно зазначити, що чинним законодавством, зокрема ст. 3 Господарського кодексу України господарська діяльність визначена як діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Поряд з цим, важливо звернути увагу на те, що господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання, якими визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. [6]

Таким чином, у випадку встановлення фактів здійснення такої господарської діяльності, необхідно визначати, хто діяв і приймав рішення від імені такого суб'єкта господарювання. Це буде, перш за все, керівник, особа, що виконує його обов'язки, або інша особа, що діяла від імені суб'єкта господарювання (під час переговорів, укладення й підписання договору, поставки товарів, робіт, послуг). Особи, що виконували технічні функції (продавці, комірники), залежно

від їх умислу, можуть бути пособниками в такому злочині, або їх діяння взагалі може не підпадати під ознаки об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності) [7, с. 200].

Тому, вбачається вірним передбачити у ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України кримінальну відповідальність лише за провадження господарської діяльності на тимчасово окупованій території, пов'язану із безпосереднім постачанням товарів, робіт та послуг збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території.

Тут слід зауважити що така господарська діяльність, яка зазнаватиме кримінального переслідування, може здійснюватися не лише з тимчасово окупованої території.

Крім того, необхідно зупинитися ще на одному питанні. Загальновідомо, що обіцянки та зобов'язання, взяті на себе Російською Федерацією у силу норм міжнародного гуманітарного права щодо утримання та забезпечення окупованих територій, не варті паперу, на якому вони викладені. Отже, ми повинні розуміти, що наша держава має бути зацікавлена у розв'язанні гуманітарних проблем, збереження життя та здоров'я громадян, які опинились на захоплених територіях.

Тому необхідно передбачити застереження у ч. 4 ст. 111-1 КК України щодо виключення кримінальної відповідальності за провадження на тимчасово окупованих територіях господарської діяльності, пов'язаної із діяльністю об'єктів критичної інфраструктури, енергозабезпечення, тепло-, водопостачання, медичного обслуговування, торгівлі продуктами харчування, лікарськими засобами, побутового обслуговування населення тощо.

У цьому сенсі показовим є вирок Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 01.05.2023 у справі № 202/1677/23 за ч. 4 ст. 111-1 КК України, яким було засуджено електрика з міста Лиман, котрий був призначений на посаду так званого начальника «Краснолиманского района электрических сетей» ГУП ДНР «Региональная энергопоставляющая компания «технической единицы «центральные электрические сети» Министерства угля и энергетики ДНР». Згідно з вирокком, на цій посаді засуджений вчиняв такі дії: підбір кадрів на посади працівників «РЕКу»; проведення інструктажів працівників «РЕКу»; звітування про виконану роботу перед так званою «администрацией города Красный Лиман»; загальний контроль за роботою особового складу ввіреного підприємства; організація виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність; виконання організаційно-господарчих відносин між так званим «государственным унитарным предприятием ДНР региональной энергоснабжающей компании г. Горловки» та «Краснолиманского района электрических сетей государственного унитарного учреждения донецкой народной республики «Региональная энергопоставляющая компания технической единицы центральных электрических сетей министерства угля и энергетики ДНР». Крім того, згідно з вирокком, засудженим було забезпечено відновлення пошкоджених в результаті бойових дій електромереж з метою подальшого надання «РЕК» під час окупації послуг з електропостачання користувачам м. Лимана та прилеглих населених пунктів Донецької області, в тому числі незаконним органам влади, створеним на тимчасово окупованій території. [8]

За вищевказані дії судом першої інстанції було призначено покарання у вигляді позбавлення волі на строк три роки з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності, а також займатися діяльністю, пов'язаною з обслуговуванням і експлуатацією електричних мереж на строк десять років з конфіскацією майна (вирок у подальшому був пом'якшений за результатами апеляційного провадження).

Кримінальне переслідування таких дій є недоцільним, якщо ми прагнемо у подальшому реінтегрувати населення тимчасово окупованих територій.

Слід зазначити, що після криміналізації колабораційної діяльності, було напрацьовані законодавчі ініціативи щодо вдосконалення питання кримінальної відповідальності за провадження господарської діяльності на тимчасово окупованих територіях.

Так, законопроектом (р. н. 7646) «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України» пропонується внести такі зміни до Закону «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»: – визначити перелік видів діяльності та заходів, які можна здійснювати на тимчасово окупованих територіях, якщо при цьому не вчиняється пособництво держави-агресору, а саме: діяльність державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування (заходів із забезпечення прав і свобод людини і громадянина; оперативно-розшукової діяльності; досудового розслідування; заходів із забезпечення надання

житлово-комунальних послуг тощо); діяльність суб'єктів господарювання (заходів, спрямованих на розв'язання гуманітарних проблем; надання житлово-комунальних послуг; освітньої діяльності; діяльності у сфері сільськогосподарського товаровиробництва тощо) [9].

Законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (р.н. 7647) пропонується ч. 4 ст. 111-1 КК України викласти в такій редакції: «Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або добровільне провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора, за винятком випадків, визначених законом – карається штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та з конфіскацією майна» [10].

Законопроект має на меті легалізацію частини економічної діяльності, яка має здійснюватися для забезпечення життєдіяльності на тимчасово окупованих територіях, а також не буде зазнавати кримінального переслідування така діяльність, якщо вона здійснювалася не добровільно, а з примусу окупаційної адміністрації.

Щоправда, обидва законопроекти по даний час знаходяться у Комітеті Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, до порядку денного сесії не вносилися та не розглядалися.

Висновки. Таким чином, слід констатувати, що запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, яке зумовлене військовою агресією, має вагомим значення для охорони та захисту незалежності, суверенітету, територіальної цілісності України. Разом з тим, ця новела кримінального законодавства викликала ряд дискусійних питань щодо її застосування, вирішення яких є актуальною проблемою науки кримінального права.

Однією із проблем є недостатня конкретизація законодавцем та розмитість понять «матеріальних ресурсів» та «господарської діяльності» у ч. 4 ст. 111-1 КК України, що потребує свого нормативного врегулювання та удосконалення.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність : Закон України від 3 березня 2022 року № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#n6> (дата звернення: 27.03.2024).
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105808995> (дата звернення: 19.03.2024).
3. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106252531> (дата звернення: 19.03.2024).
4. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм)» (реєстр. № 2549 від 06.12.2019 р.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568 (дата звернення: 19.03.2024).
5. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм)» (реєстр. № 2549 від 06.12.2019 р.). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568 (дата звернення: 19.03.2024).
6. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 19.03.2024).
7. Кравчук О.О., Бондаренко М.С. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. № 3. С. 198–204.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110555891> (дата звернення: 19.03.2024).
9. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України (реєстр. № 7646 від 08.08.2022 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40204> (дата звернення: 19.03.2024).
10. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 7647 від 08.08.2022 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40205> (дата звернення: 19.03.2024).

**ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА ВЧИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ У ФОРМІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ
ІНОЗЕМНИМ ДЕРЖАВАМ, ІНОЗЕМНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМИ
АБО ЇХ ПРЕДСТАВНИКАМ В ПРОВАДЖЕННІ ПІДРИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

**THE GENESIS OF THE INSTITUTION OF CRIMINAL LIABILITY
FOR COMMITTING TREASON IN THE FORM OF PROVIDING ASSISTANCE
TO FOREIGN STATES, FOREIGN ORGANIZATIONS OR THEIR REPRESENTATIVES
IN THE CONDUCT OF SUBVERSIVE ACTIVITIES AGAINST UKRAINE**

Пропоноване дослідження присвячене актуальному на сьогоднішній день питанню генези інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України. Наголошується й доводяться факти безумовної важливості цієї проблематики з огляду на повномасштабне вторгнення, високий ступінь уразливості різних галузей, у тому числі критично важливих та показника кількості скоєних однойменних правопорушень. Акцентується необхідність й аргументується теза про необхідність вивчення цього питання з позиції ретроспективи, вказуючи на явні переваги цього підходу. Зосереджується увага й аналізуються норми документів присвячені питанням державної зради та формам її реалізації, котрі, в різні історичні періоди, діяли на українських землях. Особливий фокус був здійснений на період панування на українських землях викривлених і сплондрованих владних формацій російського походження, що обумовлено чисими випадками юридичних інсинуацій на політичній, діловій, особистісній й інших основах порушуючи права громадян, шляхом некваліфікованого застосування відповідних норм, а також умисних фальсифікацій кримінальних проваджень. Змістовно розкрито питання генези цього інституту у новітній історії незалежності України. Визначено характер і встановлено особливості державної правової політики у окресленій сфері (1) зростання показника мінімального строку покарання у вигляді позбавлення волі (з 2014 р.); 2) у якості покарання окрім обов'язкового позбавлення волі суд почав мати право конфіскувати майно винної (-их) особи (-іб) (з 2014 р.); 3) істотне посилення санкційного інструменту, а саме під час дії правового режиму воєнного стану позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна (з 7 березня 2022 р.), а також виявлено причини законодавчих коректив (зростання кількості однойменних правопорушень, високий ступінь загрози національним інтересам України, повномасштабне вторгнення тощо). У загальних обрисах проаналізовано сучасний правотворчий етап щодо вказаного напрямку. Встановлено, що, незалежно від істинних намірів ініціаторів нових потенційних правових рішень, ці заходи спрямовані на всіляку протидію російській навалі.

Ключові слова: *акти, джерела, документи, збірники, кодекси, основи національної безпеки України, повномасштабне вторгнення, правопорушення, правотворчість, ретроспектива.*

The proposed study is devoted to the currently relevant issue of the genesis of the institution of criminal responsibility for committing treason in the form of providing assistance to foreign states, foreign organizations or their representatives in the conduct of subversive activities against Ukraine. The facts of the unconditional importance of this problem are emphasized and proven in view of the full-scale invasion, the high degree of vulnerability of various industries, including critical ones, and the number of offenses of the same name committed. Emphasis is placed on the necessity and argumentation of the thesis about the need to study this issue from the position of retrospect, pointing out the obvious advantages of this approach. Attention is focused and the norms of documents devoted to issues of treason and forms of its implementation, which, in different historical periods, operated on Ukrainian lands, are analyzed. A special focus was made on the period of domination on Ukrainian lands by distorted and plundered power formations of Russian origin, which is due to frequent cases of legal insinuations on political, business, personal and other grounds, violating the rights of citizens, through unqualified application of relevant norms, as well as deliberate falsification of criminal proceedings. The question of the genesis of this institute in the recent history of Ukraine's independence is meaningfully revealed. The nature and peculiarities of the state legal policy in the defined area are determined (1) the growth of the indicator of the minimum term of imprisonment in the form of deprivation of liberty (since 2014); 2) as a punishment, in addition to mandatory imprisonment, the court began to have the right to confiscate the property of the guilty person(s) (since 2014); 3) significant strengthening of the sanctioning instrument, namely, during the operation of the legal regime of martial law, deprivation of liberty for a term of fifteen years or life imprisonment, with confiscation of property (from March 7, 2022), as well as the reasons for legislative corrections (an increase in the number of offenses of the same name, a high degree of threat to the national interests of Ukraine, a full-scale invasion, etc.). The current law-making stage in relation to the specified direction is analyzed in general terms. It has been established that, regardless of the true intentions of the initiators of new potential legal solutions, these measures are aimed at countering the Russian invasion in every possible way.

Key words: *acts, sources, documents, collections, codes, fundamentals of national security of Ukraine, full scale invasion, law making, retrospective.*

Вступ. Починаючи зі 2014 р., внаслідок подій зумовлених різними формами прояву агресії з боку російської федерації Україна зіткнулася із рядом складних і безпрецедентних викликів. Мова йде про широке коло сфер управлінського впливу, окремі процеси у межах яких суттєво деформувалися, а також породили нові й посилили деякі існуючі тенденції деструктивного характеру. Негативні динаміки за багатьма критеріями й показниками значно в чому істотно погіршились після повномасштабного вторгнення, коли низка хронічних проблемних аспектів по новому розкрились для суспільства. Поряд із реальними й активно діючими загрозами національній безпеці України відчутно посилили свою дію і вплив інші фактори, котрі, часто, були каталізаторами для появи, розвитку та укорінення перешкод нормальному функціонуванню інститутів публічної влади.

Серед фактичних першопричин виникнення негативних, у тому числі ризикових явищ, тенденцій і чинників стали скоєння правопорушень за ст. 111 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [1], а саме державної зради. За даними Офісу Генерального прокурора починаючи від повномасштабного вторгнення і станом на першу половину квітня 2024 р. було скоєно 3 206 однойменних злочинів [2]. Цей показник є доволі високим порівняно із заключним довоєнним періодом, адже в 2021 р. було зареєстровано 208 таких злочинів, тоді як у 2022 р. зафіксована позначка – 1 957 випадків [2], [3]. У попередні часові проміжки ситуація виглядала також відносно сприятливим чином, співставляючи її з нинішніми реаліями. Зокрема, в 2014 р. йшлося про таку кількість зареєстрованих правопорушень – 65, у 2015 р. – 80, в 2016 р. – 126, у 2017 р. – 89, в 2018 р. – 127, у 2019 р. – 123, в 2020 р. – 145 [4]. Тобто, мовиться про невітшну криміногенну обстановку за одними із надважливих складів кримінальних правопорушень у сучасній історії й винятково ризикового для поточного державотворчого етапу.

Із числа законодавчо визнаних форм її прояву особливу небезпеку становить надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні

підривної діяльності проти України. Оскільки, у цьому випадку слушно мову вести не тільки про ризики разового ефекту, а й ті, які можуть суттєво нашкодити національним інтересам в коротко-, середньо- чи довгостроковій перспективах, що неприпустимо під час триваючих воєнних дій. При цьому, йдеться про ключові такі інтереси (суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність, обороноздатність, державна безпека, насамперед її інформаційна й економічна складові) визнані пріоритетними для країни на конституційному [5] і розкриті в межах законодавчого [6] й підзакононого [7; 8; 9] рівнів. Складність цієї форми прояву полягає і в тому, що суб'єктом кримінального правопорушення є всі громадяни України, які можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності з моменту виповнення 16-ти років [1; 10, с. 83; 11, с. 59–60, 61; 12, с. 128, 148]. Тобто, йдеться про умовне охоплення багатьох сфер суспільного життя (починаючи стратегічного важливими (авіаційна, космічна, машинобудівна, оборонно-промислова тощо) і завершуючи деякими іншими (будівництво, промисловість, сільське господарство і т. д.) дані і відомості щодо яких можуть використовуватися на шкоду згаданим вище національним інтересам. До того, ж значна частина всіх цих ресурсів можуть бути результатами багаторічної клопіткої колективної праці і, відповідно, успішне скоєння однойменного правопорушення може звести на нівець тривалі зусилля.

З огляду ні ці й деякі інші істотні факти та обставини, окреслена проблематика є актуальною і вимагає особливої уваги. В той же час, слід врахувати думку М. І. Хавронюка, що будь-яка правова проблема може бути розв'язана виключно завдяки належному дослідженню її генезису [13, с. 45]. Із цього приводу заслуговує й міркування С. В. Хилюк, яка наголошує, що здійснення аналізу розвитку науки кримінального права є обов'язковим для її необхідного руху і вдосконалення законодавства та виправлення недоліків правозастосовної практики [14, с. 46]. Тобто, виникає гостра мотивована й обґрунтована потреба здійснити ретроспективний огляд у питанні інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради. З огляду на сформульовану тематику наукового інтересу та доведену важливість, акцент варто здійснити саме на такій формі її прояву, як надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України. Оскільки, це надасть змогу виявити низку першопричин появи явища «державної зради» й відповідної форми прояву, з'ясувати та проаналізувати ряд критичних аспектів, встановити і висвітлити правові суперечності, якщо останні мали місце тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика генезису інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради є не новою для вітчизняної науки протягом останніх років. Свідченням цього є результати наукових досліджень Н. С. Кончук [11; 12], А. О. Левчук-Микитюк [15], Ю. В. Луценка [16], В. К. Матвійчука [17], С. К. Сергієвського [18], Р. А. Черняка [19] та інших. Разом із цим, той же В. К. Матвійчук, загострює увагу на питаннях загального розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки [17, с. 140-141, 149-150] детально не розкриваючи проблематику еволюції інституту державної зради. Р. А. Черняк зосередився на загальних теоретико-правових аспектах аналізованих складів правопорушення [19]. А. О. Левчук-Микитюк, Ю. В. Луценко, Н. С. Кончук і С. К. Сергієвський із особливою деталізацією підійшли до тематики розвитку відповідної нормативної бази, змістовно проаналізувавши низку актів минулого [15], [16], [11; 12], [18]. Проте, всі роботи з позиції ретроспективи орієнтовані на узагальнений огляд. Іншими словами, відсутній предметний акцент саме на підпитанні кримінальної відповідальності за вчинення державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України, що доводить потребу й своєчасність розкриття цієї позиції у рамках представленої дослідження.

Постановка завдання. У відповідності до окресленої тематики наукового інтересу завданням має стати дослідження питання становлення інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради в формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України й визначення характерних аспектів наведеного прояву.

Результати дослідження. Виходячи з логіки викладу постановки завдання репрезентованої наукової праці слушним і виправданим було б сфокусувати свою увагу щодо змісту тих офіційних документів, які діяли в різні періоди державності на українських землях. Обраний підхід забезпечить необхідну повноту і всебічність викладення й аналізу матеріалу, сприяючи досягненню цілей дослідження.

Загальновідомо, що одним із перших кодифікованих джерел правових норм на українських землях, яке мало знакове значення з позицій авторитету і меж поширення є «Руська правда» Ярослава Мудрого [20]. Ціннісність і важливість цього документа складно недооцінювати з огляду на його історію й оціночні судження щодо ролі останньої від багатьох науковців та публічних діячів.

Ознайомлюючись й аналізуючи змістовне наповнення всіх трьох її редакцій (Коротка Правда, Поширена Правда і Скорочена Правда) слід вказати, що норми останніх не передбачали санкцій за діяння, які в сучасному класичному розумінні ідентифікуються державною зрадою. Загалом же, акт не містить правових конструкцій, присвячених питанням антидержавної діяльності. Як слушно зазначають А. О. Левчук-Микитюк, Н. С. Кончук і Ю. В. Луценко, у ньому не зустрічаються й інші терміни («державна зрада», «державний злочин» тощо), що мають пряме чи опосередковане значення до предметної сфери [15, с. 122], [11, с. 28; 12, с. 26-27], [16, с. 75-76]. Напрошується слушний висновок про відсутність тогочасного запиту на правову охорону відповідних відносин, що зумовлено дією різних факторів (не існування фактів масового скоєння відповідних діянь, орієнтир на інші грані суспільного і державного життя, закономірний низький рівень розвитку правової свідомості тощо). Тобто, умовно, на цьому етапі аналізована правова проблема не отримала об'єктивізації у базових нормативних документах.

Хронологічно далі варто стисло зупинитися на збірниках тогочасних законів – «Судебники великого князя Казимира» (1468, 1550 рр.) ряд норм в яких було запозичено з «Руської правди» Ярослава Мудрого [20]. Водночас, у контексті тематики нашого дослідження, мають місце певні знакові аспекти. Як зазначає С. Г. Ковальова, ст. 61 цього документа у редакції 1550 р. передбачалося покарання вигляді смертної кари за здачу міста ворогу [21, с. 7]. Таке розуміння впливає із термінології стосовно тлумачення статусу деяких осіб у тогочасному праворозумінні (прим. 17 «Судебника великого князя Казимира» 1550 р.) [21, с. 7]. Більше того, зустрічається міркування, що цей законодавчий документ включав норм, відповідно до змісту яких заборонялася втеча на територію країни-агресора [22, с. 342]. До слова, аналогічна норма також діяла і в Польському королівстві, передбачаючи повне обмеження на виїзд до ворожих держав [23, с. 107]. Відповідно, тамтешні прообрази правових систем передбачали існування санкціонованих інструментів реагування за діяння, що розцінювалися як здача міста ворогам.

Можна зробити висновок, що йдеться про відомий прецедентний випадок закріплення відповідальності за державну зраду. Водночас, типово для того часу, що мовиться про загальне усвідомлення характеру цього діяння без конкретизації форм і деталізації способів його здійснення. Безумовно, під певним кутом зору фраза, як «здача міста» може корелюватися з деякими уявленнями про надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності, проте вбачається хибним припущення щодо істотної подібності цих позицій. Знову ж таки, наведена гіпотеза мотивується рівнем розвитку правової свідомості у згаданий період порівняно з новітнім етапом.

Наступними вагомими актами слід визнати Литовські Статути (1529, 1566, 1588 рр.), котрі діяли на частині українських земель у відповідні часові проміжки. Окремі положення з деяких редакцій вказаних документів стосувалися питання настання юридичної відповідальності за державну зраду. Як слушно зазначає Н. С. Кончук, редакція документа від 1529 р. не містила прямої вказівки на таке протиправне діяння як «державна зрада», проте передбачалось покарання для тих, хто втече зі своєї землі на територію ворогуючої держави [11, с. 28-29; 12, с. 27], що слушно розглядати як один із проявів однойменного діяння. Така ж норма, на переконання А. Й. Рогожина, зустрічається і в наступній версії серед цих документів [24, с. 166]. Також у Розділі I Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. були передбачені міри відповідальності за скоєння шкоди Речі Посполитій та господарю [25, с. 449], що слушно позиціонувати в якості державної зради з огляду на її загально визнане розуміння.

З приводу Литовського Статуту 1588 р., то відповідно до арт. 3 передбачалися покарання за листування з ворогом і його інформування щодо відомостей, які можуть завдати шкоди державі [25, с. 449]. У цілому за окреслений період тамтешньої правотворчості питання санкціонованого реагування на прояви державної зради набуло значимих і ціннісних обрисів. Як зазначає В. К. Козланюк, виникла й утвердилася категорія «державна зрада», яка містила наступні види протиправних діянь: 1) повстання проти короля та уряду; 2) злочинний намір направлений на захоплення верховної влади [26, с. 179-180]. Також тамтешні законотворці ввели в обіг поняття «земської зради», типологізація котрої передбачала наступні позиції: 1) втеча до ворожої землі; 2) зносини з ворогами; 3) здача фортеці ворогу; 4) приведення до країни ворожих

військ [26, с. 179-180]. Тобто, питання відповідальності за державну зраду набуло чіткіших обрисів із позиції форм прояву, способів скоєння, засобів публічного реагування й протидії тощо.

Із точки зору персонального наукового інтересу слід відмітити, що мають місце якраз прояви аналізованої форми державної зради – надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти відповідної країни. Такі згадувані позиції, як зносини з ворогами, приведення до країни ворожих військ й задача фортеці ворогу можуть мати місце в рамках реалізації заходів за вказаною формою. Відповідно, саме цей історичний період доцільно взяти відправною точкою у контексті розвитку кримінальної відповідальності за скоєння державної зради щодо предметної форми на українських землях.

Наступний темпоральний правотворчий та правозастосовний відрізки, безсумнівно, є одними з найскладніших і найдеструктивніших із різних точок зору (активна і насильницька депопуляція національних ідей, знецінення українських інтересів, примусова переорієнтація на ворожі потреби й запити та багато інших). Це обумовлено тим, що на українських землях панували різні викривлені й сплюндровані владні формації, котрі мали російське походження. За вказаних обставин будь-які наміри й прагнення на розбудову стійкої вітчизняної правової системи сфокусованої навколо власних інтересів були приречені зазнати невдачі. Оскільки, мала місце, як гласна, так і за формами й методами реалізації, не публічна політика до насильницького нав'язування ворожих цінностей та ідей й, як наслідок, потреба неухильному слідуванню хибним орієнтирам. При цьому, значна частина націоналістичних прагнень суворо каралася репресивною пропагандиською машиною.

Історія світового державотворення наочно підтверджує ту авторську тезу, що одним із атрибутів авторитарних і тоталітарних режимів є якраз існування широкого правового інструментарію реалізації й захисту власних інтересів. Навіть попри закладені цілі до охорони прав населення, практика реалізації відповідних інструментів, часто, носила дискусійний характер і її підсумки традиційно лише погіршували становище особи. Із огляду на ретроспективу правозастосування у виконанні представників владних структур російського походження описаний алгоритм і специфіка дій є властивими для останніх та відзначається типовістю.

Зазначене поширилося й на розробку та утвердження кримінально-правових механізмів із протидії державній зраді. Так зокрема, універсальний кодекс законів феодального права Соборне Уложення від 1649 р. [27] передбачав декілька видів аналізованого правопорушення: 1) листування з недругами, а також передача державних відомостей при особистому контакті; 2) надання допомоги іншій державі в захопленні чужої території [11, с. 29-30; 12, с. 29-30]; 3) здача міста ворогу; 4) підпал міста з ціллю здачі його ворогу; 5) дружба з ворогами царя [15, с. 122-123]. Як бачимо, порівняно з вищеописаною правотворчою практикою, на офіційному рівні зросла кількість способів вчинення такого діяння.

Артикул воїнський 1715 р., прийнятий на розширення деяких положень Соборного Уложення від 1649 р. [27] передбачав ще такі форми державної зради: 1) листування з ворогом без відома чи наказу фельдмаршала або коменданта; 2) надання ворожим представникам будь-яких відомостей або ведення таємних розмов [11, с. 30; 12, с. 30], [16, с. 77], [28, с. 85]. Тобто, формувалося і розширювалося правове підґрунтя, в тому числі для здійснення репресивних заходів у відповідний спосіб, як показав багаторічний досвід. До того ж, деякі закріплені способи зради (надання допомоги іншій державі в захопленні чужої території, здача міста ворогу, підпал міста з ціллю здачі його ворогу) відповідають розумінню аналізованої нами форми – надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти відповідної країни.

Особливої уваги, в рамках тематики наукового інтересу, заслуговує акт Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. [29], оскільки, загальновідомо, вважається проектом багатьох саме українських норм. Попри те, що документ не отримав офіційного визнання з боку уповноважених представників росії певний час його положення використовувались здійснюючи судочинство у період Гетьманщини. З приводу державної зради, то, як вказує О. М. Мироненко, криміналізації підпадали злочини проти монарха та держави, котрі об'єктивізувалися в наступних діяннях: 1) зрада; 2) збезчещення або вбивство послів; 3) фальшування грамот, печаток, грошей тощо [30, с. 28]. Слід зауважити, що такі діяння фактично для юрисдикції Гетьманщини виступали в якості доповнень інших офіційно зафіксованих форм аналізованого правопорушення (передача ворогові відомостей шляхом листування або посильним з метою завдання шкоди інтересам держави тощо). Щодо змісту цього документу, то не доводиться вести мову про надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні

підривної діяльності проти відповідної країни. Водночас, саме для українських земель і відповідних державних органів певний час вони мали юридичну силу й істотне смислове значення з позиції вивчення та правової розробки в інших актах.

Два наступні знакові документи видані й затверджені державними утвореннями з вираженими окупантськими амбіціями та сплундрованими механізмами публічного, в тому числі тіншового, управління, порівняно із провідними європейськими практиками – Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. та Кримінальне уложення 1903 р. в окремих аспектах конкретизували й деталізували питання державної зради. При цьому у наведених випадках слід враховувати згадані вище вади тоталітарного режиму й певний запізнілий розвиток в окреслено-му аспекті.

Зокрема, Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. містило наступну градацію форм державної зради: 1) підбурювання підданих будь-якої іноземної держави до воєнних дій, або до скоєння інших неприязних дій проти росії, або повідомлення державної таємниці іноземній державі; 2) сприяння недругу порадами у здійсненні воєнних або інших ворожих дій проти вітчизни; 3) передача недругові міста, порту, арсеналу, корабля або іншого морського чи річкового судна; 4) надання інформації про місце перебування і напрям руху військ або вчинення будь-яких інших дій на шкоду державі [11, с. 31; 12, с. 32]; 5) викриття державної таємниці іноземній державі, котра не перебувала у ворожих зносинах із росією; 6) здійснення таємного листування з іноземним урядом, навіть при відсутності шкоди росії [11, с. 31; 12, с. 32], [15, с. 123]. Співставляючи перераховані форми із національними реаліями можна відмітити, що зросла кількість варіацій реалізації аналізованого нами вектору. Тобто, під наданням допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти відповідної країни можливо було б убачати низку діянь за скоєння котрих можуть наставати кримінально-правові наслідки.

У Кримінальному уложенні 1903 р. до форм державної зради відносили наступні позиції: 1) перехід на бік ворога; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності [11, с. 31; 12, с. 33], [15, с. 124]. В документі, котрий, із об'єктивних і не бажаних причин, тимчасово діяв на українських землях було закріплену таку форму державної зради, як надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності.

Серед діянь, які фактично було проявом наведених форм законодавчо передбачили наступні: 1) обіцянка недругові перед початком оголошення війни щодо себе та інших у сприянні іноземній державі здійснення злочинних дій проти росії; 2) свідоме виготовлення, здача або прийом засобів, непридатних до нападу на ворога чи захисту від нього; 3) постачання або приймання для діючої армії, флоту або лікарні завідомо шкідливих для здоров'я або непридатних для вживання предметів; 4) підписання договору уповноваженим росії з іноземною державою завідомо на шкоду вітчизні; 5) залишення держави після оголошення війни або безпосередньо перед припиненням мирних відносин та вступ у підданство іншої держави або ворогуючої сторони [11, с. 31-32; 12, с. 33]. Вочевидь, що окремі з перерахованих способів (обіцянка недругові у сприянні іноземній державі скоєння злочинних дій, підписання договору на шкоду публічним інтересам тощо) можна вважати проявом форми надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності.

З позиції розвитку законодавства, орієнтованого на задоволення українських інтересів не можливо оминати увагою постанову Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» від 02.08.1917 р. У цьому акті питанню державної зради, в загальних обрисах, також була присвячена увага. Як зазначає І. Я. Терлюк, будь-які антидержавницькі прояви піддавалися кримінально-караному реагуванню санкціями за котрі були позбавлення волі, або депортація за кордони України [31, с. 39-40]. Достеменно не відомі прецеденти за випадки надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам щодо підривної діяльності проти України, однак законодавець установив розширені рамки для цих й інших однорідних діянь.

Із точки зору значимості саме згаданих українських інтересів та дійсної знаковості, варто зупинитися на редакціях Кримінального кодексу Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – КК УРСР) (1922, 1927, 1960 рр.). Стосовно версії 1922 р., то, як відмічає П. П. Михайленко, кодифікований акт не містив дефініції «державна зрада». Водночас, ст. 59 передбачалась відповідальність за скоєння будь-яких типів шпигунських заходів і взаємодію з іноземними країнами задля схилення їх до збройного втручання у справи Вітчизни [32, с. 462-463; 464]. Тобто, попри визнання такої форми державної зради, як «надання іноземній державі допомоги

у проведенні підривної діяльності» [11, с. 31; 12, с. 33], [15, с. 124] перші фундаментальні документи правонаступників її чітко не визначали.

Проте цю прогалину заповнили Положенням про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління) від 25.02.1927 р., в якому з-поміж іншого передбачалось покарання за наступні діяння: 1) відносини в контрреволюційних цілях з іноземною державою або окремими її представниками; 2) сприяння будь-яким чином іноземній державі, що знаходиться зі союзом рср у стані війни, або яка веде з ним боротьбу шляхом інтервенції, або блокади [12, с. 34-35]. Доводиться вимушено констатувати, що вказані положення діяли й на українських землях, часто, не виправдано та необґрунтовано порушуючи права громадян, у результаті некваліфікованого застосування відповідних норм, а також умисних фальсифікацій кримінальних проваджень^{1, 2, 3}.

Із приводу редакції КК УРСР 1927 р., то, як наголошують С. Ільницька та Н. С. Кончук він практично не різнився від свого попередника [33, с. 293], [11, с. 32; 12, с. 35]. Ст. 54-1 «а» передбачала настання кримінальної відповідальності за зраду Батьківщині [33, с. 293], [11, с. 32; 12, с. 35]. Гіпотетично, можна припустити існування, а також правозастосовний обіг такої форми, як надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності. Оскільки, відсутня будь-яка диференціація форм представленого кримінально-караного діяння, але зазначене носить не вирішений характер.

При цьому, знову ж таки йдеться про розмите формулювання, що формує сприятливе підґрунтя для юридичних інсинуацій на політичній, діловій, особистісній й інших основах. Аналогічну за змістом думку відстоює згаданий вище А. Й. Рогожин, підкреслюючи, що нечіткість викладу нормативного матеріалу продукувала можливості розширеного тлумачення й, відповідно, застосування репресій до багатьох осіб [24, с. 293].

У порівнянні з попередніми аналізованими версіями особливий інтерес становить КК УРСР 1960 р. [34], адже, попри допустимий проукраїнський орієнтир, проблематиці державної зради й форм її реалізації присвячена ширша та істотна увага. Зокрема, ст. 56 документа передбачалось, що «державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній недоторканності, обороноздатності або державній безпеці України ...» [34]. Стосовно вказівки про законодавче закріплення форм її здійснення, то мовиться про наступні: 1) перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці; 2) шпигунство; 3) подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України [34]. Порівняно зі всіма вище розглянутими й проаналізованими нормативними конструкціями, які прямо чи опосередковано вказували на існування цієї форми державної зради принциповою відмінністю стала поява нових суб'єктів у диспозиції статті. Йдеться про іноземні організації або їх представників, акцент на яких не був здійснений в інших джерелах права. Слушно також відмітити, що у КК УРСР 1960 р. [34] вказана форма остаточно набула сучасних обрисів, зважаючи на актуальні уявлення про сутність останньої.

Загальновідомо, що цей акт діяв до 5 квітня 2001 р., тобто до прийняття вже чинної на сьогоднішній день редакції закону про кримінальну відповідальність. Відповідно, починаючи з 1960 р. українська правотворча й правозастосовна практики напрацьовувались і розвивались у межах наведеного розуміння досліджуваної форми реалізації державної зради. Беручи до уваги ту обставину, що мало місце поступове удноманітнення нормативних конструкцій і відбулось фокусування навколо спільних ідей та цінностей вбачається за доцільне детальніше зупинитися й на генезі інших аспектів державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України. На користь цього наміру може виступати й судження про рівень розвитку правової свідомості, оскільки недоцільним убачається співставлення тієї ж смертної кари із позбавленням волі.

¹ Веденєєв Д. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. Веб-портал: історична правда. 2012. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/50db659307b77/>.

² Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р. Упоряд.: О. Г. Бажан, Р. Ю. Подкур. Київ : Інститут історії України НАН України. 2013. 456 с.

³ Васильчук Г. Політичні репресії в УСРР 20-30 рр. XX ст.: історіографічний аспект. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кюраса НАН України. 2008. Вип. 39. С. 281–291.

Як зазначалось вище, попередні редакції КК УРСР (1922, 1927 рр.) конкретно не охоплювали питання саме досліджуваної форми, тільки передбачали вказівку на протиправність взаємодії з іноземними країнами задля схилення їх до збройного втручання у внутрішні справи [32, с. 462-463; 464]. Тобто, предметної уваги вимагає саме ст. 56 КК УРСР 1960 р. [34], в якій ці аспекти конкретизовані безпосередньо, без не точних чи так званих «розмитих» формулювань.

Так, згідно ст. 56 Кримінального кодексу України від 28.12.1960 р. № 2001-05 [34] опрацьовувана форма позиціонується, як «... подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України» [34]. Наведене змістовне наповнення диспозиції текстом майже збігається із сучасною редакцією ст. 111 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. № 2341-III [1]. Зокрема, вказана стаття передбачає таке формулювання: «... надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» [1]. Можна також зробити висновок про ідентичне смислове навантаження вказаних елементів правових конструкцій.

Тобто, вкотре підкреслимо, що мовиться про єдину систему координат розвитку цього вектору правотворчої діяльності, починаючи з 1960 р. Якщо ж фокусувати власну увагу на діючому Кримінальному кодексі України від 05.04.2001 р. № 2341-III [1], то слід виділити деякі зміни на шляху генези інституту державної зради, у тому числі відносно предметної форми її прояву.

Власне, починаючи з 2001 р. відповідна стаття закону про кримінальну відповідальність тричі зазнавала коректив. Зокрема, ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України» від 08.04.2014 р. № 1183-VII [35] було посилено санкцію за скоєння всіх форм державної зради. Встановлювалось, що за однойменні діяння має передбачатися покарання у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років [35]. Як відомо, до внесення цих змін санкція передбачала покарання позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років [36]. Тобто, були вжиті заходи щодо посилення кримінальної відповідальності за скоєння будь-якої форми державної зради.

Наступним ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 07.10.2014 р. № 1689-VII [37] державна політика щодо посилення кримінальної відповідальності мала своє продовження. Передбачалося, що окрім наведеної вище зміни строків позбавлення волі суд міг конфіскувати майно винної (-их) особи (-іб). Вбачалося, такий крок мав би сприяти зниженню кількості випадків скоєння зазначеного протиправного діяння. Однак, як зауважувалось вище [4], вказаний намір ніяким чином позначитися на ситуації не зміг і відповідні тенденції мали іншу траєкторію руху.

Заключні корегування відповідних статей закону про кримінальну відповідальність мали місце вже під час повномасштабного вторгнення і зумовлені й продиктовані наслідками останнього. Насамперед, йдеться про згадані вище експоненційні темпи зростання випадків кількості саме цих правопорушень [2], [3] та усвідомлення потреби «жорсткого» й справедливого реагування з боку держави. Як очікуваний і закономірний наслідок, було прийнято ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2113-IX [38]. Вказаним законодавчим документом було внесено дві фундаментальні зміни до існуючих правових засад. Перша стосувалася такої форми державної зради, як перехід на бік ворога. У довоєнній редакції мова йшла про перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту [39], натомість у згаданому законі йдеться лише про період збройного конфлікту [38]. Тобто, вказаний аспект перебуватиме поза межами нашої уваги з огляду на предметну форму дослідницького інтересу.

Однак, наведена й проаналізована новація носить юридико-технічний характер, адже інша коректива націлена безпосередньо на правовий режим воєнного стану. Зокрема, предметна стаття чинного закону про кримінальну відповідальність була доповнена частиною другою відповідно до якої санкція за будь-яку з форм державної зради під час дії однойменного правового режиму передбачає посилені міри впливу. А саме мова йде про позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна [39]. Іншими словами, починаючи з 7 березня 2022 р. (дата набрання чинності ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 2113-IX [38]) під час дії правового режиму воєнного стану державна зрада у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України стала каратися за так звану посилену санкцією.

Саме такими характеристиками вирізняється інститут кримінальної відповідальності за вчинення державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам в провадженні підривної діяльності проти України на сучасному державотворчому періоді. Й, відповідно, в межах зазначеної розробленої та санкціонованої кримінально-правової парадигми застосовуються певні механізми на прояви делінквентності за вказаною формою.

Поточний законотворчий етап, на тлі гострої уваги до злочинів проти основ національної безпеки України, супроводжується появою ініціатив із внесення коректив в аналізовану сферу правового регулювання. Наприклад, можна виділити Проект Закону про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду № 7452 від 09.06.2022 р. [40], Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо привіняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні № 9659 від 30.08.2023 р. [41] тощо. Іншими словами, здійснюється активний пошук шляхів подальшого удосконалення законодавства у цій сфері. Незалежно від дійсних намірів їх ініціаторів, такі заходи націлені на посилення різних граней оборонного потенціалу, економічної стійкості й суспільної єдності і консолідації зусиль задля протидії російській навалі.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження проблематики становлення інституту кримінальної відповідальності за вчинення державної зради в формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України й визначення характерних аспектів наведеного прояву слід вказати наступне:

1. Питання скоєння правопорушень, які законом про кримінальну відповідальність класифікуються державою зрадою винятково гостро стоїть перед Україною в умовах триваючого повномасштабного вторгнення. З огляду на специфіку й потенційні наслідки, в коротко-, середньо- чи довгостроковій перспективах особливий інтерес представляє така форма державної зради, як надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціями або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України.

Напрацюванню дієвих шляхів для мінімізації кількості випадків вчинення злочинів за вказаною формою обов'язково має передувати дослідження генези відповідного інституту на українських землях. Це забезпечить необхідну повноту й всебічність дослідження, сприятиме виявленню першопричин появи відповідних явищ і форм їх прояву, надасть змогу змістовно проаналізувати ряд критичних аспектів тощо.

2. Правове закріплення перших прообразів санкцій за державну зраду у формі надання допомоги іноземним державам на українських землях мало місце в «Судебнику великого князя Казимира» 1550 р., який діяв у певні історичні періоди. В подальшому питанням державної зради була присвячена увага у Литовських Статутах (1529, 1566, 1588 рр.) деякі із способів скоєння якої відповідають базовому розумінню аналізованої форми.

В період панування на українських землях викривлених і сплюндрованих владних формацій російського походження цій проблематиці була присвячена децю ширша увага. Результати таких правотворчих процесів було об'єктивовані у наступних документах: 1) Соборне Уложення від 1649 р., 2) Артикул воїнський 1715 р., 3) Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., 4) Кримінальне уложення 1903 р., 5) Положенням про злочини державні (контрреволюційні та особливо небезпечні для Союзу РСР, злочини проти порядку управління) від 25.02.1927 р. Попри дію цих документів на українських землях вимушено доводиться констатувати часті факти юридичних інсинуацій на політичній, діловій, особистісній й інших основах порушуючи права громадян, шляхом некваліфікованого застосування відповідних норм, а також умисних фальсифікацій кримінальних проваджень.

Із позиції реалізації й захисту саме українських інтересів, у контексті окресленого вектору уваги, вагоме значення мають такі акти: 1) Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. (виділялись такі форми державної зради: а) зрада; б) збещення або вбивство послів; в) фальшування грамот, печаток, грошей тощо) [30, с. 28]; 2) Постанова Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» від 02.08.1917 р. (у якій цьому питанню, в загальних обрисах, була присвячена увага, без конкретизації форм реалізації); 3) КК УРСР (1922, 1927, 1960 рр.). КК УРСР (1922 р.) передбачав відповідальність за скоєння будь-яких типів шпигунських заходів і взаємодію з іноземними країнами задля схилення їх до збройного втручання у внутрішні справи. КК УРСР (1927 р.) містив норми про відповідальність за зраду інтересів держави, без

конкретизації форм. У КК УРСР (1960 р.) проблематиці державної зради й формам її реалізації присвячена ширша та істотна увага. Зокрема, визначено поняття самої «державної зради» та перераховані форми її реалізації, які, фактично, відповідають сучасному розумінню.

В період юридичної дії чинного на сьогоднішній закон про кримінальну відповідальність тричі вносилися корективи націлені посилити вплив за скоєння однойменних правопорушень (1) зростання показника мінімального строку покарання у вигляді позбавлення волі (з 2014 р.); 2) у якості покарання окрім обов'язкового позбавлення волі суд почав мати право конфіскувати майно винної (-их) особи (-ів)) (з 2014 р.); 3) істотне посилення санкційного інструменту, а саме під час дії правового режиму воєнного стану позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна (з 7 березня 2022 р.).

Сучасний правотворчий етап вирізняється активним пошуком шляхів внесення коректив в аналізовану сферу. На тлі гострої уваги до злочинів проти основ національної безпеки України такі заходи націлені на посилення різних граней оборонного потенціалу, економічної стійкості й суспільної єдності і консолідації зусиль для протидії існуючим загрозам.

3. Проблема ретроспективи інституту державної зради у формі надання допомоги іноземним державам, іноземним організаціям або їх представникам у провадженні підривної діяльності проти України з огляду на її виняткову гостроту потребує подальшого вивчення. Наступні отримані результати можна буде використати для змістовної розробки різних аспектів цієї тематики, наростивши грані й посиливши дослідницький потенціал останньої.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Офіс Генерального прокурора. *Веб-портал: Офіс Генерального прокурора*. 2024. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.
3. Моїсеєнко В. В Україні кратно зріс відсоток особливо тяжких злочинів. *Веб-портал: COMMENTS.UA*. 2023. URL: <https://society.comments.ua/ua/news/crime/v-ukraini-kratno-zris-vidsotok-osobливо-tyazhkih-zlochiviv-708713.html>.
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (січень–грудень 2013 р.). *Веб-портал: Офіс Генерального прокурора*. 2024. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultatijih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12>.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.
10. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ : Т-во «Знання» : КОО. 2000. 771 с.
11. Кончук Н. С. Суб'єкт складу злочину-державна зрада. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 58–62.
12. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ... канд. юрид. наук : д-р філософії за спец. 081 – Право. Львів. 2018. 218 с.
13. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт. 2006. 1048 с.

14. Хилюк С. В. Наука кримінального права України (особлива частина) характерні риси та перспективи розвитку. *Життя і право*. 2005. № 3. С. 45–50.
15. Левчук-Микитюк А. О. Генезис кримінально-правової протидії державній зраді в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 1. С. 121–127.
16. Луценко Ю. В., Мозговий В. В. Генезис розвитку кримінальної відповідальності за державну зраду на теренах України. *Європейські перспективи*. 2016. Вип. 2. С. 75–80.
17. Матвійчук В. К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 139–151.
18. Сергієвський К. С. Генеза вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за державну зраду. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2019. № 37. С. 168–184.
19. Черняк Р. А. Кримінальна відповідальність за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 64. С. 120–125.
20. Пономаренко Л. (переклад і упорядкування) Руська правда. *Веб-портал: ReadUkrainianBooks.com*. 2022. URL: <https://readukrainianbooks.com/4124-ruska-pravda-ljubov-ponomarenko.html>.
21. Ковальова С. Г. Судебник великого князя Казимира Ягайловича : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2009. 112 с.
22. Нагорна О. О., Довгалюк Ю. М. Актуальність сучасного викладу норми про державну зраду. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 5. С. 341–346
23. Зайцев О. В. Історичні фактори соціальної обумовленості кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні (XI–XVIII ст.). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. Вип. 1. С. 104–115.
24. Рогожин А. Й. Історія держави і права України. Част. 1: підручн. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: у 2 ч. Київ : ІнЮре. 1996. 368 с.
25. Ківалов С. В., Музиченко П. П., Панькова А. Д. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 1. Одеса : Юридична література. 2004. 672 с.
26. Козланюк В. К. «Ображеніе маестату и зрада Речи Посполитой» як державний злочин за нормами Статутів Великого князівства Литовського. *Правове життя сучасної України: у 2 т.: матер. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.) / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : ВД «Гельветика»*. 2019. Т. 1. С. 178–181.
27. Горобець В. М. Соборне Уложення 1649. *Веб-портал: Інститут історії України. Національна академія наук України*. 2024. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Soborne_ulozhennia_1649.
28. Іванов В. М. Історія держави і права України: навч. посібн. Київ : Атіка. 2003. 416 с.
29. Шемшученко Ю. С., Вислобоков К. А., Мироненко О. М., Усенко І. Б. та ін. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ. 1997. 547 с.
30. Мироненко О. М. Пам'ятки політико-правової культури України: Права, за якими судиться малоросійський народ 1743. С. 28.
31. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України: навч. посібн. Львів : Ліга-Прес. 2007. 92 с.
32. Михайленко П. П. Боротьба зі злочинністю в Українській ССР: в 2 т. Київ : Вища школа. 1966. Т. 1. 1917–1925 рр. 832 с.
33. Ільницька С. Історія становлення законодавства про кримінально-правову охорону конституційного ладу України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 58. С. 289–295.
34. Кримінальний кодекс України: Закон від 28 грудня 1960 р. № 2001-05 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (втрапили чинність).
35. Про внесення змін до Кримінального кодексу України: Закон України від 8 квітня 2014 р. № 1183-VII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-18#n15>.

36. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20140328#Text> (у редакції від 28 березня 2014 р.) (втратив чинність).

37. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини: Закон України від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n11>.

38. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 р. № 2113-IX // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n7>.

39. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20140328#Text> (у редакції від 5 січня 2022 р.) (втратив чинність).

40. Проект Закону про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду: Проект закону № 7452 від 9 червня 2022 р. Веб-портал: Верховна Рада України. 2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39776>.

41. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо прирівняння карності корупційних кримінальних правопорушень до державної зради на період воєнного стану в Україні: Проект закону № 9659 від 30 серпня 2023 р. Веб-портал: Верховна Рада України. 2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42634>.

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 343
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.22>

ГАГАЧ В.А.

**КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
В СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ
ІЗ ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ**

**FORENSIC CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD
OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO FORGERY OF DOCUMENTS**

Стаття присвячена проблематиці криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підделкою документів. Автором було проаналізовано наукові погляди із питань сутності, теоретичного і практичного значення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підделкою документів та відомості судово-слідчої діяльності. Зауважено, що використання підделаних документів під час вчинення кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, як свідчить практика, є дуже поширеним серед злочинців. З метою формування авторського бачення стосовно криміналістичної класифікації цього виду кримінальних правопорушень розглянуто співвідношення між їх кримінально-правовою та криміналістичною класифікацією. Автором констатовано, що під час формування криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підделкою документів слід враховувати спосіб його вчинення, зокрема спосіб підделки документа та вид документа, що є предметом підделки. Криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень вказаного виду слід вважати динамічною та гнучкою, оскільки вона адаптується під зміна законодавства, появу нових способів вчинення кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підделкою документів та здійснюється з метою спрощення процесу їх пізнання, оптимізації розробки методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів.

***Ключові слова:** криміналістична класифікація, криміналістична методика, організація розслідування, кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності, підделка документів, службове підделання.*

The article is devoted to the problems of forensic classification of criminal offenses in the field of economic activity related to the forgery of documents. The author analyzed scientific views on the essence, theoretical and practical significance of forensic classification of criminal offenses in the field of economic activity, related to forgery of documents and information of judicial and investigative activities. It was noted that the use of forged documents during the commission of criminal offenses in the field of economic activity, as practice shows, is very common among criminals. In order to form the author's vision regarding the forensic classification of this type of criminal offenses,

the relationship between their criminal and forensic classification was considered. The author stated that during the formation of the forensic classification of criminal offenses in the field of economic activity, related to the forgery of documents, the method of its commission should be taken into account, in particular, the method of document forgery and the type of document that is the subject of forgery. Forensic classification of criminal offenses of the specified type should be considered dynamic and flexible, as it adapts to changes in legislation, the emergence of new ways of committing criminal offenses in the field of economic activity, related to the forgery of documents, and is carried out with the aim of simplifying the process of their recognition, optimizing the development of methods of individual investigations types of criminal offenses, increasing the efficiency of law enforcement agencies.

Key words: *forensic classification, forensic methodology, investigation organization, criminal offenses in the field of economic activity, forgery of documents, official forgery.*

Постановка проблеми. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із піддробкою документів відіграє важливу роль під час формування методики розслідування вказаного виду кримінальних правопорушень, та є важливим інструментом для здійснення аналізу, розслідування та запобігання такої злочинності, сприяючи підвищенню ефективності заходів боротьби з кримінальними правопорушеннями в сфері господарської діяльності.

Важливість здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень обумовлюється науковцями-криміналістами, які констатують, що без логічно обґрунтованої криміналістичної класифікації злочинів побудувати систему окремих криміналістичних методик неможливо [1, с. 14].

Крім того, формування криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із піддробкою документів повинно відбуватись на основі аналізу теоретичних та практичних рекомендацій. Як слушно зазначає Ю.М. Черноус практичні й наукові знання взаємозалежні та взаємозумовлені, та складають емпіричну базу для застосування наукових знань, а також в результаті наукових досліджень одержують наукове обґрунтування і включаються до наукових знань. Таким чином результати наукового пізнання в міру впровадження в практику стають практичними знаннями [2, с. 478].

Специфіка кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності полягає в тому, що вони посягають на різні сфери економічних відносин, порушують функціонування окремих галузей господарської діяльності, завдають значних збитків економіці держави. Крім того, слід наголосити, що особливості підроблення документів, як способу вчинення вказаної групи кримінальних правопорушень є їх зв'язок з певними складовими економіки: власністю, виробництвом, використанням трудових ресурсів і розрахунків тощо.

Вказане в свою чергу обумовлює необхідність проведення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із піддробкою документів, що дозволить повною мірою розкрити особливості кожної окремої класифікаційної групи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій літературі загальні питання криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень розглядалися такими вітчизняними вченими як: В.А. Журавель, А.Ф. Волобуєв, А. В. Іщенко, О.В. Пчеліна, Р.Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, Б.В. Щур. При цьому, більш ґрунтовно особливості криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності були предметом дослідження таких сучасних науковців-криміналістів: Г. А. Матусовського, І.В. Пашинської, В. Д. Пчолкіна, С. С. Чернявського. Загальні теоретичні засади та рекомендації щодо здійснення класифікації кримінальних правопорушень у криміналістичній методиці, у тому числі й у методиці розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, розроблені науковцями послужать підґрунтям для нашого наукового дослідження. Актуальною на сьогодні залишається розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із піддробкою документів.

Мета статті є аналіз наукових джерел і вивчення матеріалів слідчої та судової практики у кримінальному провадженні про кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності, зокрема пов'язаних із піддробкою документів та розроблення їх криміналістичної класифікації.

Виклад основного матеріалу. Організація розслідування кримінальних правопорушень становить собою складну та упорядковану діяльність уповноважених органів, спрямовану підвищувати ефективність розслідування, сприяти його всебічності, повноті та об'єктивності, а також вирішенню завдань кримінального судочинства в цілому, отже її здійснення повинно відбуватися із дотриманням кримінально-процесуальних правил, із використанням широкого спектру тактико-криміналістичних та техніко-криміналістичних засобів [3, с. 514]. Крім того, для ефективної організації розслідування кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підrobкою документів, зважаючи на складний характер та широку сферу злочинного впливу, важливим є проведення криміналістичної класифікації вказаного виду кримінальних правопорушень.

Традиційно в науці під криміналістичною класифікацією злочинів розуміється їх систематизація за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик [4, с. 420].

При цьому, необхідність її створення і застосування доцільна тоді, коли кримінально-правової класифікації недостатньо для всебічного криміналістичного аналізу певної групи або виду кримінальних правопорушень. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, пов'язані із підrobкою документів слід відносити до кримінальних правопорушень, необхідність здійснення криміналістичної класифікації яких обумовлюється значною кількістю елементів її механізму, зокрема обстановкою вчинення кримінального правопорушення, типовими слідами, особливо злочинця, що різняться за сферою поширення злочинного впливу.

З позиції Б. В. Шура, загальна система класифікації злочинів складається з двох підсистем: кримінально-правової класифікації, побудованої за родами, видами, складами, способами вчинення злочинів, а також за об'єктивними і суб'єктивними ознаками, які містяться в кримінально-правових нормах; криміналістичної класифікації злочинів, в основі якої лежить кримінально-правова класифікація [5, с. 223]. Таким чином, вчений розглядає їх у взаємозв'язку та взаємозалежності, кожна з яких інформативно доповнює загальну систему класифікації кримінальних правопорушень. В свою чергу В. А. Журавель вважає криміналістичну класифікацію більш диференційованою, ніж кримінально-правову, оскільки формування її тісніше наближена до вимог практики [6, с. 162].

Ми погоджуємось з таким твердженням, оскільки криміналістична класифікація відображає сучасний стан злочинності та є більш гнучкою та динамічною, аніж кримінально-правова, що в свою чергу сприяє підвищенню ефективності розслідування конкретної групи кримінальних правопорушень, формуванню методико-криміналістичних рекомендацій.

А. П. Запотоцький слушно зауважує, що в криміналістиці класифікація кримінальних правопорушень ґрунтується на поєднаних кримінально-правових і криміналістичних критеріях. В основі такої класифікації, зокрема за класами, групами, підгрупами, видами та різновидами, передусім мають бути кримінально-правові ознаки. Загалом у криміналістиці розглядають два основні види класифікації: родову (за групами злочинів, об'єднаних однією главою Кримінального кодексу України) та видову, яку використовують у криміналістиці як основну ознаку під час розробки окремих криміналістичних методик [7, с. 33-34].

В контексті розслідування кримінальних правопорушень вчинених в бюджетній сфері, Р. Л. Степанюк зауважує, що критерії криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень більше інформативні ніж кримінально-правові, оскільки в основі такої класифікації є значущість для побудови теоретичних і практичних рекомендацій, спрямованих на вирішення основних завдань кримінального провадження». Саме тому, на його думку, класифікації мають відображувати насамперед суттєві у криміналістичному сенсі риси відповідної злочинної діяльності [8, с. 137].

Натомість О. В. Пчеліна, вважає, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень повинна здійснюватися в нерозривному зв'язку із кримінально-правовою характеристикою відповідного кримінального правопорушення, оскільки вона є основою кваліфікації кримінальних правопорушень. Зазначене авторка підкріплює твердженням про те, що працівники правоохоронних органів насамперед здійснюють кримінально-правову кваліфікацію події у відповідності із нормами Кримінального кодексу України, як наслідок, в разі відмови від кримінально-правового критерію криміналістична класифікація цілком втрачить свою практичну значимість, що є недопустимим. Саме тому, спочатку слід застосовувати кримінально-правовий критерій, а уже після – криміналістичний у якості деталізації та доповнення попереднього. Адже

специфіка об'єктів криміналістичної класифікації проявляється в тому, що в об'єкті поділу, на-самперед, повинні враховуватися закономірності, важливі в криміналістичному аспекті [9, с. 134]

Варто погодитись із такою позицією, оскільки співвідношення між кримінально-правовою та криміналістичною класифікацією кримінальних правопорушень визначається їхнім взаємозв'язком і функціональним призначенням. Кримінально-правова класифікація включає в себе систематизацію кримінальних правопорушень згідно з визначеними законом кримінально-правовими ознаками. Кримінально-правова класифікація визначає типи злочинів, їхні ознаки та кваліфікацію відповідно до чинного законодавства, встановлює правові наслідки порушення закону, такі як види покарань та інші правові наслідки.

Криміналістична класифікація натомість є систематизацією кримінальних правопорушень з погляду їхніх характеристик, методів вчинення, обставин та обстановки, що характеризують подію кримінального правопорушення, способів їх вчинення. Криміналістична класифікація допомагає органам досудового розслідування визначити підходи до розслідування, збирати докази та встановлювати злочинні зв'язки.

Співвідношення між цими класифікаціями полягає в тому, що кримінально-правова класифікація надає рамки для визначення типів і кваліфікації кримінальних правопорушень з точки зору закону, тоді як криміналістична класифікація доповнює це, концентруючись на практичних аспектах розслідування та збору доказів.

Отже, кримінально-правова та криміналістична класифікації є взаємопов'язаними і доповнюють одна одну, допомагаючи забезпечити комплексний підхід до розуміння та боротьби з кримінальною діяльністю.

Для прикладу, О. Мусієнко підставами криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень називає його ознаки, які вивчаються криміналістикою. У цьому аспекті найбільший інтерес викликає спосіб вчинення злочину, обстановка, а також місце й час, який минув із моменту вчинення злочину, включаючи сферу злочинної поведінки, типологічні та інші особливості злочинця, його кримінальний досвід, типологічні характеристики потерпілих та інше [10, с. 110–111].

З таким підходом можна погодитись, уточнивши, що наведені вище класифікаційні підстави можуть уточнюватися й доповнюватися залежно від тієї системи кримінальних правопорушень, які є об'єктом криміналістичного аналізу з метою систематизації. В науковій літературі вченими галузей кримінального права, кримінології та криміналістики робились спроби класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, при цьому з позиції кримінально-правових наук за основу було взято ознаки та види об'єкта, натомість криміналістична класифікація більш пристосована до практичних реалій, та більш детально розкриває механізм вчинення кримінального правопорушення.

Так, для прикладу, кримінально-правова класифікація розділяє кримінальні правопорушення на категорії проти власності, в сфері господарської діяльності, в сфері службової діяльності, громадської безпеки тощо, визначаючи їхні елементи складу та відповідність статтям закону. У той час, криміналістична класифікація може розглядати ці кримінальні правопорушення з погляду їхнього методу вчинення (наприклад, шахрайство, привласнення, легалізація тощо), способів приховання слідів, обставин, що свідчать про зв'язки між злочинами та інші деталі, необхідні для успішного розслідування.

Як зазначає І.В. Пашинська, специфіка кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності полягає в тому, що вони не лише скоюються у зв'язку чи в процесі функціонування економічних відносин, а й завдають економіці збитку, який може виражатися або у прямому зменшенні наявного фонду матеріальних цінностей державного, колективного, приватного власника, або в порушенні функціонування окремих господарських галузей чи господарських процесів, або в ускладненні реалізації соціально-економічних програм тощо [11, с. 77].

Крім того, кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності науковці відносять до широкого виду кримінальних правопорушень – економічної спрямованості, в сфері службової діяльності, кримінальні правопорушення проти власності. При цьому, як свідчать дані офіційної статистики Офісу Генерального прокурора станом на кінець 2023 року було зареєстровано 2,7 тис. кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Загалом, було викрито 10,4 тис. кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності, з яких 3 тисячі за факти службового підроблення [12].

Крім того, серед органів, основним завданням якого є протидія кримінальним правопорушенням в економічній сфері є Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ). З аналізу звіту за 2022 рік

детективами БЕБ розслідувалось 961 кримінальне провадження в сфері господарської діяльності. У 46 кримінальних провадженнях особам було повідомлено про підозру, направлено до суду 29 кримінальних проваджень. Згідно з відомостями Єдиного реєстру досудових розслідувань, за період з 01.01.2022 по 31.12.2022 органами БЕБ України зареєстровано 442 кримінальних провадження, у т.ч. підслідних детективам БЕБ, а саме: ст. 191 КК України – 89, ст. 199 КК України – 37, ст. 200 КК України – 5, ст. 203-2 КК України – 12, ст. 204 КК України – 24, ст. 205-1 КК України – 34, ст. 206 КК України – 2, ст. 206-2 КК України – 2, ст. 212 КК України – 165, ст. 212-1 КК України – 2, ст. 218-1 КК України – 2, ст. 219 КК України – 5, ст. 229 КК України – 1, ст. 232-2 КК України – 1, ст. 233 КК України – 1, ст. 358 КК України – 14, ст. 364 КК України – 3, ст. 366 КК України – 13 [13].

З позиції В. Д. Пчолкіна та В. В. Піддубного за кримінально-правовими ознаками до числа кримінальних правопорушень економічної спрямованості можуть бути віднесені діяння, відповідальність за які передбачена різними статтями КК України, які містяться в розділах проти власності та у сферах господарської і службової діяльності [14, с. 176].

Таким чином, до першої групи автори відносять кримінальні правопорушення, що здійснюються в системі економічних відносин спеціальним суб'єктним складом: організованою групою, злочинною організацією, спільнотою. Це кримінальні правопорушення проти власності (корисливо-ненасильницького характеру). До них, за умови відповідності визначенням вище ознакам, відносяться кримінальні правопорушення, що передбачені: ст. 185 КК України «Крадіжка»; ст. 190 КК України «Шахрайство»; ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 198 КК України «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом».

Натомість другу групу складають кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності: ст. 199 КК України «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї»; ст. 201 КК України «Контрабанда»; ст. 204 КК України «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів»; ст. 205 КК України «Фіктивне підприємництво»; ст. 209 КК України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»; ст. 212 КК України «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)»; ст. 216 КК України «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок»; ст. 229 КК України «Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару»; ст. 226 КК України «Фальсифікація засобів вимірювання»; ст. 227 КК України «Випуск або реалізація недоброякісної продукції»; ст. 358 КК України «Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів». Та третя група – це кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, вчинення яких супроводжується кримінальними правопорушеннями в сфері господарської діяльності: ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем»; ст. 366 КК України «Службове підроблення»; ст. 369 КК України «Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі» [14, с. 202-206].

Інша група науковців кримінальні правопорушення в сфері економіки поділяє в залежності від пріоритетних напрямів економіки, зокрема таких її сфер, як: фінансово-економічна діяльність; відносини власності; господарська діяльність; службова діяльність корумпованих посадових осіб державних органів [15, с. 74-75].

Натомість С.С. Чернявський, який здійснив класифікацію злочинів економічної спрямованості за мотивами і метою їх скоєння. Зокрема, вчений вважає, що класифікацію злочинів економічної спрямованості за мотивами необхідно поділяти на злочини, вчинені: 1) з корисливих мотивів; 2) для полегшення вчинення інших злочинів; 3) для приховування інших злочинів, уникнення відповідальності за їх вчинення; 4) у зв'язку з перевищенням меж необхідної оборони; 5) у зв'язку з реалізацією помилкових особистих і суспільних інтересів; 6) у зв'язку з бажанням досягти певних цілей із найменшими витратами і зусиллями. Залежно від наявності мети у процесі вчинення злочину можлива така класифікація: злочини, вчинені з певною метою і без такої [16, с. 116].

В контексті нашого дослідження, під час формування криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів слід враховувати спосіб їх вчинення, а також вид документа, який піддається модифікації. Використання підроблених документів під час вчинення кримінальних правопорушень в сфері

господарської діяльності, як свідчить практика, є дуже поширеним серед злочинців. Будь-який суб'єкт господарської діяльності має потенційну можливість використовувати, як часткову, так і повну фальсифікацію, фіксувати неправдиву інформацію будь-яким способом (матеріальна, інтелектуальна фальсифікація). Тому такі дії вражають уявною різноманітністю предметів підроблення. Крім того, підробка документів може здійснюватися з метою готування, вчинення або ж приховування кримінальних правопорушень.

Аналіз матеріалів слідчо-судової практики дозволяє виокремити кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності, за якими найчастіше правоохоронними органами виявляються факти використання фальсифікації документів, пов'язані зі вчиненням і приховуванням кримінальних правопорушень, передбачених ст. 205-1 «Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців», ст. 212 «Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)», ст. 218-1 «Доведення банку до неплатоспроможності», ст. 220-1 «Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності», ст. 220-2. «Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи», ст. 223-1 «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів» [17].

При цьому, зазначене коло кримінальних правопорушень в сфері економічної діяльності не є вичерпне, оскільки підробка документів може здійснюватися на будь-якому етапі підготовки, вчинення чи приховування кримінальних правопорушень в розглядуваній сфері.

Серед критеріїв, за якими можна класифікувати кримінальні правопорушення, вчинені способом підробки документів слід виокремити:

1) залежно від типу документа, який є предметом виготовлення або модифікації (документи фінансової, бухгалтерської звітності, ревізійні документи, документи що стосуються діяльності суб'єкта господарювання, податкові документи, банківські та інші документи);

2) в залежності від змісту підробленого документа, який впливає на відносини в сфері господарської діяльності (бюджетні, бухгалтерські, фінансові, податкові, митні тощо);

3) в залежності від суб'єкта на якого спрямовані злочинні дії пов'язані із підробкою документів (суб'єкти господарської діяльності, суб'єкти, які здійснюють митний контроль, суб'єкти, які здійснюють моніторинг руху коштів, суб'єкти бухгалтерського контролю тощо);

4) в залежності від характеру впливу відомостей, що містяться в підроблених документах, на суб'єкта господарської чи іншої діяльності, з метою впливу на прийняття певних рішень, чи утримання від певних дій (з метою видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування тощо);

5) в залежності від послідовності злочинних дій, пов'язаних із способами підготовки, використання та приховування кримінального правопорушення за допомогою підроблених документів.

Висновки. Отже, в основі криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів є наявність систематизованого об'єкта класифікації, що зумовлений сукупністю кримінально-правових, кримінологічних і криміналістичних ознак.

Таким чином, криміналістична класифікація кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів має значення для розуміння, аналізу та ефективного реагування на такі порушення. Важливість її здійснення полягає в тому, що криміналістична класифікація розглядуваного виду кримінальних правопорушень дозволяє вирішити такі основні питання:

1. Систематизація порушень: класифікація дозволяє систематизувати різні види кримінальних діянь в господарській сфері за їхніми основними ознаками та характеристиками. Це сприяє уточненню та розрізненню різних видів правопорушень, що полегшує їхнє подальше дослідження та розслідування.

2. Удосконалення методів розслідування: збільшення розуміння різних типів кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності допомагає правоохоронним органам розробляти більш ефективні та адаптовані потребами практики методи розслідування. Відповідно до типу кримінального правопорушення можуть застосовуватися різні підходи до збору доказів, використання експертної інформації та проведення слідчих (розшукових) дій.

3. Оптимізація запобігання злочинності: аналіз кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності за різними категоріями дозволяє здійснювати більш цілеспрямовані заходи з попередження злочинності в окремих секторах економіки. Це може включати спрямовані програми навчання, підвищення свідомості та підтримки для підприємств з певних галузей.

4. Покращення правового регулювання: Розуміння різних видів кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності допомагає удосконалювати та адаптувати законодавство, спрямоване на боротьбу з такою злочинністю. Це дозволяє законодавцям уточнювати процесуальні процедури, зменшувати кримінальні ризики та підвищувати ефективність правового реагування на подібні порушення.

Криміналістичну класифікацію кримінальних правопорушень вказаного виду слід вважати динамічною та гнучкою, оскільки вона адаптується під зміна законодавства, появу нових способів вчинення кримінальних правопорушень в сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробкою документів та здійснюється з метою спрощення процесу їх пізнання, оптимізації розробки методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, підвищення ефективності роботи правоохоронних органів.

Список використаних джерел:

1. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків: Апостіль, 2010. 576 с.
2. Черноус Ю.М., Лісіцький А.В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Електронний юридичний журнал*. 2023. №1. С. 477-480. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>.
3. Лелюк Т.І. Стан наукової розробленості проблем організації розслідування кримінальних правопорушень. *Наукові перспективи*. № 12(42). 2023. С. 511-524.
4. Криміналістика : підруч. / В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова, В.А. Журавель [та ін.] : за ред. В.Ю. Шепітька. 5-те вид. переробл та допов. К. : Ін Юре, 2016. 640 с.
5. Щур Б.В. Проблеми співвідношення кримінально-правової та криміналістичної класифікації злочинів. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 217–224.
6. Журавель В. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук України*. Х. : Право, 2002. № 3(30). С. 160–166.
7. Запотоцький А.П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, № 1 (11), 2016. С. 32-43.
8. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.
9. Пчеліна О. В. Криміналістична класифікація злочинів. *Право і суспільство*. 2014. № 6-1. С. 304-309.
10. Мусієнко О. Криміналістична класифікація злочинів, які вчиняються за допомогою обману, як елемент окремої криміналістичної методики. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. 5/2. С. 109–114.
11. Пашинська І.В. Теоретико-методологічні основи розслідування організованої злочинності у сфері господарської діяльності. Дис...докт. юр. наук. Харків. 2023. С. 296.
12. Статистика Офісу Генерального прокурора. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
13. Звіт про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік (відповідно до статті 35 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»). URL: <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/uploaded-files/.pdf>.
14. Пчолкін В.Д., Піддубний В.В. Щодо криміналістичної класифікації економічних злочинів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження професора М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 175–177.
15. Пешко Я.С., Кубецька О.М., Остапенко Т.М. Поняття та класифікація злочинів, пов'язаних з економічною сферою. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 31 (70) № 5, 2020. С. 70–75.
16. Чернявський С. С. Тіньова економіка як підгрунтя організованої економічної злочинності в Україні: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ* : науково-теоретичний журнал. Київ. 2009. № 1 (62). С. 113–126.
17. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

УДК 343.14:343.74

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.23>

КУШНІР С.С.

**ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПРОТИПРАВНИМ
ЗАВОЛОДІННЯМ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ****PECULIARITIES OF THE SUBJECT OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS
ABOUT CRIMES RELATED TO THE ILLEGAL ACQUISITION OF PROPERTY
OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION, OR ORGANIZATION**

Стаття присвячена дослідженню предмету доказування під час розслідування злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. Акцентовано, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий (детектив) зобов'язані всебічно, повно і неупереджено досліджувати обставини кримінального провадження про злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надавати їм належну правову оцінку та забезпечувати прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Проаналізовано підходи вчених та положення кримінального процесуального законодавства до визначення поняття та структури предмета доказування в кримінальному провадженні. Підкреслено, що предмет доказування – це регламентований КПК України перелік обставин, наявність чи відсутність яких потрібно підтвердити шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів, зміст яких в конкретному кримінальному провадженні завжди враховується при прийнятті окремих процесуальних рішень, плануванні досудового розслідування тощо. Систематизовано обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації: обставини, що стосуються самої події злочину події злочину; обставини, що стосуються особи потерпілого та злочинця; обставини, що підтверджують винуватість обвинуваченого у вчиненні злочину, форму вини, мотив і мету вчинення злочину; обставини, що забезпечують відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, що індивідуалізують кримінальне покарання. З'ясовано, що створюючи та відображаючи послідовність злочинних дій, виражену через спосіб вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, можна встановити: межі проведення огляду місця події та забезпечення його охорони; предметну підслідність злочину; узгоджений комплекс слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; встановлення кола осіб, за участю яких необхідно провести ці дії; визнання певного предмета речовим доказом; визначення виду криміналістичних експертиз, які слід провести в межах кримінального провадження за вилученими речовими доказами та іншими встановленими фактами та даними тощо.

Ключові слова: доказування, кримінальне провадження про злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майна підприємства, установи, організації, предмет доказування, обставини, що підлягають доказуванню.

The article is devoted to the study of the subject of evidence during the investigation of crimes related to the illegal seizure of property of an enterprise, institution, or organization. It is emphasized that the prosecutor, the head of the pre-trial investigation

body, the investigator (detective) are obliged to comprehensively, fully and impartially investigate the circumstances of the criminal proceedings on crimes related to the illegal appropriation of the property of an enterprise, institution, organization, to identify the circumstances that expose, as well as those that exonerate the suspect, the accused, as well as the circumstances mitigating or aggravating his punishment, provide them with a proper legal assessment and ensure the adoption of legal and impartial procedural decisions. The approaches of scientists and provisions of criminal procedural legislation to the definition of the concept and structure of the subject of evidence in criminal proceedings are analyzed. It is emphasized that the subject of proof is a list of circumstances regulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine, the presence or absence of which must be confirmed by collecting, checking and evaluating evidence, the content of which in a specific criminal proceeding is always taken into account when making individual procedural decisions, planning a pre-trial investigation, etc. Circumstances that are subject to proof in criminal proceedings about crimes related to the illegal acquisition of property of an enterprise, institution, or organization have been systematized: the circumstances relating to the very event of the crime, the event of the crime; circumstances concerning the identity of the victim and the criminal; circumstances confirming the guilt of the accused in committing the crime, the form of guilt, the motive and purpose of committing the crime; circumstances ensuring compensation for damage caused by a criminal offense, as well as the amount of procedural costs; circumstances individualizing criminal punishment. It was found that by creating and displaying the sequence of criminal actions, expressed through the method of committing illegal possession of the property of an enterprise, institution, organization, it is possible to establish: the limits of conducting an inspection of the scene of the incident and ensuring its protection; substantive investigation of the crime; an agreed set of investigative (search) and covert investigative (search) actions; establishment of the circle of persons with the participation of which it is necessary to carry out these actions; recognition of a certain object as physical evidence; determination of the type of forensic examinations that should be carried out within the framework of criminal proceedings based on seized physical evidence and other established facts and data, etc.

Key words: *evidence, criminal proceedings on crimes related to the illegal appropriation of the property of an enterprise, institution, organization, subject of evidence, circumstances subject to evidence.*

Постановка проблеми. Основним завданням при розслідуванні кожного злочину є встановлення та дослідження всіх обставин провадження, необхідних для прийняття обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні. До того ж, положення статті 9 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) зобов’язує «прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого всебічно, повно і неупереджено досліджувати обставини кримінального провадження, виявляти як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом’якшують чи обтяжують його покарання, надавати їм належну правову оцінку та забезпечувати прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [1]. Комплекс таких обставин визначає предмет доказування в кримінальному провадженні, який може варіюватись залежно від ознак конкретного протиправного діяння.

Обставини, що підлягають доказуванню, займають центральне місце у досудовому розслідуванні злочинів, у тому числі, пов’язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. Однак, розглядаючи досліджувані злочини, слід зазначити, що цей вид злочинів є одним із найскладніших кримінальних проваджень. Це пояснює той факт, що практичні працівники стикаються з наступними проблемами при доказуванні обставин, які підлягають встановленню та доказуванню під час досудового розслідування злочинів, пов’язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації:

- нечітке визначення особливостей предмета доказування;
- складнощі у виявленні документів, які підтверджують вчинення злочинів та вказують на причетність певних осіб до вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (наприклад, документи можуть бути приховані або знищені зацікавленими особами, які вчиняють злочини);

- високий рівень приховування злочинів шляхом маскуванню іншими (наприклад, банкрутство або доведення до нього, що може виступати і як окремий факт вчинення злочину і як приховування вчинення злочину);

- відсутність необхідної законодавчої бази, що надала можливість більш якісно та швидко здійснювати збір доказової бази, яка б підтверджувала причетність осіб до вчинення злочину;

- протидія розслідуванню з боку осіб, які намагаються перешкоджати кримінальному провадженню.

Отже, у зв'язку з особливою актуальністю цієї категорії злочинів та винятковою складністю розслідування, необхідні нові наукові розробки, спрямовані на вирішення нагальної проблеми встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Водночас слід зазначити, що без встановлення обставин, які підлягають доказуванню, неможливо забезпечити основні завдання кримінального провадження, поставлені перед практичними працівниками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти кримінального процесуального доказування завжди цікавили науковців і працівників правоохоронних органів, оскільки ця проблема є важливою на законодавчому, науковому та практичному рівнях. Науковою основою даної статті стали праці таких українських науковців, як О. В. Баганця, Т. М. Барабаш, Р. І. Благуги, О. О. Бондаренко, І. В. Гловюка, Л. В. Омельчука, М. П. Погорецького, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, Є. В. Федоренко, О. О. Юхно та інших, які зробили значний внесок у розробку правових аспектів, пов'язаних із доказуванням злочинів.

У свою чергу, не залишили поза увагою предмет доказування у кримінальному провадженні економічних злочинів й такі науковці: Д. В. Вітер, В. В. Кікінчук, Н. С. Моргун, Г. В. Муляр, О. В. Пчеліна, В. В. Романюк, Ю. В. Терещенко, О. С. Ховпун, П. В. Цимбал, Т. О. Часова, С. С. Чернявський тощо.

Проте, залишилися не систематизованими обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації.

Мета статті полягає в комплексному аналізі основних обставин доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації та пошуку шляхів удосконалення процесу доказування досліджуваних злочинів.

Відповідно до поставленої мети завданнями дослідження є наступні: дослідити наукові підходи та положення кримінального процесуального законодавства щодо поняття та структури предмета доказування в кримінальному провадженні; з'ясувати роль предмета доказування під час здійснення вказаної категорії кримінальних проваджень; визначити фактори, які впливають на систематизацію обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації; систематизувати обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи поняття «обставин, що підлягають доказуванню», варто відзначити, що доктрина кримінального процесуального права не надає однозначної відповіді щодо суті цієї правової категорії. Більшість науковців користуються категорією «предмет доказування», визначаючи його як сукупність обставин, що підлягають доказуванню. Натомість ст. 91 КПК України містить перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Беручи до уваги сказане, вважаємо за доцільне висвітлення окресленого питання розпочати зі з'ясування окремих наукових підходів до визначення поняття та структури предмета доказування в кримінальному провадженні.

Так, С. М. Стахівський, розглядає предмет доказування як передбачену законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню в кожній кримінальній справі з метою її правильного розв'язання [2]. Разом з тим, О. Тригуб та А. Долгополов переконані, що «предмет доказування у кримінальних справах являє собою фактичний склад злочину, який дає змогу виконувати завдання кримінального судочинства щодо тих правопорушень, стосовно яких здійснювались дізнання, досудове слідство й судовий розгляд» [3].

С. О. Сорока, у свою чергу, зазначає, що загальне коло кримінально-правових та кримінально значущих обставин, що підлягають встановленню у кожному кримінальному провадженні, визначається межами складу злочину, щодо якого розслідується та розглядається кримінальне провадження [4; 5]. Це пояснює, що кожна категорія кримінального правопорушення визначає

коло обставин, що підлягають встановленню. Це підтверджується і в ході досудових розслідувань злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. Однак варто зазначити, що конкретні обставини, які підлягають доказуванню в окреслених злочинах злочинах, ґрунтуються на законодавчо встановлених обставинах, що підлягають доказуванню.

Т. М. Барабаш вважає, що поняття «предмет доказування» в науковій літературі використовується лише як номінативна одиниця мови, і тому є абстрактною категорією, як ідеально теоретична текстова конструкція, яка спрямовує та орієнтує діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді у відповідних напрямках дослідження перелічених у КПК України обставин, розслідуваного злочину і збирання доказів, структурує кримінально-процесуальну значущість інформації в кримінальній справі. Водночас, на думку вченої, це поняття слід трактувати як загальне вираження об'єкта пізнання, здійснюваного в кримінальному судочинстві шляхом збирання та перевірки доказів, тобто як специфічну інформаційну систему, навколо якої центральне місце посідає поняття складу злочину та його окремих елементів [3; 6]. Стосовно цієї позиції зазначимо, що, дійсно, в кримінальному процесуальному законодавстві термін «предмет доказування» не вживається. Це суто теоретична категорія, якою позначаються визначені в КПК України обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Як приклад, Л. В. Омельчук та Є. В. Федоренко зазначають, що «звичай предмет доказування співвідноситься з усією сукупністю ситуації, що підлягає доказуванню» [3;7]. Однак це аж ніяк не є абстрагуванням цієї категорії. Навпаки, предмет доказування є чітко визначеним. При цьому предмет доказування представлений не лише обставинами, що характеризують кримінально-правові ознаки кримінального правопорушення, а й факторами, що мотивують прийняття процесуального рішення.

У цьому контексті слушною є думка О.В. Пчеліної про те, що обставини, які підлягають доказуванню, є міждисциплінарною категорією. Це пов'язано з тим, що вона одночасно вивчається в різних науках, таких як кримінальне процесуальне право та криміналістика. Зокрема, у кримінальному процесуальному праві цю категорію називають предметом доказування або обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У криміналістиці ж зустрічаються такі поняття, як «предмет розслідування», «обставини, що підлягають встановленню» або «обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень» [3; 8].

З огляду на сказане можна стверджувати, що предмет доказування є одним із найважливіших понять, оскільки окреслює обставини, які підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні незалежно від кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення [3; 9]. Інакше кажучи, предмет доказування охоплює питання про сукупність явищ зовнішнього світу, пізнання яких необхідне для досягнення завдань кримінального судочинства. Правильне визначення предмета доказування має вирішальне значення для забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

З огляду на велику теоретичну базу, не будемо зупинятися на детермінації цього поняття, а більш детально розглянемо обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації.

Так, після внесення відомостей про злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації до ЄРДР починається дослідження обставин вчинення суспільно-небезпечного діяння, де головним завданням слідчого, детектива, дізнавача, прокурора є встановлення того, чи взагалі в діяннях особи містяться ознаки кримінального правопорушення (відмежування від цивільно-правових й адміністративних деліктів), фіксація відповідних слідів кримінального правопорушення й встановлення інших обставин, що підлягають доказуванню.

Частина 1 ст. 91 КПК України, в якій безпосередньо визначені обставини, що підлягають доказуванню, у 2013 р. була доповнена новими пунктами. Перші зміни стосувалися включення до переліку обставин таких, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального

правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення. Наступне доповнення стосувалося включення обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Таке доповнення було спрямоване на реалізацію Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб». Видається, що це було правильним і важливим рішенням, оскільки, визнання юридичної особи суб'єктом злочину посилює боротьбу зі злочинністю, зокрема з економічною [10].

Отже, звертаючись до аналізу імперативної норми ст. 91 КПК України, доказуванню у кримінальному провадженні підлягають:

- 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);
- 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;
- 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;
- 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;
- 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- 6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;
- 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [1].

На переконання В. І. Фаринника, наведений перелік обставин має узагальнюючий орієнтуючий характер для всіх видів кримінальних проваджень, а отже, з точки зору теорії доказів, є загальним предметом доказування на всіх стадіях кримінального провадження. Індивідуалізація предмета доказування у конкретному провадженні відбувається з урахуванням диспозитивних приписів статей КК України, які кваліфікують діяння, що підлягають доказуванню. Деякі науковці визначають такий предмет доказування як «спеціальний» [11].

З огляду на окреслені теорії, обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, на нашу думку, доцільно об'єднати у такі групи:

1. *Обставини, що стосуються самої події злочину (час, місце, спосіб, сліди злочину та предмет протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації).*

При встановленні обставин, що підлягають доказуванню, велике значення має необхідність з'ясування події злочину в кожному кримінальному провадженні, в тому числі його вирішальних елементів, а саме часу, місця, способу та інших обставин, за яких було вчинено злочин. Саме від якості процесуальної діяльності слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді чи суду, повноти збирання та оцінки доказів і процесуальних джерел інформації, що підтверджують або спростовують ці обставини, залежить прийняття правильного рішення щодо подальшого розвитку кримінального провадження.

Подію злочинів, пов'язаних з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації складають його обов'язкові елементи, що передбачені п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України, та кримінально-протиправні діяння, закріплені ст. 206-2 КК України.

При доказуванні насамперед мають бути встановлені обставини, що стосуються вчинення правопорушення (злочину або кримінального правопорушення). З цієї точки зору, передумовою

для встановлення факту вчинення злочину є наявність двох випадків: самостійне виявлення злочину, пов'язаного із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, або отримання відповідної усної/письмової заяви чи повідомлення про злочин. Однак наявність правопорушення не означає, що злочин доведено, а винного покарано. Доведення факту правопорушення призводить до дій, спрямованих на доведення інших обставин правопорушення. При цьому першочерговим завданням доказування є встановлення ознак конкретного правопорушення, в тому числі способу його вчинення. Виявлення цих ознак дає можливість визначити перелік слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, які можуть слугувати джерелом доказів протиправних дій осіб, причетних до вчинення правопорушення.

Наступною обставиною, яка належить до події вчинення злочину, пов'язаного із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, та яка має вирішальне значення з кримінальної процесуальної точки зору є час вчинення злочину. Йдеться про випадки, коли правопорушення фактично мало місце в момент його вчинення, але з часом така подія припинила своє існування, а отже, суспільна небезпека від правопорушення вже не існує.

Щодо криміналістичної позиції, то встановлення часу вчинення злочину є обов'язковим, оскільки це входить у перелік обставин, що підлягають доказуванню. Кримінально-правове значення часу полягає у можливості з'ясувати період учинення кримінального правопорушення (наприклад, протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, було вчинене в якусь одну конкретну дату чи відбувалося впродовж тривалого проміжку часу). В окремих випадках встановлення часу є потрібним для кваліфікації вчиненого та доведення умислу підозрюваного (наприклад, якщо шахрай вчиняв дії, спрямовані на заволодіння коштами у складі майна суб'єктів господарювання, або цінними паперами суб'єктів господарювання, неодноразово, у різні дні та години тощо) [12].

Окрему увагу під час розгляду події злочину варто звернути на місце вчинення злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації. Власне місце їх вчинення має особливе значення, адже є джерелом певних слідів, що відображають механізм злочинної дії, взаємини злочинця та жертви. У свою чергу, при розслідуванні протиправного заволодіння майном суб'єкта господарювання місце вчинення кримінального правопорушення та місце події не завжди становлять єдиний комплекс. Місце кримінального правопорушення одне – це місце вчинення рейдерської атаки, а місць події, пов'язаних із ними, може бути декілька: місце виготовлення підроблених документів або рішення суду державним реєстратором, місце фізичного захоплення об'єкта під виглядом реалізації власником своїх законних повноважень, місце перепродажі захопленого об'єкта «добросовісному» набувачу тощо [12]. Місце вчинення кримінального правопорушення обирається з урахуванням можливості реалізації обраного способу протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, предмета посягання, особи жертви. Деякі спроби рейдерства можуть реалізовуватися в кількох місцях, не пов'язаних між собою. Наприклад, це може бути територіальне поширення якого-небудь виду рейдерства. Тобто злочинці можуть створювати «спеціальні фірми», в яких здійснюється укладання договори купівлі-продажу, позики, доручення, комісії, страхування, схову, перевезення.

Важливим джерелом інформації про обставини вчинення злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації є спосіб вчинення злочину. Необхідно зазначити, що способом вчинення злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України є вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації. Своєю чергою, цим діям має передувати підробка або викрадення документів установи, підприємства або організації, майном якої прагнуть заволодіти.

Під підробленими документами слід розуміти як повністю сфальсифіковані документи, так і справжні документи з частковою фальсифікацією їх змісту (виправлення, внесення фіктивних записів, знищення частини тексту, витравлення, підчистка, змивання, підробка підпису, переклеювання фотографій, проставлення на документі відбитка підробленої печатки тощо).

Якщо особа підроблює відбиток штампів або печатки, її дії слід вважати внесенням у документи завідомо неправдивих відомостей, оскільки вказаний відбиток є необхідним реквізитом документа. Коли йдеться про підроблення, викрадення і використанням підроблених документів, печаток, штампів, то не має значення, визнається викрадення вказаних предметів, які відіграють роль засобу вчинення цього злочину, кримінально (зокрема, статті 185, 190, 191 КК) або адміністративно (ст. 51 КУпАП) караним [13].

Залежно від способу вчинення злочину, пов'язаного із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, який має кваліфікуюче значення для оцінки дій та подальшої відповідальності підозрюваного, обвинуваченого (наприклад, за способом вчинення, предметом кримінального правопорушення, іншими об'єктивними, а також суб'єктивними ознаками), можливо вірно дати кримінально-процесуальну оцінку його діям і повною мірою після повідомлення такій особі про підозру визначитись із видом запобіжних заходів. Як бачимо, спосіб вчинення окресленого злочину, не тільки є визначальним щодо кримінально-правової класифікації злочинних дій, але від його встановлення залежить вибір тих чи інших слідчих і процесуальних дій для доказування злочину [4].

Отже, спосіб вчинення злочину повною мірою розкриває механізм вчинення злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, про що свідчать дані досудового розслідування таких злочинів. У зв'язку з цим, лише після встановлення події злочину, пов'язаного з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, та встановлення способу його вчинення можна зрозуміти, в чому полягає суть вчиненого злочину.

Способи вчинення злочину як елемент події злочинів певного виду (групи), закономірно пов'язані з іншими обставинами, які підлягають доказуванню. Що стосується способу вчинення протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, зазвичай, його структура охоплює: способи підготування до злочинного діяння; способи його вчинення; способи приховування (маскування) [14].

Під час доказування події злочину, необхідно також встановити відомості про сліди злочину. Такі сліди, з огляду на досліджувані нами злочини, часто відображаються у документах. Вони зазвичай відносяться до групи інтелектуальних підробок та потребують детального вивчення, аналізу та порівняння з іншими документами та даними. Це значно ускладнює роботу щодо їхнього виявлення, оскільки вимагає застосування спеціальних методів для їхньої перевірки.

Під час виявлення та досудового розслідування в документах можна виявити певні розбіжності, що свідчать про вчинення злочину. Зокрема такі суперечності можна встановити: 1) в окремому документі (шляхом розгляду окремого документа, відсутності заповнення одного чи кількох реквізитів); 2) у разі наявності декількох документів, які відображають одну взаємопов'язану операцію; 3) у разі наявності в документах даних, що відображають рух однорідних матеріальних цінностей [15].

Наступним елементом, що потребує доказування події злочину є відомості про предмет злочинного посягання (його кількісні та якісні характеристики). Зважаючи на місце розташування ст. 206-2 в системі Особливої частини КК, предметом передбаченого нею злочину в основному є майно суб'єктів господарювання; проте, це може бути і майно інших юридичних осіб (причому не лише приватного права). Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їхня господарська діяльність, становлять право власності, право господарського відання та право оперативного управління, але господарська діяльність може здійснюватися на основі й інших речових прав (зокрема, право володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій) або зобов'язальних прав (оренда, заклад, іпотека тощо).

Крім майна підприємств, установ, організацій, у диспозиції ч. 1 ст. 206-2 фігурують частки, акції, паї засновників, учасників, акціонерів і членів. З погляду ЦК і ГК учасники, акціонери і члени юридичних осіб є власниками юридичної особи [13].

2. Другу групу становлять обставини, що стосуються особи потерпілого та злочинця. Сторонами кримінального правопорушення з одного боку є суб'єкт злочину, а з іншого – потерпілий. Доцільно було б також внести до предмета доказування обставини, які характеризують особу потерпілого, оскільки без встановлення таких обставин дуже важко в повному обсязі висвітлити обставинку злочину, його умови, причини, що сприяли скоєнню такого злочину. Встановлення всіх обставин щодо особи потерпілого сприятиме більш точному та повному з'ясуванню всіх обставини, що підлягають доказуванню.

Необхідність доказування інформації про особистість потерпілого має також досить велике значення при розслідуванні злочинів адже існує певний закономірний зв'язок між потерпілим і злочинцем, що може бути використано для розшуку і затримання останнього, доведення його вини у вчиненні кримінального правопорушення. Так, потерпілим від указаних злочинів виступають як державні підприємства, так і окремі фізичні особи-підприємці, юридичні особи. Слід звернути увагу, що до кримінального провадження у якості потерпілих слід залучати представників указаних суб'єктів господарювання [13].

В більшості випадків при вчиненні протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації, особливо під час його підготовки, злочинець, оцінюючи реальну ситуацію, в якій йому доведеться діяти або в якій він уже діє, не може не враховувати вік, стать, фізичну силу, інтелектуальні можливості та інші індивідуальні якості потерпілого.

Наступне це відомості про особу злочинця, ознаки суб'єкта злочину. Основною ознакою особи злочинця потрібно вважати наявність профільних знань у сфері економіки, які поєднані зі знаннями бухгалтерського обліку, банківської діяльності, господарської діяльності, маркетингу та менеджменту. Тобто така особа має високий рівень інтелектуального розвитку та більше можливостей уникнути покарання. В даній категорії злочинів варто виділяти два рівні особи злочинця: рівень замовника і рівень рейдера. При цьому, доцільно звертати увагу на дві суттєві позиції: перша позиція, інколи обидві ролі поєднує одна особа (наприклад, замовник відсутній, оскільки сам рейдер діє у власних цілях); друга позиція, якщо ж і наявна інформація про замовника, для правоохоронних органів встановити зв'язок між замовниками і рейдерами є досить складним завданням [16].

Слід зауважити, що злочини, пов'язані з протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації можуть вчинятися і групами осіб із розподіленням функцій. Тому в ході розслідування кримінального провадження слід доказувати не тільки причетність конкретних осіб до вчинення злочину, а й те, які саме дії виконував кожен із учасників злочину.

Важливо також, для встановлення факту вчинення рейдерства групою осіб, слідчий, детектив, прокурор повинен використовувати всі можливі джерела отримання інформації про цей злочин, здійснювати аналіз вихідних даних, що дасть змогу правильно оцінити наявну слідчу ситуацію, визначити завдання розслідування, висунути версії. На даному етапі необхідно також встановити корумповані зв'язки з посадовими особами владних структур (з якими саме; чи існували зв'язки з правоохоронними органами; хто відповідав за зв'язки з працівниками владних структур; які способи використовувались для втягування у корупційні дії); чи використовувала група осіб технічні засоби та транспорт; кому належить техніка або транспорт, коли і в яких умовах вони використовувались тощо. Таким чином, своєчасне висунення версій про вчинення рейдерства групою осіб дає змогу цілеспрямовано вести розшук злочинців, визначити коло підозрюваних осіб, тим самим обрати правильний напрям у розкритті й розслідуванні злочину.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України є загальним, тобто особи, які досягли 16-річного віку, крім випадків, коли це кримінальне правопорушення вчиняється службовою особою з використанням службового становища. У такому разі суб'єкт – спеціальний [13].

Кваліфікуючими ознаками щодо суб'єкта є вчинення повторно; вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб; з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; поєднання з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна.

Домовленість про спільне вчинення злочину не обов'язково має бути в усній чи письмовій формі, але може бути визначена шляхом конклюдентних дій (поведінкою, що свідчить про готовність діяти для досягнення спільної злочинної мети). Про це йдеться в постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, який залишив без задоволення касаційні скарги захисників двох засуджених, які вчинили кримінальне правопорушення за попередньою змовою групою осіб, на вирок місцевого та ухвалу апеляційного судів. Один із захисників порушив питання щодо неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність при визнанні кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення вчинення його за попередньою змовою групою осіб.

ККС ВС зазначив, що положеннями ч. 2 ст. КК України передбачено, що злочин визнається вчиненим групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), тобто якщо вони за попередньою змовою між собою до початку злочину домовилися про спільне його вчинення. При цьому попередня домовленість про спільне вчинення злочину означає, що домовленість про вчинення злочину існує до моменту виконання передбачуваної сторони злочину [17].

Особливо кваліфікуючими ознаками протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (ч. 3 ст. 206-2) є: вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища.

3. Третя група обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації, – це ті, що підтверджують винуватість обвинуваченого у вчиненні злочину, форму вини, мотив і мета вчинення злочину.

Так, обов'язковою умовою розслідування таких проваджень є встановлення вини особи, яка вчинила злочин, тобто обставин, які безпосередньо спонукали її до вчинення злочину до та під час його вчинення, зокрема під час проведення рейдерських захоплень. Винність особи у скоєнні протиправного заволодіння відповідним майном, як відомо, відноситься до суб'єктивної сторони складу злочину. У цьому аспекті слід визначити намір суб'єкта та виключити його спроби завітати орган досудового розслідування у правомірності своїх дій. Наприклад, мають місце також випадки, коли внесення потрібних рейдерам змін до ЄДРСР здійснюється на підставі судових рішень, які, як відомо, є обов'язковими до виконання. При цьому довести факт винесення суддею завідомо неправосудного рішення вкрай складно. Якщо суддя не допустив грубих процесуальних порушень (розглянув справу з порушенням правил підсудності, чи без повідомлення сторін тощо), то, як правило, притягнути його до відповідальності буде практично неможливо. Винесене ним судове рішення буде формально виглядати як законне, навіть якщо в його основу було покладено підроблені документи. Довести вину юристів, які подали до суду підроблені документи, також дуже складно, адже необхідно буде доводити, що вони знали про те, що документи підроблені [18]. Тому під час провадження низки слідчих (розшукових) дій: допитів, оглядів, обшуків тощо, необхідно виявити обставини, що підтверджують поінформованість про незаконне судове рішення.

Відповідальність за статтею 206-2 КК України настає в разі доказування умисної форми вини при вчиненні діяння, спрямованого на заволодіння майном юридичної особи або частки права на це майно, що належить її учасник. Винуватий у вчиненні злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України, має також усвідомлювати, що документи, печатки або штампи, які використовуються ним для вчинення відповідного правочину, є підробленими або викраденими. Якщо особа не усвідомлювала цього (підроблення або викрадення здійснювалося іншою особою, про що особа, яка пізніше використовувала відповідні предмети, не знала), то відповідальність за ст. 206-2 КК України повинна виключатись. Протиправне заволодіння відповідним майном, коли особа вважає, що реалізує своє законне право, за наявності підстав може розцінюватись як самоправство (ст. 356 КК України).

Мотиви вчинення злочину можуть бути різними (корисливі спонукання, бажання усунути чи послабити конкурента, кар'єризм тощо) і на кваліфікацію дій за ст. 206-2 КК України не впливають. У цьому контексті необхідно сформувати доказову базу, що підтверджує наявність корисливої зацікавленості та корисливої мети. Про це свідчить отримання винним певних благ, переваг, доходів у результаті здійснення фінансових операцій [13].

Від наміру та мотивації необхідно відрізнити мету скоєння злочину. Під час здійснення аналізу вказаних діянь зрозуміло, що *мета злочину полягає* у прагненні досягти суспільно небезпечного наслідку, а саме заволодіти майном підприємства, установи, організації, у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів.

4. Наступна група обставин, які підлягають доказуванню, - це ті, що забезпечують відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат. На необхідність встановлення розміру шкоди, завданої злочином, вказує і той факт, що відповідно до ст. 291 КК України розмір шкоди, завданої злочином, має бути зазначений в обвинувальному акті, але це стосується лише злочинів з істотним складом.

Доведення виду та розміру шкоди, завданої злочином, насамперед важливе для забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Це включає в себе визначення осіб як потерпілих, цивільних позивачів та цивільних відповідачів, вирішення цивільних позовів у кримінальному провадженні та визначення розміру майна, на яке може бути накладено арешт. Зрештою, цей елемент предмета доказування є важливим для кримінально-правової кваліфікації, яка визначає ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, розмір покарання тощо. Однак слід зазначити, що доказування виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, повністю покладається на прокурора і має вирішальне значення для того, щоб подія злочину формально містила ознаки складу злочину. Іншими словами, це означає, що наявність або відсутність шкоди визначає успіх або провал злочину [4].

Майнова шкода визначається за допомогою витребування довідки про вартість захопленого майна, розрахунку вартості пошкодженого майна і калькуляції щодо відновлення пошкодженого майна Іншими матеріалами розслідування також повинно бути відповідно доведено, що саме зазначене у перелічених документах майно стало предметом злочинного посягання, його вартість, індивідуальні ознаки; призначення майна, в якому стані воно перебувало у момент протиправне заволодіння майном; чим підтверджується наявність вказаного майна у конкретний час і в конкретному місці.

Між вказаним заволодінням та майновою шкодою власника підприємства, установи, організації повинен бути необхідний причинно-наслідковий зв'язок, тобто така шкода спричинена саме заволодінням, а не іншими діями чи обставинами [13].

Особливо кваліфікуючими ознаками протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації (ч. 3 ст. 206-2) є заподіяння великої шкоди або спричинення інших тяжких наслідків. Матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у п'ятсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Поняття «інші тяжкі наслідки» є оціночним. До таких наслідків з урахуванням однорідності (однотипності) відповідних наслідків можуть бути віднесені, наприклад, банкрутство юридичної особи, втрата нею ділової репутації (настільки, що суб'єкту господарювання довелося змінювати сферу своєї діяльності), звільнення більшості кваліфікованого персоналу підприємства.

Подальший аналіз обставин, що підлягають доказуванню, передбачених п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України, дає підстави стверджувати, що вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та розмір процесуальних витрат – це різні обставини, які підлягають доказуванню. Таким чином, до шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, не можна зарахувати процесуальні витрати. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, підлягає обов'язковому доказуванню, однак потрібно враховувати, що наявність шкоди не є ознакою всіх без винятку злочинів, оскільки суспільно небезпечні наслідки – це факультативна ознака складу злочину [4; 19]. Це підтверджується тим, що процесуальні витрати виникають у всіх без винятку кримінальних провадженнях, особливо у кримінальних провадженнях щодо рейдерства, які характеризуються великою кількістю експертних досліджень, що включаються до складу процесуальних витрат. Відповідно до ст. 118 КПК України процесуальні витрати складаються із: 1) витрат на правову допомогу; 2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; 3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; 4) витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів, виготовленням дублікатів і копій документів [1].

5. Наступна група обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з рейдерством представлена обставинами, що індивідуалізують кримінальне покарання. Тобто це обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання (ст. ст. 66, 67 КК України), які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК України). На ступінь тяжкості умисного протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації впливають наступні ознаки: повторення, вчинення цих дій за попередньою змовою групою осіб, або з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я, або з пошкодженням чи знищенням майна. Відповідальність за такі дії передбачається в ч. 2 ст. 206-2 КК України у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років.

Таким чином, якщо злочин кваліфікується за ч.2 ст. 206-2 КК України, то він є нетяжким. Крім того, ступінь тяжкості даного злочину підвищиться у разі протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників, акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації, службовою особою з використанням службового становища або якщо вони заподіяли велику шкоду чи спричинили інші тяжкі наслідки. Відповідальність за такі дії передбачена в ч.3 ст. 206-2 КК України у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.

Ще однією обставиною, що потребує доведення, є визначення обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та спеціальних підстав у ст. 206-2 КК України не визначені, тому можуть застосовуватись підстави, визначені розділом 9 та розділом 12 КК України [20].

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації у тому числі частками, акціями, паями їх засновників, учасників,

акціонерів, членів, шляхом вчинення правочинів з використанням підроблених або викрадених документів, печаток, штампів підприємства, установи, організації, може виникнути необхідність у доказуванні інших важливих обставин [21].

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити певні узагальнюючі висновки. По-перше, з урахуванням конкретного способу вчинення злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням майном підприємства, установи, організації предмет доказування може бути розширений, при цьому зібрані докази неодмінно повинні мати значення для кримінального провадження. По-друге, під час розслідування окреслених злочинів мають значення як визначені у ст. 91 КПК України обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, так і ті, що підлягають додатковому з'ясуванню з урахуванням кваліфікації вчиненого злочину. По-третє, ефективність і повнота процесу доказування в досліджуваній категорії кримінальних проваджень можливі за умови володіння слідчим, детективом, прокурором знань у сфері економіки, які поєднані зі знаннями господарської діяльності, бухгалтерського обліку, банківської діяльності, маркетингу та менеджменту.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [В. Г. Гончаренко та ін.] ; за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. К. : Юстініан, 2012. 1223 с.
2. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія. Київ : Нац. академія внутр. справ України, 2005. 272 с.
3. Репчонок А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки: дис. ... докт. філософ.: 081. Харків, 2023. 219 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/101a2524-a65d-47e3-9ac1-fb031a04dbcc/content>.
4. Спусканюк А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». К.: НАВС, 2019. 258 с.
5. Сорока С. О. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні під час розслідування контрабанди наркотичних засобів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 813. С. 287–291.
6. Барабаш Т. М. Моніторинг теорії доказування у процесуальному праві України. *Судова апеляція*. 2009. № 2(15). С. 6–15.
7. Омельчук Л. В., Федоренко Є. В. Визначення предмета та меж доказування під час судового розгляду у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 436–438. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/108>
8. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 177–183. DOI: <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.24>.
9. Одінцов О. Роль предмета доказування в кримінальному провадженні. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2017: збірник наукових праць. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 172–175.
10. Конощенко Я. Ю., Абламський С. Є. Деякі особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень. *Науковий юридичний журнал*. № 18/2022. С. 205–212. DOI: <https://doi.org/10.32847/In.2022.18.30>
11. Фаринник В. І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Х.: Фактор, 2013. 96 с.
12. Ковальчук О. В., Пряхін Є. В. Методика розслідування шахрайства, пов'язаного з діяльністю кредитної спілки: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2021. 204 с.
13. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М.І. Хавронюка. К. : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
14. Галаган В. І. Встановлення події кримінального правопорушення як обставини, яка підлягає показуванню у кримінальному провадженні: монографія. Київ, 2017. 198 с.
15. Кушнір С. С. Елементи криміналістичної характеристики протиправного заволодіння майном підприємства, установи, організації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2023. С. 742–748. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/181>.
16. Дуфенюк О. М., Терешко О. М. Криміналістична характеристика протиправного заволодіння майном підприємств, установ, організацій: хто ховається за маскою рейдера?

Процесуальне та криміналістичне забезпечення досудового розслідування : тези доповідей учасників науково-практичного семінару (30 жовтня 2020 року) / упор. А.Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС. 2020. С. 28–32.

17. Постанова ККС ВС у справі № 464/710/18 (провадження № 51-3805км20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93564752>.

18. Березняк В. С. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень, пов'язаних із захопленням землі та об'єктів корпоративної власності. *Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза*. Юридична наука. № 9 (111)/2020. С. 128–134.

19. Соф'їн М. І. Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, як обов'язковий елемент предмета доказування слідчим у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 253–264.

20. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / За заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Одиссей, 2010. 987 с.

21. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) / [М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С.З. Довгунь та ін.]. Дніпро: Видавництво, 2021. 72 с.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.24>

ЛУГОВИЙ В.О.

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ
ТА ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ,
УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ
ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ**

**CURRENT ISSUES OF DETERMINING PREVENTION AND PREVENTIVE
MEASURES DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED
BY TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS**

Наукова стаття присвячена дослідженню деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень, вчинюваних транснаціональними організованими злочинними угрупованнями. Автор акцентує увагу на тому, що питання реалізації профілактичних заходів під час злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, розслідування мають так само важливе значення, як і в кримінальних провадженнях інших категорій.

Сформульовано власне визначення профілактики кримінальних правопорушень як сукупності певних дій або заходів, що реалізують уповноважені особи правоохоронні органи держави чи міждержавних структур для забезпечення ефективної діяльності стосовно подолання причин та умов вчинення кримінальних правопорушень.

Визначено відповідні профілактичні заходи, які повинні реалізовуватись під час розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, як-от: взаємна правова допомога між національними та зарубіжними, міжнародними уповноваженими органами; запобігання кримінальним правопорушенням, стосовно яких укладено спеціальні угоди між державами (кіберзлочини, наркозлочинність, сексуальні злочини); залучення

спеціалістів для розробки рішень та планування тактичних комбінацій в конкретних кримінальних провадженнях з нерозголошенням інформації з обмеженим доступом; привернення уваги суспільства до проблем наркоманії, а також інших протиправних діянь та їх негативних наслідків шляхом проведення профілактичних заходів (найперше серед молоді); реалізація морального впливу відповідними підрозділами на малолітніх і неповнолітніх осіб через пропаганду дотримання суспільної моралі; розробка новітніх інформаційних технологій, які можуть використовуватись під час реалізації профілактичних заходів.

Ключові слова: *транснаціональне організоване злочинне угруповання, кримінальні правопорушення, профілактика, заходи, розслідування, слідчі (розшукові) дії, планування розслідування.*

The scientific article is devoted to the study of some aspects of the investigation of criminal offenses committed by transnational organized criminal groups. The author focuses on the fact that the issue of implementing preventive measures during the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups is as important as in criminal proceedings of other categories.

The proper definition of the prevention of criminal offenses is formulated as a set of certain actions or measures implemented by authorized persons of law enforcement bodies of the state or interstate structures to ensure effective activity in order to overcome the causes and conditions of committing criminal offenses.

Relevant preventive measures that should be implemented during the investigation of crimes committed by transnational organized criminal groups are defined, such as: mutual legal assistance between national and foreign, international authorized bodies; prevention of criminal offenses for which special agreements have been concluded between states (cyber crimes, drug crimes, sexual crimes); involvement of specialists for the development of solutions and planning of tactical combinations in specific criminal proceedings with non-disclosure of information with limited access; drawing society's attention to the problems of drug addiction, as well as other illegal acts and their negative consequences by conducting preventive measures (primarily among young people); implementation of moral influence by relevant units on minors and minors through the promotion of public morality; development of the latest information technologies that can be used during the implementation of preventive measures.

Key words: *transnational organized criminal group, criminal offenses, prevention, measures, investigation, investigative (search) actions, investigation planning.*

Постановка проблеми. Виявлення та усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень завжди було одним з основних завдань правоохоронних органів. До прийняття чинного КПК України у 2012 році [10] в ст. 23 Кримінально-процесуального кодексу України, прийнятого ще в 1960 році, навіть було закріплено обов'язок органу дізнання, слідчого чи прокурора при провадженні відповідно дізнання, досудового слідства та судового розгляду кримінальної справи виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню протиправного діяння [11]. Вважаємо за доцільне знову повернути зазначену норму в чинний КПК України, позаяк зазначений обов'язок уповноважених осіб буде забезпечувати найбільш широкий спектр фактів виявлення та усунення вказаних негативних факторів. Стосовно злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, то питання реалізації профілактичних заходів під час їх розслідування мають так само важливе значення, як і в кримінальних провадженнях інших категорій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які присвятили свої праці профілактиці кримінальних правопорушень, слід виокремити таких як Ю. В. Александров, С. О. Баранов, П. М. Білий, В. С. Буркаль, А. О. Виприцький, А. Ф. Волобуєв, А. П. Гаврилишин, Н. І. Головка, А. А. Десятник, О. М. Джу-жа, М. М. Єфімов, Н. С. Карпов, О. В. Копан, І. М. Леган, О. М. Макаренко, Л. О. Махова, В. С. Полянська, С. М. Смоков, Дж. Р. Річардс, К. О. Чаплинський, Є. А. Омаров, В. Ю. Шепітько та ін.. Водночас, наше дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання визначеної дефініції з огляду на міжнародну практику та тенденції сьогодення.

Метою даної статті є формулювання поняття профілактики, а також визначення профілактичних заходів під час розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд профілактичних заходів під час розслідування протиправних потрібно все-таки визначитись з сутністю поняття «злочинна діяльність». Для прикладу, Н. С. Карпов в своєму дослідженні визначив її як «...не випадковість виявів дій злочинців, а один зі своєрідних і специфічних виявів видів людської діяльності, що характерна для всіх складників будь-якого її виду і виступає її метою, об'єктом і суб'єктом, засобами та специфічним процесом цієї діяльності». Дослідник обґрунтував власну тезу тим, що уточнив співвідношення категорій та понять «злочинна діяльність», «злочин», «злочинність», вказавши, що злочин, як протиправне діяння, це одиничне явище, а злочинність, як явище, це поняття загальне. Тому автор зробив висновок, що злочинна діяльність – це прояв та відзеркалення соціальної сутності протиправної діяльності та злочинності як соціального частки життєдіяльності суспільства в цілому [8]. Підтримуючи вказану тезу, відмітимо, що ми вважаємо злочинну діяльність негативним явищем будь-якого суспільства.

Зі свого боку, В. С. Полянська вказує на те, що «...створювати окремий правоохоронний орган чи підрозділ, який би охоплював більшість функцій з питань протидії транснаціональній організованій злочинності або передавати ці функції лише одному з нині існуючих правоохоронних органів. Причиною цього є надзвичайна різноманітність проявів транснаціональної злочинності, особливо економічного характеру. Цей сектор злочинності об'єднує такі несхожі види злочинів, як зокрема, фальшивомонетництво, нелегальний вивіз культурних цінностей, незаконна порубка лісу та подальше контрабандне вивезення лісоматеріалів, нелегальний обіг радіоактивних речовин, транснаціональна корупція, комп'ютерні злочини тощо. До того ж, є величезний пласт транснаціональних злочинів загальнокримінального характеру – наркобізнес, торгівля людьми, людськими органами і тканинами, організація нелегальної міграції та ін., а також злочини терористичної та екстремістської спрямованості» [14, с. 77]. Ми не підтримуємо вищенаведену позицію авторки, адже раніше за діяльності окремого підрозділу, який займався протидією та розслідуванням кримінальних правопорушень, що вчинювались організованими злочинними групами (Управління по боротьбі з організованою злочинністю), кількість таких випадків були набагато меншою, ніж зараз, після його ліквідації.

Досить докладно І. М. Леган проаналізувала теоретико-правові засади міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності та визначила, що нерозв'язаними залишається частина важливих теоретико-правових та наукових проблем. Серед них авторка виокремила наступні: «...історико-правові передумови становлення та розвитку міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; основні напрями та форми міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; сучасний стан та тенденції кількісно-якісних показників транснаціональної злочинності в Україні та світі; організація взаємодії міжнародних правоохоронних організацій щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; специфіка правових відносин у сфері міжнародного співробітництва протидії контрабанди мігрантів та торгівлі людьми, незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, протидії незаконній торгівлі зброєю та підркобою грошових знаків, запобігання та протидії тероризму, кіберзлочинності та кібертероризму; проблеми нормативно-правового забезпечення міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; роль національного законодавства та участь України у формуванні міжнародно-правового механізму протидії транснаціональній злочинності; напрями удосконалення правового механізму міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності» [12, с. 51–52]. Як бачимо, визначено ряд прогалин в профілактичних заходах, які спрямовані на запобігання різним проявам транснаціональної злочинності.

В свою чергу, В. С. Буркаль зауважила, що «...безумовно, вирішальну роль у протидії транснаціональній організованій злочинності повинна відігравати держава, яка здатна виявити та реалізувати антикриміногенний потенціал суспільства, організувати у взаємодії з ним систему загальних і спеціальних заходів протидії, побудовану з урахуванням соціально-економічних, історичних і культурних умов цього суспільства, закономірностей цього розвитку. В цілому запорукою успішної протидії даному суспільно небезпечному явищу є організація надійно функціонуючої правоохоронної системи, жорсткого фінансового, банківського, валютного, податкового контролю, належно улаштованого кордону, чітко діючих митних та міграційних служб. Держава

і суспільство повинні усвідомити реальну небезпеку транснаціональної організованої економічної злочинності і виявити політичну волю для боротьби з нею. Це повинно проявитися у чіткої сформульованій політиці, вираженій в державних програмах боротьби з вказаним видом злочинності, та усіх практичних заходах, що вживаються державою» [2, с. 147]. Тобто дослідниця наголосила на обов'язковій чіткій державній політиці стосовно визначення конкретних напрямів реалізації профілактичної діяльності.

А вже О. В. Копан акцентує увагу на тому, що «...поєднання традиційних криміналістичних методів із методами розвідки та глибокого проникнення у злочинне середовище здатне забезпечити дієвість боротьби з організованою злочинністю. Відповідна інформація може бути отримана службою в результаті розвідувальної діяльності за межами України. Унаслідок реалізації матеріалів, отриманих службою із застосуванням конспіративних засобів та методів: виявляються, попереджаються, припиняються і розкриваються тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також виявляються та встановлюються особи, які їх вчиняють; здійснюється розшук осіб, які переходять від органів розслідування та суду; виявляються міжнародні злочинні організації та ін. [9, с. 252–253].

Інші автори наголошують на тому, що для підвищення ефективності профілактичної діяльності уповноважених осіб при розслідуванні протиправних діянь проти моральності необхідно закріпити в Кримінальному процесуальному кодексі України їх обов'язок виявляти під час дізнання, досудового слідства та судового розгляду причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також вносити до відповідного державного органу, громадської організації або посадової особи подання стосовно життя заходів для усунення вищезазначених умов і причин [6, с. 118].

Стосовно визначення профілактики як наукової категорії серед науковців точиться багато спорів. Для прикладу, Н. І. Головка зауважила, що «...соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді, попередження ускладнення вже існуючих проблем» [4, с. 5].

Доречною вважаємо думку А. Ф. Волобуєва, який відмічав, що причини певного протиправного діяння [11]. Вважаємо за доцільне знову повернути зазначену норму в чинний КПК України, позаяк зазначений обов'язок уповноважених осіб буде забезпечувати найбільш широкий спектр фактів виявлення та усунення вказаних негативних факторів. Стосовно злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, то питання реалізації профілактичних заходів під час їх розслідування мають так само важливе значення, як і в кримінальних провадженнях інших категорій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед вітчизняних та зарубіжних науковців, які присвятили свої праці профілактиці кримінальних правопорушень, слід виокремити таких як Ю. В. Александров, С. О. Баранов, П. М. Білий, В. С. Буркаль, А. О. Виприцький, А. Ф. Волобуєв, А. П. Гаврилишин, Н. І. Головка, А. А. Десятник, О. М. Джужа, М. М. Єфімов, Н. С. Карпов, О. В. Копан, І. М. Леган, О. М. Макаренко, Л. О. Махова, В. С. Полянська, С. М. Смоков, Дж. Р. Річардс, К. О. Чаплинський, Є. А. Омаров, В. Ю. Шепітько та ін.. Водночас, наше дослідження характеризується комплексним підходом до формулювання визначеної дефініції з огляду на міжнародну практику та тенденції сьогодення.

Метою даної статті є формулювання поняття профілактики, а також визначення профілактичних заходів під час розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд профілактичних заходів під час розслідування протиправних потрібно все-таки визначитись з сутністю поняття «злочинна діяльність». Для прикладу, Н. С. Карпов в своєму дослідженні визначив її як «...не випадковість виявів дій злочинців, а один із своєрідних і специфічних виявів видів людської діяльності, що характерна для всіх складників будь-якого її виду і виступає її метою, об'єктом і суб'єктом, засобами та специфічним процесом цієї діяльності». Дослідник обґрунтував власну тезу тим, що уточнив співвідношення категорій та понять «злочинна діяльність», «злочин», «злочинність», вказавши, що злочин, як протиправне діяння, це одиничне явище, а злочинність, як явище, це поняття загальне. Тому автор зробив висновок, що злочинна діяльність – це прояв та віддзеркалення соціальної сутності протиправної діяльності та злочинності як соціального частки життєдіяльності суспільства в цілому [8]. Підтримуючи вказану тезу, відмітимо, що ми вважаємо злочинну діяльність негативним явищем будь-якого суспільства.

Зі свого боку, В. С. Полянська вказує на те, що «...створювати окремий правоохоронний орган чи підрозділ, який би охоплював більшість функцій з питань протидії транснаціональній організованій злочинності або передавати ці функції лише одному з нині існуючих правоохоронних органів. Причиною цього є надзвичайна різноманітність проявів транснаціональної злочинності, особливо економічного характеру. Цей сектор злочинності об'єднує такі несхожі види злочинів, як зокрема, фальшивомонетництво, нелегальний вивіз культурних цінностей, незаконна порубка лісу та подальше контрабандне вивезення лісоматеріалів, нелегальний обіг радіоактивних речовин, транснаціональна корупція, комп'ютерні злочини тощо. До того ж, є величезний пласт транснаціональних злочинів загальнокримінального характеру – наркобізнес, торгівля людьми, людськими органами і тканинами, організація нелегальної міграції та ін., а також злочини терористичної та екстремістської спрямованості» [14, с. 77]. Ми не підтримуємо вищенаведену позицію авторки, адже раніше за діяльність окремого підрозділу, який займався протидією та розслідуванням кримінальних правопорушень, що вчинювались організованими злочинними групами (Управління по боротьбі з організованою злочинністю), кількість таких випадків були набагато меншою, ніж зараз, після його ліквідації.

Досить докладно І. М. Леган проаналізувала теоретико-правові засади міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності та визначила, що нерозв'язаними залишається частина важливих теоретико-правових та наукових проблем. Серед них авторка виокремила наступні: «...історико-правові передумови становлення та розвитку міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; основні напрями та форми міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; сучасний стан та тенденції кількісно-якісних показників транснаціональної злочинності в Україні та світі; організація взаємодії міжнародних правоохоронних організацій щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; специфіка правових відносин у сфері міжнародного співробітництва протидії контрабанди мігрантів та торгівлі людьми, незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, протидії незаконній торгівлі зброєю та підробкою грошових знаків, запобігання та протидії тероризму, кіберзлочинності та кібертероризму; проблеми нормативно-правового забезпечення міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності; роль національного законодавства та участь України у формуванні міжнародно-правового механізму протидії транснаціональній злочинності; напрями удосконалення правового механізму міжнародного співробітництва щодо запобігання та протидії транснаціональній злочинності» [12, с. 51-52]. Як бачимо, визначено ряд прогалин в профілактичних заходах, які спрямовані на запобігання різним проявам транснаціональної злочинності.

В свою чергу, В. С. Буркаль зауважила, що «...безумовно, вирішальну роль у протидії транснаціональній організованій злочинності повинна відігравати держава, яка здатна виявити та реалізувати антикриміногенний потенціал суспільства, організувати у взаємодії з ним систему загальних і спеціальних заходів протидії, побудовану з урахуванням соціально-економічних, історичних і культурних умов цього суспільства, закономірностей цього розвитку. В цілому запорукою успішної протидії даному суспільно небезпечному явищу є організація надійно функціонуючої правоохоронної системи, жорсткого фінансового, банківського, валютного, податкового контролю, належно улаштованого кордону, чіткої діючих митних та міграційних служб. Держава і суспільство повинні усвідомити реальну небезпеку транснаціональної організованої економічної злочинності і виявити політичну волю для боротьби з нею. Це повинно проявитися у чітко сформульованій політиці, вираженій в державних програмах боротьби з вказаним видом злочинності, та усіх практичних заходах, що вживаються державою» [2, с. 147]. Тобто дослідниця наголосила на обов'язковій чіткій державній політиці стосовно визначення конкретних напрямів реалізації профілактичної діяльності.

А вже О. В. Копан акцентує увагу на тому, що «...поєднання традиційних криміналістичних методів із методами розвідки та глибокого проникнення у злочинне середовище здатне забезпечити дієвість боротьби з організованою злочинністю. Відповідна інформація може бути отримана службою в результаті розвідувальної діяльності за межами України. Унаслідок реалізації матеріалів, отриманих службою із застосуванням конспіративних засобів та методів: виявляються, попереджаються, припиняються і розкриваються тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також виявляються та встановлюються особи, які їх вчиняють; здійснюється розшук осіб, які переховуються від органів розслідування та суду; виявляються міжнародні злочинні організації та ін. [9, с. 252-253].

Інші автори наголошують на тому, що для підвищення ефективності профілактичної діяльності уповноважених осіб при розслідуванні протиправних діянь проти моральності необхідно закріпити в Кримінальному процесуальному кодексі України їх обов'язок виявляти під час дізнання, досудового слідства та судового розгляду причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також вносити до відповідного державного органу, громадської організації або посадової особи подання стосовно вжиття заходів для усунення вищезазначених умов і причин [6, с. 118].

Стосовно визначення профілактики як наукової категорії серед науковців точиться багато спорів. Для прикладу, Н. І. Головка зауважила, що «...соціальна профілактика – вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді, попередження ускладнення вже існуючих проблем» [4, с. 5].

Доречною вважаємо думку А. Ф. Волобуєва, який відмічав, що причини певного протиправного діяння – це «...ті активні фактори, які викликають у певної особи інтереси, мотиви для його вчинення. В основі злочинної мотивації як суб'єктивного психофізіологічного процесу знаходяться певні людські вади: корисливість, правовий нігілізм, егоїзм, кар'єризм, жорстокість, негативні психологічні особливості тощо. Це повністю суб'єктивна сфера, пов'язана з особливостями конкретної людини. Формування особистості злочинця – складний процес, який ще недостатньо вивчений в кримінології і викликає спори, але можна з упевненістю стверджувати, що в ньому переплітаються і взаємодіють біологічне, психологічне і соціальне. Структура будь-якої особистості, в тому числі і злочинця, складається поступово в процесі взаємодії між зовнішнім середовищем і психічною організацією індивіда, яка формуються на основі певних генетичних компонентів. Тому встановлення причин конкретного злочину полягає у вивченні особи обвинуваченого, визначенні її негативних рис, які в конкретній життєвій ситуації призвели до вчинення нею злочину. Зібрані відомості про особу обвинуваченого повинні знайти відбиття у матеріалах кримінальної справи, оскільки вони враховуються судом під час визначення виду і міри покарання» [3, с. 69].

В свою чергу, окрема група науковців зазначила, що попередження протиправних діянь є сформованою системою дій на антисуспільні явища та їх причинний комплекс з метою реалізації тенденцій зниження їх рівня і масштабів. Дослідники підсумували, що результат вказаної діяльності – це соціально-правовий процес, що знижує, обмежує та ліквідує злочинні явища за допомогою всієї сукупності заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, що спрямовані на удосконалення суспільних відносин [1, с. 7].

Досить доречним в розрізі дослідження профілактики як криміналістичної категорії вважаємо визначення обставин, які навели в своїй праці А. А. Десятник та С. М. Смоков, а саме: «...негативні морально-психологічні властивості особистості, які включають в себе соціальний блок, куди входить антигромадська установка особистості (є суб'єктивною та специфічною причиною злочину) та психологічний блок, що включає психологічні властивості особистості (наявність чи відсутність психічного розладу, його ступінь, темперамент, інтелект та інші). При цьому виявлені негативні морально-психологічні якості, можуть мати вірогідний характер та їх доказування у повному обсязі ускладнено, так як вказані якості є вираженням суб'єктивних оцінок. Теж саме стосується причин формування негативних морально-психологічних якостей. Тому вказані обставини на нашу думку можна тільки «виявити», «встановити» в тому обсязі, який можливий з урахуванням навантаження на слідчого в частині кількості кримінальних проваджень, що знаходяться у нього. На жаль стислі строки досудового розслідування не завжди можуть дати можливість слідчим встановити вказані обставини в повному обсязі по конкретним провадженням. В той же час психологічні особливості, якщо вони пов'язані з визначенням осудності особи, входять до обставин, які характеризують особистість підозрюваного та підлягають доказуванню згідно ст. 91 КПК; – причини формування негативних морально-психологічних якостей особистості; – обставини вчинення кримінального правопорушення (час, місце, умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також приводи, які є неголовними причинами кримінального правопорушення)» [5, с. 114].

З огляду на зазначене, вважаємо вірним привести думку Дж. Р. Річардса, який наголошував, що торговці цінними паперами та брокери – від невеликих брокерських фірм по всьому світу країни для великих фірм з цінних паперів Уолл-стріт – давно стали цілями відмивачів грошей

[15, с. 127]. Тому слід також розглядати і їх як можливий осередок зв'язків з транснаціональною організованою злочинністю.

А вже Л. О. Махова та А. О. Виприцький на основі власного опрацювання вказаної проблематики зясували, що характерними ознаками профілактики протиправних діянь у громадських місцях будуть наступні: «...як спеціальний різновид правоохоронної діяльності, врегульований нормами адміністративного права; за спеціальними уповноваженими суб'єктами, що здійснюють профілактичну діяльність; за змістом – здійснення комплексних заходів, щодо виявлення та усунення факторів, причини та умов скоєння правопорушень; за місцем проведення – громадські місця; за метою – зменшення кількості правопорушень» [13, с. 147].

Підсумовуючи вищенаведене, сформулюємо власне визначення профілактики кримінальних правопорушень як сукупності певних дій або заходів, що реалізують уповноважені особи правоохоронні органи держави чи міждержавних структур для забезпечення ефективної діяльності стосовно подолання причин та умов вчинення кримінальних правопорушень.

Окрема група авторів (Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев) визначає можливість застосування деяких технологій в практиці правоохоронних органів в розрізі попередження випадків вчинення протиправних діянь організованою злочинністю. Серед них автори виділяють наступні заходи: «...1. Розробка рекомендацій застосування технологій ігromodelювання та побудови стратегій в діяльності правоохоронних органів щодо типових ситуацій. 2. Ознайомлення співробітників правоохоронних органів з основними положеннями теорії ігор, тактикою та стратегією дій в умовах конфлікту, протистояння, конкуренції та співробітництва, технологіями впливу на суспільну думку тощо. 3. Використання можливостей штучного інтелекту в сфері правозастосування, моніторингу активності та дій злочинного середовища, соціальних процесів та явищ з подальшою обробкою отриманих даних відповідними фахівцями. 4. Співпраця з міжнародними організаціями щодо профілактики та протидії злочинності, використання можливостей штучного інтелекту в цих сферах. 5. Залучення консультантів до розробки рішень та планування тактичних комбінацій в конкретних провадженнях з обов'язковим дотриманням правил конспірації та нерозголошення інформації з обмеженим доступом. 6. Виявлення, моніторинг та розробка заходів можливої нейтралізації комунікаційних каналів та осіб, що залучаються для впливу на громадську думку в інтересах організованої злочинності. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та за кордоном 7. Розробка та впровадження в діяльність Національної поліції України методології SOCTA щодо оцінки загроз тяжких злочинів та організованої злочинності в Україні. В цьому сенсі ефективним є поєднання наукових підходів, новітніх інформаційних технологій та надбань підрозділів, що здійснюють протидію організованій злочинності. При цьому, наука та технології повинні відігравати забезпечувальну роль щодо вирішення конкретних завдань практичних підрозділів, давати відповіді на їх запити та очікування» [16, с. 204-205]. Як бачимо, науковці вирізняють окремі профілактичні заходи, які реалізують усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень організованою злочинністю.

Окрема група науковців (М. М. Єфімов, К. О. Чаплинський) влучно зауважили, що «... найбільш характерними заходами профілактики досліджуваної категорії діянь підрозділами Національної поліції України визначено наступні: здійснення виховного впливу підрозділами на неповнолітніх і малолітніх осіб шляхом пропаганди ненасильства та дотримання суспільної моралі; здійснення підрозділами профілактичного впливу на громадян; участь працівників підрозділів у тематичних передачах, круглих столах, ток-шоу, що висвітлюють проблеми суспільства у сфері порушення норм моралі; організація дискусій у друкованих ЗМІ, присвячених актуальним питанням моралі» [7, с. 276].

На нашу думку, В. С. Буркаль також досить вірно виокремила типові форми міжнародного співробітництва у сфері боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, серед яких є окремі, що репрезентують профілактичні заходи. Зокрема, авторка виділила такий захід як попередження і відвернення протиправних діянь, щодо яких укладено спеціальні угоди між державами, у тому числі шляхом взаємного обміну інформацією про діяльність транснаціональних злочинних організацій і їх учасників, спільних оперативно-розшукових заходів, виявлення та усунення причин і умов, що сприяють функціонуванню організаційних структур транснаціональної злочинності. Крім того, дослідниця зауважила на сумісному дослідженні причин та інших факторів транснаціональної економічної злочинності, а також обмін досвідом роботи поліцейських та інших правоохоронних органів [2, с. 180–181].

В свою чергу, І. М. Леган виокремила наступні заходи запобігання вчиненню протиправних діянь визначеної категорії, а саме: взаємна правова допомога; привернення все більшої уваги суспільства до проблем наркоманії та її негативних наслідків шляхом проведення просвітницько-ознайомлюваних заходів, особливо серед молоді; розвиток системи спеціалізації та координації діяльності органів влади з вироблення та здійснення стратегії боротьби з транснаціональною економічною злочинністю [12, с. 112, с. 233, с. 246].

З огляду на вищевведені праці вітчизняних дослідників нами було визначено відповідні профілактичні заходи, які повинні реалізовуватись під час розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, як-от:

- взаємна правова допомога між національними та зарубіжними, міжнародними уповноваженими органами;
- запобігання кримінальним правопорушенням, стосовно яких укладено спеціальні угоди між державами (кіберзлочини, наркозлочинність, сексуальні злочини);
- залучення спеціалістів для розробки рішень та планування тактичних комбінацій в конкретних кримінальних провадженнях з нерозголошенням інформації з обмеженим доступом;
- привернення уваги суспільства до проблем наркоманії, а також інших протиправних діянь та їх негативних наслідків шляхом проведення профілактичних заходів (найперше серед молоді);
- реалізація морального впливу відповідними підрозділами на малолітніх і неповнолітніх осіб через пропаганду дотримання суспільної моралі;
- розробка новітніх інформаційних технологій, які можуть використовуватись під час реалізації профілактичних заходів.

Висновки. Підводячи підсумок, зазначимо, що питання реалізації профілактичних заходів під час злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, розслідування мають так само важливе значення, як і в кримінальних провадженнях інших категорій. Сформульовано власне визначення профілактики кримінальних правопорушень як сукупності певних дій або заходів, що реалізують уповноважені особи правоохоронні органи держави чи міждержавних структур для забезпечення ефективної діяльності стосовно подолання причин та умов вчинення кримінальних правопорушень. Визначено відповідні профілактичні заходи, які повинні реалізовуватись під час розслідування злочинів, вчинених транснаціональними організованими злочинними угрупованнями, як-от: взаємна правова допомога між національними та зарубіжними, міжнародними уповноваженими органами; запобігання кримінальним правопорушенням, стосовно яких укладено спеціальні угоди між державами (кіберзлочини, наркозлочинність, сексуальні злочини); залучення спеціалістів для розробки рішень та планування тактичних комбінацій в конкретних кримінальних провадженнях з нерозголошенням інформації з обмеженим доступом; привернення уваги суспільства до проблем наркоманії, а також інших протиправних діянь та їх негативних наслідків шляхом проведення профілактичних заходів (найперше серед молоді); реалізація морального впливу відповідними підрозділами на малолітніх і неповнолітніх осіб через пропаганду дотримання суспільної моралі; розробка новітніх інформаційних технологій, які можуть використовуватись під час реалізації профілактичних заходів.

Список використаних джерел:

1. Білий П. М., Баранов С. О. Основи профілактики злочинів на транспорті : навчальний посібник. Київ : УКРІНФОРМ, 2001. 196 с.
2. Буркаль В. С. Протидія транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки : дис. ... к-та юр. наук : 12.00.08 / Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2019. 234 с.
3. Волобуєв А. Ф. Профілактична діяльність при розслідуванні злочинів у сфері підприємництва. *Вісник Університету внутрішніх справ*. № 12. Ч. 1, 2000. С. 62–69.
4. Головка Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навч. посіб. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с.
5. Десятник А. А., Смоков С. М. Окремі питання запровадження профілактичної діяльності під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 111–118.
6. Yefimov M., Omarov Y. Scientific debates on the preventive activities of authorized persons as part of the methodology for investigating criminal offences against morality. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2021. Special Issue № 1 (114). pp. 114–119.
7. Єфімов М. М., Чаплинський К. О. Профілактична діяльність уповноважених осіб як елемент методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Міжнародна*

та правова безпека : теоретичні і прикладні аспекти : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 12 березня 2021 р.). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 275–276.

8. Карпов Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ : Б. в., 2008. 32 с.

9. Копан О. В. Роль Служби зовнішньої розвідки України у боротьбі з організованою злочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2011. № 25. С. 247–255.

10. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

11. Кримінально-процесуального кодексу України від 1960 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>

12. Леган І. М. Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності : монографія. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 328 с.

13. Махова Л. О., Виприцький А. О. Профілактика адміністративних правопорушень у громадських місцях : поняття та види. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 142–147.

14. Полянська В. С. Питання європейського співробітництва у протидії транснаціональній організованій економічній злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3 (108). С. 67–79.

15. Richards, J. R. (1999) *Transnational Criminal Organizations, Cybercrime, and Money Laundering : A Handbook for Law Enforcement Officers, Auditors, and Financial Investigators*, 1st Edition. London, 311 p. URL : https://ia801209.us.archive.org/7/items/Transnational_Criminal_Organizations_Cybercrime_Money_Laundering_Law_Enforcement/Transnational_Criminal_Organizations_Cybercrime_Money_Laundering_Law_Enforcement_Handbook.pdf

16. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та закордонном : монограф. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.33

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.1.25>**СТЕПАНЕНКО С.В., ВОЛКОВ Є.М.****ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПУБЛІЧНИМ ПРАВОМ
ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ НАНЕСЕНИХ ДЕРЖАВІ ТА НАРОДУ УКРАЇНИ
РОСІЙСЬКИМ АГРЕСОРОМ****LIABILITY UNDER INTERNATIONAL PUBLIC LAW AND COMPENSATION
FOR DAMAGES CAUSED TO THE STATE AND PEOPLE OF UKRAINE
BY THE RUSSIAN AGGRESSOR**

У роботі розглянуто концептуальні засади міжнародного публічного права. Доведено, що ключовою його галуззю є саме, гуманітарне право.

Досліджено основні міжнародні принципи права в галузі прав людини і міжнародного гуманітарного права, закріплені у міжнародно-правових документах. Акцентовано увагу на тому, що ключовою проблемою є робота над притягненням до відповідальності керівництва РФ. Аргументовано що реалізувати на практиці все це можна буде лише після падіння кремлівського режиму.

Методологічною основою роботи є загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, спрямовані на отримання достовірних результатів, а саме: сукупність прийомів аналізу наукової літератури, нормативно-правових актів, документів органів державної влади, громадських організацій, матеріалів періодичних видань та Інтернет-джерел.

Використано наступні наукові методи: історичний – для дослідження наукової періодизації історії міжнародного права та теорії виникнення міжнародного права; структурно-функціональний – для з'ясування ролі функцій міжнародного права, – це способи та форми впливу міжнародного права на міжнародні відносини, які зумовлені об'єктом, предметом і методом правового регулювання, правами та обов'язками суб'єктів і його джерелами. Головною функцією міжнародного права є забезпечення нормального функціонування міждержавної системи в межах, визначених нормами міжнародного права. Порівняльний – для зіставлення досвіду міжнародно-правової відповідальності. Це сукупність правових відносин, що виникають у зв'язку з правопорушенням, вчиненим якою-небудь державою чи іншим суб'єктом міжнародного права, чи через збитки, заподіяні однією державою іншій.

Міжнародно-протиправне діяння суб'єкта тягне його міжнародно-правову відповідальність.

Ознаками, що характеризують міжнародну відповідальність, є такі:

- полягає в застосуванні до держави-правопорушниці санкцій міжнародно-правових норм;
- настає за здійснення міжнародного правопорушення;
- спрямована на забезпечення міжнародного правопорядку;
- пов'язана з визначеними негативними наслідками для правопорушника;

© СТЕПАНЕНКО С.В. – доктор наук з державного управління, професор кафедри загально-правових дисциплін (Одеський державний університет внутрішніх справ) <https://orcid.org/0009-0006-5379-9065>

© ВОЛКОВ Є.М. – аспірант (Класичний приватний університет)

– реалізується в міжнародних правоохоронних правовідносинах, що виникають між державою-правопорушницею і потерпілою державою, а іноді між державою-правопорушницею і міжнародним співтовариством.

У сучасному міжнародному праві виокремлюють окрему галузь – міжнародне гуманітарне право, що спрямоване на захист жертв збройних конфліктів. Визначено, що недозволеними засобами ведення війни є всі види зброї, застосування яких суперечить принципам і нормам міжнародного права, що діє під час війни. Відзначено ключові аспекти досвіду створення міжнародних трибуналів. Наголошено на тому, що практика міжнародних трибуналів повинна позбавитися традиційних процесів з притягнення до відповідальності.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, відповідальність, злочини, держава, народ, відшкодування збитків, Міжнародний Суд, трибунал.

The work examines the conceptual principles of international public law. It has been proven that humanitarian law is its key branch.

The main international principles of law in the field of human rights and international humanitarian law, enshrined in international legal documents, were studied. Attention is focused on the fact that the key problem is the work on bringing the leadership of the Russian Federation to justice. It is argued that it will be possible to implement all this in practice only after the fall of the Kremlin regime.

The methodological basis of the work is general scientific and special research methods aimed at obtaining reliable results, namely: a set of methods of analysis of scientific literature, regulatory and legal acts, documents of state authorities, public organizations, materials of periodicals and Internet sources.

The following scientific methods were used: historical – for the study of the scientific periodization of the history of international law and the theory of the emergence of international law; structural-functional – to clarify the role of the functions of international law, are the ways and forms of influence of international law on international relations, which are determined by the object, subject and method of legal regulation, the rights and obligations of subjects and its sources. The main function of international law is to ensure the normal functioning of the interstate system within the limits defined by the norms of international law. Comparative – to compare the experience of international legal responsibility. This is a set of legal relations that arise in connection with an offense committed by any state or other subject of international law, or due to damages caused by one state to another.

The subject's internationally illegal act entails his international legal responsibility.

The signs characterizing international responsibility are as follows:

- consists in applying the sanctions of international legal norms to the offending state;
- occurs for the commission of an international offense;
- aimed at ensuring the international legal order;
- associated with certain negative consequences for the offender;
- is implemented in international law enforcement relations that arise between the offending state and the victimized state, and sometimes between the offending state and the international community.

In modern international law, a separate branch is distinguished – international humanitarian law aimed at protecting victims of armed conflicts. It was determined that all types of weapons, the use of which contradicts the principles and norms of international law in force during war, are impermissible means of waging war. The key aspects of the experience of creating international tribunals were noted. It is emphasized that the practice of international tribunals should get rid of traditional prosecution processes.

Key words: international humanitarian law, responsibility, crimes, state, people, damages, International Court, tribunal.

Постановка проблеми. Термін «міжнародне публічне право» закріплений у статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН, а також резолюції Генеральної Асамблеї ООН про прогресивний розвиток міжнародного права та його кодифікацію від 11 грудня 1946 р.

Проте, у Статуті ООН вживається термін «міжнародне право» [1].

Міжнародне право – сукупність норм, що виникають внаслідок угоди між державами, що досягається в результаті взаємних поступок та компромісів, з метою підтримання міжнародного правопорядку та організації усіх форм спілкування між державами, реалізація яких забезпечена заходами вимушеного характеру.

Мета статті. Предметом дослідження є відповідальність за міжнародним публічним правом та відшкодування збитків нанесених державі та народу України російським агресором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх праць присвячених даній проблематиці можна відзначити роботи Ф.Кірша, М.Шарфа, О.Чубінідзе, Б.Ференца. Крім того зазначають також на увагу праці таких вчених як: Р.Адельханян, І.Бліщенко, А.Капта, А.Піонтковський, П.Фріс та ін.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне публічне право – це особлива правова система, що складається з юридичних принципів і норм, які регулюють відносини між державами, а також між іншими учасниками міжнародних відносин у політичній, економічній, культурній та інших галузях. Сфера дії міжнародного права – сфера застосування міжнародно-правових засобів і способів впливу на об'єкт міжнародно-правового регулювання.

Види:

– суб'єктна сфера – обумовлена колом суб'єктів міжнародного права;

– об'єктна сфера – обумовлена колом регульованих міжнародно-правових відносин, які є об'єктом міжнародного права;

– просторова сфера – територіальна.

Суб'єктна сфера дії включає в себе:

– держави;

– народи і нації, що борються за незалежність;

– міжнародні організації та інші похідні суб'єкти міжнародного права.

Об'єктна сфера дії міжнародного права – це коло регульованих міжнародно-правових відносин, що є об'єктами міжнародного права.

Об'єкт міжнародних правовідносин – усе те, з приводу чого суб'єкти міжнародного права вступають у правовідносини на основі принципів і норм міжнародного права. Такими об'єктами можуть бути матеріальні і нематеріальні блага, дії або стримування від дій.

Предмет міжнародного права – це міжнародні правовідносини взагалі, а об'єкт – це міжнародні правовідносини, що стосуються якогось конкретного питання, точніше, ті, що регулюють якісь конкретні дії або бездіяльність.

Просторова сфера дії міжнародного права може включати сухопутні, морські, повітряні або космічні простори або конкретні простори з позиції географії або державної приналежності.

Особливості міжнародного права, що засвідчують його обов'язкову силу:

– виконання норм міжнародного права забезпечується системою міжнародно-правових санкцій;

– створення універсального органу вирішення міжнародних спорів – Міжнародного суду ООН;

– важливу роль у забезпеченні дотримання норм міжнародного права відіграє взаємність;

– держави дотримуються норм міжнародного права, оскільки факти їх недотримання будуть засуджені міжнародною спільнотою і в кінцевому результаті держава-порушник може опинитися в міжнародній ізоляції;

– держави завжди, вчиняючи ті чи інші дії на міжнародній арені практично, намагаються аргументувати їх з точки зору міжнародного права;

– більшість конституцій, які прийняті впродовж останніх 30-40 років, містять посилання на норми міжнародного права, що теж підтверджує юридично обов'язковий характер норм цієї галузі права. [1].

Публічне право регулює правовідносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права. Воно регламентує найбільш глобальні сфери правовідносин, до числа яких можна віднести питання міжнародного співробітництва у галузі забезпечення миру й безпеки, забезпечення прав людини, охорони навколишнього середовища.

У міжнародному праві немає терміну давності щодо відповідальності за міжнародні злочини.

Протиправні діяння в міжнародному публічному праві та їх класифікація.

За характером наслідків і ступенем виділяють такі основні види:

- ординарні міжнародні правопорушення;
- серйозні міжнародні правопорушення;
- найтяжчі міжнародні правопорушення.

Суб'єктами міжнародно-правової відповідальності є тільки суб'єкти міжнародного публічного права. У визначених випадках ними можуть стати фізичні особи, наприклад, при здійсненні ними злочинів проти людства. Існує два види суб'єктів правовідносин, що виникають у випадку міжнародно-правової відповідальності: *суб'єкти міжнародного правопорушення і суб'єкти міжнародних претензій*.

До першого відносяться держави-правопорушники, що безпосередньо несуть міжнародно-правову відповідальність.

До другого відносяться потерпілі в результаті здійснення міжнародного правопорушення. У широкому розумінні це ті, хто вимагають відшкодування заподіяного правопорушенням збитку чи вживають заходів відносно держави-правопорушника. Суб'єктами міжнародного правопорушення можуть бути і міжнародні організації.

Види та форми відповідальності в міжнародному публічному праві.

Нематеріальна (політична) відповідальність настає за приниження честі, гідності та престижу потерпілої сторони (держави чи міжнародної організації).

Матеріальна відповідальність настає у двох випадках – коли правопорушення заподіяло матеріальну шкоду іншим суб'єктам або коли така шкода заподіяна правомірними діями.

Спеціальним різновидом матеріальної відповідальності є **об'єктивна матеріальна відповідальність**. Тобто відповідальність за правомірні дії. Зміст такої відповідальності полягає, з одного боку, в обов'язку держави на підставі міжнародних договорів чи рішень міжнародних судових органів відшкодувати шкоду, заподіяну їх правомірною діяльністю, а з іншого – у праві потерпілих сторін вимагати відшкодування такої шкоди.

Санкції щодо російської федерації та персональні спеціальні обмежувальні заходи, спрямовані на припинення агресії рф проти України.

Міжнародні санкції щодо росії, що почали застосовуватись у 2014 році – політичні та економічні заходи, направлені на припинення агресії росії проти України; складова міжнародної реакції на збройну агресію росії проти України.

Закон України «Про санкції» прийнятий 14 серпня 2014 року з метою захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності України, протидії терористичній діяльності. Закон передбачає, що санкції можуть застосовуватись з боку України по відношенню до іноземної держави, іноземної юридичної особи, юридичної особи, яка знаходиться під контролем іноземної юридичної особи чи фізичної особи нерезидента, іноземців, осіб без громадянства, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність. В умовах російсько-української війни Закон спрямовано саме проти рф. Санкції можуть бути секторальними (щодо іноземної держави або невизначеного кола осіб певного виду діяльності) або персональними (щодо фізичних або юридичних осіб, а також суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність). [2].

Санкції застосовуються до держави чи особи, якщо їх дії:

- створюють реальні та/або потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці, суверенітету і територіальній цілісності України;
- сприяють терористичній діяльності;
- порушують права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства і держави;
- призводять до окупації території, експропріації чи обмеження права власності, завдання майнових витрат, створення перешкод для сталого економічного розвитку, повноцінного здійснення громадянами України належних їм прав і свобод.

Пропозиції щодо санкцій виносяться на розгляд Ради національної безпеки та оборони України Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, Службою безпеки України. Рішення щодо секторальних санкцій приймається РНБО, вводиться в дію указом Президента України та затверджується протягом 48 годин постановою Верховної Ради України. Рішення щодо персональних санкцій приймається РНБО та вводиться в дію указом Президента України. Рішення про скасування санкцій приймається органом, що їх прийняв, у разі якщо застосування санкцій привело до досягнення мети їх застосування.

Міжнародне гуманітарне право – це система юридичних норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів. Які забороняють або обмежують використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечують права індивіда в цей час і встановлюють міжнародно-правову відповідальність за їх порушення. [3].

До основних **джерел** міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів належить так зване «**право Женеви**» (Женевські конвенції 1949 року: про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях; про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли аварію корабля, зі складу збройних сил на морі; про поводження з військовополоненими; про захист цивільного населення під час війни; Додаткові протоколи до них 1977 року) і «**право Гааги**» (Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років про закони і звичаї сухопутної війни, про відкриття воєнних дій, про права й обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної і морської війни, Гаазька конвенція про обов'язки нейтральних держав і осіб у разі сухопутної і морської війни, Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.) [4].

Принципи міжнародного гуманітарного права:

- гуманізація збройних конфліктів;
- обмеження воюючих сторін у методах і засобах ведення війни;
- міжнародний правовий захист жертв війни;
- охорона цивільних об'єктів і культурних цінностей, захист інтересів нейтральних держав;
- дії військових з'єднань з підтримання громадського порядку ґрунтуються на повазі прав людини;
- заборона завдання шкоди противнику, яка несумісна з метою війни – знищення або послаблення його могутності.

Міжнародне гуманітарне право (МГП) накладає рівні зобов'язання на обидві сторони в конфлікті. Проте не надає будь-якого правового статусу залученим у конфлікт збройним опозиційним групам.

Засоби ведення війни – зброя та інші засоби, що застосовуються збройними силами воюючих сторін для завдання шкоди і поразки противникові. **Методи ведення війни** – порядок і способи використання засобів ведення війни.

Недозволеними засобами ведення війни є всі види зброї, застосування яких суперечить принципам і нормам міжнародного права, що діє під час війни. Заборонено вбивати, завдавати поранень або брати в полон противника, вдаючись до віроломства. Заборонено віддавати наказ не залишати нікого в живих, погрожувати цим противнику або вести воєнні дії таким чином.

Міжнародне кримінальне право – це галузь міжнародного публічного права, яка складається з принципів і норм, що регулюють співробітництво держав у боротьбі з міжнародними злочинами та злочинами, що мають міжнародний характер.

Принципи міжнародного кримінального права:

- заборона агресивної війни;
- невідворотність покарання за вчинення будь-якого діяння, що розглядається міжнародним правом як злочинне;
- незастосування строків давності до військових злочинів та злочинів проти людяності;
- якщо держава не встановлює відповідальності за діяння, віднесені міжнародним правом до злочинів проти миру і людства, це не є підставою звільнення винної особи від міжнародної кримінальної відповідальності;
- виконання злочинного наказу або посадове становище особи, що вчинила міжнародний злочин, не звільняє її від персональної відповідальності;
- будь-яка особа, звинувачена у вчиненні міжнародного злочину чи злочину міжнародного характеру, має право на справедливий розгляд своєї справи у суді;
- забезпечення прав людини при притягненні особи до міжнародної кримінальної відповідальності.

Відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини найчастіше настає за умови, що їхні злочинні дії пов'язані зі злочинною діяльністю держави. Офіційний статус особи (голова держави, уряду тощо) не звільняє її від кримінальної відповідальності. Принцип міжнародного права, який в окремих випадках захищає представника держави, не може бути застосований до дій, які засуджуються як злочинні за міжнародним правом. Порушення міжнародного права породжує індивідуальну відповідальність. Саме люди, а не абстрактні організації, вчинюють злочини, зупинення яких необхідне як санкція міжнародного права. Серед цілей індивідуальної

кримінальної відповідальності за порушення норм міжнародного права слід назвати, саме мету покарання винної особи у скоєнні міжнародного злочину у вигляді застосування до неї конкретних негативних наслідків, передбачених санкціями норм міжнародного права. Важливою метою кримінального відповідальності є превенція – тобто запобігання повторення скоєного злочину.

На відміну від міжнародних злочинів, злочини міжнародного характеру – це протиправні діяння, які зазіхають на міжнародні відносини, міжнародний правопорядок, тобто зачіпають інтереси декількох держав, але вчиняються індивідами поза зв'язком з політикою якої-небудь держави, для досягнення власних інтересів. За скоєння злочинів міжнародного характеру фізичні особи несуть відповідальність за внутрішнім кримінальним правом.

Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) прийняла резолюцію про необхідність створення Міжнародного криміналу для військово-політичного керівництва російської федерації щодо воєнних злочинів росії в російсько-українській визвольній війні. Асамблея назвала війну рф проти України «безпрецедентною атакою на мир, безпеку та міжнародне право». Це стало можливим після побаченого світом, того що залишили після себе російські окупаційні війська на звільнених українськими захисниками територіях: в Бучі, Ірпені, Маріуполі, Харкові, Чернігові та багатьох інших містах і селищах по всій Україні. Потрібно позбавити росію права вето в Радбезі ООН, – зазначив глава Офісу Президента України. Під час візиту Генерального секретаря ООН до Києва росія обстріляла столицю ракетами. Це доказ того, що потрібна швидка перемога над рф і навколо України має об'єднатися весь цивілізований світ. Маємо діяти швидко. Більше зброї, більше зусиль по вирішенню гуманітарних питань, більше допомоги. Бо щодня Україна платить велику ціну за захист демократії та Свободи. І в цій боротьбі ми не можемо програти. На кремлівських інформаційних каналах пропагандисти вже почали активно обговорювати наслідки поразки росії проти України. Маргарита Симонян попередила що в разі програшу у війні їх всіх чекає Гаазький трибунал.

Також в росії з'являється розуміння того що Україна може відвоювати тимчасово окупований Крим і визнання що росії нема чого протиставити Україні на полі бою і тому вона знищує критичну цивільну інфраструктуру. Побачити путіна на лаві підсудних в Гаазі українці мріють ще з 2014 року, коли росія анексувала крим і створила квазі – республіки на Донбасі. А з 24 лютого 2022 року підстав для цього стало набагато більше. Посадити на лаву підсудних крім російського диктатора необхідно і все вище воєнно-політичне керівництво країни: і міністра оборони Шойгу, і главу МЗС Лаврова, секретаря Ради безпеки рф Патрушева і звісно його заступника Медведєва в цьому списку і всі пропагандисти, які роками промивали розум росіянам.

На думку правознавців, реалізовувати на практиці всі ці мрії можна буде лише після падіння кремлівського режиму. По суті всі міжнародні трибунали які працювали до цього завжди відбувалися тоді коли проходила зміна правлячого режиму. Так було з гітлерівськими нацистами, так судили президента Югославії Мілошевича і його генералів. Самий найкращий варіант це міжнародний суд під егідою ООН, який би передбачав визнання рішення суду всіма країнами учасницями ООН.

Тобто в разі винесення обвинувального вироку всі країни ООН були б зобов'язані на своїй території або виконати вирок або передати у відповідні органи юстиції цих людей для виконання покарання. Робота над притягненням до відповідальності керівництва рф розпочалася з перших днів після вторгнення. Ще 16 березня міжнародний суд ООН вимагав щоб москва зупинила військові дії на території України. Але зрозуміло що росія відмовилася виконати ці вимоги. Тоді прес секретар путіна пєсков заявив що росія не може взяти до уваги ці вимоги, бо в міжнародному суді є таке поняття як згода сторін. А тут ніякої згоди звісно бути не може сказав спікер кремля.

Якщо мова йде про відповідальність конкретних осіб за злочини на території України, то тут головну роль відіграє міжнародний кримінальний суд. Цей суд розпочав розслідувати злочини на території України після всього декількох днів після вторгнення в Україну по зверненню більше 40 країн учасниць Римського статуту на основі яких його було засновано. росія теж була співучасником цього суду, але кремль свій підпис під цим статутом відізвав ще в 2016 році.

Розслідування міжнародним кримінальним судом ведеться досить активно. Прокурор суду Карім Хан відвідував Україну в тому числі і прифронтові регіони. В цілому міжнародний кримінальний суд займається чотирма видами правопорушень: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини і злочини агресії. Зараз зусилля міжнародної спільноти зосереджені над створенням єдиного органу міжнародного трибунала над росією. Він чимось може нагадувати міжнародний трибунал по Югославії.

Президент Єврокомісії Урсула Фон Дер Ляен запропонувала створити при підтримці ООН спеціалізований суд для розслідування російських злочинів і переслідування за них. Про створення подібного трибуналу неодноразово казав Президент України Володимир Зеленський за його словами Україна вже співпрацює з багатьма країнами і організаціями щоб кожен російський вбивця отримав заслужене покарання. Щоб була відповідальність за агресію потрібен спеціальний трибунал у доповнення до міжнародного кримінального суду. І Україна робить все щоб створити такий трибунал. В кремлі, зрозуміло, що відразу відкинули пропозицію ЄС по трибуналу. пєсков як завжди звинуватив захід в тому, що він начебто не реагував на злочини з боку України.

Власне кажучи думка росії вже абсолютно не важлива в Гаазі вже запущено процес по створенню спеціального міжнародного трибуналу над путіним і всім військово-політичним керівництвом росії. Муніципалітет Гааги вже розпочав шукати місце для суду над кремлівським диктатором і його соратниками. Але є один важливий момент для створення трибуналу потрібне рішення Ради безпеки ООН, тому ніхто й не мав сумнівів, що москва скористається своїм правом вето і обов'язково заблокує створення трибуналу на Радбезі ООН. Та це можна буде зробити через Генеральну Асамблею ООН, де більше 2/3 країн світу не підтримує дії росії. Є трибунали які створюються Радбезом ООН. Ми просимо створити трибунал без рішення Радбезу ООН, такого раніше ніколи не було, але в нас іншого виходу немає. Існують опції створити гібридний суд. Це коли юрисдикція над певною справою передається вже існуючому суду. Зазначив міністр юстиції України Денис Малюска.

Як повідомляє британське видання Gardien в Штаб квартирі ООН вже підготовлено проект резолюції ООН про створення міжнародного трибуналу для притягнення керівництва росії до відповідальності за злочини агресії проти України проект документа пропонує створення трибуналу по типу Нюрнберзького.

Важливо розуміти що в першу чергу повинні пройти всі процедури пов'язані з доказуванням вини і засудженням через певну судову інстанцію після цього ордер на арешт цих людей не має строків давності. Світова практика свідчить, коли затримували осіб за схожі злочини через 20-30 років на територіях інших держав і передають правосуддю. Після чого вони йдуть на пожиттєве або довгі строки відбуття покарання.

Висновки та перспективи подальших досліджень в зазначеному напрямі. Дуже близький і попередній підрахунок збитків нанесених державою агресором нашої країні за весь період війни може становити за деякими підрахунками від 1 до 3-4 трл. дол. або євро, що і має стати предметом подальших розвідок в зазначеному напрямі.

Список використаних джерел:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду ООН; Статут, Міжнародний документ від 26.06.1945. URL: <https://www.rada.gov.ua>
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права; ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: <https://www.rada.gov.ua>
3. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації; ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 21.12.1965. URL: <https://www.rada.gov.ua>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: <https://www.rada.gov.ua>
5. Європейська соціальна хартія (переглянута); Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 03.05.1996. URL: <https://www.president.gov.ua>
6. Рамкова конвенція про захист національних меншин; Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 01.02.1995. URL: <https://www.president.gov.ua>
7. Віденська конвенція про право міжнародних договорів ООН; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 23.05.1969. URL: <https://www.president.gov.ua>
8. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. URL: <https://www.president.gov.ua>
9. Загальна декларація прав людини; ООН; Декларація, Міжнародний документ від 1948. URL: <https://www.rada.gov.ua>

**КАТЕГОРІЯ МІСТОБУДІВНА ДОКУМЕНТАЦІЯ
ЯК СКЛАДОВА МІСТОБУДУВАННЯ**

**CATEGORY URBAN PLANNING DOCUMENTATION
AS A COMPONENT OF URBAN PLANNING**

Статтю присвячено дослідженню правової категорії та правового інституту містобудівної документації як основоположної складової містобудівного галузевого законодавства України. Метою статті є дослідження змісту поняття містобудівної документації не тільки як юридичного феномену, але і як філософського, вплив цього поняття на формування нормативної бази містобудівного права зокрема, так і законодавства та правової системи України вцілому, з'ясуванню істинного змісту нормативно-правових актів, з'ясування чинників, що зумовлюють існування такої категорії права та обумовлюють її об'єктивну необхідність. Вагоме значення у статті приділено правовому та філософському осмисленню цих понять в першу чергу з точки зору понятійного апарату української мови.

У статті здійснено аналіз правової категорії містобудівна документація, а також змісту цього поняття, виходячи з семантики української мови у взаємозв'язку з науковою мовою права. Особливу увагу застосуванню класифікації та кодифікації як фундаментальних методів наукового пізнання, які дають змогу впорядковувати правове поле України, та сприяють впровадженню наукового підходу до правотворчої діяльності з метою отримання об'єктивного результату, важливого для суспільства. Правильне право-творення, право-розуміння і правозастосування є вагомими чинниками вдалого економічного розвитку нашої держави. Саме тому чітке формулювання норм права дає змогу змоделювати правомірну поведінку суб'єктів містобудівної діяльності, головна мета яких полягає у створенні якісного життєвого середовища, цілісність та належна функціональність якого зокрема залежить і від дієвого правового механізму. Зазначено, що нормативно-правова база України має спотворене уявлення про зміст такого поняття, ідеї спрощення містобудівного законодавства вимагають постійного осмислення та наукового підходу, що забезпечить належну дієвість права. Законодавство щодо цих питань повинно буди поверненим обличчям не тільки до споживача, але і у суспільно важливій галузі, як містобудування, і до потреб і вимог суспільства, включаючи охорону навколишнього природного середовища та протидію техногенному впливу людини.

Ключові слова: містобудування, містобудівна діяльність, суб'єкти містобудування, об'єкти містобудування, містобудівна документація, схема планування території, генеральний план населеного пункту.

The article is devoted to the study of the legal category and the legal institute of urban planning documentation as a fundamental component of the urban planning industry legislation of Ukraine. The article is aimed at studying the content of the concept of urban

planning documentation not only as a legal phenomenon, but also as a philosophical one, the influence of this concept on the formation of the normative base of urban planning law in particular, as well as the legislation and the legal system of Ukraine in general, clarifying the true content of normative legal acts, clarifying the factors that determine the existence of such categories of law and determine its objective necessity. Significant importance in the article is given to the legal and philosophical understanding of these concepts primarily from the point of view of the conceptual apparatus of the Ukrainian language.

The article analyses the legal category of urban planning documentation, as well as the content of this concept, based on the semantics of the Ukrainian language in relation to the scientific language of law. Particular attention to the use of classification and codification as fundamental methods of scientific knowledge, which allow to streamline the legal field of Ukraine, and contribute to the introduction of a scientific approach to law-making activities in order to obtain an objective result important for society. Correct right-creation, right-understanding and enforcement are significant factors of successful economic development of our state. That is why a clear formulation of the rules of law makes it possible to simulate the lawful behaviour of subjects of urban planning, the main purpose of which is to create a quality living environment, the integrity and proper functionality of which in particular depends on an effective legal mechanism. It is noted that the legal framework of Ukraine has a distorted idea of the content of such a concept, the ideas of simplifying urban planning legislation require constant reflection and a scientific approach that will ensure the proper effectiveness of the law. Legislation on these issues should be a turned face not only to the consumer, but also in a socially important industry, like urban planning, and to the needs and requirements of society, including environmental protection and counteraction to man-made human influence.

Key words: *town planning, town planning activity, subjects of town planning, objects of town planning, town planning documentation, scheme of territory planning, general plan of a settlement.*

Вступ. Особливості, притаманні певній речовій [зазвичай латинізмом прийнято називати матеріальній, і що вагомо для даного дослідження похідному від деревини, як будівельного матеріалу] галузі життєдіяльності людини без усякого сумніву знаходять своє відображення у правилах [зазвичай латинізмом прийнято називати нормами], які необхідні для впорядкування суспільних відносин у ній, більша сукупність яких утворює особливі правила упорядкування [латинізмом прийнято називати «регуляторні норми»]. Перетворення будь-якої сфери діяльності людини і держави, а також будь-які перетворення у цій сфері часто мають на меті впровадження правильного розуміння явищ, які в ній відбуваються, а головна мета права – здійснити правовий опис цих явищ, з метою забезпечення правильного здійснення дій та наявності прав речей, які є складовими у здійсненні відповідної діяльності в межах певної галузі. Найважливіші складові галузі та основоположні правила є основою створення будь-якої галузі. Особливо ці основи стають визначальними на тлі нескінчених розмов про подолання протиправних явищ, особливо таких як корупція. В даному дослідженні охоплено перший крок містобудівної галузі України – містобудівна документація.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження змісту поняття містобудівної документації та її складових схем планування територій та генеральних планів населених пунктів.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

– з'ясувати філософсько-правовий зміст поняття містобудівної документації;

– виявити його правову природу, його структуру, зміст його складових;

– здійснити аналіз правового регулювання дії містобудівної документації та надати дієві рекомендації щодо його удосконалення.

Невизначена наукова проблема, якій присвячено статтю. Статтю присвячено дослідженню правової природи містобудівної документації як основної категорії, на якій базується містобудівна галузь права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Дослідження проблем правового регулювання забудови земельних ділянок приділяли увагу О. В. Гаран, М. О. Баймуров, Р. В. Миронюк, А. І. Ріпенко, Ф. Й. Француз, М. М. Дьомін, М. П. Недюха, Л. Р. Біла-Тіунова, К. О. Рибак та ін..

Результати дослідження. Відповідно до абзацу третього статті 1 Закону України «Про основи містобудування» «розробка і реалізація містобудівної документації та інвестиційних програм розвитку населених пунктів і територій» віднесені до головних напрямів містобудівної діяльності [1]. Уважний погляд на словосполучення «містобудівна документація» підводить нас до припущення, що за усієї зрозумілості його значення, справжній зміст не є настільки очевидним та зрозумілим, як це видається на перший погляд. Перш за все це зумовлено тим, що поняття «містобудування» саме по собі є не простим для розуміння. А ускладнюючи його поняттям «документація» – отримуємо змістовні відмінності від мовного значення цих слів, що суттєво впливає на розуміння значення цього словосполучення вцілому.

Погляд на «містобудування» лише як на діяльність, що безпосередньо визначено статтею 1 вищезначеного Закону України, – є помилковим, адже підсумком містобудівної діяльності є як дії, так і їх результати, тобто містобудівні предмети. Тож очевидним є те, що містобудування як галузь складається із двох частин: містобудівної діяльності та містобудівних предметів (латинізом зазвичай прийнято вживати слово «об'єкт»). Саме словом об'єкт послуговується вищезначений Закон, а це у свою чергу вимагає від української науки обов'язковий опис несподіванки (зазвичай грецизмом вживаємо слово парадокс), адже запозичивши слово «об'єкт» маємо справу з двома філософськими ознаки (категоріями): «об'єктом дослідження» – «процес або явище, що породжують ... ситуацію» та «предметом дослідження» – «теоретичне відтворення ... суттєвих зв'язків і відношень, які підлягають вивченню» [2, с.49]. І в нашому випадку маємо те, що об'єкти містобудування є предметом нашого дослідження. Безумовно одним із основних завдань прикладної філософії є необхідність забезпечити перенесення загально-теоретичних основ науки на відповідну галузь знань, зокрема і на її понятійну базу. Виходячи з цього, необхідно розуміти, що за усієї загальності філософського змісту предмету, як процесу відображення об'єктивної реальності через органи чуття, в розумінні містобудування під цим предметом ми розуміємо саме його матеріальну сутність. Таким чином розуміємо, що предметом містобудівної діяльності є будь-яка матеріальна субстанція, яка створюється (продукується) в результаті містобудівної діяльності, як і вірним є розуміння того, що за допомогою містобудівних предметів здійснюється містобудівна діяльність. Тож під містобудівною документацією необхідно розуміти саме матеріальні предмети. Якщо під словом документ ми будемо розуміти річ, у якій «міститься та або інша інформація (в нашому випадку відомості)... для передачі її у просторі і часі, ... яка підтверджує право на щось, ... має юридичне значення» [3, с.268], то під містобудівною документацією необхідно розуміти сукупність відомостей про містобудівний простір, сукупність дій відповідних учасників, які в ньому відбуваються, та результати цієї діяльності. Проте у розумінні Закону України «Про основи містобудування» містобудівна документація – це «затверджені текстові і графічні матеріали, якими регулюється планування, забудова та інше використання територій». Різниця визначень відчутна. Перше визначення має досить об'ємні риси, порівняно з другим, наданим законом. Якщо перше визначення покладається в першу чергу на відоміший складову, то інше намагає на регуляторну дію таких речей. Тож мова йде про відомості і правила «впорядкування, впровадження певного порядку» [3, с.660], цілісності. В розумінні закону це лише три складові містобудування: впорядкування планування земель (територій), впорядкування забудови земель, впорядкування іншого використання земель. Тобто, під містобудівною документацією закон розуміє лише земельну складову містобудування. А оскільки поняття «збудова та інше використання територій» можна сміливо видозмінити на будь-яку використання територій, то очевидним є питання щодо земельного законодавства та його співвідношення з містобудівним.

У Законі України «Земельний кодекс України» [4] відсутнє визначення землевпорядної документації, оскільки є Закон України «Про землеустрій» (що саме по собі є незрозумілим щодо створення Кодексів, як таких), а відповідно до частини четвертої статті 151 відбувається відбувається об'єднання понять містобудівної і земельної документації щодо об'єктів містобудування. Як і нема визначення документації із землеустрою, та її співвідношення з землевпорядною документацією. І, зокрема, є цікавим, що обмеження використання земель, до прикладу охоронні зони пам'ятки культурної спадщини, відповідно до частини другої статті 54¹ «зазначаються у документації із землеустрою, містобудівній документації...», тобто у обох документаціях разом. Містобудівне та земельне законодавства є тісно поєднаними, але слабо розмежованими, що і породжує низку невідповідностей, а природа цих питань лежить у невизначеності використання земель.

Оскільки містобудівні потреби є лише частиною цілісності використання земель, то питання впорядкування використання земель, зокрема і планування такого використання, є сферою земельних відносин, а не містобудівних. І очевидно, що цей пріоритет формує навіть Конституція

України [5] у частині першій статті 13 та у частині першій статті 14. Саме тому, законодавець повинен бути послідовним у своїх діях, та внести зміни до Земельного кодексу в частині земельної документації, яка повинна визначати будь-яке використання земель, в тому числі і для містобудівних потреб. Це означає, що до містобудівної документації повинні входити лише ті положення використання земель, які безпосередньо стосуються містобудівних потреб.

Особливе місце у цьому осмислені займає Закон України «Про землеустрій». Так, під землеустроєм необхідно розуміти «сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил» [6], до числа останніх можна віднести і містобудування.

Цілісність містобудівної документації складає сукупність документів, що відображають наміри відповідного колегіального органу влади, наділеного відповідною громадою правом щодо визначення планів використання земель для містобудування. Під такими планами згідно з Законом є ціла низка різнорівневих і, відповідно, наділених особливими правами нормативно-правовими актами, які відповідно до абзацу другого Закону України «Про основи містобудування» є «планування територій на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях», зокрема:

– Генеральна схема планування територій України, який насправді є Законом України «Про Генеральну схему планування територій України» [7];

– схеми планування територій країв, які є рішеннями Верховної ради Автономної республіки Крим, обласних рад та рад міст Києва та Севастополя;

– схеми планування територій містчин, які є рішеннями районних рад;

– генеральні плани міст і сіл, план зонування, детальний план території, які є рішеннями радами цих міст і сіл, або радою об'єднаної територіальної громади, до складу якої входять відповідні міста і села.

Перебудова управління земель, яка була проведена у зв'язку зі створенням об'єднаних територіальних громад (надалі ОТГ), у зв'язку з прийняттям Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [8] зважаючи на новоутворені межі управління землями, які віднесені до відповідних ОТГ, викликала необхідність у створенні ще одного виду містобудівної документації – комплексний план. Непослідовність законодавця у визначенні цього виду містобудівної документації полягає в першу чергу у тому, що такий план передбачений не Законом України «Про основи містобудування», а частиною третьою статті 16¹ Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності».

Звертаючи увагу на абзац четвертий статті 1 Закону України «Про землеустрій» маємо те, що документація із землеустрою, вона ж землевлпорядна документація – це «затвержені в установленому порядку текстові та графічні матеріали, якими регулюється використання та охорона земель державної, комунальної та приватної власності, а також матеріали обстеження і розвідування земель тощо», тобто це визначення є тотожним поняттю містобудівної документації, визначене частиною першою статті 17 Закону України «Про основи містобудування».

У свою чергу лише статтею 186 Земельного кодексу України здійснюється спроба визначення видів відомостей щодо землеустрою, таких як:

а) схеми землеустрою адміністративно-територіальних одиниць, під якими необхідно розуміти «передпроектний документ, в якому на основі врахування природних, економічних та соціальних умов розробляється комплекс взаємозв'язаних заходів щодо раціонального використання земельних ресурсів, їх розвитку і організації, встановленню інфраструктури, яка відповідає потребам адміністративно-територіальної одиниці» [9];

б) комплексні плани просторового розвитку територій територіальних громад, генеральні плани населених пунктів, детальні плани території, під якими необхідно розуміти відповідні документи, складені на основі ДБН Б.1.1-14:2021 [10], затвердженого наказом Міністерства розвитку громад та територій України, від 30.12.2021 № 367 «Про затвердження державних будівельних норм»;

в) проекти землеустрою, під якими необхідно розуміти «сукупність економічних, проектних і технічних документів щодо обґрунтування заходів з використання та охорони земель, які передбачається здійснити за таким проектом», які відрізняються від робочих проектів землеустрою наявністю додатковими відомостями, такими як «розрахунки, опис, креслення технічних рішень, кошторис...», тобто необхідно розуміти, що робочі проекти є деталізацією перших;

г) технічна документація із землеустрою – це «сукупність текстових та графічних матеріалів, що визначають технічний процес проведення заходів з використання та охорони земель без застосування елементів проектування», тобто це спрощений проект землеустрою.

Висновки.

Містобудівна документація за своєю природою є суспільним договором, у якому відображені основоположні відомості щодо відповідного використання земель в Україні як для містобудівних потреб, так і для іншого використання.

Містобудівна документація є низкою різнорівневих нормативно-правових актів, взаємопов'язаних між собою – від Закону України, до рішення органів місцевого самоврядування.

Якщо відкинути Закон України «Про Генеральну схему планування території України», то містобудівна документація може бути представлена і як частина документації з землеустрою, саме тому, що остання має набагато ширше значення, в розумінні землекористування. З іншого боку – це є дві цілісності, які пересікаються, тобто мають спільні данні.

Зважаючи на дивну тотожність юридичного визначення понять «містобудівна документація» та «документація із землеустрою» доходимо до висновку, що одна із двох сутностей по суті є дублюючою, і очевидно, що такою є «містобудівна документація».

Кодифікація законів – є одним із основоположних шляхів вдосконалення законодавства у єдності романо-германського права, то ж в частині містобудівного законодавства з метою його вдосконалення є необхідність у прийнятті Містобудівного кодексу, і одночасно включення норм Закону України «Про землеустрій» у склад Земельного кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 р. № 2849-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 52. Ст. 683.
2. Основи методології та організації наукових досліджень : Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
3. Словник іншомовних слів / гол.ред. О. С. Мельничук. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. 746 с.
4. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 3-4. Ст. 27.
5. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Закон України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 року № 858-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 25. Ст. 1178.
7. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» від 07 лютого 2002 р. № 3059-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2002. № 30. ст. 204.
8. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 91.
9. Наказ Державного агентства земельних ресурсів України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення схем землеустрою і техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць» від 02.10.2013 № 395. *Землевпорядний вісник*. 2013. № 10.
10. Державні будівельні норми. Склад та зміст містобудівної документації на місцевому рівні. Б.Б.1.1-14:2021. Київ : Мінрегіон України, 2022. 77 с.

ЗМІСТ

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

**СТРЕМЕНОВСЬКИЙ С.М. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ
ЯК ДЖЕРЕЛА ПРАВА.....** 3

**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО**

**КУЗЬМИЧ О.Я. ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ТРЕТІХ ОСІБ
У СПРАВАХ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ЖИТТЮ,
ЗДОРОВ'Я ТА МАЙНУ ФІЗИЧНИХ ОСІБ РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ
ВНАСЛІДОК ЇЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....** 9

**ПЕРУНОВА О.М. ВПЛИВ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ
НА ЦИВІЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО.....** 15

**ТРУДОВЕ ПРАВО;
ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

**ПИЖОВА М.О., ПИЖОВ О.М. СПОРТ ЯК ОСОБЛИВА СФЕРА ЗАЙНЯТОСТІ:
ДЕЯКІ ПИТАННЯ** 21

**ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО**

**ТЮРЯ Ю.І. ПРАВОВИЙ ВИМІР МЕХАНІЗМУ NET BILLING:
ШЛЯХИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ВИКЛИКИ.....** 25

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

**АНДРУЩЕНКО І.Г. ГЕНДЕРНЕ НАСИЛЬСТВО:
СУТНІСТЬ, ХАРАКТЕРИСТИКА, ПРИЧИНИ ІСНУВАННЯ.....** 32

**БОРИСЮК Ю. УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ПРИВАТИЗАЦІЇ** 37

**ГАРУСТ Ю.В. ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ЯК ВИД ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....** 43

**КАМИШАНСЬКИЙ О.Ю. ЩОДО СУТНОСТІ ТА НАПРЯМІВ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ.....** 58

**КОЛПАКОВ В.К. ЗАСТОСУВАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО МЕТОДУ
В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ.....** 64

**ПАРАМОНОВ О.О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ
МОНІТОРИНГУ ДОТРИМАННЯ ДИСЦИПЛІНИ І ЗАКОННОСТІ
В ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ.....** 70

**СОБКО М.О. НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ МАСИВ
РЕГУЛЮВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ.....** 76

**ХМІЛЬ Д.І. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ
ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА.....** 79

**ХМІЛЬ І.В. НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ ЯК ІНТЕГРУЮЧА КАТЕГОРІЯ
У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....** 85

ШУМЕЙКО Т.А. СФЕРА ОБІГУ ЗБРОЇ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	90
--	-----------

***КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО***

АНДРОСОВИЧ Л.Г. РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	97
ВАХНЕНКО Т.В. УМОВИ ПРАВОМІРНОСТІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ.....	101
ГРИГОРАЩЕНКО О.В. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ПРОТИПРАВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, СПРЯМОВАНОЇ НА УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ, ЗБОРІВ (ОБОВ'ЯЗКОВИХ ПЛАТЕЖІВ) ЩОДО ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ У ВИГЛЯДІ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	107
ІВАНОВА (КЕДИК) В.П., ТАВЛУЙ О.В. НА ПЕРЕТИНІ МЕДИЦИНИ ТА ПРАВА: ОЦІНКА ДІЙ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ.....	112
КОРЕВА М.М. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ У ФОРМІ ПЕРЕДАЧІ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ТА ПРОВАДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....	117
СОБЧАК Р.А. ГЕНЕЗА ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ У ФОРМІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ІНОЗЕМНИМ ДЕРЖАВАМ, ІНОЗЕМНИМ ОРГАНІЗАЦІЯМИ АБО ЇХ ПРЕДСТАВНИКАМ В ПРОВАДЖЕННІ ПІДРИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОТИ УКРАЇНИ	123

***КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ***

ГАГАЧ В.А. КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ В СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДРОБКОЮ ДОКУМЕНТІВ.....	135
КУШНІР С.С. ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ПРОТИПРАВНИМ ЗАВОЛОДІННЯМ МАЙНОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ, ОРГАНІЗАЦІЇ.....	142
ЛУГОВИЙ В.О. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ТА ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИМИ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ УГРУПОВАННЯМИ.....	153

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

СТЕПАНЕНКО С.В., ВОЛКОВ Є.М. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПУБЛІЧНИМ ПРАВОМ ТА ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ НАНЕСЕНИХ ДЕРЖАВІ ТА НАРОДУ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКИМ АГРЕСОРОМ.....	162
---	------------

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

СЕРГІЄНКО О.В. КАТЕГОРІЯ МІСТОБУДІВНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА МІСТОБУДУВАННЯ.....	169
---	------------

CONTENTS

**THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW;
HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL SCHOLARS**

STREMENOVSKIY S.M. FEATURES OF THE LEGAL DOCTRINE
AS A SOURCE OF LAW.....3

**CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW;
INTERNATIONAL PRIVATE LAW**

KUZMYCH O.YA. JUDICIAL ASPECTS OF DETERMINATION OF THE THIRD
PERSONS ARE IN MATTERS ABOUT THE COMPENSATION OF THE HARM,
CAUSED TO LIFE, HEALTH AND PROPERTY OF PHYSICAL PERSONS
BY RUSSIAN FEDERATION AS A RESULT OF HER ARMED AGGRESSION
AGAINST UKRAINE.....9

PERUNOVA O.M. THE IMPACT OF LEGAL TECHNIQUES
ON CIVIL PROCEDURE PROCEEDINGS.....15

EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

PYZHOVA M.O., PYZHOV O.M. SPORTS AS A SPECIAL AREA
OF EMPLOYMENT: SOME ISSUES.....21

**LAND LAW; AGRICULTURAL LAW; ENVIRONMENTAL LAW;
NATURAL RESOURCES LAW**

TIURIA YU.I. LEGAL DIMENSION OF THE NET BILLING MECHANISM:
WAYS OF IMPLEMENTATION AND CHALLENGES.....19

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

ANDRUSHCHENKO I.H. GENDER VIOLENCE:
ESSENCE, CHARACTERISTICS, CAUSES OF EXISTENCE.....32

BORYSIUK YU. UKRAINIAN AND FOREIGN EXPERIENCE
OF RESPONSIBILITY FOR OFFENSES IN THE FIELD OF PRIVATIZATION.....37

HARUST YU.V. HUMANITARIAN AID AS A TYPE OF MILITARY PROPERTY:
ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT.....33

KAMYSHANSKYI O.YU. ON THE ESSENCE AND DIRECTIONS OF FORMATION
OF THE NATIONAL MODEL OF PUBLIC SERVICE IN UKRAINE.....58

KOLPAKOV V.K. APPLICATION OF THE PHENOMENOLOGICAL METHOD
IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH.....64

PARAMONOV O.O. LEGAL BASIS FOR MONITORING THE OBSERVANCE
OF DISCIPLINE AND LEGALITY IN THE ACTIVITIES OF THE PATROL POLICE.....70

SOBKO M.O. REGULATORY ARRAY OF REGULATION
OF THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF THE AGRO-INDUSTRIAL
COMPLEX OF UKRAINE.....76

KHMIL D.I. CONCEPTS AND SIGNS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL
RESTRICTIONS
ON HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS.....79

KHMIL I.V. NATIONAL INTERESTS AS AN INTEGRATING CATEGORY
IN THE SPHERE OF ENSURING NATIONAL SECURITY.....85

SHUMEIKO T.A. THE SPHERE OF WEAPONS CIRCULATION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION.....	90
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW	
ANDROSOVYCH L.H. INTELLIGENCE ACTIVITY AS A MEANS OF ENSURING THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE.....	97
VAKHNENKO T.V. CONDITIONS FOR THE LEGALITY OF SECRET INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS.....	101
HRYHORASHCHENKO O.V. TOPICAL ISSUES OF ILLEGAL ACTIVITIES AIMED AT TAX EVASION, DUTIES (MANDATORY PAYMENTS) ON HUMANITARIAN AID IN THE FORM OF VEHICLES DURING MARTIAL LAW IN UKRAINE.....	107
IVANOVA (KEDYK) V. P., TAVLUI O.V. AT THE INTERSECTION OF MEDICINE AND LAW: ASSESSMENT OF MEDICAL WORKERS' ACTIONS IN THE CRIMINAL CODE.....	95
KOREVA M.M. CRIMINAL LIABILITY FOR COLLABORATIVE ACTIVITIES IN THE FORM OF TRANSFERRING MATERIAL RESOURCES AND CONDUCTING BUSINESS ACTIVITIES IN COOPERATION WITH THE AGGRESSOR STATE: LEGAL REGULATION ISSUES AND SOLUTIONS.....	112
SOBCHAK R.A. THE GENESIS OF THE INSTITUTION OF CRIMINAL LIABILITY FOR COMMITTING TREASON IN THE FORM OF PROVIDING ASSISTANCE TO FOREIGN STATES, FOREIGN ORGANIZATIONS OR THEIR REPRESENTATIVES IN THE CONDUCT OF SUBVERSIVE ACTIVITIES AGAINST UKRAINE.....	123
CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY	
HAHACH V.A. FORENSIC CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF ECONOMIC ACTIVITY RELATED TO FORGERY OF DOCUMENTS.....	135
KUSHNIR S.S. PECULIARITIES OF THE SUBJECT OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS ABOUT CRIMES RELATED TO THE ILLEGAL ACQUISITION OF PROPERTY OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION, OR ORGANIZATION.....	142
LUHOVYI V.O. CURRENT ISSUES OF DETERMINING PREVENTION AND PREVENTIVE MEASURES DURING THE INVESTIGATION OF CRIMES COMMITTED BY TRANSNATIONAL ORGANIZED CRIMINAL GROUPS.....	153
INTERNATIONAL LAW	
STEPANENKO S.V., VOLKOV YE.M. LIABILITY UNDER INTERNATIONAL PUBLIC LAW AND COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED TO THE STATE AND PEOPLE OF UKRAINE BY THE RUSSIAN AGGRESSOR.....	162
PHILOSOPHY OF LAW	
SERHIENKO O.V. CATEGORY URBAN PLANNING DOCUMENTATION AS A COMPONENT OF URBAN PLANNING.....	169

НАУКОВИЙ ВІСНИК ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА

Випуск 1, 2024

Відповідальний за випуск – В.В. Галуцько

Науковий редактор – О.Ю. Дрозд

Коректори: Я.І. Вишнякова, Н.В. Славогородська

Комп'ютерне верстання – С. Ю. Калабухова

Підписано до друку 26.01.2024. Формат 70x100/16.

Обл.-вид. арк. 18,95. Ум. друк. арк. 14,46.

Наклад 300 прим. Зам. № 0524/386.

Надруковано: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.
Україна, 65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua